Gheorghe I. Brătianu

TRADIȚIA ISTORICĂ DESPRE ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEȘTI

Editura Eminescu

GHEORGHE I. BRĂTIANU

TRADIȚIA ISTORICĂ DESPRE ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEȘTI

GHEORGHE I. BRĂTIANU

TRADIŢIA ISTORICĂ DESPRE ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEŞTI

Ediţie îngrijită,
studiu introductiv şi note de
VALERIU RÂPEANU

EDITURA EMINESCU

Bucureşti, 1980

GHEORGHE I. BRĂTIANU

studiu introductiv de
VALERIU RÂPEANU

Gheorghe I. Brătianu aparţine generaţiei de cărturari români pentru care primul război mondial nu a reprezentat numai un moment biografic şi o experienţă umană ce a stat sub semnul suferinţei, renunţărilor şi al privaţiunilor de ordin material. Generaţia sa a receptat sufleteşte idealurile societăţii româneşti din primele două decenii ale secolului, cînd realizarea unităţii naţionale devenise nu numai un stindard de luptă ci raţiunea de a fi a poporului nostru. A deschis ochii la viaţă şi a trăit adolescenţa sub semnul marilor înflăcărări şi al pateticelor chemări pe care poeţii şi oratorii le adresau unui popor din ce în ce mai conştient că ziua făuririi unităţii naţionale trecuse din domeniul visului în acela al iminenţei. Împlinise şaisprezece ani cînd de la o zi la alta „brîul de foc" al războiului încingea hotarele României, cînd conflictul nu se mai limita la lupta dintre două ţări ca ultimele războaie de mare răsunet franco-prusian şi ruso-japonez, ci implica într-un ritm vertiginos *toate* marile puteri ale Europei şi, datorită structurii imperiilor de atunci, toate naţionalităţile.

Citise, fără îndoială, el care după cum vom vedea avea să debuteze în 1916 într-o revistă condusă de N. Iorga, articolul profetic al magistrului publicat la 27 iulie 1914 : „Deci războiul a început. Va fi unul din cele mai mari ale istorici omenirii prin mărimea oştilor — 20 de milioane (de vieţi) omeneşti pornite pe măcel şi dare de foc, — prin perfecţia mijloacelor de distrugere, prin învăţătura tacticienilor şi strategilor, prin imensele pagube pe care le aduce culturii umane".

După cum însuşi mărturisea după un sfert de veac de la aceste evenimente : „Scrierile lui Coşbuc şi poemele lui Goga erau citite pretutindeni. Operele lui Iorga şi activitatea sa neobosită au contribuit la această orientare încă de la începutul secolului."

A trăit între şaisprezece şi optsprezece ani febra luptelor între partizanii Antantei şi cei ai puterilor centrale, ai intrării în război şi ai neutralităţii care despărţiseră ţara vechiului regat în două tabere ireconciliabile. Războiul nu era pentru generaţia lui un spectru menit să întunece şi să pulverizeze visele adolescenţei, nu era numai prăpastia în care aveau să se prăbuşească speranţele într-o viaţă liniştită, ci „proba de foc" menită să ducă la înfăptuirea unui ideal în cultul căruia crescuse, care se transmisese de la o generaţie la alta ca un mesaj ce trebuia împlinit *acum*. Generaţia lui, intelectualii ei nu mai erau chemaţi să demonstreze livresc ideea unităţii naţionale, să aducă argumente de natură istorică, literară, lingvistică, ci se aflau în faţa momentului hotărîtor ce implica sacrificiul. Ei trebuiau să părăsească masa de scris unde aşternuseră cele dintîi poezii, schiţaseră cele dintîi povestiri sau piese de teatru, redactaseră cele dintîi studii şi să ocupe avanposturile tranşeelor, să lase deoparte condeiul şi să ia în mînă arma, să nu mai petreacă zilele şi nopţile în liniştea bibliotecii înconjuraţi de cărţi, ci sub cerul liber, ce nu mai era contemplat pentru constelaţiile sale mirifice ci cercetat cu nelinişte, deoarece fiecare semnal luminos putea să prevestească o canonadă vrăjmaşă sau un atac năprasnic.

În aceşti doi ani, între 1914—1916, cînd Gheorghe I. Brătianu termină liceul şi publică primul său studiu în *Revista istorică*, al cărei director era N. Iorga [1], războiul constituia preo-

[1] Studiul se intitula *O oaste moldovenească acum trei veacuri — Răscoala boierimii împotriva lui Ştefan Tomşa*, datat : Iaşi, 14 februarie 1916, şi apăruse în *Revista istorică, dări de seamă, documente şi notiţe publicate sub auspiciile Casei Şcoalelor de N. Iorga*, an. II, nr. 3—6, Bucureşti, martie—iunie 1916, p. 54—79. Primul număr al revistei apăruse în ianuarie 1915 şi era scrisă la început mai mult de N. Iorga, care urmărea, aşa cum procedase cu un deceniu în urmă în paginile *Sămănătorului*, tipăriturile din ţară, de data aceasta însă în mod exclusiv pe cele cu un caracter istoric. În discursul său de recepţie la Academia Română (vezi *Nicolae Iorga istoric al românilor* — Discurs rostit la 26 mai 1943 în şedinţa publică solemnă — Academia Română — Discursuri de recepţiune LXXXI), Gheorghe I. Brătianu caracterizează astfel revista lui N. Iorga şi împrejurările debutului său : „...mai întemeiază pentru cercetări de is-

cuparea dominantă a opiniei publice românești, de o parte și de alta a baricadei concentrîndu-se energii, talente, înfruntîndu-se pasiuni. Nici tînărul de șaptesprezece ani care scria studiul său despre „o oaste moldovenească de acum trei veacuri" nu făcea abstracție de atmosfera în care lucra și spunea : „Cred că în vremurile războinice în care trăim astăzi e interesant a cerceta, cu prilejul acestei rezmerițe, cum se înfățișa acum trei sute de ani vechea oștire a Moldovei și cum încăleca țara la oaste, adecă în ce chip se aducea o armată sub steag românesc".

Simbolul intelectualului care atunci cînd clopotele au sunat vestind intrarea noastră în război s-a angajat voluntar, pornind să lupte ca simplu ostaș cu arma în mînă, a rămas pînă astăzi poetul Mihail Săulescu. A căzut la o lună și jumătate de la declanșarea ostilităților, după ce trăise clipa fericită a trecerii nedreptei frontiere de la Predeal, legîndu-se prin jertfa sa de șirul *strămoșilor* pe care-i evocase în poezia publicată trei ani mai înainte : „Strămoșii mei, desigur, aicea au murit / Porneau tăcuți și pașnici pe-al neființei drum". Un monument ridicat pe locurile unde se pare că a căzut poetul-voluntar îl readuce și astăzi în conștiința urmașilor care-i păstrează numele ca pe-o efigie a dăruirii, a elanului ce n-a cunoscut nici un fel de ezitare în fața morții ; printre cei care au plecat pe front cu credința că prin fapta lor își vor împlini menirea istorică, aceea de a fi generația „marii uniri", se afla și tînărul pe care noaptea de 14 august 1916 îl aflase la sfîrșitul studiilor și la începutul carierei sale de istoric și care nu va ezita să se angajeze voluntar — Gheorghe I. Brătianu.

Era fiul lui Ion I. C. Brătianu (Ionel) și al Mariei Moruzi. Se născuse la 21 ianuarie/3 februarie 1898 în comuna Ruginoasa, județul Baia. Nu-și va petrece copilăria și adolescența lîngă tatăl său [2] de care se va apropia în zilele premergătoare răz-

torie românească, dar și spre a informa pe istoricii români de mișcarea generală a acestei discipline, *Revista istorică*. Publicația nouă era deschisă și celor mai tineri, printre care, cîteva săptămîni înainte de a părăsi băncile școalei, mă număram și eu."

[2] Urmează cursurile Liceului Național din Iași ca elev „pregătit în particular". La 2 decembrie 1917 mama sa, „prințesa Moruzi", prezintă cererea de înscriere la Facultatea de drept a Universității din Iași a lui Gheorghe I. Brătianu arătînd că este absolventul liceului clasic. Cererea

boiului din 1916 [3], adică în zilele marii hotărîri pentru un om ca Ionel Brătianu care, de la 4 ianuarie 1914, era președintele consiliului de miniștri al României.

În ce măsură l-a influențat și i-a determinat gîndirea apartenența sa la o familie prezentă în cîteva din marile și determinantele momente ale istoriei României moderne nu ne-am propus să discutăm în acest prim studiu despre Gheorghe I. Brătianu. Dar nu putem face abstracție de faptul că doi strămoși ai săi, frații Dimitrie și Ion Brătianu, s-au numărat printre fruntașii revoluției de la 1848, că Ion C. Brătianu a jucat în calitatea sa de prim-ministru al țării un rol esențial în anul proclamării și cuceririi independenței naționale, 1877, iar tatăl său, Ion I. C. Brătianu, a avut, alături de alți oameni politici, un cuvînt hotărîtor în opțiunea României din vara anului 1916 privind intrarea în război alături de puterile Antantei iar după încheierea ostilităților a militat animat de un ardent patriotism cu energie și eficiență pentru recunoașterea drepturilor poporului român.

Ceea ce ne propunem acum este relevarea semnificației

de înscriere la examenul de anul I datată 20 sept. 1918, pentru anul al doilea 5 iunie 1919, pentru anul al treilea 24 sept. 1919. Examenele pentru anul al treilea au fost trecute între 11 oct. și 30 oct. 1919. În ziua de 3 noiembrie 1920 „prințesa Maria Moruzi" semnează o dovadă de primire a diplomei de licență, a actului de naștere și a certificatului de absolvire a liceului pentru fiul său Gheorghe I. Brătianu.

[3] Unele informații îi acordă lui N. Iorga un rol important și chiar hotărîtor în această apropiere, savantul fiind acela care l-a convins pe Ionel Brătianu că fiul său reprezintă o valoare intelectuală. În sprijinul acestei afirmații vin mai multe argumente și cîteva interferențe din existența celor trei : N. Iorga, Ionel Brătianu și fiul său care locuise pînă în acel moment numai cu mama sa. Primele amintiri ale lui Gh. I. Brătianu despre tatăl său se situează în perioada premergătoare intrării noastre în război : „Era în ziua de 8 august 1916, o *săptămînă înainte de începutul războiului* (s.n.). Plecasem dimineața de la Florica în automobil, cu tatăl meu, și ne întorceam la București. Ultimele ceasuri fuseseră pline de grîji, liniștea apăsătoare a zilelor de vară prevestește furtuna" (Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, Editura Cultura Națională, f.a. p. 17). Cu cîteva săptămîni înainte Gheorghe I. Brătianu fusese la Vălenii de Munte : „unde casa primitoare a profesorului fusese de curînd isprăvită. Alături lucra tipografia, căreia producțiunea lui proprie ajungea să-i dea de lucru, iar după un obicei ce l-a păstrat pînă la sfîrșit,

uneia din operele sale fundamentale, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, carte care se înscrie nu numai în domeniul ilustrat cu atîta strălucire de Gheorghe I. Brătianu ci în egală măsură în istoria gîndirii și culturii românești reprezentînd unul din momentele afirmării acestei discipline.

Pentru că omul de știință Gh. I. Brătianu care și-a legat numele de studii fundamentale de istorie bizantină, de Ev Mediu timpuriu, de formare a statului feudal românesc, care a urmărit întruchiparea ideii de unitate națională din cele mai vechi timpuri pînă la conducători de stat și oameni politici precum Alexandru Ioan Cuza, Carol I, Mihail Kogălniceanu, Ion I. C. Brătianu, este autorul unei *opere* care își păstrează și astăzi viabilitatea datorită unei perspective de o largă deschidere către toate orizonturile istoriei, civilizației, a unei metode de investigație caracterizată prin subtilitatea interpretărilor, a ipotezelor, a noilor relații și explicații date fenomenelor istorice văzute în conexiunile lor economice, sociale, politice, culturale și spirituale. Timpul n-a erodat, ci dimpotrivă, a pus și mai mult

prietenul ce mă însoțea și cu mine ne-am întors în brațe cu grămezi de cărți și reviste, unele proaspăt ieșite de sub teasc, împărțite cu aceeași dărnicie cu care dădea ascultătorilor săi sfaturi și îndemnuri la lucru" (*Discurs de recepție*, ediția citată, p. 15). În această perioadă relațiile lui N. Iorga cu frații Ionel și Vintilă Brătianu, erau bune, dacă nu chiar cordiale : „Astfel am ajuns la acea neprevăzută dată din august 1916, cînd o telegramă a lui Ion Brătianu mă chema în termeni de o căldură frățească la București ca să mă anunțe că, în sfîrșit, intrăm în luptă", iar capitolul următor al autobiografiei începea astfel : „Mă văd în odaia lui Brătianu în momentul cînd știrile veneau de pretutindeni, mai grele de cum i se păreau meticulosului calculator, care credea că fiecare din cifrele sale e exactă și socoteala perfect trasă" (vezi N. Iorga, *O viață de om*, ed. 1976, p. 482—483). În ciuda deosebirilor de vederi și temperamentale, N. Iorga este în anii primului război mondial alături de Ionel și Vintilă Brătianu din considerente pe care un concept cardinal al operei sale, *solidaritatea națională*, îl făcea să procedeze astfel : „Am revăzut pe Nicolae Iorga la Iași, în adăpostul de pribegie, peste drum de casa în care stătea tatăl meu" (*Discurs de recepție*, p. 15). Toate aceste împrejurări, legăturile care se stabilesc între cei trei în această perioadă de timp care a urmat publicării studiului său în *Revista istorică*, ne pot duce la acceptarea ideii unui rol important pe care N. Iorga l-a avut în apropierea dintre tată și fiu.

în evidență valoarea operei sale ce constituie rezultanta unei concepții și a unor mijloace de investigație de o îndrăzneață noutate pentru epoca sa, validată de cei treizeci de ani cîți au trecut de la redactarea ultimei sale lucrări. Dar chiar și operele sale de tinerețe, de la publicarea cărora a trecut mai bine de jumătate de secol, își păstrează astăzi viabilitatea, fiind apreciate ca atare în lucrări fundamentale ale istoriografiei contemporane.

Cum e și firesc în cazul tuturor operelor de cercetare istorică, descoperirile, rezultatele unor investigații întreprinse cu mijloace perfecționate pot îmbogăți sau infirma unele date, ipoteze sau concluzii clădite pe ele. Această eroziune datorată revoluțiilor petrecute în știința modernă reprezintă un proces obiectiv al cercetării istorice. Cum spunea în 1972 Arnold Toynbee : în epoca noastră „trecutul se transformă pe două planuri. Înfățișarea lui s-a schimbat în lumina experienței noastre comune, dar și în lumina noilor descoperiri arheologice. Arheologii au făcut descoperiri revoluționare și pe deasupra au propus noi interpretări la fel de revoluționare a mai multor descoperiri făcute anterior" [4].

Cu toate că domeniul activității sale se înscrie adeseori în această zonă, datorită faptului că Gheorghe I. Brătianu a trecut dincolo de orizontul generației sale, interpretările propuse de el au deschis drumuri mult mai largi nu numai pe tărîmul cunoașterii faptelor istorice, ci în egală măsură pe cel al filozofiei istoriei. Savant de o riguroasă metodă de cercetare, pentru care cunoașterea pînă la ultimele detalii a faptelor reprezintă o condiție esențială a marilor sinteze, el nu s-a mărginit la domeniul comunicării de fapte, ci le-a situat în ansamblul lor și în perspectiva rolului avut în determinarea evoluției umanității, le-a explicat în lumina evoluției civilizației, a vieții economice pe care el n-a înțeles-o ca pe o simplă adiționare de cifre și date umane, procedînd fără nici o urmă de dogmatism la stabilirea factorilor care au înrîurit într-o epocă sau alta evoluția omenirii.

[4] Arnold Toynbee, *L'Histoire*, Elsevier Séguoia, Paris/Bruxelles, 1975, p. 14.

Acum, cînd începem să-i cercetăm viaţa şi opera, liberi de simpatiile, prejudecăţile, adevărurile parţiale sau inexactităţile aparţinînd colegilor săi şi, vai !, chiar tovarăşilor săi de drum, ne dăm seama că în cumpăna istoriei omul politic a comis şi erori, dar acestea îşi află sursa fie în dorinţa legitimă de a răsturna guvernul Gh. Tătărăscu şi a lovi în regele Carol al II-lea, fie în speranţa de a afla pentru ţara lui garanţii în vederea păstrării drepturilor ei.

Dar pentru a preciza cu exactitate locul său în viaţa noastră politică, trebuie să spunem că Gh. I. Brătianu *nu a fost demnitarul nici unui guvern din perioada prezenţei sale în viaţa publică românească şi nu a îndeplinit nici o funcţie în stat.* Nici în timpul deceniului în care Carol al II-lea a fost rege al României, a cărui revenire la tron a susţinut-o — şi nici după aceea. Deşi i s-a făcut propunerea, iar numele lui a fost vehiculat pentru constituirea diferitelor echipe guvernamentale. Ceea ce nu s-a întîmplat cu alţi savanţi, oameni de cultură, pe care împrejurările sau voinţa i-a dus fie pe banca ministerială, fie pe cea a diplomaţiei sau a înaltei administraţii de stat. Precizarea ni se pare esenţială deoarece stabileşte mai clar locul lui Gheorghe I. Brătianu în contextul vieţii politice româneşti şi în acelaşi timp ne face să înţelegem caracterul, personalitatea unui om care n-a urmărit obţinerea cu orice preţ a unor demnităţi publice ci le-a refuzat atunci cînd n-au corespuns vederilor sale, concepţiilor lui etice, pe care nu le-a sacrificat şi cu care n-a înţeles să tranzacţioneze.

Numele său devine cunoscut în viaţa noastră publică în anul 1930 dar nu printr-un gest de continuitate faţă de politica partidului naţional-liberal al cărui membru era, de supunere la ceea ce înaintaşii hotărîseră cu privire la succesiunea monarhiei din ţara noastră — ci prin unul de sciziune. Ceea ce a dus la formarea unui nou partid naţional-liberal, cunoscut sub numele de partid naţional-liberal georgist, după prenumele istoricului ce avea să-l conducă.

De la început este necesar să spunem că disidența lui George Brătianu a avut ca punct de pornire o problemă fundamentală a țării : venirea la tronul României a regelui Carol al II-lea. După cum se știe, la 4 ianuarie 1926, prințul Carol, fiul regelui Ferdinand I și al reginei Maria, este decăzut, ca o consecință a vieții sale aventuroase, din drepturile de moștenitor al tronului, în favoarea fiului său Mihai I, pe atunci un copil în vîrstă de cinci ani. „Actul de la 4 ianuarie", cum a rămas în istoria României, a fost atribuit de contemporani partidului național-liberal și în primul rînd conducătorului acestuia Ion I. C. Brătianu, în acea vreme președinte al Consiliului de Miniștri, demnitate pe care o deținea fără întrerupere din anul 1922. În asemenea măsură decăderea din drepturi a prințului Carol, și proclamarea ca moștenitor a unui copil, într-un moment în care sănătatea regelui Ferdinand I era într-un evident declin, sfîrșitul său fiind iminent, a fost privită ca opera partidului național-liberal încît N. Iorga a rostit aceste cuvinte rămase istorice : „Acum nu mai erau doi stăpîni în România ci unul singur : Ion Brătianu. Dinastia de la Argeș biruise cu totul pe cea de la Sigmaringen." [5] Regele Ferdinand I încetează din viață, după o boală care îi secătuise toate puterile, în 1927. În același an, la 23 noiembrie moare și Ion I. C. Brătianu.

În momentul morții regelui Ferdinand I, rege al României devine la vîrsta de șase ani Mihai I, ceea ce impune formarea unei regențe care prin structura ei — oameni fără experiență politică și fără o cunoaștere a modalităților de conducere ale statului — nu a făcut decît să mărească sentimentul instabilității pe care îl dădea intrarea României în circuitul crizei economice mondiale. La 8 iunie 1930 Carol, fiul regelui Ferdinand, se întoarce în țară. Președintele partidului național țărănesc, Iuliu Maniu, care se afla în fruntea guvernului, potrivnic și el actului „restaurației" — cum s-a numit venirea pe tron a lui

[5] *O viață de om*, ediția a III-a, 1976, p. 644. N. Iorga afirmă că și divorțul lui Carol al II-lea de regina Elena, cu care se căsătorise la 10 martie 1921, divorț pronunțat în anul 1928 a fost „impus de liberali" (lucrarea citată, p. 740).

Carol al II-lea —, prezintă demisia guvernului. Dar împotriva suirii sale pe tron era în primul rînd partidul național-liberal condus în acel moment de Vintilă Brătianu, care prin „actul restaurației" vedea anulat „actul de la 4 ianuarie". Și alți fruntași liberali, nu numai ai generației vîrstnice dar și ai generației de mijloc, precum I. G. Duca, erau adversarii fermi — în acel moment — ai întoarcerii lui Carol. I. G. Duca avea să spună atunci : „Prefer să-mi tai mîna decît să i-o întind lui Carol".

Luați prin surprindere, ezitînd și neavînd curajul unei atitudini hotărîte, ceilalți oameni politici — în afara celor din partidul național-liberal — au sfîrșit prin a vota proclamarea lui Carol ca rege al României[6], iar alții s-au supus faptului împlinit. În condițiile unei opoziții categorice — dar pînă la urmă fără rezultat — pe care conducătorii generației vîrstnice a partidului liberal o fac învestirii lui Carol ca rege, se produce excluderea lui Gheorghe I. Brătianu din acest partid. În *Memoriile*

[6] Cum din oamenii politici care au participat efectiv la acest act doar N. Iorga și-a publicat memoriile la un scurt interval de timp și în orice caz în timpul vieții sale și a celorlalți participanți la evenimente, vom cita în primul rînd din scrierile sale pentru a reda atmosfera epocii și pentru a înțelege mai bine împrejurările în care s-a produs desprinderea lui Gheorghe I. Brătianu de partidul național-liberal : „Cînd acum doi ani mi s-a anunțat în faptul zilei sosirea prințului Carol, am întrebat în ce calitate și cu ce gînd vine. Față de situația creată, față de jurămîntul luat de armată și de funcționari copilului regal, credeam că o atitudine se impune : aceea ca tatăl să reintre în regență pentru a apăra tronul fiului său. Înștiințătorii mei, oameni de încredere ai prințului, mă părăsesc. Dar, peste două ceasuri, aflu că guvernul nu opune rezistență, că unii oameni politici s-au grăbit să recunoască noua stare de lucruri : *Îndreptarea* anunță că generalul Averescu a fost primit îndată. Numai liberalii iau o atitudine hotărîtă împotrivă. A doua zi, Camera se populează încet. Vin partizanii vechi ai prințului : domnii Manoilescu, Nae Ionescu, Cornescu, generalul Racoviță. Ei vor hotărî pe Regele cel nou ; cine discută în interesul țării, sînt și trecuți între trădători. Miniștrii sînt în luptă între dînșii : ședința se amînă deci pe a doua zi. Pe stradă studenți, ofițeri de rezervă demonstrează. Apar cîteva steaguri. Armata, publicul, foarte călduros, cer soluția deplină și imediată.

A doua zi la Cameră, nu mai poate fi discuție. Nația a vrut. Domnul Manoilescu propune pentru acela care a fost Mihai I-iu titlul de «Voievod

sale [7], Constantin Argetoianu se opreşte, ca şi N. Iorga, asupra acestui episod, deoarece disidenţa lui Gh. I. Brătianu este *singurul* fenomen de ruptură în cadrul unui foarte important partid (în fond, unul din cele două mari partide ale vremii), sciziune produsă de întoarcerea lui Carol în ţară. Cunoscînd adversitatea „bătrînilor liberali" faţă de persoana sa, cunoscînd ataşamentul lor faţă de „actul de la 4 ianuarie", opera partidului dar şi a familiei Brătianu, faptul că patru ani mai tîrziu prinţul Carol devenea rege al României însemna dezavuarea lor în faţa istoriei. Noul rege a căutat atunci sprijinul „tinerilor" liberali. Se miza bineînţeles pe disponibilităţile insurecţionale ale generaţiilor noi în faţa vîrstnicilor, pe voinţa lor nu o dată sinceră de a aduce o schimbare în viaţa politică a ţării, ca şi pe dorinţa de afirmare care-i face să nu aprecieze mai ales în momente de precipitare a evenimentelor toate consecinţele faptei lor. Deşi uneori „memoriile" lui C. Argetoianu trebuie privite cu multă prudenţă, totuşi cîteva din explicaţiile date de el concordă cu ceea ce au spus alţi memorialişti şi cu evoluţia faptelor în

de Alba-Iulia», a cărui lipsă de sens : un cuvînt slavon şi încă un compliment la adresa romantismului ardelean încerc să o arăt.

Se fac formele, a căror alcătuire a fost încredinţată domnului Iunian. Fiecare din şefii de partide, generalul Averescu trecînd, prudent, cuvîntul d-lui Goga îşi dă aprobarea. Şi reprezentanţii naţionalităţilor se adaugă. Recomandînd de două ori, cu toată puterea, restaurarea, care din punct de vedere al dreptăţii şi al eficienţei era inevitabilă, am adăugit dorinţa ca noul regim, pe care îl deschidem în acea zi de 8 iunie 1930, să nu fie nici al armatei care nu trebuie să facă şi să desfacă regii, nici al amicilor personali, cari nu pot susţinea ci numai compromite, nici al partidelor pe mîna cărora a fost lăsată prea mult ţara." (N. Iorga, *Doi ani de restauraţie : Ce a fost, Ce am vrut, Ce am putut*, ediţia a IV-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 3—4.)

[7] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în volumul *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, antologie, Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Editura Politică, 1968. C. Argetoianu consemnează uneori cu lux de amănunte jocurile de culise politice, combinaţii-pertractări şi reface în detaliu zilele revenirii în ţară a lui Carol al II-lea (p. 401 şi următoarele). Cum studiul nostru urmăreşte în primul rînd împrejurările excluderii lui Gheorghe I. Brătianu din partidul naţional-liberal, am preferat paginile lui N. Iorga care ne dau o imagine sintetică a evenimentelor.

acel moment [8], care, toate, conduc la definirea actului său drept unul de neobedienţă nu numai faţă de conducerea partidului naţional-liberal dar şi faţă de tradiţia familiei strict respectată şi necontrazisă mai ales într-o problemă atît de gravă. De aici hotărîrea atît de drastică, neaşteptată şi care avea să stîrnească uimire şi o mare agitaţie în viaţa politică a ţării prin care Gheorghe I. Brătianu, fiul lui Ionel Brătianu, un istoric ce dăduse pînă la vîrsta de treizeci şi doi de ani cîţi avea atunci, opere fundamentale şi îşi consolidase un nume şi o reputaţie în ştiinţa şi învăţămîntul românesc — era exclus din partidul naţional-liberal. Şi astfel se creează noul partid naţional-liberal-georgist, care în ziua de 15 iunie 1930 ţine primul său congres în sala care se numea Frascati, lîngă Palatul Telefoanelor. Ce l-a determinat pe Gheorghe I. Brătianu să ia o asemenea hotărîre ? Era fără îndoială şi el unul din aceia care

[8] „Faptul este că în anturajul prinţului se conta pe Gheorghe Brătianu şi se punea preţ pe numele lui. În caz de luptă, un Brătianu alături de pretendent ar fi făcut bine în străinătate. Cu nităică bunăvoinţă şi cu obişnuita confuzie a francezilor în afacerile orientale, Parisul ar fi putut chiar crede că Ion Brătianu redivivus era alături de Carol, împăcat şi mulţumit. Îndată ce prinţul a sosit la Bucureşti, însoţitorii săi plini de zel au telefonat lui Gheorghe Brătianu la Iaşi să vie imediat că-l cheamă regele. Chematul s-a urcat într-un aeroplan şi a sosit (alte surse susţin că Gh. I. Brătianu a sosit cu un automobil condus de soţia sa, n.m). Prima vizită a făcut-o unchiului său Vintilă, pentru a-l informa despre cele petrecute. Vintilă l-a tratat drept carlist, l-a afurisit să i-a defins să se apropie de satana. Era tocmai în ziua de 7 iunie, cînd turbaseră toţi. Nepotul Gheorghe a arătat respectuos unchiului său că nu putea refuza să se prezinte regelui ţării cînd acesta-l chema. Şi s-a dus. Blestemul şi excluderea care au urmat sunt cunoscute. Gheorghe Brătianu sta acum în faţa mea şi se întreba şi mă întreba ce să facă (...). I-am arătat cît se schimbase orientarea lui Vintilă şi a lui Duca în două zile, de unde luni fusese el exclus din partid fiindcă fusese el la rege, miercuri eram rugat eu să mă duc în audienţă să pledez cauza rebelilor şi să caut să împac lucrurile. Gheorghe nu s-a lăsat convins de argumentele mele ; credinţa lui neclintită era că Duca n-a căutat decît un pretext ca să-l dea afară din partid şi că a reuşit cu atît mai uşor, cu cît unchii lui nu-l puteau suferi" (*Memorii*, ed. cit., p. 415—416). Tot C. Argetoianu redă o conversaţie cu I.G. Duca (p. 408) în care acesta ar fi afirmat : „În chestia Gh. Brătianu am fost contra excluderii, dar n-a fost chip. Brătienii erau deşenţaţi, mai ales Dinu. Ei l-au exclus."

— așa cum spunea ironic N. Iorga — odată cu venirea lui Carol al II-lea așteptau „lucrul nou, prefacerea radicală, minunea : minune de cinste, de ordine, de inițiativă, care să scoată, cu cine-o fi și în orice formă a Statului, țara din haos și din mizerie" [9]. Dar a fost printre cei dintîi oameni politici care și-au dat seama că „minunea" nu avea să se întîmple și că regele Carol al II-lea, pentru care el făcuse un gest atît de curajos și de radical, nu întrunea atributele necesare unei opere naționale de o asemenea anvergură.

Nu intră în obiectul acestui studiu discutarea cauzelor pentru care în toamna anului 1933 Carol al II-lea a chemat la guvern pe I. G. Duca, cel care rostise cuvinte atît de categorice împotriva colaborării cu noul monarh. Dar un fapt trebuie reținut : partidul național-liberal care-l exclusese pe Gh. I. Brătianu pentru atitudine favorabilă lui Carol al II-lea a guvernat cel mai mult țara în cei zece ani de domnie ai acestuia (între 1933 și 1937).

Gheorghe I. Brătianu a avut o linie de conduită fermă. Om de o aleasă integritate morală, el n-a urmărit ca prin activitatea lui politică să parvină în viața socială, în ierarhia științifică, în cariera universitară [10]. Personalitatea sa era în afara oricăror suspiciuni de acest ordin.

Constituind o nouă formație politică, Gheorghe I. Brătianu urmărea o reînnoire a partidului național-liberal prin aduce-

[9] *Doi ani de restaurație*, ed. cit., p. 9.

[10] Cîteva date biografice ținînd de cariera sa științifică vor ratifica aceste afirmații : în anul 1924, Gheorghe I. Brătianu devine profesor la Universitatea din Iași, deci la vîrsta la care și alți colegi de generație (C.C. Giurescu sau P.P. Panaitescu) dețineau același titlu. Doctor în 1923 al Universității din Cernăuți, va trece și un doctorat în litere la Paris, în anul 1929, fapt pe care C.C. Giurescu îl considera „neobișnuit pentru cine avea deja un doctorat în țară și care va stîrni de aceea diverse comentarii" (Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, vol. I, Editura Sport-Turism, 1976, p. 283). Regretatul G. Zane, coleg și prieten al lui Gh. I. Brătianu, mi-a dat următoarea explicație a acestui fapt : întrebîndu-l ce anume l-a determinat să obțină un nou doctorat în străinătate din moment ce avea unul în țară, Gheorghe I. Brătianu i-a răspuns că a făcut acest pas pentru a înlătura orice suspiciune legată de situația sa de fiu al unui fost președinte al consiliului de miniștri (între 1920—1927 Ion I.C. Brătianu fu-

rea în prim-plan a tineretului intelectual şi în special a tineretului universitar. O lectură atentă a scrierilor sale ne dovedeşte că Gheorghe I. Brătianu evoca în special două mari momente din istoria ţării noastre care se legaseră de politica partidului naţional-liberal şi de familia sa : războiul din 1877 şi primul război mondial. Pe tatăl său, ca om politic, îl vede exclusiv în contextul actului unităţii naţionale, adică al intrării

sese timp de aproape cinci ani prim-ministru). După şaisprezece ani de profesorat la Iaşi, Gheorghe I. Brătianu este numit la catedra de istorie universală a facultăţii din Bucureşti, dar la început *nu* ca titular al catedrei („Eu am fost încadrat *pe lîngă* catedra de istorie universală pe care o deţinea profesorul Iorga. Au fost împrejurări independente de voinţa mea care au făcut să rămîn singur la cursul de istorie universală." — *Cuvinte către români*, Bucureşti, 1942, p. 40.) Ales în 1928 membru corespondent al Academiei, la iniţiativa N. Iorga, care a şi întocmit raportul de susţinere a candidaturii. În mai 1935, N. Iorga îl propune ca membru definitiv al Academiei de astă dată fără succes : „16 mai. S-a deschis Academia. Se pregăteşte o luptă contra alegerii mele ca preşedinte şi contra candidaturii lui Gh. Brătianu. Unii vreau pe Titulescu". „22 mai. La Bucureşti. Prezint la Academie candidatura lui Gh. Brătianu şi a lui C. Marinescu. Andrei Rădulescu prezintă pe Titulescu. Căpătasem dimineaţă de la Gh. Oprescu asigurarea că acesta nu candidează contra lui Brătianu. Gusti confirmă. Dar rugăminţi să nu se pună la vot. Votează pentru numai Mehedinţi, fiind vorba de şeful său politic, ceilalţi se abţin. Lungă şi penibilă discuţie. Se decide a se mai întreba o dată Titulescu (...) 24 mai Titulescu a răspuns. Nu primeşte. Mă asigură Savel Rădulescu. Gusti confirmă. Dar, pus la vot, G. Brătianu, care-mi ceruse să nu mai pun la vot candidatura lui are numai patru voturi, şi C. Marinescu trei. Titulescu e ales cu o mare majoritate. Partidele şi-au menţinut voturile cum era de prevăzut. În Titulescu s-ar fi căutat un sprijin contra duşmăniilor ce înconjură Academia." (*Memorii*, VII, p. 252, 254, 255) Este ales membru definitiv al Academiei în anul 1941, în locul rămas vacant prin încetarea din viaţă a lui N. Iorga. Discursul său de recepţie intitulat *Nicolae Iorga istoric al românilor* a fost rostit în şedinţa publică solemnă din 26 mai 1943. Răspunsul a aparţinut lui Alex. Lapedatu (ambele publicate în Academia Română : *Discursuri de recepţiune* LXXXI, 1943, 38 p.) Între 1940—1947 a fost director al Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", timp în care a contribuit eficient la dezvoltarea activităţii ştiinţifice dusă aici. Între 1940—1941 a îndeplinit funcţia de decan al Facultăţii de litere din Bucureşti. Pentru valoarea ştiinţifică a operelor sale, Gheorghe I. Brătianu a fost în tot acest timp ales membru al mai multor instituţii şi societăţi ştiinţifice de prestigiu de peste hotare.

noastre în război și al luptelor diplomatice ce au avut loc după aceea pentru ca tratatele să consfințească ceea ce reprezenta drepturile inalienabile ale poporului român. Pe de altă parte, cu excepția lui Gh. Tătărăscu, oamenii aflați în fruntea partidului național-liberal aparțineau în mare măsură perioadei dinaintea primului război mondial. Or, în repetate rînduri, Gheorghe I. Brătianu a arătat specificul economic și social al „fazei constructive" [11] cum numea el perioada dintre cele două războaie care impunea alte metode de considerare ale vieții sociale. Gestul său urmărea o *întinerire* nu numai a partidului ca atare, ci o nouă perspectivă asupra rolului pe care intelectualii, și mai ales intelectualii tineri, trebuiau să-l aibă în evoluția acestui partid legîndu-se deci de un curent mai larg manifestat atunci în cultura noastră. Unul din cei ce l-au urmat din primul moment pe Gheorghe I. Brătianu și a avut un rost important în formarea partidului național-liberal georgist, și anume istoricul C. C. Giurescu, a dat în *Amintirile* sale următoarea imagine a constituirii noii formațiuni politice : „lui Gheorghe Brătianu i se alăturară toți cei nemulțumiți din organizațiile județene. I se alătură și un grup numeros de intelectuali — majoritatea lor membri ai corpului didactic universitar. Inițiativa acestui grup o luasem eu considerînd, pe de o parte, că o conducere unică a statului e de preferat uneia tricefale, pe de altă parte că partidul liberal e necesar să-și reînnoiască ideologia și programul, să revină la ideile generoase care-i marcaseră începutul, să lupte împotriva sclerozei bancare care-l amenința" [12].

[11] *Liberalism și democrație*, extras din revista *Libertatea*, București, 1935, p. 17.

[12] C.C. Giurescu, *Amintiri*, 1976, Editura Sport-Turism, p. 253. În același volum (p. 253—254), C.C. Giurescu publică și apelul tinerilor universitari pentru sprijinirea lui Gheorghe I. Brătianu : „Toți cei care n-ați luat parte pînă acum la lupta politică, dezgustați fiind de înfățișarea tulbure a ei, toți aceia care doriți să ajungeți la schimbarea în bine a vieții politice, toți acei care credeți că și în politică, talentul, energia și moralitatea trebuie să aibă aceeași valoare ca și în viața de toate zilele, toți aceia care doriți țării noastre liniște înlăuntru și putere față de dușmani, veniți alături de Gheorghe Brătianu". Apelul a fost semnat de Alexandru Rosetti, Scarlat Lambrino, G.M. Cantacuzino, Vintilă Mihăilescu, P.P. Panaitescu, Radu Vulpe, Victor Papacostea, G. Potra, Ion Conea etc.

Din acest moment însă, Gheorghe I. Brătianu produce nu numai iritarea şefilor partidului din care pleca (Vintilă şi Dinu Brătianu erau unchii săi) ci şi a lui Nicolae Iorga. Episodul nu-i lipsit de importanţă ; credem că are o semnificaţie mai largă privind un capitol din evoluţia culturii româneşti interbelice. În momentul desprinderii de partidul liberal, simpatia lui N. Iorga faţă de Gheorghe I. Brătianu creşte, deoarece îl vedea disponibil pentru acel guvern de unitate naţională despre care regele îi vorbise în ziua de 8 iunie şi care va forma una din preocupările insistente ale lui Carol al II-lea dar şi una din obsesiile lui N. Iorga chiar după eşecul guvernării sale „pe deasupra partidelor" : „Vrea un minister de concentrare fără un şef de partid în frunte. A vorbit cu Gh. Brătianu care-i va răspunde dacă vine singur ori cu o parte din partid" [13]. N. Iorga mărturiseşte că a căutat să facă din Gheorghe I. Brătianu un conducător al unei acţiuni menite să constituie guvernul de coaliţie naţională. [14] Dar din clipa în care noul partid se constituie în configuraţia pe care am văzut-o, nemulţumirea lui N. Iorga izbucneşte, atitudinea sa se schimbă brusc [15]. Dacă prin numărul adepţilor săi, partidul georgist nu eroda în asemenea măsură electoratul partidului naţional-liberal încît să împiedice venirea lui la putere [16], el

[13] *Memorii*, VI, p. 3, vezi şi paginile următoare.

[14] *Doi ani de restauraţie*, ed. cit, p. 7.

[15] 16 iunie : „Ieri a fost congresul liberal al lui Gh. Brătianu. I s-au închinat foştii mei elevi de la Fontenay, supt conducerea lui Giurescu, Panaitescu, Lambrino (!). Alături preotul V. Radu, căruia abia i-am procurat un mare premiu la Academie, şi Victor Papacostea..." (*Memorii*, VI, p. 9.)

[16] La alegerile din 18 iulie 1932, Partidul georgist a avut în parlament 14 deputaţi faţă de 23 deputaţi partidul liberal I.G. Duca ; 12 deputaţi partidul dr. Lupu ; 7 partidul lui Octavian Goga ; 6 social-democraţii ; 5 formaţia condusă de Corneliu Zelea-Codreanu şi tot atîţia partidul evreiesc şi cel al lui N. Iorga. Faptul că partidul naţional ţărănesc, partid de guvernămînt întrunea 277 de mandate se datora legii care favoriza partidele ce obţineau 40% din voturi (propusă din interes de grup de P.N.L. şi votată de parlamentul cu majoritate liberală în martie 1926). Deci partidul lui Gh. I. Brătianu se situa, din punct de vedere al voturilor printre primele patru partide politice ale ţării. La alegerile din 1937

se impunea — cel puțin la început — prin valoarea aderenților, prin structura mai ales intelectuală a celor ce i-au format nucleul conducător. Tocmai acest fapt a stîrnit nemulțumirea lui N. Iorga ; unii din tinerii intelectuali care se raliaseră la mișcarea lui Gh. I. Brătianu fuseseră nu numai elevii săi, dar chiar sprijiniți în mod efectiv pentru a urma studii în străinătate și, la întoarcere, pentru ocuparea unor catedre universitare. Or, după multe experiențe amare în materie politică, tocmai în această categorie intelectuală văzuse N. Iorga un virtual sprijin pentru gruparea lui politică atît de vlăguită la începutul deceniului patru. Din acel moment, iritarea lui se face simțită și la adresa lui Gh. I. Brătianu, deși în comparație cu ceilalți tineri istorici, despre el a păstrat cele mai bune păreri. Bineînțeles, aceasta se datorează și faptului că niciodată Gheorghe I. Brătianu nu a pus sub semnul întrebării pe omul de știință N. Iorga — cum au procedat adesea fără menajamente și cu violență C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu —, că a fost mereu prevenitor cu el, că i s-a prezentat înfățișîndu-i obiectivele politice, că unor atacuri publice ale lui N. Iorga legate de activitatea sa politică a răspuns fără să contraatace ci numai înfățișînd în mod decent, cu respect, ce anume a vrut, ce anume obiective a urmărit. Iritarea lui Iorga, temperament prin excelență coleric era explicabilă. La șaizeci de ani, se vedea ignorat de cei care constituiau ultima sa rezervă pentru o acțiune politică hotărîtoare, cu care ar fi fost îndreptățit să ceară regelui conducerea unui guvern

în condițiile unei puternice afirmări a partidelor de extremă dreaptă, partidul liberal-georgist se situa pe al șaselea loc din cele treisprezece partide unele, e drept, neînsemnate. Partidul condus de George Brătianu a totalizat 119 361 voturi, adică un procent de 3,89%, avînd 16 deputați. În urma lui se situau partide de mică însemnătate exceptînd cel al doctorului N. Lupu sau partide ale populației minoritare (evreiesc, german) care nu puteau trece peste un plafon determinat de numărul populației respective. Partidul lui Gheorghe I. Brătianu, ca număr de voturi, structură a electoratului și compoziție a celor ce îl conduc, poate fi comparat cu partidul Republican Independent (Valéry Giscard d'Estaing) din Franța de azi, cu partidele liberal și republican independent din Italia și liberal din Germania Federală. Mai precis, formații politice care nu ajung să întrunească numărul de voturi al partidelor mari, avînd în fruntea lor mai cu seamă intelectuali sau, în timpurile moderne, tehnocrați.

împotriva unor partide osificate, îmbătrînite. Aceştia erau tinerii intelectuali, profesori universitari, aparţinînd tuturor marilor centre de cultură din ţara noastră (Bucureşti, Iaşi, Cluj, Cernăuţi, Chişinău), şi care aveau în mod direct o influenţă asupra studenţimii mai ales la facultăţile de litere, drept, deci asupra viitorilor profesori secundari, avocaţi etc., fapt ce putea asigura o bază politică mai largă unui viitor partid. Noul partid nu a făcut nici un semn că ar dori o apropiere de Iorga. Dimpotrivă, şi la alegerile din iulie 1932 şi la cele din decembrie 1937, N. Iorga va merge pe liste comune cu „vechii" liberali şi niciodată nu obţine victoria pe care o spera [17]. Urmărind atent *Memoriile* lui N. Iorga, vom vedea cît de mult îl preocupa prezenţa lui Gh. I. Brătianu în viaţa noastră publică şi ştiinţifică, notînd aproape toate discursurile lui, caracterizîndu-i atitudinile, fiind atent la fiecare gest al acestuia. De aceea şi noi aici vom acorda un spaţiu mai larg opiniilor şi reacţiilor savantului, care şi le-a consemnat în chiar febra desfăşurării evenimentelor. Nutrea faţă de el o reală stimă, şi de nenumărate ori a pus pe seama anturajului, a colegilor de universitate şi de partid despărţirea lor [18], care n-a fost niciodată definitivă deoarece şi de o parte şi de alta respectul pentru *operă* a existat continuu şi distanţa politică n-a alterat preţuirea pentru *valoarea ştiinţifică* pe care magistrul şi discipolul au avut-o unul faţă de altul.

[17] La 18 iulie 1932 se prezintă în alianţă electorală cu „liberalii d-lui Duca pe care o voiserm, ba chiar o smulsesem regelui pentru ca un nesucces în alegeri să nu puie Coroana într-o situaţie delicată (...) concursul a fost lipsit pretutindeni aproape de sinceritate, mulţi membri ai partidului aliat pentru acest singur scop preferau să voteze cele trei beţe (bunicul, tatăl şi d-sa însuşi) ale tînărului şi foarte distinsului istoric Gheorghe Brătianu" (*O viaţă de om*, ed. cit., p. 761).

[18] „17 iulie (deci la două zile de la constituirea partidului georgist, n.n.) Gh. Brătianu a fost la mine ca să-mi spuie că nu se gîndeşte la vreo împăcare cu Duca. (...) Tinerii istorici, conduşi de Giurescu se înscriu formal la el. Au găsit, în sfîrşit, politică «intelectualii»" (*Memorii*, VI, p. 9). Cînd ziarul *Mişcarea*, organul partidului naţional-liberal georgist, publică „injuriile lui Giurescu, «însoţite de o notă ofensătoare»", Iorga îi adresează lui Gheorghe I. Brătianu „o scrisoare publică amintind tot ce-mi datoreşte acest om de un aşa frumos caracter" ; acesta răspunde

Am văzut că încă din primele zile ale urcării pe tron a lui Carol al II-lea atît monarhul cît și cei ce vroiau să conducă un guvern de coaliție națională sau de tehnicieni (N. Iorga, generalul Prezan) se gîndeau la participarea lui Gheorghe I. Brătianu. Și aceasta din mai multe motive : numele său, faptul că astfel se bara calea partidului național-liberal spre putere și se lovea în conducătorii săi istorici răpindu-li-se, odată cu intrarea în guvern a noii formații, un număr și mai mare de aderenți mizîndu-se deci pe accentuarea dezbinării apoi cîștigarea unor categorii mai largi de oameni tineri pentru o asemenea formulă de guvernare. În primii trei ani, Carol al II-lea i-a propus lui Gheorghe I. Brătianu să facă parte fie din guvernele de tehnicieni Iorga-Argetoianu, fie din cel al lui Alexandru Vaida-Voievod *(Mișcarea,* 12 iulie 1933), fie din cel al lui I. G. Duca *(Mișcarea,* 14 noiembrie 1933). Refuzul său constant l-a făcut pe regele Carol al II-lea să-i spună lui Iorga la 16 februarie 1932

că nu se afla în țară și că „nu răspunde pentru ziar". „Îi scriu din nou împăciuitor, înștiințîndu-l că fidelitatea unui Giurescu nu se poate să aibă dăinuire". *(Memorii,* VII, p. 263)

Elocventă pentru relațiile dintre Iorga și tinerii istorici este broșura *„Școala nouă" de istorie — o lămurire definitivă* (București, 1936.) Nota pe care o dă la titlu precizează : „Adresă către membrii Comitetului național de istorie al României", în care nu o dată reia ceea ce a scris fie în *Memorii,* fie în alte cărți sau articole. Pentru a nu repeta, vom spune că și în această sinteză a neînțelegerilor sale cu tînăra școală de istorici români N. Iorga reamintește ce-i datorează fiecare dintre ei : „Afară de d. Gheorghe Brătianu, căruia nu i-au lipsit de la începutul frumoasei sale cariere de istoric toate îndemnurile și laudele mele, recunoscîndu-i însușirile deosebite, încă de la studiul scris cînd era în liceu și căruia i-am făcut loc în acum hulita *Revistă istorică* a mea, toți aceia cari azi fac un front de luptă sau măcar de ipocrită hărțuială sau de solidarizare secretă contra mea mi-au fost elevi". Și din această broșură rezultă clar că rana deschisă de constituirea partidului național-liberal-georgist nu se cicatrizase șase ani mai tîrziu, Iorga considera că : „Șeful era, din cauza numelui său, d. Gheorghe Brătianu, pregătitorul, recrutorul, ca viitor ministru de Instrucție, de azi pînă mîine, d. C.C. Giurescu". Lui Gh. I. Brătianu îi reproșează un discurs din Camera Deputaților potrivnic legii bacalaureatului propusă de N. Iorga în calitate de prim-ministru și faptul că adăpostea în ziarul *Mișcarea* și în *Revista istorică română* atacurile lui C.C. Giurescu împotriva sa. Îi mai reproșa de asemeni și faptul că deși „la această ploaie de batjocuri la care d. Gheorghe Brătianu avea pru-

că „nu poate ține seama de grupări ca ale lui Lupu și Gh. Brătianu, de care Regele se arată complet deziluzionat“ [19]. „Deziluzia“ lui Carol al II-lea pornea desigur de la faptul că Gheorghe I. Brătianu n-a admis să fie un pion în manevrele și jocurile de culise regale. Aici stă cheia înțelegerii personalității sale politice. Cercetarea riguroasă a faptelor, a arhivelor, documentelor, confruntarea meticuloasă și obiectivă a surselor duce din ce în ce mai mult pe cei ce studiază epoca la o imagine diferită și opusă celor transmise de unii memorialiști [20]. Se ajunge astfel la concluzii judicioase despre reala substanță morală a

denția să nu adauge contribuția sa, dar se ferea ca de foc să se ocupe de vreuna din lucrările mele care-l priveau în special pe d-sa, ca profesor de istorie universală fie și ca un schimb de bune procedee pentru felul cum totdeauna i-am apreciat scrisele, în adevăr vrednice de toată lauda, eu n-am răspuns“. După moartea lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu spune ratificînd astfel adevărul celor afirmate de N. Iorga : „M-a urmărit într-adevăr, în anii din urmă o stăruitoare părere de rău : aceea că împrejurări potrivnice cum se ivesc de atîtea ori în viață, m-au împiedecat, pînă în ceasul neprevăzut al cumplitului său sfîrșit, să aduc în timpul vieții marelui meu predecesor, prinosul de recunoaștere, într-o vreme în care printre atîtea laude și atîta hulă, o părere independentă și obiectivă ar fi avut în ochii săi mai multă valoare“ (*N. Iorga istoric al românilor*. Discurs de recepție rostit la 26 mai 1943).

[19] *Memorii*, VI, p. 318.

[20] Vom reproduce cîteva extrase din notele adresate de profesorul și scriitorul Ion Sân-Georgiu — informator al Casei Regale — lui Carol al II-lea și care atestă că această sistematică opoziție a lui Gheorghe I. Brătianu se accentuase din 1934 : „Am lăsat anume la urmă pe dl. Gh. Brătianu și pe prietenii lui. Cită deosebire între atitudinea față de banchetul de la Gib și între rezerva care și-a impus-o acum. Este aproape sigur că punctul de vedere al georgiștilor va fi acela de critică față de toate guvernele care au neglijat înarmarea țării sau au făcut din ea un mijloc de îmbogățire a cîtorva privilegiați“ (scrisoare din 20 noiembrie 1934). „Mulți dintre conducătorii organizațiilor georgiste nu sînt numai de părere că Gh. Brătianu a făcut o greșală de tactică politică, dar socotesc că atitudinea de duminică a șefului lor nu corespunde sentimentelor generale ale partidului... Gh. Brătianu nu trebuia să rupă ultimele punți cu Coroana...“ (scrisoare datată 20 decembrie 1934). În aceeași scrisoare îl informa și despre părerea lui Dinu Brătianu în legătură cu această manifestare fățiș anticarlistă a nepotului său : „Georges nu trebuia să vorbească așa cum a vorbit“. Puțin mai tîrziu Ion Sân-Giorgiu îi scrie din nou regelui : „Gh. Brătianu este departe de

omului politic Gheorghe I. Brătianu : „Regele Carol al II-lea şi-a dat perfect de bine seama că Gh. Brătianu nu era omul potrivit pentru el, deoarece nu avea stofă de om politic dispus la toate tranzacţiile pentru a deveni un instrument docil de care avea nevoie. Din momentul formării acestor convingeri, regele a păstrat tot timpul cu Gh. Brătianu doar relaţii permise unui suveran cu un şef de partid din opoziţie. Gh. Brătianu a păstrat şi el formele protocolare faţă de rege, refuzînd orice sugestie a acestuia pe măsură ce se convingea că era ţinut într-o rezervă fără perspective" [21].

Bineînţeles, lui Carol al II-lea nu putea decît să-i displacă pînă la „deziluzie" refuzul lui Gheorghe I. Brătianu de a accepta participarea la o coaliţie care să ofere monarhului o mai largă bază de manevră. Se mai adaugă şi intransigenţa morală a istoricului care din momentul izbucnirilor marilor afaceri din timpul domniei lui Carol a arătat că orice colaborare este imposibilă. Opoziţia lui sistematică se cristalizează în „Frontul constituţional" care cuprindea partidul său şi partidul poporului al mareşalului Alexandru Averescu. În Camera Deputaţilor unde a fost ales fără întrerupere, în paginile ziarului *Mişcarea,* oficiosul partidului său, mutat de la Iaşi la Bucureşti, ca şi în acţiunile publice, Gheorghe I. Brătianu se manifesta ca un factor de opoziţie permanentă şi uneori chiar violentă la adresa regelui [22]. Această atitudine faţă de guvernul Gh. Tătărăscu, dorinţa de a

a-şi potoli atacurile. Eu cred dimpotrivă că el a trecut cu totul sub înrîurirea cercurilor maniste şi anticarliste (...)" (scrisoare datată 27 ianuarie 1935). Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Fond Casa Regală, dosar 19/1934 şi dosar 6/1935, filele 6—7.

[21] Emilia Sonea şi Gavrilă Sonea, *Viaţa economică şi politică a României 1933—1938,* Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, p. 159—160.

[22] Ceea ce duce chiar la disensiuni în cadrul partidului său, mai ales în anul 1937 : „Pe măsură ce campania împotriva guvernului şi a coroanei se intensifica, în partidul condus de Gh. Brătianu a început să-şi facă loc ideea împărţirii acestuia în două. Cauza a fost poziţia anti-monarhică a lui Gh. Brătianu. Divergenţele cele mai ascuţite au fost între Gh. Brătianu şi C.C. Giurescu care a cerut şefului partidului să atenueze atacurile la adresa regelui, ameninţîndu-l în acelaşi timp cu plecarea din partid" (Emilia Sonea şi Gavrilă Sonea, *op. cit.,* p. 161.) Dealtfel în anii dictaturii regale C.C. Giurescu devine rezident regal şi ministru subsecre-

răsturna, în sfîrşit, cabinetul liberal devenit impopular după patru ani de guvernare, de a da astfel o lovitură lui Carol al II-lea şi camarilei sale, de a determina o schimbare în viaţa politică a ţării, l-au făcut pe Gh. I. Brătianu să adere la pactul de neagresiune electorală cu Partidul Naţional-Ţărănesc (Iuliu Maniu) şi Partidul „Totul pentru Ţară" (Corneliu Zelea Codreanu). Această alianţă, care deşi nu a reprezentat decît un act de conjunctură pentru a duce la căderea guvernului Tătărăscu, a legat temporar numele său de un partid faţă de care el se afla la antipod, ale cărui ţeluri şi metode Gh. I. Brătianu le dezavuase public. Fără îndoială, ar însemna să minimalizăm pericolul pe care îl prezentau mişcările de extremă dreaptă din România dacă am pune numărul mare de voturi obţinute în 1937 de partidul „Totul pentru Ţară" [23] exclusiv pe seama pactului de neagresiune electorală. Analizînd conţinutul şi consecinţele acestui pact, Lucreţiu Pătrăşcanu spunea : „Pactul gărdisto-naţional-ţărănesc era, în adevăr, limitat în obiectivele lui. În timp, era prevăzut doar pentru durata campaniei electorale, deşi el a continuat,

tar de stat iar Gh. I. Brătianu deşi reintră în vechiul partid liberal (fuziunea a avut loc la 10 ianuarie 1938), sub conducerea lui Dinu Brătianu stăruie în atitudinea sa ostilă Coroanei. Cu prilejul plebiscitului din 24 februarie 1938, Gh. Brătianu are o atitudine negativă deoarece prilejul avea să-i dea lui Carol al II-lea posibilitatea dizolvării partidelor politice, constituirea partidului unic „Frontul Renaşterii Naţionale" şi, mai apoi, după asasinarea lui Armand Călinescu, a transformării lui în „Partidul Naţiunii", cu Ernest Urdăreanu, şef de stat major. „Gh. Brătianu, iscălind şi pe alţii din comitetul de direcţie, îndeamnă la neparticipare pentru plebiscit" spune N. Iorga în *Memorii*, VII, p. 464. Iar prezenţa lui Gh. Tătărăscu în fruntea unuia din guvernele dictaturii regale (24 nov. 1939—4 iulie 1940) va duce la excluderea lui din Partidul Liberal condus de Dinu Brătianu şi Gheorghe Brătianu, deşi prin declaraţiile lui Dinu Brătianu, partidul naţional liberal se angaja „să nu stînjenească" acţiunea regelui din acea vreme.

[23] Rezultatele alegerilor din 1937 au fost următoarele : P.N.L. (Dinu Brătianu—Gh. Tătărăscu) — 1.103.353 voturi, 35,92% ; P.N.Ţ. (Iuliu Maniu) — 626.612, 20,4% ; Partidul „Totul pentru Ţară" (Corneliu Zelea Codreanu) — 478.379, 15,58% ; Partidul Naţional-Creştin (A.C. Cuza) — 281.167, 9,15% ; Partidul Naţional Liberal (Gheorghe Brătianu) — 119.361, 3,89%. A se vedea şi studiul *Ţărănismul* de Z. Ornea, Editura Politică, 1969, p. 92—95. La acest pact electoral a aderat mai tîrziu şi formaţia, dealtfel lipsită de însemnătate, a lui C. Argetoianu.

sub o formă sau alta, să-şi producă efectele şi după sfîrşitul ei. În ce priveşte scopul, se prevedea : apărarea libertăţii de propagandă a alegerilor, împiedicarea falsificării lor prin fraudă şi teroare. Cele două părţi contractante se obligau însă la ceva mai mult, anume să nu se atace reciproc în timpul agitaţiei şi a campaniei electorale. De aceea pactul încheiat între Maniu şi Codreanu, cel de-al treilea partener fiind Gh. Brătianu, s-a şi numit «pact de neagresiune». Rezultatele înţelegerii intervenite între conducerea naţional-ţărănistă şi Gardă au fost pentru partidul naţional-ţărănesc direct catastrofale. Pactul a servit, în schimb, în întregime interesele politice ale mişcării legionare. (...) Guvernul liberal a ieşit, în adevăr, înfrînt în alegeri. Dar aceasta n-a constituit o izbîndă a democraţiei şi nu acesteia i-au fost consolidate poziţiile. Beneficiarul a fost extrema dreaptă şi, în special, Garda de fier." [24] Confuziile pornite din aceeaşi dorinţă legitimă de a înlătura de la cîrma ţării guvernarea Gh. Tătărăscu au dus atunci la orientări şi atitudini eronate din partea altor forţe politice. În analiza pe care o face acestui capitol al vieţii publice româneşti, Lucreţiu Pătrăşcanu arată că : „Hotărîrea luată de conducerea de atunci a partidului comunist a fost de a se da, totuşi, sprijin atît în campania electorală cît şi în alegeri partidului naţional ţărănesc. Ceea ce a constituit o greşală cu grave urmări" (ed. cit. p. 115) [25].

Gheorghe I. Brătianu arătase în numeroase rînduri antagonismul dintre partidul său şi „Garda de fier" şi condamnase public actele teroriste ale acestei organizaţii. Deoarece între ideologia „Gărzii de fier" şi a lui Gheorghe I. Brătianu, între metodele de acţiune ale celor două partide exista o netă şi categorică

[24] Lucreţiu Pătrăşcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura Politică, 1970, p. 105—107.

[25] În lucrarea citată, *Ţărănismul* de Z. Ornea, p. 93, se reproduce după ziarul *Dimineaţa* din 27 noiembrie 1937 o informaţie prin care se arată că : „Ieri la 8 seara a avut loc o întrevedere între d-l Iuliu Maniu şi o delegaţie reprezentînd mişcarea muncitorească care a activat în ultima vreme pentru lista unică a forţelor democrate. Reprezentanţii muncitorimii au formulat un protest împotriva «pactului de neagresiune» încheiat cu partidul d-lui Codreanu (...) Delegaţia a cerut denunţarea acestui pact dăunător democraţiei din toate punctele de vedere".

deosebire, un raport de evidentă opoziție, Gheorghe I. Brătianu fiind un reprezentant al democrației burgheze în viața noastră publică. La începutul anului în care a semnat pactul de neagresiune electorală, Gheorghe I. Brătianu precizase în Camera Deputaților cîteva fapte esențiale în ceea ce privește concepția antitetică a celor două partide : „S-ar putea descoperi lacune în atitudinea noastră. S-ar putea spune că noi nu am atacat totdeauna și atît de categoric «Garda de fier» cum ar pretinde-o distanța dintre concepțiile noastre politice. Dar nu am făcut excepție cu «Garda de fier». O atitudine similară am observat și față de celelalte grupări." (de opoziție, n.n.) [26]

Mai mult, în aceeași ședință, Gheorghe I. Brătianu impută guvernului Tătărăscu incoerența în ceea ce privește atitudinea față de „Garda de fier". După măsurile dure luate pe hîrtie de guvernul Gh. Tătărăscu împotriva mișcării legionare, măsuri care prin lipsa lor de sistem, prin caracterul lor întîmplător trădînd mai degrabă derută decît hotărîrea de a împiedica în mod efectiv activitatea „Gărzii de fier" și care nu și-au dovedit eficiența, Gheorghe I. Brătianu acuză în același discurs guvernul că a trecut „la regimul de toleranță", a „permis reconstituirea partidului desființat", „a îngăduit deplina libertate (Gărzii de fier, n.n.) în toate manifestările sale" [27]. În același an [28], și mai precis în dimineața zilei în care presa a adus vestea tentativei de asasinat comisă de legionari împotriva profesorului Traian Bratu, Gh. I. Brătianu ia cuvîntul în camera deputaților manifestîndu-și deplina solidaritate cu victima, cerînd pedepsirea celor vinovați. În același timp este împotriva măsurii guvernului de a închide facultățile arătînd că trebuie să se facă deosebire între asasini și partea sănătoasă a tinerimii noastre : „pentru fapta cîtorva ticăloși care sper că vor putea fi pedepsiți cît

[26] Vezi *Mișcarea*, 7 martie 1937.

[27] Lucrețiu Pătrășcanu, în *Sub trei dictaturi*, ed. citată, susține aceeași opinie : „Guvernul liberal nu s-a mărginit însă să asigure libertatea de acțiune extremei drepte, ci i-a dat în mod efectiv și un ajutor politic direct" (p. 68). Analiza detaliată a situației la p. 68—72.

[28] Vezi *Mișcarea*, 5 martie 1937.

mai degrabă şi cît mai drastic, trebuie să sufere întreaga tinerime a acestei ţări ?“ [29]

În ceea ce priveşte politica externă, unele demersuri pripite ale sale au lăsat să se creadă că Brătianu ar urmări o apropiere de Germania. E vorba mai ales de faptul că la începutul lunii ianuarie 1936, Gheorghe I. Brătianu a ţinut o conferinţă la Berlin despre Bismarck şi Ion Brătianu.

Cu acest prilej, a avut, cum singur a mărturisit, „întrevederi cu personalităţi conducătoare ale Reichului. A fost vorba (...) de zvonurile din ultimul timp, despre o alianţă germano-ungară cu scopul de a sprijini revizionismul“ [30]. În momentul în care N. Iorga se declară şi el nemulţumit de această vizită, Gheorghe I. Brătianu explică din nou public atitudinea sa : „Ţin deci să se ştie că nu am mers să pun întrebări nici unui stat străin ; nici n-am fost şi nici nu sînt la dispoziţia cuiva pentru un alt interes decît acela al ţării mele“ [31].

Gheorghe I. Brătianu nu a fost un adept al principiilor statului totalitar fascist şi nu a teoretizat idei aparţinînd doctrinelor „de dreapta“. Dimpotrivă ideologia lui caracterizată printr-o largă deschidere umanistă a fost lipsită de orice afinitate cu aceea a curentelor şovine, rasiste, mistice pe care prin opera sa, prin concepţia care a stat la baza ei, le-a respins în mod implicit şi explicit.

Opera lui contribuie la definirea raţionalismului românesc interbelic atît prin metoda de cercetare cît şi prin ideile ei. Concepţia sa despre istorie materializată în studii de o severă ţinută a evidenţiat punţile de legătură între popoare, interferenţele din cele mai vechi timpuri, elemente de civilizaţie care le-au apropiat mai ales în aria Orientului, a estului şi sud-estu-

[29] Deşi relaţiile sale cu I.G. Duca erau extrem de încordate, ajungînd pînă la provocare la duel în urma unor grave insinuări de o parte şi de alta în Camera Deputaţilor, în noaptea aflării tragicului eveniment Gheorghe I. Brătianu a trimis văduvei primului ministru următoarea telegramă : „Adînc mîhnit de pierderea atît de dureroasă ce încercaţi, întîiul meu gînd se îndreaptă către dumneavoastră, pentru a exprima cele mai sincere sentimente de profunde condoleanţe“. (*Opinia*, Iaşi, an. XXX, nr. 8009, 31 dec. 1933, p. 1.)

[30] *Mişcarea*, 30 ianuarie 1936.

[31] *Mişcarea*, 14 februarie 1936.

lui Europei. Gh. I. Brătianu a pus în lumină atingerile materiale, morale şi spirituale dintre marile arii de civilizaţie într-un spirit de respect pentru valorile produse de *toate* popoarele şi *în primul rînd de cele vecine*, reliefînd, bineînţeles, ceea ce ţara, poporul şi zona cărora le aparţin au adus umanităţii.

Deşi, aşa cum vom vedea, ideea unităţii naţionale constituia un ax cardinal al operei lui [32], Gh. I. Brătianu a demonstrat-o cu argumente de ordin ştiinţific şi nu a predicat prin nici un cuvînt, prin nici o idee dispreţul împotriva altor popoare, nu a folosit pamfletul de joasă calitate, ci discuţia colegială. În nici o pagină a operei sale nu vom întîlni accente xenofobe, acestea fiind profund străine gîndirii sale[33]. El nu a aderat pe planul ideilor la nici unul din curentele timpului inspirate din ideologia fascistă. Faptul că după 1938 a fost un adversar hotărît al guvernării Goga-Cuza [34] dovedeşte că nu a avut nimic comun cu vreunul din guvernele care duceau ţara spre dictatură. Deşi — aşa cum am arătat — preocupările de doctrină şi sistem social nu au avut un rol preponderent în gîndirea sa, Gheorghe I. Brătianu a fost din acest punct de vedere un reprezentant al *liberalismului democratic* [35]. Pentru el salvarea „liberalismului politic cu aşezămîntul său monarhic constituţional şi cu regimul parlamentar" se putea realiza numai prin „menţinerea liberalismului economic ; dacă vom sprijini aceste instituţii democratice pe o nouă elită a păturii mijlocii, cu rădăcini înfipte în toate straturile sociale ale acestei naţiuni".

[32] Pe această temă Gh. I. Brătianu a publicat mai multe volume.

[33] A se vedea în acest sens *La fin du régime des partis à Byzance et la crise antisémite du VIIe siècle* — communications destinée au VIe Congrés international des études byzantines, în *Revue historique du Sud-Est Européen*, an XVIII 1941, p. 49—67.

[34] Dintr-o notă a Siguranţei statului, ianuarie 1938 cităm : „Partidul naţional-ţărănesc, o parte din partidul liberal şi partidul liberal-georgist s-au declarat adversare hotărîte ale noului guvern (Goga) pe care îl declară anticonstituţional şi reacţionar ; cu toate contradicţiile existente între aceste partide, adversitatea comună va duce inerent la realizarea unui front comun pe platforma democraţiei şi a apărării constituţiei" (D.I.S.I.S.P. Dosar 2596, fond XII, fila 10).

[35] Cea mai concludentă expunere a concepţiei sale pe acest tărîm o aflăm în studiul *Liberalism şi Democraţie*, extras din revista *Libertatea*, 1936.

Între 1938—1940, numele său a fost vehiculat în virtualitatea unor combinaţii guvernamentale, dar el *nu a primit* să facă parte din nici una dintre ele, deşi din anumite note fie ale ministrului plenipotenţiar al Reichului la Bucureşti, Fabricius, fie ale Siguranţei, rezultă că Ion Antonescu se gîndea la numirea lui ca ministru de externe. Chiar după eşecul rebeliunii legionare, cînd numele său este din nou citat, mai ales în zvonurile ce preced orice remaniere, ca o probabilitate pentru a i se încredinţa un portofoliu, Gheorghe I. Brătianu *nu participă* — aşa cum am arătat — la nici o formaţie guvernamentală.

Principiile sale pe tărîmul politicii externe nu au fost niciodată conduse de ideea acceptării dominaţiei unei mari puteri, a amestecului străin în treburile interne ale ţării noastre, ale ştirbirii demnităţii şi integrităţii naţionale. Dimpotrivă, el a fost un fervent apărător al ideii de independenţă şi libertate naţională pe care întreaga sa operă o pune cu pasiune şi rigoare ştiinţifică în lumină susţinînd cu consecvenţă faptul că numai poporul român are dreptul să-şi hotărască destinele în mod suveran : „Oricît s-ar fi accentuat, în ultimii ani, internaţionalizarea vieţii statelor, oricît de mult s-ar fi strîns legăturile de interdependenţă economică de la un capăt la celălalt al globului, sînt margini înlăuntrul cărora voinţa naţiunii nu poate fi îngrădită de nimeni. Ea are datoria să-şi apere acest patrimoniu moral, cu aceeaşi stăruinţă cu care îşi menţine hotarul." [36] A fost totdeauna împotriva „sacrificării independenţei noastre economice", afirmînd că alianţele „nu trebuie să fie compatibile cu interesul politic al momentului, ele trebuie să fie compatibile cu condiţiile permanente ale economiei şi vieţii naţionale" [37].

Elocvent e faptul că Gheorghe I. Brătianu nu a cauţionat în scrierile lui politica expansionistă şi anexionistă a Germaniei. Dimpotrivă, ca şi N. Iorga, a susţinut în anii 1938—1940 dreptul unei naţiuni : „de a hotărî singură asupra destinelor ei" *(Mişcarea,* 26 martie 1938). La nici o săptămînă de la brutala inva-

[36] Vezi *Intransigenţă şi tranzacţie în politica externă a României* în volumul *Problemele politicii noastre externe*, Editura Mişcarea, Bucureşti, 1934, p. 34—35.

[37] Interpelarea din 4 aprilie 1934, idem p. 92.

dare (12 martie 1938) și anexare a Austriei de către Germania fascistă (13 martie 1938), Gheorghe I. Brătianu își arată dezaprobarea față de acest act de forță care nu a dat nici cel puțin posibilitatea consultării populare hotărîtă cu trei zile înainte (9 martie) de cancelarul austriac Schuschnigg : „Istoria va judeca în ce măsură era îndreptățită reacțiunea împotriva plebiscitului încercat în ultima clipă de cancelarul Schuschnigg și dacă inconvenientele semnalate de proclamația Führerului nu puteau fi înlăturate decît prin intervenția forțelor armate" *(Mișcarea,* 18 martie 1938). Iar în toiul agitațiilor întreținute tot de Germania fascistă în rîndurile minorităților din Cehoslovacia, ceea ce avea să constituie nu mult mai tîrziu pretextul anexării ei, Gheorghe I. Brătianu scrie *(Mișcarea,* 1 septembrie 1938) : „o bună și temeinică determinare a drepturilor minorităților nu poate rezulta decît din definirea concretă și sinceră a drepturilor majorității".

După cum se știe, cele două partide liberale Dinu Brătianu și Gheorghe I. Brătianu se reunifică la 10 ianuarie 1938. Partidul Național-Liberal Dinu Brătianu al cărui membru era Gheorghe Brătianu intra la 20 iunie 1944 în componența Blocului Național-Democrat alături de Partidul Comunist, de Partidul Social-Democrat, Partidul Național Țărănesc — Iuliu Maniu.

În dimineața zilei de 23 august 1944, din însărcinarea partidelor național-țărănesc, național-liberal și social-democrat, Gheorghe I. Brătianu a cerut mareșalului Ion Antonescu „să facă armistițiul", așa cum a afirmat Iuliu Maniu. „Am executat această însărcinare, am fost la Snagov și am vorbit cu d-nii mareșal Antonescu și Mihail Antonescu (...) Dl. mareșal Antonescu mi-a cerut asentimentul scris al șefilor opoziției, care atunci reprezentau țara, pentru ca să se încheie armistițiul (...). Eu l-am asigurat că voi face toate sforțările pentru obținerea acestui consimțămînt pînă la ora 3."

Atitudinea lui Gh. I. Brătianu din dimineața acelei zile, cînd a acționat de partea celor ce au vrut să determine încheierea armistițiului cu puterile aliate și ieșirea din război, trebuie să fie reținută pentru a contura portretul activității sale politice.

*

După transferarea sa la catedra de istorie universală a Universității din București în anul 1940 și pînă în 1947, Gheorghe I. Brătianu desfășoară o activitate științifică și didactică de o remarcabilă calitate. În 1942 începe să structureze volumul care face obiectul ediției noastre. Cîteva capitole sînt prezentate mai întîi în ședințele Academiei Române al cărui membru titular devine în anul 1941, ca și în ședințele Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești* apare în volum în anul 1945.[38] Ca profesor la Universitatea din București ține în anii 1941—1942 și 1942—1943 un curs despre *Marea Neagră*, a cărui primă parte o definitivează între anii 1947—1950. Cartea va apărea postum.[39]

*

Cînd se va scrie istoria posterității lui N. Iorga se va vedea că Gheorghe I. Brătianu a dovedit o impresionantă și o exemplară probitate morală. Între anii 1941—1944 a afirmat valoarea operei savantului, dimensiunile sale unice în cultura română și a subliniat — cu durere — „tăcerea" care se lăsase în jurul ei după moartea năprasnică a autorului. În aprilie 1941[40], într-unul din primele articole scrise după asasinarea savantului, Gheorghe I. Brătianu avea să spună : „Ceea ce nu puteam prevedea era însă tăcerea care s-a lăsat în jurul mormîntului său proaspăt, ca o pîclă rece de sfîrșit de toamnă. În urma tragediei, de-abia de s-a ridicat un glas răzleț pentru a rosti un cuvînt de pomenire". Tot acolo adaugă că în timp ce în străinătate în ianuarie 1941 se aducea „un omagiu de recunoaștere a uriașei sale opere" pînă la acea dată nici o „publicație românească" nu îndrăznise „măcar a o aminti".

Iar în iunie 1941 relua această idee : „Alte mărturii de admirație și de respect pentru om și operă au fost prezente în toate țările pe care le-a parcurs și-a cărui istorie a studiat-o (...) Nu era nici una, pînă și *Noua Revistă* a Ungariei care să nu fi

[38] Vezi notele ediției de față p. 279.

[39] Georges I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Societas Academica Daco-romana, Monachi, 1969.

[40] Gheorghe I. Brătianu, *N. Iorga, Revista Fundațiilor regale*, an. VIII, nr. 4, 1 aprilie 1941, p. 3—5.

consacrat cîteva pagini a căror curtoazie el ar fi apreciat-o fără îndoială. E dureros să constatăm că la această dată, nici un român nu putea încă să pronunțe numele său ; de atunci, din fericire, s-a făcut o reparație acestui ultragiu al tăcerii și elogiul pronunțat de d. Bănescu a umplut această lacună" *(Revue historique du Sud-Est Européen* XVIII, 1941, p. 3—4: articolul deschidea numărul respectiv al revistei). Încă din acel articol Gheorghe I. Brătianu arăta că istoricii noștri, indiferent de generație, îi datorează mult lui N. Iorga fie ca elevi direcți, fie ca oameni ce s-au bucurat de îndemnul lui. Articole și studii [41] publicate în reviste, cuvîntări cu prilejul redeschiderii Institutului de Istorie Universală „N. Iorga" se încununează cu discursul de recepție la Academia Română, rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă. Fiind ales în locul rămas vacant prin decesul lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu și-a ținut discursul de recepție despre ilustrul său înaintaș [42], reluînd ideea din articolul publicat în 1941 : „...conferințele sau cuvintele comemorative ce au urmat pînă acum — puține încă, după intervalul de tăcere înfiorată ce i-a însemnat pieirea — au avut de scop să arate doar una din multiplele laturi ale operei omului de știință, căci de scrisul său de ziarist sau de acțiunea sa politică n-a venit încă timpul să se poată rosti o judecată senină și temeinică" [43]. Revelator pentru aceeași probitate morală, ținută in-

[41] Pentru bibliografia lucrărilor lui Gheorghe I. Brătianu a se vedea : Biblioteca Centrală Universitară — *Bibliografia lucrărilor științifice ale cadrelor didactice universitare*, seria istorie, vol. I A-L. p. 105—118 ; *Enciclopedia istoriografiei românești*. Editura Științifică și Enciclopedică p. 72—73 ; E. Turdeanu *L'œuvre de G.I. Brătianu*, în *Revue des études roumaines*, VII—VIII, 1961, p. 137—152 ; ediția citată din *La Mer Noire* p. 16—32, bibliografie redactată de V. Laurent.

[42] Deși în majoritatea cazurilor discursul de recepție la Academie elogia personalitatea înaintașului în locul căruia a fost ales, nu de puține ori discursurile de recepție au tratat probleme de sinteză cu un caracter general, cum ar fi, Traian Săvulescu: *Patologia vegetală*, Mihail Sadoveanu : *Poezia populară*, Th. Capidan : *Romanitatea balcanică*, Dimitrie Gusti: *Ființa și menirea academiilor*.

[43] Vezi *N. Iorga istoric al românilor*, discurs de recepție, ed. cit., p. 5. Gheorghe I. Brătianu a publicat în editura Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", București, următoarele cuvîntări : *N. Iorga și istoria universală* (cuvîntare rostită la ședința de redeschidere a Institutului de

telectuală și caracter exemplar este faptul că *primele trei lucrări postume ale lui N. Iorga apărute în anii 1940—1944 au fost tipărite datorită lui Gh. I. Brătianu, două fiind prefațate de el* [44]. În prefața la ediția a III-a a *Generalităților*, lucrare fundamentală pentru înțelegerea gîndirii istorice a lui N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu spunea că aceasta „se înfățișează mult sporită, mai mult decît îndoit față de cea precedentă" considerînd-o astfel „un document unic în dezvoltarea istoriografiei românești" [45], „Paginile respective alcătuiesc roadele unei munci și a unei experiențe istorice cum nici un alt cercetător al vremii sale, și chiar al altor vremuri, nu le-a putut culege". Nu adulare de circumstanță, protocolară, ci o privire lucidă care implică o atitudine critică riguroasă în fața operei maestrului. Dar această atitudine pornea de la recunoașterea uriașului rol pe care N. Iorga l-a avut în cultura și în istoriografia noastră. Nu un panegiric în termeni bombastici și ipocrit smeriți, ci pagini în care se subliniază deopotrivă perenitatea fundamentală a operei și faptei lui N. Iorga și caducitatea de amănunt pe care scrierile și activitatea sa o conțin de asemenea.

Deși scrierile lui Gheorghe I. Brătianu despre N. Iorga din această perioadă se înscriu în primul rînd ca expresie a unei

Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1941 ; *N. Iorga apărător al drepturilor românești* (cuvîntare rostită la ședința de deschidere a anului academic la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din 6 decembrie 1942). Împreună cu discursul de recepție la Academia Română, textele amintite au fost strînse în volumul: Gh. I. Brătianu, *Nicolae Iorga* (Trei cuvîntări), 1944, 79 p. Acestora li se adaugă articolele citate din *Revista Fundațiilor regale* (aprilie 1941) *La Revue historique du Sud-Est Européen* (XVIII, 1941).

[44] Cea dintîi se intitulează *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor*, lecții ținute la Școala de război în 1937, și a fost tipărită în 1943, cea de-a doua reprezintă : *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, ambele ediții sînt îngrijite de Liliana N. Iorga și prefațate de Gheorghe I. Brătianu. Prefața la *Generalități* este datată martie 1944.

[45] Cu privire la împrejurările politice care au dus la această „tăcere" a se vedea prefața lui G. Ivașcu la antologia *Cumpăna cuvîntului 1939—1945* de G. Ivașcu și Antoaneta Tănăsescu, Editura Eminescu, 1977, p. 44—45. În aceeași antologie sînt reproduse și primele articole despre N. Iorga, publicate în presă în zilele de 15—16 mai 1941, semnate de N. Jianu și respectiv Ion Vinea.

atitudini etice — ele conțin și numeroase sugestii pentru o judicioasă înțelegere a operei lui. Și nu am putea încheia acest capitol atît de grăitor pentru superioritatea sa morală dacă n-am spune că nici cel mai mic resentiment, nici cea mai mică aluzie la neînțelegerile dinainte nu transpar din paginile lui Gheorghe I. Brătianu. Dimpotrivă, doar sentimentul vinovăției sale pentru faptul că — așa cum am văzut din citatul dat de noi — în timpul vieții maestrului nu i-a adus omagiul meritat.

După ce în 1945 publică volumul *Tradiția istorică...*, Gheorghe I. Brătianu începe o altă lucrare fundamentală a sa, *Sfatul Domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, ale cărei prime capitole le prezintă în ședințele Academiei Române în anii 1945—1946 [46]. Lucrarea va fi definitivată în cursul anilor 1947—1950 și va fi tipărită postum [47]. În anii 1943—1945 și 1946—1947, predă la Facultatea de litere din București cursul *Formule de organizare a păcii în Istoria Universală*, din care publică două părți în *Revue historique du Sud-Est Européen*. Ultima parte (revista citată, an. XXIII, 1946, p. 31—56) cuprinde situația de după primul război mondial și cîteva incursiuni în deceniul trei. Remarcabile sînt portretele dedicate unor mari dispăruți, ca Charles Diehl [48] și ca savantul ce i-a înrîurit opera, Marc Bloch. Acesta din urmă a fost torturat și executat de naziști în 1944, din cauză că participase în mod activ la rezistența franceză.

Articolul lui Brătianu se intitula semnificativ : *Un savant și un soldat : Marc Bloch* [49]. Dată fiind influența lui Bloch asu-

[46] Trei comunicări publicate sub acest titlu după cum urmează, I *Liniile generale ale problemei* (ședința din 30 noiembrie 1945), *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tomul XXVIII, Mem. I ; II *Consiliul feudal și adunarea stărilor în țările Europei apusene*, ședința din 8 februarie 1946 idem mem. 7; III *Adunările de stări în țările Europei centrale*, ședința de la 12 iulie 1946 idem, tomul XXIX, mem. 6.

[47] *Sfatul Domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, Evry, Compagnie Française d'Impression 1977.

[48] *Charles Diehl et la Roumanie*, 1945, vezi bibliografiile citate.

[49] *Revue historique du Sud-Est Européen*, XXIII, Bucarest, 1946 p. 5—20 tipărit în deschiderea numărului la rubrica *Istorie și Istorici* cu mențiunea *Comunicare la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" din București.*

pra istoricului român, ne vom referi la această conferință în paginile următoare ale studiului nostru. Subliniem doar că, vorbind despre cei dispăruți în timpul războiului, Gh. I. Brătianu îl amintește din nou pe Iorga, ucis „în plină forță de muncă, în plină vigoare, sub loviturile unor dușmani declarați ai oricărei libertăți și ai oricărei civilizații". Evocînd moartea tragică și glorioasă a savantului francez, luptător împotriva fascismului, Gh. I. Brătianu spune : „Marc Bloch a căzut ca un soldat cu fața la inamic, dar exemplul lui rămîne viu (...) El luminează prin sacrificiul său prestigiul țării pe care a apărat-o, Franța (...) Am vrea să cunoaștem mai bine această pagină de epopee."

Activitatea sa științifică de după 1944 cuprinde în afara celor trei titluri fundamentale, *Tradiția istorică*, *Sfatul Domnesc*, *Marea Neagră*, diverse articole publicate mai ales în *Revue historique du Sud-Est Européen* [50], unde recenzează lucrări noi pe tărîmul istoriei, dovedind aceeași curiozitate științifică ce l-a caracterizat, situînd opera lui pe direcțiile celor mai noi curente de gîndire ale timpului.

Funcționează la Universitatea din București pînă la finele anului universitar 1946—1947. După aceea se află în concediu de la catedra de istorie universală. Între 1947—1950 la locuința sa din București se dedică — așa cum am arătat — definitivării celor două lucrări *Sfatul Domnesc* și *La Mer Noire*.

În noaptea de 7 spre 8 mai 1950 a fost arestat. Reținut timp de aproape trei ani fără a fi judecat sau condamnat, Gheorghe I. Brătianu încetează din viață în închisoarea de la Sighetul Marmației, în noaptea de 24 aprilie 1953. La 30 ianuarie 1953, împlinise cincizeci și cinci de ani.

*

Cum studierea operei și activității lui Gheorghe I. Brătianu se află la început, cum nu dispunem pînă acum nici de acele ample cercetări de ansamblu și nici de investigațiile asupra diferitelor domenii pe care le-a ilustrat de-a lungul unei activități

[50] Revistă fondată de N. Iorga, s-a tipărit după moartea lui sub auspiciile Institutului de Istorie Universală „N. Iorga". Directorul revistei în ultimii ani a fost Gheorghe I. Brătianu, secretar M. Berza, comitetul de direcție era format din I. Nistor și N. Bănescu.

de trei decenii şi jumătate, e de la sine înţeles că nu avem pretenţia ca introducerea noastră să abordeze şi să elucideze întreg ansamblul moştenirii sale spirituale. Cum nu numai noi dar şi cei care pînă acum au rostit unele judecăţi asupra ei o consideră una de maximă importanţă pe tărîmul istoriografiei noastre, sîntem convinşi că studiul nostru ce şi-a propus să schiţeze un portret moral al omului şi să încadreze opera sa în contextul istoriei gîndirii şi culturii româneşti va fi urmat de contribuţii care vor adînci şi vor dezbate *toate* implicaţiile ei. Am fost îndeosebi sensibili la ideile lui Gheorghe I. Brătianu cu privire la istoria civilizaţiei şi la conexiunile operei lui cu istoria culturii româneşti.

Debutul său precoce, am văzut, se leagă de *Revista istorică* a lui N. Iorga, ce i-a pus cu generozitate la dispoziţie spaţiu pentru cel mai amplu studiu din acel număr, şi în general din cîte se tipăreau atunci în această publicaţie. Analiza lui ne arată că tînărul autor — împlinise şaptesprezece ani — urma în mod evident modelul lui Iorga mai ales în formula de expunere a faptelor, formulă predominant narativă în primele pagini, dar nu-şi permitea, cum nu şi-a permis niciodată, marile expansiuni lirice, uimitoarele fresce în care imaginaţia completa sursele. Trimiterile riguroase aveau în vedere opera lui Iorga, dar nu în mod exclusiv şi nici excesiv căci, aria investigaţiei sale cuprindea aproape tot ce era publicat atunci de cercetătorii şi alcătuitorii marilor colecţii (T. Codrescu, I. Bogdan etc.), de cronicari (Miron Costin, D. Cantemir, N. Mustea) dar şi de istorici ai ţării, ca de pildă N. Densusianu, B. P. Hasdeu, Radu Rosetti, A. Xenopol, ca şi de unii istorici străini. Cercetări proprii în arhive nu făcuse, dar studiul nu era o compilaţie juvenilă ci o descriere serioasă a subiectului, cu o marcată înclinare spre amănuntul viu, caracteristic, care dă imaginea vieţii specifice epocii. Ceea ce va trebui să reţinem ca una din direcţiile în care influenţa lui N. Iorga s-a manifestat asupra sa, ceea ce a facilitat receptarea metodologiei şi doctrinei şcolii de la revista *Annales* şi a lui Marc Bloch [51]. N. Iorga nu era bineînţeles sin-

[51] Pentru concepţia sa, dealtfel pentru întreaga sa activitate, a se vedea *Gheorghe I. Brătianu (1898—1953)* de Lucian Boia, în *Studii şi arti-*

gurul istoric al epocii. În amurgul glorioasei sale cariere se afla atunci A. D. Xenopol, care va închide ochii în 1920. De numele lui va fi legată mai ales lucrarea pe care o prezentăm cititorilor în ceea ce privește creditul acordat tradiției. Ion Bogdan încetează și el din viață în 1919, iar D. Onciul în 1923. În plină putere creatoare se sting Constantin Giurescu (1918), Ion Sîrbu (1922). Vasile Pârvan, cel care ridicase istoria la rangul de filozofie și meditație asupra vieții, moare și el în 1926, la numai 45 de ani.

Enumerarea noastră e departe de a fi completă și nu cuprinde întreaga *situație* a istoriografiei românești din perioada debutului și a afirmării sale, dar, prin aceste cîteva repere, am vrut să demonstrăm că și pe acest tărîm — așa cum s-a întîmplat și în literatură — generația vîrstnică se stinge, prin moartea unora din reprezentanții ei cei mai străluciți ca să putem înțelege de ce generația Gheorghe I. Brătianu, C.C. Giurescu, P.P. Panaitescu, Victor Papacostea, Andrei Oțetea, Scarlat Lambrino, Gh. Zane, Ioan Moga, N. Cartojan deține ponderea istoriografiei noastre dintre cele două războaie. Nu uităm, bineînțeles, pe cei afirmați înainte de primul război

cole de istorie, XXXVII—XXXVIII, 1978, București, p. 169—173, la rubrica „Medalion istoric" însoțit de „Date biografice și bibliografice", articol care schițează pentru prima dată structura operei sale, direcțiile afirmării ei. Tot Lucian Boia a publicat *L'historiographie roumaine et l'école des* Annales *Quelques interférences*, în *Analele Universității din București*, anul XXVIII, 1979, p. 31—40, unde se referă pe larg la influența acestui curent istoric asupra lui Gh. I. Brătianu și la legăturile dintre el și savantul Marc Bloch, p. 36—38. O succintă și pertinentă caracterizare a valorii operei lui Gh. I. Brătianu o datorăm acad. Ștefan Ștefănescu (vezi *Enciclopedia istoriografiei românești*, ed. cit., p. 73), pe care o reproducem în întregime pentru justețea și rigoarea ei : „G.I.B. ocupă un loc de frunte în istoriografia românească. A contribuit la ridicarea istoriografiei noastre la un nivel superior, modern, comparabil cu al altor școli istoriografice europene. Cercetările sale de istorie națională s-au concentrat asupra unor probleme majore : formarea și continuitatea poporului român pe teritoriul pe care îl locuiește, formarea statelor medievale românești, organizarea socială și politică a vieții românești în Evul Mediu. A fost un deschizător de drumuri în domenii ale istoriei universale, cum ar fi istoria economică și socială a Bizanțului sau istoria comerțului italian în Marea Neagră. A creat o școală istoriografică la care s-au format mulți din istoricii noștri de frunte."

mondial, precum Ion Lupaș, Ilie Minea, Silviu Dragomir. Dar ideea de „generație", de „tînără școală istorică", de respingere a ceea ce se lega de numele lui N. Iorga revine celor ce sînt produsul atmosferei intelectuale postbelice. Pentru că Iorga, venind impetuos din veacul trecut, marchează începutul de secol nu numai prin ponderea unei bune părți din neobișnuita producție cantitativă dar și prin gesturile largi de *Sămănător* ; el era cel care sfărîmă porțile arhivelor, bibliotecilor ieșind în mijlocul mulțimilor, pe care nu o dată cuvîntul său — zăgăzuit prea mult între pereții amfiteatrelor universitare — le îndemna la acțiune. Iorga trece dincolo de primul război mondial cu aceleași uriașe disponibilități de cercetător, creator, animator pe care vîrsta le făcea să crească într-o proporție geometrică. Era farul pe care chiar dacă nu-l mai urmau toți cei ce navigau și cei ce se avîntau atunci pe mările trecutului nu-l puteau ignora. Nu era la acea cumpănă istorică a primului război mondial și în cel de al treilea deceniu al secolului izolatul de mai tîrziu. În paginile *Revistei istorice* din anii următori primului război mondial întîlnim nume ca P.P. Panaitescu, C.C. Giurescu, Ilie Minea, N. Cartojan, Radu Rosetti, V. Zaborovski, Sever Zotta etc. [52] deci generații diferite din care nu lipsesc cei tineri. Că mai tîrziu ruptura violentă între magistru și generația nouă se va produce, că această generație se va defini la un moment dat delimitîndu-se de N. Iorga, cum s-a întîmplat mai devreme chiar, dar tot atît de accentuat și pe tărîmul criticii și istoriei literare nu-i mai puțin adevărat [53]. Dar Iorga novatorul sau Iorga împietritul rămîne un punct de referință pozitiv sau negativ peste care nimeni nu putea trece atunci cum nu se va putea trece niciodată.

Ce-i datorează Gheorghe I. Brătianu în afara încurajării, prețuirii constante, sprijinului la alegerea ca membru corespondent al Academiei ? Citind scrierile lui Gheorghe I. Brătianu de după 1940, vom vedea că imaginea lui N. Iorga este aceea a *Sămănătorului,* deci a animatorului, a mobilizatorului de conștiințe, a catalizatorului de energii morale, a celui ce a fost un

[52] Vezi *Enciclopedia istoriografiei românești,* ed. cit., capitolul *Periodice,* p. 435—461.

[53] Vezi primul capitol al studiului nostru p. XXII—XXIII.

factor de unitate a spiritului național în momente dificile. Să ne gîndim dacă nu „timidul" Gheorghe I. Brătianu, crescut în respectul dacă nu în cultul lui N. Iorga, pe el l-a avut ca model atunci cînd a trecut din domeniul strictei cercetări științifice pe tărîmul acțiunii politice. Dar aceasta e doar o ipoteză. Ea își află temeiul în *imaginile* ce revin în paginile lui Gheorghe I. Brătianu despre N. Iorga sintetizîndu-se mai ales în discursul său de recepție la Academie din anul 1943. Trasînd drumul vieții și operei magistrului în legătură cu evoluția societății românești, avem impresia destul de clară că Gheorghe I. Brătianu își afla modelul în fapta ilustrului său înaintaș. Influența lui N. Iorga asupra lui Gheorghe I. Brătianu este una care ține de semnificația prezenței sale în viața poporului român, pentru că oricît ar fi fost de divergente drumurile lor după 1930, rămîne acea amprentă sufletească pe care *personalitatea* animatorului pe toate planurile și-a pus-o asupra unui adolescent. Și chiar dacă spiritul său critic a descoperit apoi ceea ce întreaga sa generație avea să vadă drept lacună în opera uriașului, niciodată nu a pornit cu vehemență la luptă și nu a sfărîmat violent, public, *imaginea* care se gravase în suflet. Pentru că Gheorghe I. Brătianu a fost din acest punct de vedere un sentimental, în structura sufletească a căruia dominau valorile morale.

Două ni se par a fi domeniile în care se întîlnesc și pe care într-un mod indirect Gheorghe I. Brătianu le recunoaște drept influență sau interferență între el și magistru. Cea dintîi reprezintă ideea de istorie vie, de istorie trăită, de experiență de viață privită bineînțeles nu în relația ei imediată, memorialistică, ci într-o desfășurare mai largă. Considera că „în concepția lui Iorga din ultimii ani, acea care a dat loc poate mai mult criticei specialiștilor, rămîne totuși un factor esențial, ce reprezintă, orice s-ar zice, o problemă fundamentală în cercetarea și în scrierea istoriei : în ce măsură trebuie ținut seama, pe lîngă documentele pe care se sprijină orice lucrare serioasă, pe lîngă relațiunile mai vechi sau mai noi ale evenimentelor — de această experiență a vieții reale, care aduce istoriei înțelesul ei mai adînc, acela ce lipsește adesea înșirării cît de conștiincioase a faptelor, și criticii cît mai migăloase a izvoarelor. Este întrebarea veche — și totuși

nouă — dacă istoricul care își mărginește orizontul la pereții bibliotecii și la dosarele arhivelor, nu riscă să ridice o construcție artificială, mai depărtată de realitatea ce a voit să o înfățișeze, decît dacă ar fi privit-o într-o desfășurare dinamică, ce nu o poate înțelege decît cel ce a trăit-o." Fără îndoială, aici Gheorghe I. Brătianu se referă nu numai la acea dimensiune memorialistică dominantă în ultimul deceniu al vieții lui N. Iorga ci și la acea trăire a istoriei pe plan spiritual, la acea adeziune morală față de obiect, care nu trebuie să denatureze adevărul științific, ci să evidențieze marile înțelesuri umane, aptitudine fără de care pagina scrisă rămîne doar o simplă comunicare de fapte. Ceea ce N. Iorga a urmărit să facă din scrisul său mai ales în ultima perioadă a vieții, iar o direcție a operei lui Gheorghe I. Brătianu, în care se înscrie și cartea de față — dovedirea unității noastre naționale o ilustrează de asemenea.

O altă idee pe care o putem considera ca avîndu-și sorgintea în opera lui N. Iorga este cea legată de relația dintre personalitatea în istorie și viața mulțimilor, structura lor morală și spirituală. Cum spunea în 1943, în prefața la cartea *Oameni reprezentativi în purtarea războaielor* [54] : „În portretele ce alcătuiesc această serie de «oameni cari au purtat războaie», Nicolae Iorga a știut să lege mereu personalitățile alese de el în cîmpul nesfîrșit al istoriei universale, de tot ceea ce reprezintă, regăsind în fiecare conducător de oaste elementele caracteristice ale mentalității și ale vieții secolului său".

Să reținem acești doi termeni *mentalitate* și *viață*, pentru a porni de la ei în determinarea concepției lui Gheorghe I. Brătianu din perspectiva pe care o urmărim în acest studiu. Nu înainte de a determina o altă particularitate a formației sale, și anume că — așa cum am văzut — după terminarea studiilor liceale a urmat cursurile Facultății de drept, fapt care nu a rămas fără influență asupra sa, mai ales în ce privește definirea instituțiilor, interpretarea documentelor în toate implicațiile lor și specificul dezvoltării comunităților umane, rolul pe care factorii economici și sociali îl au asupra transformărilor care apar pe plan social, politic și chiar intelectual. Studiile în Franța,

[54] Ed. cit., p. 5.

imediat după primul război mondial, avîndu-l printre alţii ca profesor pe Ferdinand Lot — îi deschid adevăratele orizonturi de cercetător, îl îndreaptă spre ceea ce am putea numi vocaţia sa fundamentală. Porneşte de la cercetarea izvoarelor, fie că erau pietre de mormînt, rezultatul unor săpături sau acte din arhive româneşti şi străine. Gheorghe I. Brătianu îşi caracteriza propria sa evoluţie ca istoric cînd spunea, în studiul citat despre Marc Bloch : „Aplicat asupra unei discipline ale cărei elemente le poseda în profunzime, el a acumulat ani de analiză a izvoarelor şi a textelor fără de care nu se poate concepe o analiză într-adevăr fecundă ; dar oricare a fost încrederea în cercetările sale şi bogăţia bibliotecii lui, n-a rămas niciodată prizonierul referinţelor şi fişelor. Aducea un alt orizont studiilor noastre şi simţi trecînd prin scrierile sale — pînă şi în notele asupra unui detaliu — acest suflu larg pe care geograful sau sociologul sînt mai indicaţi să-l simtă în lucrările lor decît istoricul legat prea mult de litera arhivelor." [55] Această mărturisire datînd din 1946 echivalează cu o adevărată profesiune de credinţă pe care Gheorghe I. Brătianu a urmat-o în scrisul său şi constituie o imagine a drumului parcurs de el. Primii ani ai activităţii sale de istoric dedicaţi cercetării izvoarelor se încununează cu lucrarea care consacră un istoric, îi reprezintă plenar metoda, defineşte structura personalităţii sale şi aduce pe acest tărîm o nouă înţelegere a faptelor, şi anume : *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle.* [56] E momentul în care din cercetarea arhivelor se alcătuieşte acea viziune nouă asupra *„istoriei vieţii"* văzută în diversitatea manifestării ei, în toate aspectele care o structurează şi o definesc. Al. Lapedatu [57] vede aici imboldul lui N. Iorga, ceea ce nu-i deloc exclus, ţinînd

[55] *Un savant et un soldat: Marc Bloch*, art. cit., p. 6—7.

[56] Académie Roumaine, Études et recherches, Cultura Naţională, Bucarest 1927, 375 p.

[57] Vezi răspunsul la discursul de recepţie (vol. cit., p. 27—38) : „... la sfatul lui N. Iorga, te-ai apucat de un lucru, cred, mai anevoios, de cercetarea *Actelor notarilor genovezi din Pera şi Caffa, de la sfîrşitul secolului al XIII-lea* (1281—90) copiind şi pregătind pentru editare după cele mai riguroase metode ştiinţifice bogata recoltă de documente pe care le-ai tipărit în *Actes des Notaires*..."

seama că și magistrul fusese în tinerețe un neobosit culegător și editor de documente.

Gheorghe I. Brătianu se situa însă la sfîrșitul deceniului trei într-o arie de influență mult mai largă, cu o deschidere europeană, începea să se înscrie în evoluția acestei științe așa cum era înțeleasă de unii mari istorici în anii următori primului război mondial. În această perioadă se poate stabili impactul metodei și gîndirii sale cu sistemul lui Marc Bloch [58] și în general cu al tendințelor noi care nu numai că se manifestau atunci dar aduceau o transformare a însuși conceptului de istorie. Apariția în anul 1929 a revistei *Annales d'histoire économique et sociale* de sub direcția lui Marc Bloch și Lucien Febvre reprezintă un moment hotărîtor în care „s-a început transformarea istoriografiei în general" [59]. Dar așa cum se arată în toate lucrările privind evoluția științei istorice și așa cum spune unul din cei mai străluciți reprezentanți ai școlii de la *Annales*, Emmanuel Le Roy Ladurie, într-un articol închinat semicentenarului apariției acestei reviste [60], sistemul lui Marc Bloch avea surse adînci în cercetările multidisciplinare de pînă atunci : „La început *Annales* se revendică dintr-o cvadruplă inspirație [...] : *socio-*

[58] Fără îndoială, așa cum arată în studiul său Lucian Boia : „Brătianu este un produs al școlii românești de istorie universală, înfloritoare în perioada interbelică, datorită în bună măsură impulsului lui N. Iorga. Înțelegerea istoriei în unitatea ei, tentația spre spații vaste, spre o istorie comparată, spre analogii și paralelisme, integrarea evoluției raționale în istoria generală, sînt trăsături ale epocii lui N. Iorga pe care le întîlnim și la G. I. Brătianu, firește nu în urma unei influențe unilaterale, dar fără îndoială și prin asimilarea lecției marelui înaintaș." Tot Lucian Boia precizează: „Oricît de mult ar datora tradiției istoriografice românești și lui N. Iorga în special, Brătianu a fost un om al timpului său, ale cărui cercetări se află la nivelul european al științei istorice. Într-o vreme în care se declanșează marea revoluție istoriografică pe care o trăim și astăzi (o istorie problematizată, comparată, interdisciplinară, predominant social-economică etc.), Brătianu nu apare ca un simplu elev pe lîngă principalele școli istoriografice ale lumii, ci ca egal între cei mari, ca unul ce și-a adus contribuția alături de aceștia la edificarea unei istorii mai complexe, mai științifice" (studiul citat, p. 170).

[59] *L'Histoire et ses méthodes*. Encyclopédie de la Pléiade, p. 850.

[60] *Les mousquetaires de la nouvelle histoire*, în *Le Nouvel Observateur* nr. 791, 7—13, ianuarie 1980, p. 58—61.

logia durkheimiană ; interdisciplinaritatea lui Henri Berr și publicației sale *Revue de synthèse ; istoria economică* a prețurilor, a salariilor și a conjuncturii, așa cum a definit-o François Simiand". Și tot Le Roy Ladurie menționează în formarea școlii de la *Annales* influența *școlii geografice* franceze „care a culminat între cele două războaie în timpul lui Vidal de la Blanche și Demongeon." Definindu-l pe Marc Bloch, tot Le Roy Ladurie spunea : „Sociologismul lui Marc Bloch reprezintă voința rezolută de a merge dincolo de evenimente, dincolo de politica pură și de indivizi, pentru a sesiza mai bine masele puternice ale istoricității, milioanele de oameni care formează temelia și miile de indivizi care alcătuiesc elita. Aceste milioane și aceste mii fac istoria reală..."

Studiind istoria din perspectivă multidisciplinară, abordînd tehnici și metode noi de investigație și interpretîndu-le într-o optică novatoare, de o amplă cuprindere, opera lui Gheorghe I. Brătianu constituie un moment fericit de sinteză dintre tradițiile istoriografiei românești reprezentate de N. Iorga și cele europene care constituiau atunci direcțiile cele mai fertile, ce și-au dovedit perenitatea. [61]

Și chiar dacă Gheorghe I. Brătianu nu s-a format la o școală istorică autohtonă, el a receptat influența unei atmosfere intelectuale românești din primele două decenii ale secolului nostru, cînd N. Iorga includea în sfera preocupărilor sale *toate* domeniile vieții materiale și spirituale, cu un accent marcat asupra țărănimii al cărei trai îl interesa nu numai în perspectivă istorică ci și în datele ei acut și imediat contemporane, cum apărea în lupta din paginile *Sămănătorului* și în notele de drum ce acopereau toate provinciile locuite de români. Dar N. Iorga

[61] În articolul citat despre Marc Bloch, Gheorghe I. Brătianu precizează și anul în care l-a cunoscut pe Marc Bloch și anume cu prilejul Congresului Internațional de Științe Istorice din 1929 „unde am avut prima dată posibilitatea să-l întîlnesc și să-l cunosc". Apoi la congresul de istorie de la Oslo colaborarea lor s-a legat mai strîns, Marc Bloch recenzînd elogios studiile lui Gheorghe I. Brătianu (vezi Lucian Boia, *L'historiographie roumaine et l'école des „Annales"*, revista citată, p. 37—38). În studiul respectiv, Gheorghe I. Brătianu citează o scrisoare pe care a primit-o în 1929 de la Marc Bloch și în care acesta înfățișează țelurile revistei sale.

nu era singurul care să dea istoriei o atare perspectivă. Studiile economice şi de istorie socială care au premers anului 1907 [62] şi au fost generate de acest eveniment au creat un fond aperceptiv ce a permis apropierea de tendinţele noii şcoli istorice rezultată din direcţiile amintite. Să adăugăm că deceniul al treilea reprezintă momentul afirmării şcolii sociologice a lui Dimitrie Gusti ca şi al apariţiei unor studii de istorie socială şi economică de mare răsunet, cum ar fi *Burghezia românească* de Ştefan I. Zeletin. Şi iarăşi nu-i lipsit de importanţă să amintim că la Iaşi în perioada în care Gheorghe I. Brătianu este profesor, colegi la Universitate sînt G. Zane, datorită căruia se dezvoltă studiile de istorie economică, şi sociologul Ştefan I. Zeletin. Dacă acestea au fost coordonatele principalelor influenţe, directe şi indirecte, ale ambianţei spirituale în cadrul căreia s-a dezvoltat şi format savantul, putem avansa chiar ideea unei joncţiuni între gîndirea sa şi cea a lui Marc Bloch. Încă din 1927, data apariţiei *Actelor notarilor genovezi*, spunea în încheierea studiului introductiv [63]: „Fără îndoială nu trebuie să ne aşteptăm să aflăm în această colecţie documente de o mare importanţă istorică : e vorba de contracte particulare şi nu de probleme de stat. Cu toate acestea, cititorul care va avea răbdarea să parcurgă aceste texte cu oarecare atenţie va putea afla şi alt lucru decît o serie de tranzacţii particulare lipsite de un interes general. (...) Sub aceste aspecte multiple şi diverse, se află viaţa intensă a unui mare centru economic al Orientului, la sfîrşitul secolului al XIII-lea, care se desfăşoară înaintea noastră, cu întregul pitoresc bălţat al raselor

[62] Pentru bogata bibliografie a studiilor dedicate problemei ţărăneşti înainte de 1906, a se vedea Vasile M. Kogălniceanu, *Chestiunea ţărănească*, Tipografia *Gutenberg*, partea a II-a *Anexe*, p. 59—67, a se vedea de asemenea G. Zane, *Răscoala în literatura socială a anului 1907*, în vol. colectiv *1907—1977 De acolo de unde a pornit văpaia...*, Editura Eminescu, 1977. În studiul *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, Cartea Românească, Bucureşti, 1940, p. 31, Gh. I. Brătianu spunea despre răscoalele din 1907: „ordinea a fost restabilită cu preţul unor eforturi şi sacrificii dureroase, dar chestiunea socială rămînea de acum înainte la ordinea zilei".

[63] Ed. cit., p. 70—71.

împestriţate şi cu toată activitatea necontenită a unui trafic internaţional. În acest contact permanent între Europa şi Asia, în acest permanent amestec de instituţii şi de obiceiuri s-au format pe încetul regulile dreptului maritim şi comercial ale timpurilor moderne. Se acordă un mare spaţiu regimului tîrgurilor din secolul XIII, XIV, XV în această elaborare a formelor unei economii noi, mai bine adaptată decît cea a Evului Mediu timpuriu la un regim mai perfecţionat şi la un ritm mai rapid al schimburilor internaţionale. Ar trebui poate, fără să neglijăm pentru aceasta ceilalţi factori, de a căuta de asemenea originile acestei evoluţii în viaţa colonială a contoarelor Levantului, în care se formează fără zgomot şi fără violenţă, prin liberul joc al forţelor economice şi în frămîntările zilnice ale tranzacţiilor comerciale, ceea ce va fi mai tîrziu mentalitatea capitalismului modern ; acesta va sfîrşi prin a-şi impune legea sa lumii occidentale, eliberată de legăturile multiple ale societăţii feudale care o dominase în secolele precedente."

Acest citat echivalează cu o adevărată prefaţă la operele sale viitoare şi ne face să înţelegem cum Gheorghe I. Brătianu, plecînd de la faptele vieţii cotidiene, de la documentele existenţei economice ale oamenilor de rînd, ajunge la concluzii de importanţă majoră pentru dezvoltarea societăţii, a marilor schimbări petrecute în istoria ei. Simţim cum din actele ce depun mărturie despre viaţa oamenilor cu toate întîmplările ei mărunte autorul „a văzut" dincolo de conţinutul lor imediat, de relatarea lor rece, pulsul societăţii într-o necontenită evoluţie şi transformare ce duce la schimbări radicale în viaţa omenirii. Noutatea şi modernitatea concepţiei şi metodei sale explică faptul că numeroase lucrări de istorie aparţinînd unor autorităţi în materie, ca şi cărţi valoroase despre problemele tratate de el citează scrierile lui Gheorghe I. Brătianu drept *contribuţii fundamentale* [64].

[64] Ferdinand Lot, fostul său profesor la Sorbona, ale cărui teorii cu privire la originea poporului român au provocat replica lui Brătianu, dînd naştere lucrării sale *O enigmă şi un miracol istoric : poporul român*, citează în ultima ediţie a lucrării sale *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge* (publicată în colecţia *L'évolution de l'humanité* —

La un moment dat, *dovedirea unității poporului român* care, așa cum spunea chiar el, „a constituit în mod evident problema centrală a istoriei naționale", devine o preocupare permanentă a activității sale. Și aceasta deoarece războiul odată încheiat, războiul odată cîștigat nu s-a metamorfozat numai într-o amintire pe care scriitorii și memorialiștii o reînviau în pagini de ficțiune sau relatări cu caracter documentar. Tratatele care au consfințit noua situație a Europei țineau seama nu numai de drepturile istorice ci și de structura națională, morală, etnolingvistică, economică, structuri care se dovediseră viabile și nu cedaseră nici în urma politicii de oprimare dusă timp de secole de imperiile ce se prăbușiseră la sfîrșitul războiului. Dar, după un deceniu de la încheierea războiului, generația care făurise unitatea națională va avea o altă misiune : aceea de a dovedi că România nu era o țară artificială, constituită

Albin Michel, 1968), cartea lui Gheorghe I. Brătianu *Études byzantines d'histoire économique et sociale* de trei ori, în ceea ce privește mai ales „distribuția aurului și motivele economice ale divizării Imperiului roman" ca și în capitolul asupra „legării de glie și regimului fiscal". Ferdinand Lot menționează la un moment dat : „Asupra adevăratului rol economic al Constantinopolului, a se vedea Georges Bratiano, *Études byzantines*" (ed. cit., p. 480, celelalte referințe la p. 478, 479). O autoritate mondială în ceea ce privește istoria bizantină, Georges Ostrogorsky, în lucrarea sa *Histoire de l'état byzantin* (Bibliothèque Historique, Payot, 1969, reeditare ce reproduce textul ediției franceze din 1956), reține în lista operelor cele mai frecvent citate de el cele două cărți ale lui Gheorghe I. Brătianu : *Études byzantines* și *Priviléges et franchises*. Dintre istoricii români în această listă mai este citat N. Iorga cu *Istoria Imperiului otoman*. Pe parcursul cărții sale Ostrogorsky face trimiteri și la alte lucrări ale lui Gheorghe I. Brătianu.

De asemenea Louis Bréhier, în *Vie et mort de Byzance* (Éditions Albin Michel, 1969), citează în numeroase rînduri lucrări ale lui Gheorghe I. Brătianu printre care *Recherches sur le commerce génois, Vicina et Cetatea Albă*, ca și alte studii.

Robert Lopez în cartea sa *Storia delle colonie genovesi nel Mediterranea* (Bologna, 1938, p. VIII) consideră cartea *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle* „un model al genului". Altă lucrare a lui Brătianu, *Actele notarilor genovezi*, este citată în mod elogios de istoricii sovietici E. S. Zevatin și N. A. Penctro într-un studiu publicat de revista *Istoriceskie zapiski*, 1938, 3, p. 72—130. H. Bibicou în *Sources byzantines pour servir à l'histoire maritime*, din volumul *Les sources de l'histoire maritime en Europe du Moyen Âge au XVIII-e siè-*

din hazardul tratatelor şi că noua sa configuraţie corespundea unor drepturi istorice inalienabile. De aceea, Gheorghe I. Brătianu îşi definea astfel activitatea : „spre deosebire de diplomaţi şi de jurişti (...) am încercat să opun necesitatea de a ne întoarce la fondul problemei, de a prezenta din nou fundamentul invariabil al dreptului nostru la unitate, raţiunile sale permanente şi argumentele de ordin etnic, lingvistic şi istoric" [65].

Pornind de la premisa că fiecare generaţie şi fiecare individ primeşte ca un adevărat şoc moral şi intelectual care îi determină opţiunile de-a lungul întregii sale existenţe, evenimentele sau mai bine-zis evenimentul crucial din anii adolescenţei sau ai tinereţii, primul război mondial şi urmările sale asupra istoriei ţării noastre au dat operei lui Gheorghe I. Brătianu o con-

cle, Paris, 1962, p. 130 spune : „Autorizaţia acordată comercianţilor genovezi de a naviga în Marea Neagră a avut urmări foarte importante asupra istoriei Genovei cît şi asupra celei a Bizanţului ca şi a altor ţări de la Pontul Euxin : evidente deja în ultimul pătrar al celui de al XIII-lea secol, ele sînt destul de cunoscute în linii mari datorită lucrărilor lui G. Brătianu". Michel Balard în *Gênes et l'Outre Mer*, I, Paris-La Haye 1973; Jean Richard în *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge*, Roma, 1977; din nou Roberto S. Lopez în comunicarea din volumul *Collocvio romano italiano. I. Genovesi nel Mare Nero durante i secoli XIII e XIV*, Bucureşti, 1977, se referă la lucrările lui Gheorghe I. Brătianu. Într-un studiu din acelaşi volum, Giovanna Petti Bulbi (p. 68) mărturiseşte regretul că istoricii genovezi nu au dat „ample sinteze ca acelea ale lui Schaube şi Brătianu". Marele istoric grec Denis Zakythinos în volumul *Bizanţul, Statul şi societatea*, Atena, 1951, citează la p. 47—48 studiile bizantine ale lui Gheorghe I. Brătianu în ceea ce priveşte funcţiile eparhului şi sistemul impozitelor, iar M. Svoronos în *Istoria neoelenismului*, Atena, 1976, citează în bibliografie studiul privitor la *Aprovizionarea Constantinopolelui;* Helena Ahrweiler, în *L'idéologie politique de l'empire Byzantin*, ediţia greacă, Atena, 1977, citează *La Mer Noire*. Cît priveşte volumul pe care îl reeditâm astăzi, el formează obiectul a numeroase referinţe, ca în cartea lui Mircea Eliade: *De la Zalmoxis la Gengis-Khan* (Payot, 1970). Şi am enumerat aici numai acele aprecieri *postume* ce denotă prezenţa operei lui Gheorghe I. Brătianu în *actualitatea* istoriei contemporane, fără să mai amintim preţuirea de care s-au bucurat lucrările sale în timpul vieţii autorului din partea unor autorităţi de reputaţie mondială cum ar fi bizantinologul H. Grégoire, istoricul Marc Bloch şi alţii.

[65] *Origines et formation de l'unité roumaine*, 1943, p. 11—12.

figurație aparte. Și nu istoria celui dintîi război mondial despre care el a scris o carte memorialistică[66], unde evocă experiența sa în anii campaniei și un volum despre *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu* [67], ci sensurile mari pe care declanșarea și mai ales consecințele conflagrației le-au avut asupra existenței poporului român. Două din cărțile sale cardinale, *O enigmă și un miracol istoric : poporul român* și *Tradiția istorică despre întemeierea statelor române*, au drept axă fundamentală originea și unitatea poporului român. Acestea precedate sau urmate de numeroase alte cărți care evidențiază aceeași preocupare : politica externă a unor mari personalități — cum a fost, de pildă, Alexandru Ioan Cuza văzută prin perspectiva dezvoltării „ideii de unitate națională". Gheorghe I. Brătianu era încredințat că „pe lîngă preocupările covîrșitoare ale chestiunilor de interes imediat : recunoașterea Unirii sau secularizarea averilor mănăstirești" aflăm în ceea ce a întreprins Alexandru Ioan Cuza „toate elementele unei politici prudente dar hotărîte pentru pregătirea temeinică a unității mai depărtate a tuturor românilor" [68]. Fiind de acord cu ideea că „Domnul de la 1859 n-a fost numai alesul unei fericite întîmplări dar că l-a călăuzit într-adevăr o idee politică superioară", Gheorghe I. Brătianu pune în evidență, în cercetarea sa, faptul că „întreaga problemă a elementului românesc de dincolo de Carpați s-a deschis pe planul diplomatic european chiar din întîiele luni ale Unirii Principatelor", de aceea va urmări „dezvoltarea principalelor chestiuni de politică externă în legătură cu ideea de unitate națională". Analizînd atitudinea Principatelor Unite față de pregătirea revoluției în Ungaria, față de revoluția polonă, față de primele proiecte de alianță balcanică ca și relațiile cu

[66] *File rupte din cartea războiului*, ed. citată, pe care G. Călinescu o caracteriza astfel în *Istoria literaturii române* (p. 832) „Interesante creionări ale atmosferei psihice din războiul pentru întregire, ale unui ochi ce știe să surprindă documentul și să dozeze rece umanitatea..."

[67] *Așezămîntul cultural Ion C. Brătianu*, Cartea Românească, București, 1940, ediția a II-a revăzută și adăugită, cu 14 planșe și o hartă.

[68] *Politica externă a lui Cuza-Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, Cartea Românească, 1932, p. 116.

Franţa ale lui Alexandru Ioan Cuza, Gheorghe I. Brătianu ajunge la concluzia că cine examinează politica externă a domnitorului : „în perspectiva istorică a evenimentelor care au determinat independenţa şi întregirea României, află în directivele ei preocupări ce nu pot fi străine nici astăzi diplomatului şi omului politic".

Aria cercetărilor sale a fost mult mai întinsă dar unitatea naţională pe care el o dovedea cu documente aparţinînd tuturor evurilor istorice dar şi cu date ţinînd de psihologia, de credinţele, de expresia artistică a sufletului colectiv, a reprezentat una din ideile dominante ale operei lui. Nu puţine din studiile şi articolele sale de pînă în 1937, cînd a apărut lucrarea sa de referinţă *O enigmă şi un miracol istoric,* deşi poate nu tratează direct problema originii şi unităţii naţionale şi au o valoare de sine stătătoare, converg în această direcţie. Cum am arătat, aria preocupărilor sale era mult mai largă : istoria economică şi socială a imperiului bizantin, comerţul cetăţilor italiene în Marea Neagră şi în Dobrogea [69], epoca formării statelor medievale româneşti [70], istoria modernă şi contemporană, originea şi unitatea poporului român.

Opera lui Gheorghe I. Brătianu a avut o largă deschidere spre fenomenul istoric universal, încadrînd şi explicînd unele momente cheie ale istoriei naţionale într-un context de o amplă perspectivă. Aş spune chiar că dacă sufleteşte a trăit atît de intens cel dintîi război mondial, dacă primele sale cercetări sînt consacrate unor probleme concrete, speciale, ale Evului Mediu românesc, el a descris un arc mult mai cuprinzător nu printr-un hazard al formaţiei sale ştiinţifice ci pentru că avea credinţa

[69] A se vedea studiile *Vicina I, Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea,* 1923; *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle,* 1929; *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin,* 1936, ca şi articole din care citäm: *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle,* 1922 ; *Noms romans dans les Actes des notaires génois de Crimée,* 1925 ; *Contribution a l'histoire de Cetatea Albă au début du XIV-e siècle ;* etc.

[70] *Lupta de la Baia după izvoare ungureşti,* 1919 ; *Piatra de mormînt a lui Negru-Vodă,* 1920 ; *Les fouilles de Curtea de Argeş,* 1921 ; *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie* etc.

că „ne lipseşte o *Istorie a Europei* care să dea întreaga sa importanţă şi valoare Orientului, acest creuzet de civilizaţii, acest focar de mari curente religioase sau politice care au stabilit, pe ruinele unităţii lumii antice, noua ordine a imperiilor şi a naţiunilor“ [71]. Această perspectivă asupra Orientului în istoria lumii îl face să spună în acelaşi articol-program că istoricii au datoria să „dea Orientului ce este al Orientului cu riscul de a exagera şi de a fi plini de partipriuri sau de un complex de superioritate. Prea mult timp istoria Evului Mediu a fost văzută numai de la Roma, Aix-la-Chapelle sau Paris. S-au corectat unele distanţe considerînd-o din unghiul Veneţiei sau al oraşului Palermo. Trebuie să o privim din acel al Constantinopolului mai întîi, dar tot atît de bine din acel al Antiohiei şi al Alexandriei sau, mai tîrziu chiar din cel al Kievului şi chiar al Saraiului, fără a uita din acest punct de vedere linia de apărare a creştinătăţii, în zorile timpurilor moderne care se sprijinea pe Cracovia, Suceava sau Budapesta.“ [72]

Restituind Orientului întreaga sa importanţă istorică, Gheorghe I. Brătianu aşeza teritoriile etnogenezei poporului român într-un context istoric ce le conferea o dimensiune relevantă în planul evoluţiei civilizaţiei. Dar istoricul nu devenea în mod tendenţios partizanul unei idei, nu excludea peremptoriu o altă ipoteză şi nu-şi circumscria obstinat cercetările dintr-o unică direcţie numai pentru a-şi justifica o teorie. Supleţea gîndirii sale istorice, faptul că stabilea legături şi interconexiuni îndrăzneţe şi originale l-au făcut să pledeze pentru valorile civilizaţiei Orientului, pentru rolul lor în istoria europeană, dar în acelaşi timp să pună în evidenţă acele punţi de legătură cu viaţa occidentală încă de la primele manifestări ale statelor româneşti medievale. „Împrejurările pe cari le-am amintit trebuiesc întregite cu alte date, cari contribuie să precizeze pătrunderea acestor influenţe şi imaginea însăşi a vieţii, ce rezultă în urma atingerilor stabilite de ele. Nu trebuie să pierdem din vedere revelaţia unei societăţi, trăind viaţa internaţională a feudalităţii apusene, pe care ne-a adus-o descoperirea mormintelor dom-

[71] *Une nouvelle Histoire de l'Europe au Moyen Âge*, Bucarest, p. 6.
[72] *Idem*, p. 8.

neşti din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, de la Curtea de Argeş. Nu putem nesocoti obiceiuri, nu numai feudale dar cavalereşti, ca acelea ale «turnirelor» la care au luat parte nobili români, sau ale blazonului, nu numai în ceea ce priveşte stemele tradiţionale ale celor două ţări, podoabă de «cimier» în terminologia heraldică a vremii, dar chiar ca emblemă personală a voievodului, fie ea doar o imitare sau o adaptare a armelor suzerane ale Ungariei." [73] Gheorghe I. Brătianu era un istoric sensibil în special la ceea ce am numi *imaginea vieţii* într-o structură socială, din perioada ce cădea sub incidenţa unghiului său de cercetare. [74] Şi aici reţinem însăşi una din dimensiunile modernităţii sale de gîndire, interferenţele cu viziunea unor istorici precum Jacques le Goff, H.R. Trevor-Roper, Georges Gusdorf, Georges Duby. Nu o dată — cum ar fi, de pildă, în *La Mer Noire* — Gh. I. Brătianu explică arta popoarelor pornind de la consideraţii privitoare la viaţa materială şi la obiceiuri. Din pricina lipsei unei existenţe stabile, legată trainic de pămînt, decurge „o mentalitate, aceea a nomadului, o obişnuinţă în mod esenţial migratorie, întregul interes al existenţei concentrîndu-se asupra animalelor care devin factorul principal (...) Deoarece primatul animalului se manifestă în arta stepei care perpetuează în epoca sarmatică procedeele sciţilor. În arta clasică elementul central este figura omenească : proporţiile sale îi determină canonul. În arta popoarelor nomade motivul obişnuit este animalul, el îi inspiră ornamentele şi îi determină simbolurile." [75] La aceleaşi concluzii ajunge şi

[73] *Sfatul Domnesc*, ed. cit., p. 63—64.

[74] A se vedea în acest sens : *Privilèges et franchises municipales dans l'Empire Byzantin*, 1936, ca şi *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, 1938.

[75] *La Mer Noire*, ed. cit., p. 85. O autoritate în materie, marele critic şi istoric al artei René Huyghe, spune în acest sens confirmînd integral opiniile lui Gheorghe I. Brătianu : „Astfel, printre artele care-şi îngăduie să interpreteze liber datele naturii, se deosebesc două mari familii : una reprezentată mai ales de civilizaţiile agricole şi sedentare, în perioadele în care acestea se îndepărtează de realism ; ele nu ţintesc atunci decît la o geometrie precisă şi imobilă. Cealaltă, expresie a popoarelor nomade şi de vînători, pentru care realitatea este o veşnică deplasare, un necontenit itinerar, pentru care spaţiul este un cîmp deschis desfăşurării

Georges Charrière în volumul *L'Art barbare scythe* [76] *(De la Sibérie à la Mer Noire).* Dar această *imagine a vieții* nu înseamnă în concepția lui amănuntul, faptele cotidiene, ci *istoria economică, socială, politică* în care el distinge „evoluția firească ce o determină împrejurările interne" și cele externe adică „nevoia de a se adapta unui anumit curent, care domină la un moment dat organizarea vieții de stat în cuprinsul unei mari puteri, sau în sfere mai largi ale politicii internaționale. Unele aspecte exterioare oglindesc, în acest caz, transformări mai profunde și triumful unei concepții, cari aduc cu ele și atmosfera lor caracteristică (...) De ce să nu corespundă și vîrsta mai depărtată a armurilor și a heraldicii medievale, cari și-au impus pecetea clasei privilegiate în manifestările vieții ei zilnice și unei potriviri a instituțiilor la concepția feudală din care izvorau ? Aceasta cu atît mai mult cu cît unele aspecte ale feudalității de origine apuseană se suprapuneau întocmai unor alcătuiri mai vechi." [77] Gheorghe I. Brătianu socotise că pentru a se scrie „O nouă istorie a Europei în Evul Mediu" : „ar fi poate mult mai interesant și de asemenea mai fructuos de a da o mai mare amploare fenomenelor de istorie economică și socială și de a integra în relatarea faptelor și evenimentelor istoria civilizației și a gîndirii, a literelor și artelor." [78] Nu izola istoria originii și unității noastre naționale, istoria noastră în general de toți factorii interni și externi, de complexul împrejurărilor care concură la stabilirea unor particularități, unor trăsături specifice : „interesul istoric pe care îl suscită o regiune geografică este un privilegiu care se plătește scump". De aceea el considera că nu putem

corpurilor în acțiune, ajunge la simplificări contrare în care distingem parcă detenta viitoare a unui arc întins." (René Huyghe, *Dialogue avec le Visible, Connaissance de la peinture,* Ed. Flammarion, 1972, p. 186. Versiunea românească în pregătire la Editura Meridiane.).

[76] Éditions Cercle d'Art, Paris, 1971, vezi în special capitolul *Le Rôle du Bestiaire Nomade,* p. 134 și următoarele.

[77] *Op. cit.,* p. 64.

[78] *Une nouvelle histoire de l'Europe au Moyen Âge,* ed. cit., p. 12.

„înţelege istoria României fără a lua în considerare drumurile şi influenţele care se încrucişează pe teritoriul unde ele se dezvoltă, astfel încît să se transforme într-o veritabilă încrucişare de civilizaţie şi comerţ dar, de asemenea, din nenorocire de invazii şi de războaie." [79]

Deşi a fost — din generaţia lui — istoricul care a scris în modul cel mai consecvent în pas cu evoluţia nu numai a cercetărilor ci şi a teoriilor şi a cunoscut deopotrivă noile metode de investigare ci şi de interpretare, el a avut încă din tinereţe *o concepţie, un sistem,* o metodă pe care le-a aplicat fără dogmatism şi rigiditate. Deoarece văzuse cum Iorga în ultima parte a vieţii lui nu mai urma noile căi ale ştiinţei explicînd această reţinere a sa prin „nevoia, poate organică a unei reacţiuni a spiritului faţă de materie, a unei priviri mai de sus, mai libere, mai în acord cu experienţa vieţii", a ţinut cumpăna dreaptă între concepţia sa despre istorie şi evoluţia acestei ştiinţe. În 1926 el afirma: „Iar dacă trecutul nostru e aşa de puţin cunoscut, dacă evoluţia acestui neam ne apare atît de fragmentar, adesea fără nici o unitate sau perspectivă, această lipsă se datoreşte faptului că atîta timp nu s-a ţinut seamă de întregul complex geografic şi cultural din care facem parte." [80]

Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, cartea pe care o prezentăm astăzi cititorului la treizeci şi cinci de ani de la apariţie, constituie unul din momentele reprezentative ale gîndirii noastre, operă care însumează într-o viziune originală datele cercetării pe tărîmul istoriei, folcloristicii, literaturii. Pentru situarea valorii ei în evoluţia gîndirii româneşti o privire asupra modului în care *tradiţia* a fost înţeleasă ca izvor istoric în ţara noastră şi a interferenţelor dintre aceste două noţiuni mi se pare necesară.

Cum începuturile culturii române moderne s-au identificat cu afirmarea patetică a romantismului, relaţia folclor-istorie-literatură a constituit dominanta teoretică încorporată atît în manifeste, programe, prefeţe, lecţii de deschidere cît

[79] *La Mer Noire — des origines à la conquête ottomane,* p. 43, 1969.
[80] *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei,* Iaşi, 1926, p. 18.

şi în cele mai reprezentative opere literare publicate atunci. În acel moment literatura, artele plastice, muzica nu aveau un statut estetic apt să pună în evidenţă trăsăturile specifice ci erau înglobate unei viziuni unificatoare care pornea de la sursele comune de inspiraţie. Dacă ţinem seama de faptul că teoreticienii curentului sau personalităţile lui cele mai marcante erau în acelaşi timp istorici şi scriitori (Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Bălcescu), că alţii, precum Alecu Russo, aveau înclinaţii pentru studiul critic cu o pronunţată notă de sociologie culturală, aplicată chiar la poezia populară, că o perspectivă istorică dominată de înflăcărarea specifică timpului şi curentului nu lipsea nici la Vasile Alecsandri — *scriitorul* prin excelenţă al epocii — avem imaginea unui bloc din care abia după aceea trebuiau separaţi, individualizaţi, pilonii care susţin bolta unei culturi. Folclorul numit „tradiţie", „legendă" sau „obicei" era privit deopotrivă ca izvor de inspiraţie literară de teoreticienii *Daciei literare*, deci ca punct de plecare pentru opere de ficţiune dar şi ca sursă pentru scrierea istoriei, ca un document pe baza căruia se poate cunoaşte adevărul asupra trecutului. Chiar şi cel mai riguros istoric al epocii, N. Bălcescu, în *Cuvînt preliminar despre izvoarele istoriei românilor*, acorda folclorului primul loc în ordinea celor „cinci feluri de documente" în care se cuprinde „istoria noastră şi a tuturor naţiilor". Explicîndu-şi ierarhizarea, Bălcescu pornea de la următoarea premiză : „Oamenii întîi cîntă, pe urmă scriu. Cei dintîi istorici au fost poeţii. Poeziile populare sînt un mare izvor istoric. Într-însele aflăm nu numai fapte generale dar ele intră în viaţa privată, ne zugrăvesc obiceiurile şi ne arată ideile şi simţămintele veacului. Învăţaţii Grimm şi Michelet s-au folosit mult de acest izvor istoric în scrierile lor asupra originii dreptului german şi francez." Bălcescu intuia unul din adevărurile pe care le statuiază peste un secol Georges Dumézil : „Dar miturile nu pot fi înţelese dacă le separăm de viaţa oamenilor care le povestesc. Cu toate că sînt chemate mai devreme sau mai tîrziu — foarte devreme, cîteodată ca în Grecia — la o carieră literară proprie, ele nu sînt invenţii dramatice sau lirice gratuite, fără raport cu organizarea socială sau politică, cu ritua-

lurile, cu legea sau cutuma ; dimpotrivă, rolul lor este să justifice toate acestea, exprimînd în imagini marile idei care le organizează şi le susţin." [81] N. Bălcescu exprima tot intuitiv şi un alt adevăr : mitul era prin excelenţă expresia unei gîndiri colective [82], sau, cum spun Jung şi Kerényi [83], mitologia „a fost trăită" iar pentru popor a reprezentat „modul său de expresie, de gîndire, de viaţă". În viziunea romanticilor români folclorul era considerat prin optica adevărului pe care îl exprimă : „Tradiţiile sau poveştile populare sînt un izvor care slujeşte la aceeaşi ţintă ca şi poeziile. Treaba agerei critici a istoricului este să deoscbească dintre aceste daturi ca şi din toate celelalte adevărul de falsitate şi să se poată bine folosi." [84] Exaltarea şi patetismul romantic nu duceau — în cazul lui N. Bălcescu — la acceptarea necritică a perspectivelor şi a datelor pe care le oferă folclorul faţă de istorie. Dimpotrivă trebuie să reţinem de pe acum ideea „agerei critici", care apare încă din primul moment al considerării tradiţiei ca un „izvor" pentru această ştiinţă. Ca şi Bălcescu, celălalt mare istoric al epocii romantice româneşti, Mihail Kogălniceanu, aşază şi el literatura populară pe primul plan al surselor documentare : „Istoria noastră este în tradiţiile poporului, în movilele nenumărate ce împestriţează întinsele noastre cîmpii." [85] Kogălniceanu creează la un moment dat o demarcaţie între „documenturile şi tradiţiile vechi". Şi el ca şi N. Bălcescu insistă asupra necesităţii de a fi călăuzit de „făclia unei critice sănătoase". Iar Alecu Russo, care spre deo-

[81] Georges Dumézil : *Mythe et épopée*, Gallimard, 1974, vol. I, p. 10.

[82] Mircea Eliade : *Mythes, Rêves et Mystères*, Gallimard, 1967, p. 22 : „s-a încercat integrarea miturilor în istoria generală a gîndirii considerîndu-le ca forma prin excelenţă a gîndirii colective".

[83] C. G. Jung şi Ch. Kerényi : *Introduction à l'essence de la mythologie*, Payot, 1968, p. 15.

[84] N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea I, ediţie critică adnotată cu o introducere de G. Zane, Fundaţia pentru literatură şi artă, p. 108, ca şi citatul precedent.

[85] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, Scrieri istorice, Fundaţia pentru literatură şi artă, ediţie critică adnotată, cu o introducere şi note de Andrei Oţetea, p. 613.

sebire de cei doi era numai scriitor şi critic literar, afirma la rîndul său : „Datinele, poveştile, muzica şi poezia sînt arhivele popoarelor. Cu ele se poate oricînd reconstitui trecutul intelectual. Din studiul lor ne vom lămuri despre originea limbii noastre, de naşterea naţionalităţii române, de plăcerile naturii cu cari este înzestrat poporul şi de luptele ce le-au susţinut coloniile romane pînă a nu se preface în locuitorii de astăzi ai vechii Dacie." [86] Dar uneori mai apăsat chiar decît cei doi istorici, contemporani lui, Alecu Russo stăruie asupra valorii documentare a folclorului : „Poezia poporală este nu numai expresia cea mai vie a caracterului naţional, dar ea aruncă şi o lumină asupra comerţului din timpurile trecute".

Artist prin excelenţă, Vasile Alecsandri, cel care a avut revelaţia folclorului din perspectiva estetică, nu excludea nici el în prefaţa volumului *Poezii populare ale românilor adunate şi* î n t o c m i t e (s.n.) *de Vasile Alecsandri* caracterul documentar situîndu-l pe cel de al patrulea plan în ierarhia importanţei pe care o are pentru sufletul românesc : „Comori nepreţuite de simţiri duioase, de idei înalte, de crezuri superstiţioase, de datini strămoşeşti..."

Lui Vasile Alecsandri, care a avut atîtea intuiţii ce au depăşit epoca, îi datorăm şi pe acest tărîm înţelegerea cea mai complexă şi în acelaşi timp înţelegerea modernă a fenomenului folcloric : ficţiune şi istorie sînt două noţiuni inseparabile care se condiţionează şi se explică reciproc, fiecare componentă aducînd un spor de înţelegere a întregului. Dînd poeziei populare strălucirea artistică pe care n-o avea, şlefuind nestemate din conglomerate care nu lăsau uneori să apară frumuseţea unică a expresiei, Vasile Alecsandri a fost — în acelaşi timp — preocupat de *adevărul* cuprins în versurile anonimilor. În notele care însoţesc fiecare poezie, Vasile Alecsandri procedează ca un istoric, confruntînd *imaginea* legendei cu cea pe care o dădeau cronicile, toponimia, geografia, apelînd fie la izvoarele scrise, fie la propria experienţă, fie la obiceiul pămîntului. Astfel adnotînd balada

[86] Alecu Russo, *Opere complete*, ediţie de Lucian Predescu, Cugetarea, p. 220—226.

Iordachi al Lupului, V. Alecsandri precizează : „În *Letopiseţul* lui Ion Neculce se pomeneşte de un Iordachi Costachi Lupu, ce a fost vel-stolnic sub domnia lui Grigore-Ghica, 1727. El era fiul lui Lupu Costachi, Gavriliţă care a giucat un rol însemnat în războiul lui Petru cel Mare cu turcii", sau : „După cronicile Ţării Româneşti, Radul Negru Vodă domnea dincolo de Carpaţi, pre Amlaş şi Făgăraş (...) Apoi a descălecat pe Argeş unde şi-a pus scaunul domniei zidind curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi mîndru lucrată. În *Revista română* publicată la Bucureşti, se găseşte descrierea acestei biserici împreună cu stampe litografiate ce reprezintă frumuseţile arhitecturii sale." Sursele livreşti sînt citate pentru a explica genealogia unui personaj istoric şi a-l situa în epocă sau pentru a-i trasa genealogia, iar alteori trimite cititorul la *imaginea* fotografică care *reproduce* exact înfăţişarea unui monument, clădiri etc. El confruntă „adevărul tradiţiei" cu „adevărul istoriei" : „Tradiţia veche pretinde că bourul Moldovei reprezintă capul zimbrului ucis de Dragoş cînd a descălecat în ţară. Istoria însă susţine că acel bour vine de la cetatea *Caput Bovis* ridicată de împăratul Traian în Dacia." Alteori el află puncte de convergenţă şi de impact între istorie şi tradiţie : „Cunoscut este din istorie şi din tradiţie că Ştefan-Vodă a fost foarte religios." Dacă cercetările de pînă acum au pus accentul numai pe starea de entuziasm provocată de descoperirea folclorului românesc, şi au evidenţiat influenţa sa fericită în acel moment al afirmării noastre culturale, mai puţin s-a reţinut faptul că exaltarea şi patetismul romantic al epocii n-a dus la receptarea miturilor ca adevăruri istorice absolute, intangibile. Dacă istoricii şi literaţii le aşezau uneori chiar în primul rînd al surselor istorice propriu-zise şi unii şi alţii interpretau *adevărul* legendei sau îl supuneau unei *critici*, bineînţeles la nivelul documentelor existente atunci şi cu mijloacele epocii.

Romanticii nu sînt cei dintîi care să fi avut revelaţia tradiţiei populare ca sursă istorică. Întîietatea o are Ion Neculce care aşază în faţa cronicii sale întîmplări *neatestate* în cronici şi hrisoave, deci ceea ce nu citise ci doar auzise, iar calea de transmitere din generaţie în generaţie nu fusese aceea a scri-

sului ci cea orală : „O seamă de cuvinte ce sunt *auzite* (s.n.) din om în om de oameni vechi şi bătrîni şi în letopiseţi nu sunt *scrise* (s.n.)." Deci încă din acel moment ideea valorii de document a tradiţiei care circula paralel cu cronica propriu-zisă şi nu intra în circuitul adevărurilor *atestate (citite* în letopiseţi sau *văzute* de cronicar de-a lungul existenţei lui) este acceptată. Dar, fapt demn de remarcat, nici Ion Neculce — în fond un autodidact — nu acordă credit nelimitat *cuvintelor auzite* şi introduce în cele cîteva rînduri care preced legendele o notă de relativitate : „Deci cine va ceti şi le va crede bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine ; cine precum îi va fi voia aşa va face." Toate cele patruzeci şi două de legende aveau ca personaje centrale personalităţi istorice ale Evului Mediu românesc, în special domnitori. Fantasticul este practic absent, întîmplările relatau „faţa ascunsă" a unor evenimente şi fapte atestate. Uneori ele pot fi considerate drept „mica istorie" a evenimentelor sau explicaţia populară dată unor accidente geografice etc. Alteori proiectau într-o lumină stranie sau neobişnuită o lume cunoscută din cronici doar în *albul* şi *negrul* specific simpatiilor şi antipatiilor ce decurgeau din luptele Evului Mediu.

Între *Ion Neculce* (1662—1743) şi mişcarea romantică (prima jumătate a secolului al XIX-lea) legenda şi-a pierdut creditul, deoarece *Şcoala Ardeleană,* — curent erudit înainte de toate, cu un pronunţat caracter de luptă, — trebuia să *demonstreze* polemizînd, să aducă la fiecare pas contraargumente. Pentru a *dovedi,* mitul, „expresia spontană şi creaţia imaginarului în jurul unor fenomene afective" [87], nu numai că nu era suficient, dar putea să stîrnească efectul contrariu într-o dispută în care ceea ce aparţinea ştiinţei era hotărîtor. Oameni ai bibliotecii, oameni ai cercetării de arhivă la Blaj, Budapesta, Viena, Roma, ai cercetării filologice, reprezentanţii Şcolii Ardelene nu avuseseră un contact, nici cel puţin afectiv, cu tradiţia nescrisă. Pentru că nu putem omite un fapt : legenda a intrat în circuitul adevărurilor posibile la oameni care avuseseră într-un fel sau altul o legătură cu viaţa rurală şi cunoscuseră cultura populară. Cea dintîi

[87] Jean Markale. *La tradition celtique,* Payot, p. 295.

mișcare a fost una pe care o putem considera instinctivă, deoarece Ion Neculce era cronicarul cu cea mai puțină cultură livrească, cel mai puțin „umblat" la școlile înalte ale străinătății, cel care își făcuse instrucția școlară *numai* în România.

Dar cînd ne referim la generația romantică, cea care transformă ipoteza sentimentală în doctrină, impulsul nu mai este unul autohton. *Revelația* valorilor documentare și artistice ale folclorului se datorează atmosferei ideologice dominante atunci în Europa și pe care reprezentanții generației au receptat-o în adolescență și în anii primei tinereți. Cultura populară autohtonă ei o vor cunoaște și o vor descoperi ca urmare a studiilor din străinătate. Ei n-au *auzit* aceste legende ci le-au *căutat* odată întorși în țară, așa cum mărturisește Vasile Alecsandri : „ajutat de cîteva persoane, iar mai cu seamă de d. A. Russo, am adunat, în deosebite călătorii prin munții și cîmpiile înflorite ale țării noastre o parte din poeziile poporale."

Oricare a fost perspectiva (cea documentară sau cea artistică), esențial era faptul că pentru generația romantică folclorul reprezenta un factor de *legitimitate istorică*. Pentru că — spre deosebire de literaturile cu îndelungă tradiție scrisă, acolo unde alături de mitologia națională, romantismul a fost sinonim și cu resurecția „miturilor revoltei" întruchipate de Prometeu, Satan sau Cain — ce vor forma la noi sursa romantismului din secolul XX prin Panait Cerna, Victor Eftimiu, Al. Philippide — mitologia din perioada la care ne referim a fost la începuturile ei exclusiv națională. Și noi — ca și alte națiuni din estul, sud-estul, centrul Europei — căutam în acele momente afirmarea unor drepturi pe care dacă studiile erudiților le probau pe calea demonstrației științifice, literatura populară, legenda, le transforma în prototip, în mit. Or, mitul care, așa cum spune Karl Abraham, reprezintă „condensarea sufletului popular" [88], sensibilizează conștiința mulțimilor pentru un trecut eroic, pentru personaje cu o statură morală ieșită din comun, apte de fapte eroice. O cercetare recentă asupra acestei perioade [89] întrebuințează termenul de „națiuni manuscrise" pentru națiunile care la

[88] Dr. Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, Payot, 1969, p. 8.
[89] Jean Plumyène, *Les nations romantiques*, Fayard, 1979.

începutul secolului al XIX-lea și-au recunoscut ființa spirituală, idealurile într-un *manuscris*, într-o operă literară sau muzicală ce a devenit expresia integrală, definitorie a sufletului național. Descoperirea la Kralove Dvor, în Boemia, a manuscrisului *Judecata lui Liboucha*, a *Cîntecului lui Igor* în Rusia, a *Nibelungilor* în Germania, au creat o atmosferă legendară în care „se petrece totdeauna aceeași înfrîngere fundamentală care trebuie să fie răzbunată". Această „atmosferă legendară", relevată la începutul secolului de manuscrisele amintite, stîrnise o stare de entuziasm colectiv, națiunile transformîndu-le într-o adevărată cartă spirituală a popoarelor respective. Dar răsunetul colectiv capătă o asemenea amploare încît el nu se stinge odată cu generația care l-a descoperit, ci este învestit mai tîrziu cu expresia ce va rămîne apoi în conștiința posterității [90] și o va întruchipa — nu o dată la altitudinea capodoperei artistice. *Liboucha* de Smetana, *Cneazul Igor* de Borodin, *Tetralogia* lui Wagner, toate compuse între 1860—1880, „transpun în operă povestirile mitice care au fost descoperite în primii ani ai secolului." [91]

„Culegerea" de poezii a lui Vasile Alecsandri a avut același rol spiritual și moral în deșteptarea conștiinței naționale românești. Dar legendele cuprinse în culegerea lui Vasile Alecsandri sînt cele ale originii, ale întemeierii ? Vom observa faptul că lumea Evului Mediu predomină și că lumea daco-romană se leagă mai ales de personaje fantastice cum ar fi Erculean și nu formează obiectul unei poezii ca atare ci numai al comentariilor lui Vasile Alecsandri, care face numeroase precizări cu privire la originea noastră romană : „Numele lui Ercul Erculean ne poartă gîndirea la timpurile domniei romanilor în Dacia." [92] La fel și *Păunașul Codrilor*, care „însemnează un voinic tînăr, mîndru și misterios, mîndru ca păunul și misterios ca Pan zeul codrilor. În România plină de urme romane, nu ar fi de mirare să se fi păstrat numele zeului Pan și să se fi schimbat cu timpul

[90] Autenticitatea unora a fost pusă mai tîrziu sub semnul întrebării.
[91] Jean Plumyène, *op. cit.*, p. 127.
[92] V. Alecsandri, *op. cit.*, p. 29.

în Păunaș", sau, tot în notele aceleiași poezii, se spune : „Cine asistă la aceste lupte a flăcăilor români de la Carpați și de pe malul Dunării recunoaște bine în ele apucăturile și pauzele gladiatorilor din *vechime*". Instinctiv Alecsandri avea sentimentul unei „pete albe" în mitologia românească și căuta prin notele și comentariile sale, ca și prin studiul *Românii și poezia lor*, să stabilească punți de legătură cu epoca formației poporului român — prin deducții de natură filologică, toponimică și etnografică. Mai mult, el acreditează chiar ideea existenței unor balade despre această perioadă, balade pierdute în negura vremii : „La anul 1842, într-o frumoasă seară de vară, urcîndu-mă la stîna din Ceahlău unde auzisem răsunînd buciumul lui Udrea, am asistat la unul din cele mai sublime spectacole ale naturei, luminat de razele asfințitului soarelui (...) Udrea îmi spuse că tatăl său știa mulțime de balade, între care aceea a lui Traian și a lui Aureliu, dar care din nenorocire el le luase cu dînsul în mormînt."

Tradiția folclorică românească se referă *în primul rînd* la întemeierea statelor feudale românești și aproape deloc la epoca daco-romană. Poate de aceea, în afara personajelor fantastice și a păstorului din *Miorița*, prototipurile care au trecut din folclor în literatură și au rămas ca efigii reprezentative aparțin tot Evului Mediu : Meșterul Manole iar la cei doi mari creatori de epopee românească emblemele sînt Mircea cel Bătrîn (Eminescu) și Ștefan cel Mare (Mihail Sadoveanu).[93]

De aceea discuția în jurul *tradiției* ca sursă istorică s-a centrat în jurul întemeierii statului feudal român. Fără îndoială și alte momente sau personaje ale istoriei naționale pe care *tradiția* le-a transformat în mit au furnizat, de-a lungul anilor, fie subiect de controversă, fie au contribuit la definirea și conturarea unor trăsături psihologice și morale pe care datele documentare nu le conțineau. Pentru nici o altă epocă din istoria țării noastre legenda n-a impus o imagine atît de verosimilă și cu atîtea ele-

[93] Proiectele eminesciene de a scrie o epopee, un ciclu sau o dramă închinată lui Decebal au rămas doar în acest studiu (vezi G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, I, seria Patrimoniu, Editura Minerva, p. 62—74).

mente ce au declanşat cercetări pentru a fi confirmate sau infirmate. Din orice perspectivă am privi : aceea a cercetării istorice care caută prin compararea documentelor cu legenda să aducă lumini şi perspective noi asupra adevărului, cum a fost cartea lui Gheorghe I. Brătianu, sau a „hermeneuticii universurilor religioase arhaice şi populare, altfel spus a creaţiilor spirituale lipsite de expresie scrisă şi în general de criterii cronologice valabile", cum procedează Mircea Eliade [94], *tradiţiile revelatoare :* producţii folclorice care au creat o *imagine* şi un mit istoric sînt cele legate de întemeiere şi de perioada imediat următoare, cum ar fi *Meşterul Manole.*

Fără îndoială nu vom putea reface aici toată disputa din jurul viabilităţii şi valabilităţii tradiţiei ca izvor istoric şi nici a modului în care istoricii noştri cei mai reprezentativi au înţeles această relaţie. Dar după ce am văzut rolul pe care romantismul l-a avut la noi, este timpul să arătăm că, aşa cum afirma şi Gheorghe I. Brătianu, „şcoala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuţioase a izvoarelor, căreia i se datoreşte dealtfel progresul ştiinţei noastre proceda cu textele care nu se întemeiau direct şi imediat pe mărturii contimporane, aşa cum e cunoscută şcoala de arheologie şi arhitectură, proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu: ruinele castelului sau zidurilor catedralei, adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcţia primitivă, erau dărîmate în întregime şi reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci aşa cum se credea, după cercetările făcute, că trebuie să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întîia oară de cei mai vechi ctitori (...) Mai ales faţă de tradiţia istorică păstrată de relaţiuni, în mod firesc mai nouă decît faptele povestite atitudinea lor critică era neînduplecată." [95]

Într-adevăr, D. Onciul, cel care, aşa cum spune şi Gheorghe I. Brătianu, a adus „cuvîntul criticei istorice, după cele mai noi şi mai desăvîrşite mijloace de cercetare", a dedicat cîteva studii fundamentale acestei probleme, precum : *Dragoş şi Bogdan*

[94] *De Zalmoxis à Gengis Khan,* ed. cit., p. 11.

[95] Vezi volumul de faţă, p. 96.

fondatorii Principatului moldovenesc, Radu Negru și originile Principatului Țării Românești și *Originile Principatelor Române*.[96]

Numind tradiția despre întemeiere „mit etiologic“ [97], D. Onciul deschidea o nouă perspectivă asupra ei, care va fi cea dominantă pînă tîrziu (o jumătate de secol după aceea, termenul fiind preluat și de C. C. Giurescu).[98] Dar chiar și un critic atît de riguros ca Dimitrie Onciul nu respingea aprioric mitul deoarece așa cum spunea el : „Nici un mit în istorie nu este fără miez istoric și tot astfel trebuie să fie și cu mitul nostru“ [99]. Iar în concluzia studiului despre *Radul Negru* spunea : „Modul cum s-a format această tradițiune e unul din cele mai interesante fenomene din istoria basmelor istorice : totul, afară de data întemeierii, este, în oarecare înțeles, adevărat în ea, nimic însă în legătura în care e dat“ [100].

N. Iorga, cel mai acerb, cel mai patetic, cel mai neînduplecat adversar al romantismului în toate formele manifestării lui, nu va acorda, bineînțeles, credit tradiției, ca izvor istoric, fără însă a o înlătura definitiv ca sursă posibilă. Dar așa cum atestă culegerea de lecții, discursuri, conferințe cu caracter programatic *Generalități cu privire la studiile istorice* [101] doar o singură dată, și anume în discursul său de recepție la Academie, intitulat *Două concepții istorice* (17 mai 1911), N. Iorga vorbește despre faptul că : „În tradițiile satelor, mai ales ale celor ferite de influența administrativă a Statului român ori a celorlalte state ce dețin pămîntul românesc, se vor găsi acele cunoștințe prealabile care vor umplea lacuna considerabilă pe care o lasă în trecutul nostru

[96] Toate trei sînt incluse în ediția Dimitrie Onciu, *Opere complete. Originile principatelor române*, tom. I, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946. Primul studiu a fost publicat în 1884, cel de al doilea în 1891, cel de al treilea în 1899 (cf. notele ediției p. 372—381).

[97] *Dragoș și Bogdan*, ed. cit., p. 53.

[98] C. C. Giurescu, *Istoria românilor*.

[99] *Dragoș și Bogdan*, idem, p. 72.

[100] *Radul Negru*, idem, p. 174.

[101] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944.

izvoarele străine ale lumii civilizate" [102]. Antiromantismul său funciar este vădit încă din lecția de deschidere la Universitatea din București (noiembrie 1895) și cîteva rînduri ne explică absența acestei perspective în gîndirea sa istorică : „Poetul se simți atras de farmecul descrierilor istoricului, îi împrumută subiectele, se strămută în lumea lui și o înțelese așa cum o înțelege acesta. Ficțiunea, care ține locul adevărului istoric, era destul de strălucitoare pentru a intra de-a dreptul în domeniul poeziei". [103] Bineînțeles, N. Iorga a discutat nu numai o dată — și Gheorghe I. Brătianu citează cîteva din contribuțiile sale — relațiile istorie-legendă, dar aici noi schițăm doar o privire de ansamblu care să poată explica noutatea cărții pe care o reeditățm astăzi din perspectiva istoriei culturii românești. Ceea ce am vrea să spunem acum e faptul că *legendele* au fost transpuse de N. Iorga în pagini de teatru, considerîndu-le apte deci de a constitui substanța unor plăsmuiri artistice așa cum înțelegea el această noțiune.

Istoricii care au urmat lui N. Iorga — cu toate deosebirile uneori radicale de vederi, de concepție — au urmat în linii mari aceeași direcție, a confruntării dintre *adevărul tradiției* și *adevărul istoric*.

Dar tot în acești ani, două perspective se deschid aproape simultan pentru o nouă înțelegere a mitului, a tradiției : cea a unui filozof, Lucian Blaga, și a unui istoric, Gheorghe I. Brătianu. Lucian Blaga [104] pornește de la ideea că „mitul nu poate fi tălmăcit în graiul ideilor" și se înscrie printre adversarii „școlii psihologice moderne" reprezentată de Freud și discipolii săi, care considerau — așa cum am văzut — miturile „expresii simbolice ale realităților noastre inconștiente, adică *visurile colective* ale popoarelor. Întocmai cum, după școala psihanalitică, în visuri și-ar găsi un ventil *simbolic* anume porniri refulate și legate de străfundurile vieții noastre inconștiente, tot așa în mituri și-ar găsi un ecou simbolic, străfundurile vieții inconștiente co-

[102] *Generalități*, ed. cit., p. 93.

[103] *Ibidem*, p. 42.

[104] *Geneza metaforei și sensul culturii*, în *Trilogia culturii*, Biblioteca de Filosofie Românească, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1944.

lective". Lucian Blaga se opunea deci ideii pe care exponenţii psihanalizei o afirmau relativ la relaţia dintre vis şi mit : „Mitul îşi are originea într-o perioadă a vieţii colectivităţii de mult apusă şi pe care am putea-o numi copilăria ei (...) Miturile au luat naştere în timpurile preistorice ale colectivităţii despre care nu avem o mărturie sigură. Ele conţin reminiscenţe ale copilăriei colectivităţii (...) Mitul este un fragment depăşit al vieţii psihice infantile a colectivităţii. El conţine (sub o formă voalată) dorinţele din copilăria colectivităţii." [105] Şi tot Karl Abraham, plecînd de la cele patru căi ale elaborării visului stabilit de Freud defineşte aceste similitudini între *vis* şi *mit* : condensarea, deplasarea, elaborarea secundară, reprezentări obsedante ; stabileşte, în acelaşi timp, şi o diferenţă esenţială : visul dramatizează, în timp ce mitul ia dimensiunea epocii. [106]

Aceste teorii ale lui Freud şi ale şcolii lui erau respinse de Lucian Blaga, care spunea : „Chiar dacă am admite analogii materiale între visuri şi mituri (...) nu trebuie să scăpăm din vedere nici disanalogiile. Dar disanalogiile sînt aşa de impresionante şi prezintă un profil atît de viguros, încît odată surprinse pe zare, vom fi împiedicaţi odată pentru totdeauna de a mai defini *miturile* ca «visuri»". [107] Dacă Lucian Blaga respingea interpretarea psihanalitică a miturilor, el este partizanul altor idei privitoare la geneza şi structura mitului, care îl apropie de o înţelegere asemănătoare, atunci cînd spune : „Miturile sînt plăsmuiri de intenţie revelatorie, şi întîiele mari manifestări ale unei culturi. În această calitate a lor ele vor purta întotdeauna pecetea unor determinări stilistice ; ele vor fi modelate, interior, de categoriile abisale ale unui popor. Miturile se desprind din matricea stilistică a unui neam sau grup de neamuri, întocmai ca şi celelalte grupuri de neamuri." De fapt, întreaga demonstraţie a lui Lucian Blaga se clădeşte pe ideea respingerii oricărei apropieri dintre mit şi vis „ca expresii simbolice ale inconştientului haotic (iad al tuturor apetiturilor inferioare)".

[105] Dr. Karl Abraham, *Psychanalyse et culture*, ed. cit., p. 35.
[106] *Ibidem*, p. 51.
[107] Lucian Blaga, studiul citat, p. 392.

În contextul descris de noi, cartea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un element de sinteză şi de noutate între toate direcţiile menţionate pînă acum pe tărîmul relaţiei dintre *tradiţie* şi *istorie*. Am vorbit nu numai o dată pe parcursul studiului nostru despre modernitatea concepţiei şi a cercetărilor sale istorice. Pentru a determina locul pe care-l ocupă această carte în evoluţia ştiinţei universale, faptul că ea se înscrie într-o direcţie nouă a ştiinţei istorice postbelice, ne vom adresa unei autorităţi în materie, Georges Dumézil, care în prefaţa monumentalei sale *Mythe et épopée* [108], echivalînd cu o adevărată profesiune de credinţă, precizează : „Perspectiva din 1938 a risipit iluziile din 1920, care le prelungeau pe cele din secolul XIX. Mitologiile au fost repuse, aşa cum trebuiau să fie, în ansamblul vieţii religioase, sociale, filozofice a popoarelor. În locul faptelor izolate şi ca urmare nesigure, o structură generală era propusă observatorului, în care, ca într-un amplu cadru, problemele particulare îşi aflau locul precis şi limitat." Mărturia lui Georges Dumézil ni se pare cît se poate de elocventă pentru a înţelege un fapt esenţial : cercetarea lui Gheorghe I. Brătianu urma — cum vom vedea — un drum nou pe acest tărîm al ştiinţei deschizînd, în acelaşi timp, perspective inedite validate de studiile unor istorici ai generaţiilor de astăzi din străinătate. Formaţia lui de istoric şi-a pus amprenta asupra cercetării întreprinse cu rigoare dar şi cu ampla ei viziune care îi erau caracteristice.

Ca s-o înţelegem în contextul operei sale a cărei organicitate am subliniat-o, ne vom adresa aceluiaşi studiu despre Marc Bloch, care echivalează cu o adevărată profesiune de credinţă privind evoluţia concepţiei sale, integrată în marile curente ale dezvoltării istoriografiei mondiale : „Astfel evoluţia ştiinţelor istorice, trebuie să recunoaştem o dată mai mult, urmează îndeaproape pe aceea a ştiinţelor naturii : era raţionalismului şi a pozitivismului au marcat pentru disciplina noastră epoca analizelor exacte şi minuţioase a textelor, la care trebuia să se mărginească activitatea istoricului, crescut în cultul metodelor infailibile ale criticii izvoarelor şi a filologiei. Era nouă care discerne invizibilul şi utilizează insesizabilul, care aserveşte

[108] Georges Dumézil, *Mythe et épopée*, ed. cit., prefaţa, p. 16.

undele şi dezintegrează atomul — contrasens pe care eleniştii mi-l vor ierta — pare că vrea să extindă cercetarea factorilor istorici pînă la domeniul limitelor nesigure, dar totuşi atît de reale ce caută chiar în reacţiile subconştientului şi ale influenţei obscure ale vieţii cotidiene, explicaţia faptelor şi instituţiilor şi înţelegerea spiritului care i-a determinat înflorirea sau declinul." [109]

De ce am spus în rîndurile precedente că lucrarea lui Gheorghe I. Brătianu reprezintă un element de noutate şi de sinteză în cultura noastră ? Pentru că, aşa cum am văzut din scurta incursiune, relaţia *tradiţie-adevăr* părea definitiv tranşată în istoriografia noastră încă de la sfîrşitul secolului trecut iar discuţiile care se purtau nu mai aveau în vedere *ideea ca atare,* ci se opreau numai asupra argumentelor *pro* şi *contra* privitoare în special la întemeierea ţărilor române. Fiind o lucrare de sine stătătoare, cu o elaborare ce s-a înscris pe parcursul a patru sau cinci ani, *Tradiţia istorică* nu poate fi despărţită de cealaltă carte a sa, *O enigmă şi un miracol istoric,* apărută în 1937, cu care formează un adevărat diptic. Citatul dat de noi din studiul despre Marc Bloch, reamintim, publicat în 1946, ne explică de ce după această carte de polemică ştiinţifică, de riguroasă demonstraţie de fapte recurgînd la toate sursele geografice, lingvistice, etnografice, arheologice cu toate elementele lor componente [110], Gheorghe I. Brătianu a trecut la acea căutare a factorilor istorici pînă în „domeniul limitelor nesigure dar totuşi atît de reale" rămînînd şi în aceste pagini un istoric care nu aboleşte niciodată examenul critic al izvoarelor. Numai că, aşa cum am văzut, această noţiune a fost tot timpul în sistemul lui de gîndire mult mai largă şi mai cuprinzătoare incluzînd nu numai ceea ce a fost *atestat* ci şi ceea ce a fost *trăit,* adică mitul. Pentru că în această ultimă categorie se înscriu fapte din viaţa colectivităţilor umane care ni s-au păstrat prin tradiţii. Aşa cum spunea în pa-

[109] Studiul citat, p. 15—16.

[110] De la o ediţie la alta a cărţii sale *O enigmă şi un miracol istoric* autorul a îmbogăţit textul, a adăugat capitole şi contribuţii noi, unele rectificări ţinînd seama de ceea ce cercetările ştiinţifice au adus nou în perioada respectivă, de discuţiile din jurul cărţii.

ginile acestei cărți: „Forma pe care o îmbracă tradiția tîrzie, cum e cazul în Elveția ca și în principatele române, poate fi înrîurită de răspîndirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atît de obișnuită în concepția Evului Mediu, fondul, însă pe care se întemeiază, poate fi nu mai puțin un fapt tot atît de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naștere epopeei franceze a viteazului Roland sau «conjurația» de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiție istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greșală tot atît de vădită ca și însușirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuție a spiritului critic."[111]

Pornind de la o asemenea premisă, de la acceptarea ideii că *tradiția* nu trebuie respinsă ca atare, exprimînd cu alte cuvinte ceea ce exegeții mitului au spus și anume că legenda reprezintă o realitate ce a fost trăită, deci conține un element de adevăr, cartea sa a stîrnit reacția celor ce au comentat-o uimiți de faptul că „în loc să ne așteptăm la adîncirea scepticismului cu privire la tradiția istorică, în aceste lucrări găsim dimpotrivă reabilitarea ei" [112]. Formați la școala istorică de la începutul secolului care, așa cum am văzut, respingea de plano tradiția sau cînd o luau în considerație o făceau pentru a-i dovedi lipsa de adevăr istoric, confrații care s-au ocupat de cartea sa au discutat-o în spiritul amintit și nu în perspectiva înnoitoare pe care o aducea. Chiar dacă accepta un „sîmbure de adevăr" în tradiție, Zenovie Pîclișanu ducea discuția pe același teren. Pentru el unele argumente aduse din această sferă de Gheorghe I. Brătianu „fac descălecatul *numai posibil*, fără însă a *dovedi realitatea* lui" [113] (s.n.). Or, tocmai aici stă fondul problemei : punctul de vedere al lui Gheorghe I. Brătianu din această carte se află în consens cu dezvoltarea gîndirii istorice mai noi și anume cu ideea că mitul, legenda, tradiția ne transpun în domeniul *posibilului*. Din această perspectivă cartea lui Gheorghe I. Bră-

[111] Ediția de față, p. 125.

[112] A. Boldur : *Întemeierea Moldovei. Cu prilejul lucrărilor* d-lui Gheorghe I. Brătianu. *Studii și cercetări istorice*, vol. XIX, (vol. II din seria nouă), p. 175.

[113] Vezi *Revista istorică română*, MCMXLV, vol. XV. fasc. IV, p. 511—515.

tianu reprezintă un moment de noutate în cultura noastră, începutul unei noi metode de înțelegere a *tradiției* în raport cu *realitatea istorică*, de așezare a ei pentru prima dată în istoria gîndirii noastre, în relații ce merg mai departe de perspectiva obișnuită a secolului trecut. Că interpretarea tradiției, readucerea ei în discuție pentru a-i dovedi vitalitatea nu era privită de reprezentanți autorizați ai școlii istorice românești ca un moment menit să dea un nou impuls aflării adevărului, ne atestă și opinia lui C.C. Giurescu [114]: „În legătură cu «tradiția», acea tradiție care s-a bucurat în Antichitate, în Evul Mediu și chiar la începutul epocii moderne, de atîta trecere spre a fi respinsă principial de criticismul raționalist al veacurilor XVIII și XIX credința noastră este că ea nu merită «ni cet excès d'honneur, ni cette indignité». Nu poate fi formulată asupra ei o judecată unică, generală, ci numai judecăți particulare, ținînd seama de fiecare caz în parte cu elementele lui specifice." C.C. Giurescu releva un fapt esențial, pe ce anume tradiții își sprijină Gheorghe I. Brătianu demonstrația susținînd că el „nu aduce material documentar nou, nu publică vreo versiune nouă a tradiției, nici vreun document necunoscut din arhivele ungare, papale sau apusene, ci pune din nou în discuție tradiția și anume *nu tradiția populară* ci tradiția cultă, cea consemnată în scris în veacul al XVIII-lea. Faptul este esențial pentru chestiunea care ne preocupă, deoarece tradiția populară e *mult mai veche* decît cea cultă, alcătuită, aceasta din urmă, la vreo *trei secole* după evenimentul pe care pretinde că-l redă și apoi fiindcă o serie de elemente istorice ale acestei tradiții populare *se verifică prin acte și mărturii autentice*". Gheorghe I. Brătianu s-a adresat cu bună-știință tradiției culte românești deoarece o încadra în tradiția universală și mai ales *europeană*. El însă pornea de la premiza că : „Împletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă și folclor îngreuiază desigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în nici un caz

[114] C.C. Giurescu, *În legătură cu întemeierea Țării Românești* (cu prilejul apariției studiului : Gheorghe I. Brătianu : *Tradiția istorică...*) în *Revista istorică română*, 1947, nr. 17, p. 107—113. Dat fiind că cercetarea noastră nu urmărește implicațiile dezbaterii istorice propriu-zise, ci numai aspectele teoretice ale problemei, nu vom reproduce celelalte opinii de ansamblu sau de detaliu ale celor trei recenzenți.

o atitudine negativă de principiu față de împrejurările povestite". Gheorghe I. Brătianu nu vedea o contradicție de principiu între „existența unui element legendar" care „nu împiedecă pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor". Istoricul introducea pe acest tărîm o noțiune nouă : interpretarea față de proba considerată esențială de C.C. Giurescu, și anume „confruntarea cu documentele contemporane". Aici cred că aflăm cotitura esențială pe care Gheorghe I. Brătianu avea să o realizeze pe tărîmul înțelegerii raportului *tradiție-istorie* și anume trecerea de la *confruntare* la *interpretare*.

Gheorghe I. Brătianu nu reia o discuție, nu aduce într-o controversă doar probe noi de o parte și de alta, ci propune un punct de vedere inedit. De aceea semnificația acestei cărți este mult mai largă, depășind cadrele unei cercetări de specialitate — ale cărei atribute le posedă plenar — înscriindu-se ca una din expresiile filozofiei culturii românești. În același timp cartea lui Gheorghe I. Brătianu, ideile sale cu privire la relațiile dintre tradiție și istorie se integrează concepției sale pe care am schițat-o în liniile esențiale pe parcursul acestui studiu. Vorbind despre „zările timpurilor istorice" în *La Mer Noire* [115] spunea : „Mai multe metode au fost practicate pentru a cerceta aceste substrate ale istoriei, fiecare ajungînd la anumite rezultate, dar nu este totdeauna ușor să stabilim concordanțe între ele. Trebuie să constatăm totuși că fiecare tip de cercetări ajung la o parte de adevăr și pun în lumină cel puțin unul din aspecte. Există mai întîi o metodă arheologică care analizează rezultatele săpăturilor și se orientează după datele săpăturilor, după datele pe care le furnizează ceramica, ornamentele, armele sau diferitele ustensile îngropate în pămînt. Există, de asemenea, o metodă lingvistică care tinde în mod egal să distingă substraturile dar bazîndu-se pe rămășițele limbajului și construiește adesea baze ipotetice, teorii generale pe cît de interesante pe atît de îndrăznețe. Trebuie să ținem seama — în sfîrșit — de *tradiția istorică și literară* care completează aceste informații și oferă cîteodată mărturia sa

[115] Ed. cit., p. 55—56.

cu toate că este necesar cea mai mare parte a timpului şi de a o extrage dintr-un amalgam de mituri şi de legende." În aceeaşi lucrare Gheorghe I. Brătianu readuce în discuţie tradiţia ca izvor istoric : „ale cărei date sînt lipsite de precizie, dar confirmă totuşi concluziile arheologiei şi ale lingvisticei". Tradiţia istorică şi literară păstrată de scriitorii greci, deşi este „destul de nesigură, face totuşi să izbucnească o trăsătură esenţială a organizaţiei sociale". [116]

Ce înţelege Gheorghe I. Brătianu prin noţiunea de *tradiţie* ? Sînt datele „păstrate de izvoare istorice, altele decît documentele sau monumentele contemporane, în înţelesul strict al cuvîntului" [117]. Subliniază imediat faptul că aceasta se referă la „originile şi întemeierea unui stat, a unei cetăţi sau începuturile mai depărtate ale oricărei istorii naţionale. În lipsa unor texte sau note precise, versiunea istorică a acestor începuturi e reprezentată de obicei de relaţiunea unei cronici mai tîrzii, scrisă uneori cu secole în urmă. Adesea se amestecă în această relaţiune elemente de basm sau de legendă ; vreo poveste legendară aparţinînd unui anumit ciclu, care se repetă din loc în loc şi din veac în veac, îşi află aci o localizare, în astfel de condiţii încît nu mai poţi distinge ceea ce este specific, deci întemeiat pe o noţiune oarecare a realităţii, de ce e numai adoptat dintr-un ciclu de legende la alte împrejurări" [118]. Cartea sa demonstrează deci faptul că „tradiţia păstrată de izvoarele istorice, chiar cînd descrie întîmplări mult mai vechi decît vremea în care au fost alcătuite scrierile ce le relatează are totuşi mai întotdeauna, la temeiul ei, fapte sau împrejurări reale. (...) Eliminînd anacronismele şi fanteziile rămîne un sîmbure de adevăr ce nu poate fi nesocotit şi nici înlăturat".

Ideea dominantă a acestei cărţi a căpătat astăzi valoarea unei adevărate metode în concepţia unor mari istorici contemporani, ale căror cărţi au o semnificaţie reprezentativă, înnoitoare pentru ştiinţa secolului nostru, cum este Jacques le Goff din al cărui *Pentru un alt Ev Mediu* am mai citat. În prefaţa acestei cărţi de răscruce Jacques le Goff spune : „M-am lansat deci în

[116] *Op. cit.*, p. 58.
[117] Ediţia de faţă, p. 11—12.
[118] *Idem*, p. 12.

descoperirea folclorului istoric. Mergînd pe urma basmelor și viselor, n-am precupețit nici muncă nici timp. Pentru a încerca să înțelegem cum funcționează o societate și — sarcină care de fapt îi incumbă istoricului — cum se schimbă și se transformă, este necesar să luăm în considerare imaginarul" [119]. Iar Marcel Detienne în capitolul destinat *Mitului* din culegerea *Faire de l'histoire* [120] afirmă : „O întreagă gîndire a unei societăți se descoperă în discursul său mitic".

Gheorghe I. Brătianu nu era însă unul din acei istorici pe care seducțiile unei teorii noi să-l ducă la aplicarea ei necritică, pentru a dovedi cu orice preț că ține pasul cu progresele disciplinei sale. De aceea, studiind tradiția istorică românească, ajunge la concluzii ce reprezintă originalitatea gîndirii sale. El consideră, pe baza unei analize profunde, că „tradiția noastră istorică este exclusiv *politică* (...) Factorul *economic*, atît de important în procesul de alcătuire a celor două state românești nu are nici o mențiune". Deci tradiția despre întemeierea principatelor române este văzută din perspectiva acestei caracteristici dominante. Astfel, legenda descălecării lui Dragoș i se pare : „a spori prestigiul noii domnii — de o parte legînd-o de o întîmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpînirii maghiare, spre a o ridica la o situație asemănătoare puterii suzerane cel puțin în ce privește originile ei, iar pe de alta un tîlc de politică internă tăgăduind existența formațiunilor politice anterioare și făcînd să purceadă totul de la descălecare, de la cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei".

Metoda sa este, după cum ne dăm seama și din acest citat, aceea a istoricului care îmbrățișează, ca în toate lucrările sale, fenomenul studiat dintr-o perspectivă universală. Tradiția românească este integrată tradiției europene despre fenomene similare — nu numai o dată istoricul făcînd subtile comparații cu tradiția popoarelor vecine — în special cu tradițiile ungare și rusești stabilind, astfel, apropieri și disocieri deosebit de fertile pe care cercetările ulterioare le-au validat. Esențial rămîne fap-

[119] Jacques le Goff, ed. cit., p. 14—15.

[120] *Faire de l'histoire*, III, *Nouveaux objets*, sous la direction de Jacques le Goff et Pierre Nora, Nrf, Gallimard, 1974.

tul că Gheorghe I. Brătianu realizează, datorită acestei perspective critice cu largi deschideri spre orizonturile culturii universale, disocieri între „fondul primitiv", „simplu motiv", „un punct de plecare" și între „diferitele împrejurări ce și-au lăsat urmele în cursul unei evoluții mai lungi, al cărei rezultat complex este versiunea ultimă ce o folosim astăzi". Istoricul distinge între forma care „poate fi înrîurită de răspîndirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atît de obișnuită în concepția Evului Mediu" și fondul „pe care se întemeiază" o legendă ce „poate fi nu mai puțin un fapt tot atît de real ca lupta din Pirinei ce a dat naștere epopeei franceze a viteazului Roland, sau «conjurația» cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell". De unde ideea fundamentală a acestei cărți și care ne explică integral concepția autorului ce pornește deci de la premiza devenită astăzi una din direcțiile gîndirii istoriografice actuale : „A respinge în totalitatea ei o tradiție istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greșală tot atît de vădită ca și însușirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuție a spiritului critic".

Acest *spirit critic*, caracteristic întregii sale gîndiri, supune unei ascuțite judecăți ceea ce s-a publicat pînă atunci (datele tradiției, ale documentelor, opiniile emise de înaintași și contemporani) într-o lucrare care reprezintă una din sintezele de mare ținută ale istoriei culturii românești.

Încercînd deci să stabilim genul proxim și diferența specifică a concepției lui Gheorghe I. Brătianu în cadrul mai larg al culturii românești, este necesar să precizăm un fapt : savantul român, pornește de la ideea pe care această carte o demonstrează plenar, și anume *istoricitatea tradiției.* Dar, așa cum am văzut, față de ceilalți istorici, Gheorghe I. Brătianu nu rămîne la stadiul *confruntării,* ci trece la *interpretarea* relației *tradiție-istorie,* ceea ce reprezintă noutatea și modernitatea metodei sale. *Interpretarea* tradiției avea în vedere lărgirea ariei de argumente aduse pînă atunci pentru a dovedi originea comună a poporului român și locul pe care l-a avut Transilvania în procesul etnogenezei noastre. El nu a fost sensibil la ideea unei „tradiții istorice" desprinse de timp și spațiu, ci a unei tradiții care a pornit de la un fapt real, de la un personaj atestat și care, în ciuda aluviunilor imaginare, conține un element de adevăr ce trebuie

pus în evidență. Personalitatea sa științifică reprezenta o îmbinare fericită între spiritul riguros metodic, analitic, aplecat asupra faptelor chiar și asupra celor aparent neînsemnate, ținînd de viața materială și între puterea de a transcende evenimentele și de a le situa în relații pe care simpla corelare documentară nu le reliefa.

Pentru că Gheorghe I. Brătianu nu era numai un om de știință, ci și un om de sensibilitate în sensul acordat de N. Iorga acestei noțiuni cînd spunea „aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr".

Cartea sa este deci în egală măsură operă de filozofie a culturii, definește o metodă de cercetare și de interpretare și în același timp reprezintă un spor de cunoaștere asupra unei perioade de importanță hotărîtoare din istoria poporului român. Interpretînd tradiția, Gheorghe I. Brătianu nu reînvie o teorie ci dovedește esența istorică a descălecatului. Căci atît documentele cît și „tradiția" atestă că între Transilvania, Muntenia, Moldova au existat nu numai legături dar o adevărată stare osmotică, o fuziune. Dovadă că atunci cînd nobilimea română din Ardeal începe să fie deposedată de cuceritori, se îndreaptă spre celelalte provincii unde se aflau formațiuni statale. Deci el se înscrie printre cei ce au relevat importanța tradiției ca factor de cunoaștere istorică, arătînd cum prin datele furnizate de ea — comunitatea teritorială a poporului român, unitatea sa fundamentală, acea permanentă și de nimic întreruptă legătură între toate formațiile statale răspîndite pe pămîntul românesc — capătă nu numai învestitura aureolată a mitului, ci dovezi riguroase. „Descălecatul" în interpretarea pe care o dă el tradiției nu reprezintă cucerirea unor teritorii pustii, ci expresia realizării printr-un act politic a unei unități de fapt. Legenda venea să-i confere prestigiul, să o înscrie în rîndul marilor evenimente istorice, să dea dimensiuni mitice unui moment de importanță hotărîtoare pentru viața poporului român.

Fără îndoială în cei treizeci și cinci de ani cîți au trecut de la apariția cărții problemele înfățișate de autor au cunoscut și alte tratări și interpretări. După cum dezvoltarea unor noi perspective de înțelegere a istoriei, a unor noi metode de a explica faptele indivizilor și ale colectivităților au dus la relevarea altor legături cauzale. Istoricii de aici și din alte țări au îmbogățit cu noi date capitolele care au făcut obiectul cărții lui Gheorghe I. Brătianu. Esența ei nu a fost însă contrazisă și se

dovedește că intuițiile sale teoretice fundamentale, concepția sa generală a fost validată de istoricii, filozofii, sociologii contemporani. În felul acesta Gheorghe I. Brătianu depășește prin cercetările sale sfera propriu-zisă a unei lucrări de specialitate și își înscrie opera în domeniul filozofiei culturii românești, aducînd contribuții însemnate la definirea spiritualității noastre.

Pentru că, așa cum spunea în încheierea acestei cărți, discuția despre tradiția istorică reprezintă „mai mult decît o întîmplătoare potrivire în dezvoltarea disciplinei noastre". Ea constituie „statornicirea unui element tradițional, un punct de reazem pentru minte ca și pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adînci ale ființei și ale existenței naționale, din care pot izvorî acum, ca și altădată, nădejdi și puteri nebănuite".

Nu aflăm oare aici exprimată aceeași perspectivă asupra tradiției ca factor de cunoaștere spirituală pe care, peste ani, Mircea Eliade o va dezvolta, amplificînd-o și îmbogățind-o, într-o carte în paginile căreia se reîntoarce la același univers al originilor, întîlnindu-se de atîtea ori cu cercetările lui Gheorghe I. Brătianu ? Nu numai coincidența faptului că ambele cărți au devenit un bun al culturii românești și au ajuns la cunoștința publicului larg în același an ne face să încheiem cu definiția pe care Mircea Eliade o dă tradiției în raport cu istoria, ci pentru că ni se pare că ea tălmăcește în mod indirect dar expresiv sensul cărții lui Gheorghe I. Brătianu, semnificația și perenitatea ei : „Mitul și legenda sînt «adevărate» în alt sens decît, de exemplu, o realitate istorică e adevărată. E vorba de două moduri diferite de a fi în lume, de două perspective diferite ale spiritului în interpretarea lumii, modalitate de a fi și activități ale spiritului care dealtfel nu se exclud deloc. Un popor ca și un individ poate să fie conștient de răspunderile sale în fața istoriei, poate să și le asume curajos continuînd să se bucure de vechile mituri și legende și să creeze altele deoarece acestea vorbesc despre alte dimensiuni ale existenței umane".

VALERIU RÂPEANU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești reprezintă ultimul volum tipărit în timpul vieții lui Gheorghe I. Brătianu. Ediția noastră reproduce integral textul apărut în 1945 (vezi notele ediției noastre p. 279) inclusiv rezumatul în limba franceză, anexa, nota bibliografică, rezumatul cronologic. Nu s-au făcut omisiuni sau prescurtări în text. Au fost unificate trimiterile bibliografice și s-au corectat unele evidente erori de tipar. Am respectat formele de limbă specifice autorului.

Studiul introductiv, care conturează personalitatea lui Gheorghe I. Brătianu în viața noastră publică și în cultura românească, nu a tratat și explicat *toate* aspectele existenței și creației lui științifice. Viitorul ne va aduce imaginea integrală, complexă, detaliată pînă la ultimele nuanțări a tot ceea ce se leagă de numele său.

În note am căutat să facilităm cititorului înțelegerea problemelor dezbătute și să trimitem la lucrări mai noi care se înscriu în aria dezbaterii intelectuale a acestei cărți. Am respectat întru totul *Anexele* cărții lui Gheorghe I. Brătianu și nu am trimis la edițiile recente, nu am corectat după edițiile noi textele folosite de el și nu am completat sau rectificat datele sale ținînd seama de specificul acestei cărți. *Tradiția istorică* fiind o lucrare de argumentare istorică — iar în unele capitole ale ei de polemică științifică — cititorul trebuie să cunoască argumentele pe care își întemeia *atunci* Gheorghe I. Brătianu punctele sale de vedere. Ele se bazau pe un *anume stadiu* în dezvoltarea științei noastre istorice, pe un anume orizont al cunoașterii izvoarelor, documentelor, al tehnicii publicării lor. Tocmai acest stadiu ne permite să judecăm profunzimea și originalitatea gîndirii sale.

Autorul ediției mulțumește acad. Em. Condurachi, acad. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de Istorie „N. Iorga", prof. Ion Ardeleanu și istoricului Șerban Papacostea pentru prețioasele sugestii aduse studiului introductiv, sugestii care au contribuit efectiv la îmbunătățirea textului.

Ne-am bucurat de asemenea de sprijinul colegial al Corneliei Papacostea-Danielopolu, al lui Leon Kalustian, Z. Ornea, Nicolae Barbu și al redactorului de carte, Mariana Ionescu. Tuturor li se aduc mulțumiri.

V.R.

AMINTIRII
ÎNTÎIULUI MEU DASCĂL ÎN ȘTIINȚA ISTORIEI
A. B. BRANDIA
FOST DIRECTOR AL LICEULUI NAȚIONAL DIN IAȘI
ÎN NĂDEJDEA
CĂ SPIRITUL ÎN CARE A CRESCUT GENERAȚIILE
RENAȘTERII ROMÂNIEI VA DĂINUI ȘI ÎN VIITOR

CUVÎNT ÎNAINTE

În răspunsul său la cuvîntarea ce am ţinut-o cu prilejul intrării mele în Academia Română, d-l Alexandru Lapedatu a binevoit să sublinieze în cercetările ce le-am publicat pînă acum o oarecare aplecare pentru adîncirea perioadei celei mai întunecate şi mai puţin cunoscute a trecutului nostru, acea a începuturilor, a originelor [1].

În ultimul timp, interesul pentru aceste probleme, care frămîntă de trei secole minţile cele mai luminate ale istoriografiei româneşti, a sporit prin atingerea cu atîtea revendicări şi preocupări actuale. Polemicile întreţinute de istoricii unor ţări vecine au determinat în cîmpul cercetării istoriei naţionale o puternică reacţiune, şi replica a venit, nu numai pe calea broşurilor de răspuns şi de lămurire, ci îmbrăcînd forma unei serioase şi bogate activităţi ştiinţifice. Bibliografia originelor românilor s-a îmbogăţit astfel, de la începutul războiului, cu o serie de publicaţiuni, ce însemnă un progres real în cercetarea şi lămurirea ei.

Dar pe lîngă vechea controversă în jurul originei poporului român, care a intrat astfel într-o nouă fază, ce se deosebeşte prin contribuţia arheologiei şi a filologiei, mai rămîne de limpezit problema începuturilor şi întemeierii statelor româneşti.

În chestiunea originei neamului, cercetarea s-a întors tot mai mult, după fireşti întrebări şi îndoieli, la o afirmare a continuităţii româneşti pe teritoriul Daciei romane, în conformitate deci cu o veche tradiţie a istoriografiei noastre, dar întărită de nouă şi puternice argumente.

În ce priveşte procesul de întemeiere a statelor, cei mai mulţi par a se fi oprit la concluziile *Originelor Principatelor Române* [2], cartea publicată de Dimitrie Onciul acum aproape o jumătate de secol. Fără a scădea cu nimic valoarea deosebită a acestei lucrări a învăţatului nostru istoric, şi a metodei de critică severă a iz-

voarelor, al cărei reprezentant cel mai calificat a fost, în evoluția disciplinei noastre în România, e totuși locul să ne întrebăm dacă, după atîta trecere de timp, atîtea descoperiri, și interpretări nouă în domenii învecinate sau de aproape înrudite, nu e cazul să supunem unei examinări în spiritul actual al cercetării istorice problema, deopotrivă de însemnată, a începuturilor existenței noastre de stat.

De aceea, urmînd prevederii și îndemnului ce le cuprindea cuvîntarea d-lui Alexandru Lapedatu, am publicat în memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române două memorii despre *tradiția istorică a descălecatului Țării Românești și Moldovei.* Le-am adăugat de curînd două alte studii despre *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei* și o *nouă mărturie* (1277) *despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea* ; am încheiat ciclul printr-o nouă cercetare a *tradiției istorice despre voievodatele românești din Ardeal.* Deși nu are o legătură directă cu lucrările amintite, am întregit seria prin textul unei conferințe despre *Asăneștí,* revizuită și dezvoltată după o cercetare mai amănunțită a izvoarelor. Cititorul poate găsi astfel în aceste pagini o privire asupra problemei începuturilor tuturor formațiunilor politice, cari au contribuit la întemeierea statelor românești.

Din ele se desprind cu deosebire două laturi esențiale : mai întîi o încercare de-a repune în valoare tradiția istorică despre descălecatul din Ardeal, admisă de școala noastră istorică mai recentă numai pentru Moldova, dar care ni se pare a-și păstra rostul și în trecutul mai puțin cunoscut al Țării Românești ; iar în al doilea loc, spre a desăvîrși paralelismul între cele două țări, reexaminarea informațiilor cari tind a dovedi că în Moldova, ca și în Țara Românească, au fost înainte de întemeierea unui stat unitar mici formațiuni politice locale, cari totuși și-au făcut simțită înrîurirea și în unele împrejurări de ordin general, începînd cu a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Întoarcerea la tradiție se întregește astfel cu contribuțiuni nouă.

Ar fi fost poate mai logic ca să așezăm aceste studii în ordine cronologică, în care caz cel din urmă, despre tradiția istorică a voievodatelor din Ardeal, ar fi trebuit să fie cel dintîi, fiind vorba de tradiția cea mai veche. Am preferat însă să păstrez ordinea în

care s-a dezvoltat cercetarea însăşi, spre a se putea urmări astfel mai bine firul gîndirii. Rezumatul cronologic de la sfîrşit va aduce corectivul necesar.

Spre a învedera însă mai bine scopul cercetării şi metoda urmărită, am socotit că nu e lipsit de folos ca aceste studii de amănunte să fie precedate de o introducere de un caracter mai general, care să aşeze în lumina curentelor şi preocupărilor moderne în evoluţia studiilor istorice, problema însăşi a *valoarei tradiţiei ca izvor istoric*. Am socotit că unele exemple alese in domeniul mult mai întins al istoriei universale, atît a Antichităţii cît şi a Evului Mediu, pot îmbogăţi experienţa noastră şi lămuri în acelaşi timp rostul şi înţelesul acestor cercetări.

Au lipsit însă acestei lucrări, alcătuite în cele mai grele vremuri, condiţiile ce ar părea indispensabile unor studii de această natură. Au devenit banale cuvintele cronicarului : „la asemenea lucru gînd slobod şi fără valuri trebuieşte"... În ultima analiză desigur, judecata este a cititorilor. Ce le pot dori mai mult decît să afle în această încercare, de-a reaşeza pe temeiul tradiţiei dezvoltarea istoriei noastre politice, după cum a fost aşezată acea a originelor noastre ca neam, sentimentul de securitate ce ţi-l dă, în mijlocul revoluţiilor celei mai frămîntate epoci a istoriei, reazemul unui element de permanenţă şi de continuitate ? Prin această latură cercetarea trecutului îşi aduce încă o dată contribuţia la deslușirea prezentului şi, să nădăjduim, la pregătirea viitorului.

G. I. B.

I.

INTRODUCERE: VALOAREA TRADIȚIEI CA IZVOR ISTORIC

În recenta sa conferință, rostită cu prilejul deschiderii Universității din București, despre „substratul biologic al progresului", d-l prof. Gr. T. Popa a amintit de dialectica lui Hegel și de ritmul ei progresiv, care a influențat atît de adînc concepția istorică a lui Karl Marx [1]. Se știe că pentru filosoful german, orice afirmațiune cuprinde și antinomia, negațiunea ei, care duce însă în mod firesc la o nouă afirmațiune, superioară celei dintîi, deoarece ține seamă și de elementele ce i s-au opus. *Teză — antiteză — sinteză* : astfel se desfășoară fazele necesare ale gîndirii după dialectica hegeliană, determinînd, prin oscilațiunile lor, drumul necesar al progresului în cunoștințele omenirii [2].

Lăsînd la o parte aspectul filosofic propriu-zis al problemei și înrîurirea acestei metode de cugetare în dezvoltarea diferitelor sisteme, nu putem tăgădui că ea și-a aflat verificarea în evoluția cercetării istorice din perioada modernă și contimporană. Cu deosebire se poate urmări ritmul hegelian în modul de a privi unul din factorii însemnați pe cari s-a întemeiat, și se mai întemeiază într-o largă măsură, povestirea întîmplărilor și a împrejurărilor trecutului, ce alcătuiește materia istoriei. E vorba de tradiția despre unele evenimente sau stări de lucruri, păstrată de izvoare istorice, altele decît documentele sau monumentele

[1] In broșura *Prefață la o nouă viață universitară*, publicată de Universitatea din București, 1945. Cf. dealtfel *în aceeași materie ca aci* : Hasdeu, *Negru Vodă*, p. II (1).

[2] Metoda e folosită și în domeniul altor discipline. Cf. Ch. Burky, *Grandes Puissances et organisation du Monde*, éd. de la Baconière, 1943, p. 123 : „Si l'évolution ne se déroule jamais en ligne droite et de façon uniforme, mais qu'à la base de toute croissance, de toute histoire, de tout devenir, il faille franchir les trois étapes de la thèse, de l'antithèse et de la synthèse de Hegel..."

contimporane, în înțelesul strict al cuvîntului. Acesta este chiar cazul, în mod obișnuit, în ce privește originele și întemeierea unui stat, a unei cetăți sau începuturile mai depărtate ale oricărei istorii naționale. În lipsa unor texte sau acte precise, versiunea istorică a acestor începuturi e reprezentată de obicei de relațiunea unei cronici mai tîrzii, scrisă uneori cu secole în urmă. Adesea se amestecă în această relațiune elemente de basm sau de legendă ; vreo poveste legendară, aparținînd unui anumit ciclu, care se repetă din loc în loc și din veac în veac, își află aci o localizare, în astfel de condiții încît nu mai poți distinge ceea ce e specific, deci întemeiat pe o noțiune oarecare a realității, de ce e numai adaptat dintr-un ciclu de legende la alte împrejurări.

Istoriografia medievală și în mare parte și acea a Renașterii au avut pentru asemenea tradiții un deosebit respect. Genealogiile fanteziste ale Merovingienilor, cari făceau din regii franci urmași ai luptătorilor Troiei fugiți în Apus — paralelă ce se opunea descendenței romane din *pater Aeneas* — a aflat multă vreme crezare în operele istorice, și nu numai în scrierile de acest gen ale Veacului de Mijloc. Originile Confederației elvețiene, în legătură cu minunata poveste a arcașului Wilhelm Tell, au fost înregistrate de cronici din a doua jumătate a veacului al XV-lea; vom avea prilejul să revenim mai pe larg asupra acestui episod caracteristic, care a trecut, ca cele mai multe tradiții, în literatura clasică a manualelor pentru școli. Și istoriografia antică a cunoscut asemenea tradiții semilegendare de întemeiere și de începuturi, începînd cu acele ale *Bibliei* și ale poemelor homerice, și continuînd cu analele primitive ale Romei, sub cei șapte regi. Pînă în pragul epocei moderne a istoriei, cînd se înmulțesc nemăsurat cunoștințele și izvoarele de informație, povestirile tradiționale au un rost însemnat în descrierea vremurilor ce nu au lăsat mărturii documentare, și a căror amintire ni se păstrează, în mod firesc, de relațiuni mult mai recente decît faptele pomenite.

A venit însă și în acest domeniu reacțiunea spiritului critic. Secolul „luminilor" îndeosebi, al XVIII-lea, cu credința sa în rațiune și în legile ei, a început să sape la temeliile tradiției și să dărîme legendele. Veacul al XIX-lea a adăugat acestei tendințe raționaliste și iconoclaste metoda severă a criticei izvoare-

lor : legendele au fost urmărite, analizate şi disecate, reduse la un ţesut de contraziceri şi anacronisme. Afirmaţiunii istoriografiei antice şi medievale îi urmează astfel negaţiunea şcolii critice moderne, tezei — antiteza. Ea îşi află expresiunea desăvîrşită în lucrările clasice de la sfîrşitul veacului trecut, despre metoda şi studiul istoriei.

„Trebuie deci să ne ferim de ispita de a trata legenda ca un amestec de fapte exacte şi de erori, — scriau, în 1899, Ch. V. Langlois şi Ch. Seignobos[2], în cunoscuta lor *Introducere la studiile istorice*“ [3], — din care ai putea prin analiză desprinde „fărîme“ de adevăr istoric. Legenda alcătuieşte un bloc, în care sunt poate cîteva fărîme de adevăr şi ale cărui elemente le poţi chiar analiza. Dar nu ai nici un mijloc să deosebeşti dacă vin din realitate sau din imaginaţie. Este, după expresiunea lui Niebuhr, „o vedenie produsă de un obiect nevăzut, după o lege de refracţiune necunoscută“. Iar puţin mai departe : „Trebuie să ne resemnăm să tratăm legenda ca produsul imaginaţiei unui popor ; poţi căuta în ea concepţiile poporului, nu faptele exterioare la care a asistat. Regula trebuie să fie deci înlăturarea oricărei afirmaţiuni de origine legendară ; şi nu e vorba numai de povestiri de *formă* legendară ; o relaţiune de aparenţă istorică, fabricată cu datele legendei, ca întîile capitole din Tucidide, trebuie de asemenea înlăturată.“

Împotriva erorilor sau a falsificărilor voite, strecurate în tradiţiile păstrate de izvoarele istorice, se rosteşte de asemenea Ernst Bernheim[3], cealaltă autoritate unanim recunoscută în materie de metodă şi critică, în cercetarea disciplinei noastre. El deosebeşte basmul autentic, care se reazămă pe o întîmplare istorică reală, chiar deformată în cursul vremii, de acel închipuit, care foloseşte elemente mitice sau legendare, fără nici o legătură cu realitatea, integrîndu-le însă într-o povestire de caracter istoric. „Avem destule exemple de invenţie voită şi împrumut de basme, fie din trufie familiară, mîndrie de strămoşi, fals patriotism local sau falsă religiozitate... Cu deosebire istoria întemeierii oraşelor, a statelor, bisericilor şi mînăstirilor se deosebeşte prin fal-

[3] *Introduction aux études historiques*, 2e édit., Paris, 1899, p. 154—155.

sificări, care răspund dorinței de-a îndepărta începuturile într-o vreme cît se poate de venerabilă, de-a le lega de ctitori cît mai vechi" [4]. În special se atrage atenția asupra „basmului călător" *(Wandersage)*, temă mitică ce se mută din loc în loc, la cele mai mari depărtări în timp și în spațiu și contribuie astfel la denaturarea adevăratei istorii și la dezorientarea cercetătorilor. Un astfel de „basm călător" ar fi și legenda lui Tell, introdusă în povestirea originelor Confederației elvețiene, care seamănă însă prea mult cu acea a arcașului Toko, amintit de *Historia Danica* a lui Saxo Grammaticus, pentru a nu fi bănuită de a fi doar un mit germanic, ce alcătuiește un corp străin în relațiunea împrejurărilor locale, care au dus la unirea celor trei cantoane și la lupta împotriva Habsburgilor. Dar prezența acestui element de povestire oarecum suspect aruncă o umbră de îndoială asupra întregii relațiuni. „Un bun exemplu al fascinațiunii ce o exercită o povestire amănunțită este legenda originei ligei celor trei cantoane elvețiene primitive (Gessler și conjurații de pe Grütli)", scriu în această privință Langlois și Seignobos [5].

„Ea a fost fabricată în veacul al XVI-lea de Tschudi și a devenit clasică de la *Wilhelm Tell* al lui Schiller, încît a trebuit multă trudă pentru a o smulge". Vom vedea mai departe cum a evoluat în această materie judecata istoricilor mai apropiați de noi. Fapt este că elementul legendar și, în consecință, cel tradițional de care e foarte adesea legat au fost proscrise de metoda severă a istoriografiei sistematice și științifice. „Dacă în temeiul unei asemenea examinări metodice am recunoscut o tradiție ca legendară, scrie Bernheim, nu mai putem considera datele izolate ce le cuprinde ca fapte istorice, pentru că în sine nu sunt imposibile sau de-a dreptul fabuloase, ci mai trebuie să intervie anumite momente, cari să vădească posibilitatea lor de a fi crezute, în măsura principiilor... generale de critică. Trebuie desigur un oarecare curaj să fii consecvent în această privință, să-ți spui că din atîtea tradiții frumoase, dacă sunt recunoscute drept legende,

[4] *Lehrbuch der historischen Methode und Geschichtsphilosophie*, ed. 5—6, Leipzig, 1908, p. 349—350.

[5] *Op. cit.*, p. 136, n. 2.

nu mai poate rămîne măcar o singură trăsătură ca adevărată, fără un motiv deosebit ; să te hotărăşti a părăsi o bună bucată din cunoştinţele pînă atunci valabile, şi aci se greşeşte încă mult, cu toată cunoaşterea criticei. Dar trebuie şi în punctul acesta să ne străduim să nu voim a şti mai mult, decît ce se întemeiază pe adevărul sigur." [6]

Astfel s-a ajuns la o neîncredere generală, şi generalizată, în ce priveşte tradiţia istorică. Existenţa ei însăşi a fost în cele din urmă contestată : tot ce relatează izvoare mai tîrzii, cu sau fără amestec de legendă sau de mit, e prin aceasta chiar supus bănuielii. „De ar fi să credem că tradiţii populare pot păstra timp de veacuri amintirea precisă, datată cu grijă, a unei serii complicate de evenimente, aceasta e o presupunere ce nici nu merită măcar a fi reţinută. Poporul nu-şi aminteşte nimic. Cele mai mari evenimente trec peste el fără a lăsa vreo urmă." Astfel se exprimă într-un studiu recent Ferdinand Lot [7], unul din cei mai de seamă medievişti ai zilelor noastre.(4) Coincidenţele constituie de asemenea un motiv de a bănui adevărul sau „credibilitatea", dacă putem folosi acest neologism, a unei relaţiuni istorice. Astfel pentru Bernheim, povestirea, clasică în literatura germană, a femeilor credincioase de la Weinsberg care, obţinînd voia regelui Conrad de a părăsi cu avutul lor cetatea asediată, pleacă luînd pe umeri pe bărbaţii lor, nu e vrednică de crezare, pentru că se repetă în diferite alte localităţi în Evul Mediu. I se pare cu deosebire un motiv de îndoială faptul că acelaşi analist din Colonia, care relatează acest incident din anul 1140, îşi scrie cronica vreo treizeci de ani mai tîrziu şi aminteşte fapte asemănătoare la asediul şi luarea cetăţii italiene Crema la 1160, de către Frideric I Barbarossa [8]. Trebuie să mărturisim că acest mod de a judeca şi de a interpreta izvoarele pare a depăşi cerinţele criticei, şi s-ar putea adăuga la exemplele de „hipercritică" pe care acelaşi autor le înşiră cîteva pagine mai departe [9]. Desigur pentru istoricul

[6] Bernheim, *op. cit.*, p. 384.

[7] *Bretons et Anglais aux Ve şi VIe siècles, The Sir John Rhys Memorial Lecture*, British Academy, 16, 1930, p. 6.

[8] Bernheim, *op. cit.*, p. 352 şi urm.

[9] *Ibid.*, p. 385 şi urm.

german tradiția, chiar verbală, nu e cu totul de respins, dar în examinarea critică a elementelor ei, căreia îi consacră un paragraf deosebit, intervin atîtea momente și atîția factori de suspiciune — concentrarea unor fapte și împrejurări diverse asupra unei singure personalități, accentuarea excesivă a unor anumite trăsături, adaptarea povestirii la anumite tipuri, în etica și spiritul vremii etc. — încît rămîne ca regulă generală prea puțin din materialul istoric ce-l cuprinde tradiția respectivă [10]. Se poate spune deci că în pragul secolului nostru, critica a ajuns aproape să elimine tradiția din izvoarele ce le socotește folositoare, ale istoriei, întemeindu-se numai pe mărturia precisă a documentelor cu dată certă. Antiteza față de poziția istoriografiei mai vechi e aproape desăvîrșită : respectului, desigur exagerat, al tradiției, acceptate fără rezervă ca izvor de informație al istoriei, i se opune o negațiune nu mai puțin absolută, a cărei exagerare rămîne să o dovedim. Și, într-adevăr, legea ritmului hegelian își afirmă încă o dată valoarea : în ultimele decenii asistăm, în domeniul istoriei antice și medievale, la o revalorizare a tradiției, desconsiderate de știința istorică modernă, în temeiul unor nouă descoperiri sau interpretări, care alcătuiesc *sinteza* ce urmează și de rîndul acesta antitezei și acopere opunerea ivită între vechea afirmațiune, și negațiunea care a înlăturat-o. Dar pentru a demonstra mai bine acest proces, ale cărui consecințe voim să le aplicăm în ultimă analiză istoriei românești, e mai bine și mai lămuritor să aducem cîteva exemple din împrejurările cele mai cunoscute ale istoriei universale. Evoluția gîndirii și cercetării istorice vor reieși în modul cel mai limpede și concluziile se vor impune de la sine.

I. TRADIȚII ISTORICE ALE ANTICHITĂȚII

Fiind vorba de tradiții istorice, e logic să începem cu cea mai cunoscută și în același timp și cea mai venerabilă, dar nu mai puțin contestată : acea a *Bibliei.*

Raționalismul timpurilor moderne, în opunere totală cu credința religioasă, nu putea să nu-și ia ca obiect de cercetare și

[10] *Ibid., IV,* § 4,1 d. p. 494 și urm.

discuție textul *Scripturii*, mai întîi în ce privește *Vechiul Testament*[5], care de fapt e în întregime o tradiție istorică a celor mai vechi vremuri, pe urmă însă și în privința *Evangheliilor*. Pornind de la filosofia lui Locke, raționaliștii englezi au influențat gîndirea lui Voltaire, a cărui atitudine față de tot ce era religie și biserică este îndeajuns de cunoscută. Critica propriuzisă a textului biblic, după regulile moderne ale erudiției, a pornit însă în Germania veacului al XVIII-lea, în care oameni ca Griesbach, Nicolai, Lessing se înscriu printre cei dintîi ce au pus la îndoială autoritatea și autenticitatea tradiției ce o redau cărțile sfinte. Dezvoltînd aceste argumente, Einhorn și Paulus au încercat lămurirea, prin procese naturale, ale întîmplărilor minunate din *Vechiul* și *Noul Testament*. Medicul francez Astruc este acel care atrage atenția asupra celor două expresiuni, cari înseamnă în textul ebraic Dumnezeirea : „Elohim" și „Iehova", și deduce de aci două redactări, întrunite pe urmă de copiști mai tîrzii într-una singură [11]. Cu Bauer, Vater și De Wette, ajungem la o critică mai strînsă a diferitelor părți ale *Vechiului Testament*, din care unele sunt de-a dreptul contestate ca izvoare istorice, fiind socotite interpolări sau adausuri tîrzii. În secolul al XIX-lea, *Viața lui Iisus* a lui Strauss, urmată la 1863 de cartea cu același titlu a lui Ernest Renan, de un atît de mare răsunet, și de istoria aceluiași a poporului lui Israel, înseamnă punctul culminant al negațiunii în ce privește valoarea istorică a tradiției biblice și a povestirei *Evangheliilor*. Dar chiar fără a merge la consecințe extreme în domeniul credinței, o întreagă școală critică, denumită în țările anglo-saxone „Înaltă Critică", a lucrat de atunci la o corectare și interpretare a *Scripturii*, alcătuind ediții critice ale ei și căutînd a deosebi în text ceea ce e supus bănuielii, de ce poate fi socotit o rămășiță a unei redactări mai vechi. S-a ajuns astfel pînă a se împărți cutare frază din cartea *Facerii* în fragmente mărunte, din cari cîteva cuvinte ar aparține unei anumite versiuni, iar celelalte ar reprezenta interpo-

[11] V. *Introducerea* la *Istoria Biblică* a prof. A.P. Lopuhin, în trad. românească a Patriarhului Nicodim, București, 1944 („Ogorul Domnului", vol. XXX) p. 11 și următoarele, după ediția rusească din 1889.

lările alteia. În această privință există dealtfel o întreagă literatură, care nu e locul de a fi amintită aci mai amănunțit.

Ceea ce ne interesează este reacțiunea care s-a produs încă din a doua jumătate a veacului trecut împotriva acestor excese ale criticei, în urma descoperirilor arheologice, cari au luat o tot mai mare dezvoltare în toate țările Orientului Apropiat. Începînd cu descifrarea inscripțiilor egiptene și asiro-babiloniene și continuînd cu cercetarea vechilor monumente ale Palestinei, Siriei și Asiei Mici, s-a produs o adevărată revoluție în cunoașterea Antichității. Imperii și civilizații uitate au apărut din nou la lumina zilei, și serii întregi de stăpînitori și de fapte istorice au putut fi verificate prin anale și documente contimporane. Era firesc ca toate aceste nouă împrejurări să fie ținute în seamă în cercetarea datelor istorice ale *Bibliei* și să modifice concluziile criticei.

Încă de acum cîteva decenii, sub titlul semnificativ : *Ne putem încrede în Biblie ?* [12], mai mulți specialiști englezi ai acestor cercetări au dezvoltat argumentele ce rezultau pentru ei din cunoașterea mai exactă a istoriei Vechiului Orient. Desprindem din ele cîteva elemente caracteristice.

În primul rînd obiecțiunea, adesea folosită, că opera atribuită lui Moise nu poate fi din vremea lui, ci e rezultatul unor compilațiuni tîrzii, între veacul al VII-lea și al VI-lea în. de Hr., nu mai are aceeași valoare, cînd știm că scrisul de diferite feluri era folosit mult mai devreme decît se credea și că autorul a putut deci folosi și însemnări mai vechi, sub formă de anale sau documente, și nu numai ecoul îndepărtat și nesigur al unei tradiții orale de mai multe veacuri [13]. De altă parte, literatura babiloniană descoperită în ultimii ani, în adevărate biblioteci, constituite de table de lut acoperite de scriere cuneiformă, a adus la cunoștința noastră un întreg ciclu de povestiri privitoare la cosmogonie, care prezintă asemănări uneori izbitoare cu acea a

[12] *Can we trust the Bible ? Chapters on biblical criticism* by the Rev. Fr. Ballard, Rev. H. Brooke, Canon. R.B. Girdlestone, Rev. G. Hanson, Rev. M. Leitch, Rev. R. Sinker, London, 1908.

[13] *Op. cit.*, p. 77—78.

Bibliei, cu deosebire în legătură cu fenomenul potopului.[14] Fără a ne rosti asupra împrejurării în sine, nu e mai puţin adevărat că aceste paralelisme cu texte babilonice care pot fi datate constituie o dovadă mai mult a vechimii tradiţiei înregistrate de cartea *Facerii*.

Tot aci, la capitolul XIV ne întîmpină relaţiunea unui război dus de patru regi, ale căror nume n-au putut fi identificate cu siguranţă. Critica socotea întreaga povestire ca o născocire a unui scriitor tîrziu, dar noile descoperiri pe care le-am amintit dovedesc că măcar hegemonia Elamului asupra Babiloniei şi Siriei, la care face aluzie capitolul respectiv, nu e deloc o invenţie, ci a fost o realitate[15].

Întreaga povestire a robiei în Egipt şi rolul lui Iosif ca ministru al Faraonului, precum şi măsurile luate pentru aprovizionarea ţării împotriva secetei şi a foametei găsesc, de asemenea, confirmare în tot ceea ce ştim astăzi despre administraţia vechiului Egipt şi politica alimentară a regilor săi[16]. Însăşi povestirea episodului cunoscut cu soţia lui Putifar îşi află paralele în povestiri egiptene, adăugînd astel la atmosfera cît mai apropiată de adevăr a întregii relaţiuni.

Mai departe, după exod, o menţiune precisă a poporului lui Israil pe stela ridicată de faraonul Mineptah la Teba, ca pomenire a izbînzilor sale, în ultimele decenii ale veacului al XIII-lea în. de Hr., arată limpede acţiunea puterii egiptene în regiunea în care se stabiliseră, după *Biblie*, israeliţii întorşi din pribegie. Mai departe însă, toate numele de suverani egipteni, asirieni sau babilonieni menţionate în cărţile *Regilor*, se pot controla în izvoarele autentice ce ne redau viaţa şi analele acestor stăpînitori. „Nu sunt decît puţine puncte de divergenţă între istoria biblică şi analele răsăritene. Desigur trebuie să ţinem seamă de deosebiri în ce priveşte scrierea numelor sau socotirea datelor, precum şi de faptul că popoarele orientale rareori sau chiar niciodată nu-şi

[14] Cf. Charles—F. Jean, *La Bible et les récits babyloniens*, Paris, 1933, p. 48 şi urm., 153 şi urm.

[15] *Can we trust the Bible ?*, p. 83.

[16] Rev. J. Urquhart, *Modern discoveries and the Bible*, ed. germană, Stuttgart, 1902, II, p. 133 şi urm.

mărturisesc înfrîngerile, pe cînd scriitorii *Bibliei* sunt în această privință foarte sinceri" [17]. Stela lui Mesa, regele sau șeicul Moabului, scrisă în caractere alfabetice, e o mărturie directă pentru împrejurările înregistrate de cartea *Regilor* în legătură cu domnia lui Achab.

S-a crezut, de altă parte, că regele Babilonului, pomenit de cartea lui *Daniil*, la ospățul căruia apar pe zid semnele fatidice care vestesc căderea cetății, n-ar fi existat în realitate. Cronologia se oprea la Nabonid și nimeni nu știa de Belșațar, care e amintit în capitolul V al acestei cărți. Dar și aci cercetările mai nouă au întărit tradiția. „Noi știm mai bine acum. De la descoperirile lui Sir Henry Rawlinson în 1854, putem afirma cu certitudine că Belșațar a fost Belșațar, iar multe amănunte proaspete cari îl privesc au fost aduse de atunci la lumină. Era fiul întîi născut al lui Nabonid regele Babilonului, și probabil capul oștirii." [18] Cercetarea mai nouă îl consideră ca un fel de regent în locul tatălui său [19], și astfel versiunea păstrată de cartea lui *Daniil* se potrivește cu adevărul istoric.

Dar mai ales în Siria și în Palestina, cercetările arheologice au luat un avînt deosebit, după sfîrșitul întîiului război mondial. Mandatele încredințate Franței și Marii Britanii au deschis aceste țări, mai mult decît pînă atunci, unei explorațiuni științifice sistematice. Iar progresele cunoștințelor, în legătură cu verificarea istoriei biblice, se pot măsura după titlul unei alte lucrări, a lui Sir Charles Marston : *Biblia este adevărată*, în care se expun rezultatele săpăturilor dintre anii 1924 și 1934 [20]. Arheologia dă astfel după trei decenii un răspuns afirmativ întrebării formulate de titlul lucrării colective ce am amintit-o mai sus. Încă de mult, descoperirea unei întregi corespondențe, constituind o adevărată arhivă a politicei externe de la sfîrșitul veacului al XIV-lea în. de Hr., la Tell el Amarna în Egipt, aruncase o lumină cu totul nouă și foarte puternică asupra legătu-

[17] *Can we trust the Bible?*, p. 124.

[18] *Ibid.*, p. 96.

[19] L. Delaporte, *Le Proche Orient Asiatique* (col. Clio), I. *Les Peuples de l'Orient Méditerranéen*, p. 284—85. [Cartea savantului francez (1874—1944) a apărut în 1938 (n. ed.).]

[20] *The Bible is true* ; trad. fr. *La Bible a dit vrai*, Paris, 1935.

rilor dintre faraonii dinastiei a XVIII-a și țările aflate sub protectoratul lor. În tăbliţele de la Tell el Amarna apare un popor războinic, Habiru, care ocupă unele din cetăţile supuse Egiptului la marginea Palestinei ; unii specialiști au văzut aci o aluzie la evreii întorși din exod și porniți să recucerească Pământul Făgăduinţii [21]. Mai precise însă sunt apropierile ce se pot face între textul *Bibliei* și alte tăbliţe cu scris cuneiform, aflate la Ras Șamra, în 1929—1932. Sacrificiile ce le pomenesc sunt identice cu acele amintite în *Levitic* și *Deuteronom* ; împrejmuirea cortului e acea din capitolul XXVII al *Ieșirei*, după cum „sfînta sfintelor" e acea din capitolul XXVI. E vorba de arca alianței, de numărul sacru șapte, de șarpele Leviatan pe care îl amintește proorocul Isaia (XXVI, 1), de deșertul Kades în care poporul ales a poposit în timpul pribegiei [22].

Mai izbitoare și mai impresionante încă sunt rezultatele săpăturilor întreprinse în jurul vechii cetăţi a Ierihonului. S-au scos la iveală rămășiţele zidurilor, prăbușite în sunetul trîmbiţelor lui Iisus Navi. Două rînduri de întăriturî înconjurau orașul, iar între ele rămășiţe de case arată că acea a desfrînatei Rahab într-adevăr „era în zidul cetăţii și ea locuia în zid" *(Iisus Navi*, II, 15). Construcţia defectuoasă a zidului de cărămizi, dărîmat în mai multe locuri, arată limpede ce împrejurări au descoperit pe apărătorii Ierihonului. Cutremurul, amintit și aiurea în *Biblie*, care a mai oprit cursul Iordanului în 1927, după cum l-a oprit și în cartea lui *Iisus Navi*, a prăbușit cu foarte mare probabilitate zidurile cetăţii asediate, desigur în clipa în care o ocoleau oștile lui Israil pornite să o cucerească [23]. Scarabeele regilor egipteni aflate în ruine sunt din vremea Hiksoșilor și a dinastiei a XVIII-a, pînă la Amenofis al III-lea, de la care seria lor se întrerupe deodată. S-ar părea deci că asediul care a distrus Ierihonul s-a întîmplat pe la anul 1400 în. de Hr. În concluzie, Sir Charles Marston socotește că „mai multe din aceste mărturii arheologice au un caracter decisiv. Spre pildă, acele cari privesc monoteismul originar — civilizaţiile primitive — răspîndirea generală

[21] Op. cit., p. 238 și urm.
[22] *Ibid.*, p. 209 și urm.
[23] *Ibid.*, p. 153 și urm.

a scrisului, chiar înainte de Potop — scrisul alfabetic în vremea lui Moise, întîi în munții Sinai, pe urmă în Palenstina — exactitatea întregii cronologii a *Vechiului Testament* din vremea lui Avraam pînă la întemeierea templului lui Salomon, adeverită de la început, în timpul lui Avraam, prin astronomie, iar prin evenimentele posterioare pînă la năvălirea lui Șișak, în anul al cincilea al domniei lui Roboam — mărturia, adusă la Ras Șamra, a existenței unui ritual mosaic, îndată după Moise — confirmarea completă a cărții lui Iisus Navi în tot ce privește luarea Ierihonului [24].

Nu e desigur locul de a discuta aci alte aspecte ale chestiunii, și de a examina în ce măsură aceste descoperiri și verificări pot constitui sau nu argumente pentru studiile teologice, pot întări sau nu cuvîntul *Bibliei* ca revelațiune religioasă. Este acesta un domeniu al credinței, în care cercetarea științifică nu are — și nu trebuie să aibă — vreun amestec. Pare însă de necontestat, și aceasta privește de aproape subiectul ce mi-am propus să-l studiez, că *tradiția istorică* ce o reprezintă *Biblia* a căpătat puternice temeiuri, și că sinteza cunoștințelor vremii noastre, spre deosebire de antiteza critică a deceniilor precedente, îi redă tot mai mult întreaga ei valoare. E un fapt de care, în orice caz, trebuie ținut seama.

*

Același proces se poate urmări în alt domeniu al istoriei antice, în legătură cu alte monumente literare, de o valoare nu mai puțin însemnată pentru cultura omenirii : *Iliada* și *Odiseea*[6]. Și aici în cercetarea modernă se afirmă același ritm de afirmațiune și negațiune, de acceptare și de contestare sută în sută, pînă ce descoperirile de la sfîrșitul secolului trecut și din vremea noastră aduc o revizuire a întregii chestiuni și impun o sinteză a cunoștințelor, din care tradiția, discutată de criticii și hipercriticii anteriori, iese în cele din urmă întărită, desigur, cu îndreptările necesare.

Se știe că și în ce privește poemele omerice, pe care Bizanțul le-a transmis Renașterii cu glossele și comentariile Alexandrini-

[24] *Op. cit.*, p. 279.

lor, critica a început tot în veacul al XVIII-lea să ridice îndoielile ei, cu deosebire asupra chestiunii autorului sau autorilor. In a doua jumătate a secolului, descoperirea unui manuscris la Veneţia, de C. d'Ansse de Villoison, l-a dus la concluzia „că textul nostru omeric e un fel de teren aluvial sau sedimentar, în care s-au îngrămădit şi amestecat straturi din toate vremurile şi provenienţele" [25]. De atunci această concepţie stăpîneşte critica omerică[7] după cum a stăpînit şi critica biblică. Se adăuga faptul că la aceeaşi vreme (1760—1770), Macpherson[8] „descoperise" poemele lui Ossian, genială fabricaţie a unei întregi atmosfere, în jurul unei închipuite creaţiuni poetice populare. Rousseau, Diderot, Suard dezvoltau teoria că numai poporul în stadiul cel mai primitiv e în stare să redea impresiuni şi închipuiri poetice ferite de ideile abstracte ale unei civilizaţii mai înaintate. Herder cerceta la rîndul său „glasul noroadelor" ; în Italia Vico şi discipolii săi evocau vremurile îndepărtate în cari „acelaşi cîntec se ridica ici şi colo, iar poezia ca şi graiul erau opera comună a tuturor" — un fel de colectivism literar, destul de asemănător teoriei comunităţii primitive de proprietate, care şi-a impus vederile, în acelaşi timp şi cu temeiuri asemănătoare, istoriografiei şi ştiinţei economice.

Secolul al XIX-lea cu deosebire înseamnă în critica *Iliadei* şi *Odiseei* o „perioadă germanică". Prin ale sale *Prolegomena ad Homerum* (1780), Fr. August Wolf pune temeiurile unei şcoli „istorice" sau „critice", care pe de o parte contestă vechimea poemelor omerice, iar de alta le împarte în fragmente deosebite, operă disparată a unor autori răzleţi, pe care numai erudiţia tîrzie a glosatorilor a orînduit-o într-un singur tot, împărţit în capitole sau cărţi însemnate cu litere, ce corespund dealtfel ele însele unei dezvoltări mai recente a alfabetului grecesc. Şi aci şcoala critică a ridicat antiteza concepţiei tradiţionale, despre cel mai mare poet al Eladei, redus la rolul de figură mitică sau, cel mult, de compilator. Iar această desconsiderare a atras după sine, în mod firesc, şi acea a tradiţiei istorice ce o pot reprezenta povestirile epice despre războiul Troiei sau rătăcirile minunate

[25] V. Bérard, *La résurrection d'Homère*, I, p. 24.

ale lui Odiseus. Odată intrate în categoria legendelor și a basmelor, soarta lor din punctul de vedere al criticei moderne a izvoarelor părea pecetluită.

Dar iată totuși că și în acest domeniu se ivește reacțiunea. Tot arheologia este aceea care reașează tradiția în drepturile ei. Un amator și aproape un iluminat, Schliemann, pornește să dezgroape, fără a ține seamă de ironiile specialiștilor, locurile unde s-au desfășurat luptele și tragediile epopeei : Troia și Micene răsar din adîncimile trecutului. „A avut, mărturisește cel mai bun cunoscător modern al *Odiseei*, un succes deplin cu eroii *Iliadei*, cu ușoara greșeală, desigur, de a arăta o încredere prea fanatică în valoarea descoperirilor sale și de a atribui lui Agamemnon o falcă mai veche poate cu cîteva veacuri, decît soțul Clitemnestrei. Această credință totuși a fost o pildă, pe care urmașii și rivalii săi n-au făcut decît să o imite, cînd ne-au redat moaștele și mărturiile vremii descrise de Poezii. Noi știm de acum și vedem cu ochii noștri că această întîie civilizație a elenilor — sau, ca s-o numim cu numele ei, această civilizație a aheilor — a existat cu adevărat, așa cum o fac să trăiască versurile *Iliadei* și *Odiseei*, cu armele ei bătute cu cuie de aur, cu vasele ei de aur, de argint sau spoite cu aur, cu Micene «toată de aur», cu curțile regești în cari securitatea și confortul cel mai rafinat se luau la întrecere cu luxul cel mai bogat și arta cea mai iscusită. *Versurile Poetului și-au recîștigat întreaga valoare de documente*“.[26] „Editorii veacului al XIX-lea, observă cu bună dreptate V. Bérard, spre a ilustra textul omeric și a-l traduce și pentru ochii cititorului, reproduceau picturile severe ale vaselor ce ni le-au lăsat Grecia clasică, cu colorile lor triste și netede. Astăzi putem recurge cu toată încrederea la mobilierul, frescele, bijuteriile, intaliile, vasele, armele și pumnalele, la cele mai strălucitoare opere ale Greciei miceniene.“[27] Iar evoluția criticei omerice urmează la rîndul său drumul ce i l-au deschis cercetările arheologice, străbătut în curînd și de acele ale filologiei, care folosește acum, în locul manuscriselor medievale ale edițiilor precedente, papirusuri aflate în săpăturile Egiptului, cari repre-

[26] *Op. cit.*, p. 30—31 ; am subliniat ultimul rînd.
[27] *Ibid.*, p. 34.

zintă lecturi mult mai vechi și moștenirea directă a Antichității. „În 1890, însemnă Bérard, *Homeri Carmina* ale lui I. van Leeuwen și B. Mendes da Costa treceau drept ultimul cuvînt al științei omerice : biserica atotștiutoare a «criticilor» cerea atunci catihetului să renunțe la Omer, la existența și la opera sa, la înfrățirea celor două Poezii și la unitatea fiecăreia din ele... În 1917, *Odyseea* aceluiași I. van Leeuwen este codul noii «estetici» : Omer a existat ; a creat *Iliada* și *Odiseea* după reguli de artă ce se pot regăsi, după rețete ce trebuiesc admirate în compunere și stil ; totul nu e de dînsul în invențiune ; dar fără el, nimic nu ar fi în redactarea de față... Omer a înviat! "[28]

Dacă acestea sunt consecințele de ordin literar, nu mai puțin însemnate sunt acele de ordin istoric. Vasele și obiectele egiptene regăsite în Creta urcă antichitățile insulei pînă în veacurile depărtate ale celui de al treilea mileniu înainte de era noastră. Faptul că Popoarele Mării și aheii apar în inscripțiile faraonilor din veacul al XIII-lea în. de Hr., că stela lui Mesa din Moab arată caractere alfabetice într-o regiune de cultură desigur înapoiată, fac tot mai verosimilă presupunerea că scrisul era răspîndit la vechii greci, încă din vremea alcătuirii poemelor omerice, și că o altă tradiție, care atribuia lui Cadmos Fenicianul introducerea alfabetului în Grecia, încă din veacul al XVI-lea în. de Hr., nu e chiar atît de lipsită de temei cît o considerau criticii secolului trecut.

Antisemitismul atribuit, printr-un paradox malițios, lui Salomon Reinach, în ce privește rostul și însemnătatea fenicienilor, pe care acest mare erudit le tăgăduia într-o vreme cu încăpățînare, nu mai poate fi susținut astăzi. Îndelungatele cercetări ale lui V. Bérard redau acestui neam de negustori și corăbieri îndrăzneți întregul său rol de legătură între vechile culturi ale Orientului, de răspîndire a cunoștințelor și valorilor lor, de inițiere a popoarelor mai înapoiate de pe țărmurile europene ale Mediteranei, pe care ei, cei dintîi, le-au atins în călătoriile lor și le-au îmbogățit prin produsele și activitatea negoțului [29].

[28] V. Bérard, *op. cit.*, p. 26.

[29] Cf. V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, 2 vol.

Fie că o presupunem, cu Bérard, de origine semită, fie că o credem, cu Glotz, născută la Micene și în Creta, tradiția istorică, prin sinteza mai nouă a cercetării omerice, înseamnă încă una din biruințele ei — și desigur una din cele mai răsunătoare.

*

Un exemplu nu mai puțin izbitor îl oferă de asemenea cercetările din jurul altui capitol, întemeiat pe vechi tradiții multă vreme contestate, acel al originilor și întemeierii Romei [9]. Cine nu cunoaște începuturile învăluite în legendă ale istoriei romane, povestea lupoaicei și a celor doi gemeni, din cearta fratricidă a cărora s-a născut cea mai puternică cetate a lumii vechi ? „Tradiția culeasă de analiști, în special de Liviu și de Dionisie, scria de curînd un valoros cercetător al antichităților romane, d-l Giuseppe Lugli, e bine cunoscută și nu are nevoie să fie amintită. Vicisitudinile lui Romulus și Remus, întîile legi făcute de cei șapte regi ai Romei, faptele primilor consuli pînă la consolidarea legendei în istorie, se învață pe băncile claselor primare : le-au crezut strămoșii noștri, cum le cred și acum, minunîndu-se, copiii noștri, pînă ce veni în a doua jumătate a veacului trecut severa critică mommseniană, mai mult distrugătoare decît constructivă, să răstoarne întregul edificiu și să facă să înceapă viața Romei din veacul al IV-lea sau puțin înainte, în loc de al VIII-lea.

Regi, cuceriri grele, constituții și opere publice ale acestei perioade au fost șterse cu un neîndreptățit pesimism, orice eveniment judecat ca o reduplicare anacronică, inventată de analiștii romani pentru a umple perioada de la 754—53, anul convențional al întemeierii Romei, pînă la *horribilis tempestas* a incendiului galic din 390—386 în. de Hr.

E neîndoielnic că multe fapte povestite din aceste trei secole și jumătate sunt datorite invenției istoricilor tîrzii : nu existau atunci izvoare scrise, afară de cazuri foarte rare, și în orice caz nu înainte de sfîrșitul secolului al VII-lea în. de Hr., iar incendiul galic trebuie să fi distrus multe din acele documente pe cari romanii din primele timpuri le înscriseseră pe piatră în edificiile lor publice, sau pe bronz în arhivele lor.

Se explică astfel cum istoricii, cari la distanţă de multe generaţii s-au apucat să scrie anale şi să umple lungi lacune, au trebuit să lucreze cu fantezia, luîndu-şi îndemnul din fapte petrecute în realitate într-o vreme mai recentă. Dar ceea ce se poate spune despre amănunte din marea ţesătură a istoriei începuturilor Romei, nu se poate generaliza cu privire la istoria ei întreagă. Chiar printre incendiile şi dărîmările vremii pregalice şi galice, oarecare documente au trebuit să rămînă sub ochii întîilor povestitori, şi dacă nu altceva, tradiţia reprodusă verbal de acei cari auziseră de la bunicii lor, fapte, la cari aceşti bunici sau părinţii acestora fuseseră martori." [30]

Iată deci cum intervine din nou, în această fază mai recentă a cercetării, o reacţiune în favoarea tradiţiei. Pînă şi istorici cari împinseseră mai demult pînă la limite extreme severitatea critică, în ce priveşte istoria primitivă a Romei, ca Ettore Pais, în a sa *Storia Critica di Roma*, adoptă acum un punct de vedere mai moderat, după cum se vede din contribuţia ce a dat-o la primul volum al *Istoriei Romane* din colecţia de *Istorie Generală* a lui Gustave Glotz. [31] Făcînd bilanţul criticei, de la lucrările mai vechi — Perizonius, Gronovius, Louis de Beaufort sau Gian Battista Vico, care s-a afirmat şi în acest domeniu de o genială intuiţie, constată că le lipsea, la vremea lor, o critică tehnică şi metodică a amănuntelor : „a fost, dimpotrivă, domeniul în care s-a exercitat cu rigoare erudiţia germană, de la Niebuhr încoace. Prin cultura sa adîncă, Niebuhr a înnoit studiul istoriei romane ; în mulţimea de critici ce i-a urmat, cari au supus unei examinări minuţioase toate problemele particulare, trebuie să citäm pe germanul A. Schwegler şi pe englezul Lewis.

O nouă direcţie, o nouă şcoală purced de la Teodor Mommsen. Dacă, în *Istoria* sa romană, acest învăţat trece repede peste perioada cea mai veche, din care nu redă decît marile linii, el a indicat, din punct de vedere politic şi social, în *Cercetările* sale romane, criterii istorice şi juridice care îngăduie de-a regăsi ge-

[30] G. Lugli, *Tradizione e realtà delle origini di Roma*, Nuova Antologia, 16 aprilie 1937, p. 3—4 a extrasului.

[31] *Histoire Romaine*, I, *Des Origines à l'achèvement de la conquête*, Paris, 1926.

neza tradițiilor, sau, cum le numește, a «falsificărilor» istoriei romane. Aproape toată producțiunea critică a întregii Europe, de la jumătatea a doua a veacului al XIX-lea, a urmat mai mult sau mai puțin de aproape directivele lui Mommsen... Critica germană, ale cării servicii sunt strălucite în toate domeniile, a ajuns totuși la exagerări, fie destructive, fie constructive. Mommsen și mai mulți din urmașii săi au abuzat de ideea «falsificărilor». Desigur că au fost. Dar mai mult decît de falsificări, ar trebui să fie vorba în multe cazuri de false interpretări, datorite unei prejudecăți, unui orizont istoric mai restrîns, unei denaturări mai mult sau mai puțin conștiente a faptelor vechi, prin concepțiile sociale și juridice ale timpului în care trăiau autorii." [32]

Și în acest caz au intervenit, pentru a îngrădi și a corecta excesele criticei, cercetările arheologice. Ele au dezvăluit, chiar în Forum și pe Palatin, urmele celor mai vechi locuitori ai Romei primitive. Stela aflată pe unul din morminte, a cărei inscripție nu a fost încă descifrată, cuprinde în orice caz cuvîntul *rece*, „unul din puținele sigure, care direct sau indirect se referă la dinastia regilor, indiferent dacă au fost șapte sau de două ori mai mulți, sau jumătate. Stela e încă la locul ei, împreună cu... temelia unui mic edificiu, care are aspectul unui sepulcru. Nu putem în această privință să trecem cu vederea un pasaj al lui Dionisie din Halicarnas (I, 87) care amintește în Forum, lîngă Rostre, mormîntul lui Hostis Hostilius, străbun al lui Tullius Hostilius, pe care era așezat o stelă ce îi slăvea isprăvile". [33]

Au reapărut, de asemenea, zidurile construite cu blocuri mărunte de piatră, *more etrusco*, ce trebuiesc atribuite lui Servius Tullius. Stăpînirea etruscă la Roma, fapt înregistrat de tradiție, se dovedește a fi tot mai mult adevărul istoric. Se cunoștea mai de mult pictura din Vulci, pe care Mastarna (tradiția îl identifică cu Servius Tullius) se luptă cu alți etrusci, printre cari *Cneve Tarchunies Rumach.* Acest Tarquiniu din Roma e deci un personaj istoric. Și însuși Pais e nevoit să recunoască „dacă anumite date tind să demonstreze că în figura lui Servius

[32] *Op. cit.*, I, p. 26.
[33] G. Lugli, *op. cit.*, p. 13 a extrasului.

Tullius, unele trăsături sunt de pură origine religioasă, altele au un fond istoric şi privesc luptele dintre etrusci sau împotriva etruscilor, în timpul stăpînirii tireniene asupra Laţiului". [34]

Dar însăşi tradiţia legendară a imigrării troienilor în Italia, care a dat lui Virgiliu prilejul să alcătuiască nemuritoarea *Eneidă*, nu are poate şi un substrat real, cît de mărunt şi de şubred, în ipoteza susţinută astăzi de mai mulţi învăţaţi, a originii asiatice a etruscilor ? *Tirenienii* nu sunt atît de depărtaţi în timp şi în spaţiu, de *Tyrsenoi* cari erau, în vremuri străvechi, piraţi ai Egeii. [35]

Iar pe lista Popoarelor Mării din inscripţiile egiptene ale Noului Imperiu apar şi *Turşha*, al căror nume pare şi el îndeajuns de apropiat [36]. „Nu ar fi nimic extraordinar, afirmă Pais, ca popoare maritime să fi precedat cu mai multe veacuri sosirea colonilor greci în peninsulă : neamuri prehelenice au putut debarca pe litoralul salentin, dînd naştere poporului messapilor, deosebit de iapizi sau iapigi ; liburnii, după tradiţie, au venit din Asia în viitoarea Dalmaţie ; de ce nu şi tyrsenii în ţara umbrică ?" [37]

Aceasta nu înseamnă desigur că nu trebuie să mai ţinem seamă de cercetările critice şi de rezultatele lor. E vădit că nu toate instituţiile religioase sunt opera lui Numa Pompilius, şi că acele civile atribuite în totalitatea lor lui Servius Tullius sunt antidatate. Dar în linii generale, tradiţia despre regalitate, isprăvind cu tirania celui din urmă Tarquiniu, căreia îi urmează regimul consular al unei cîrmuiri a patricienilor, a rezistat asalturilor îndreptate cu atîta stăruinţă împotriva ei, şi a găsit chiar în rezultatele săpăturilor arheologice din ultimii ani temeiuri de confirmare.

Nu putem decît să constatăm, o dată mai mult, că şi în domeniul celei mai vechi istorii a Romei, din care fusese aproape în întregime înlăturată, tradiţia istorică se află iarăşi, în noua

[34] E. Pais, *op. cit.*, I, p. 44.
[35] *Ibid.*, p. 32 Cf. F. Taeger în *Rom. u. Karthago*, Leipzig, 1943, p. 50.
[36] A. Piganiol, *Histoire de Rome* (Clio, 3), p. 7.
[37] E. Pais, *op. cit.*, I, p. 32—33.

sinteză a cercetărilor, la un loc, dacă nu în totul asemănător cu acel ce-l avea altădată, dar în orice caz mai onorabil decît i-l lăsase critica secolului trecut.

II. TRADIȚII ISTORICE MEDIEVALE

Aceeași regulă se poate dealtfel verifica și în istoria Evului Mediu. Am văzut cu cîtă severitate a considerat cercetarea metodică a izvoarelor istorice tradițiile, mai mult sau mai puțin amestecate cu legende, care se întîlnesc atît de des în istoriografia medievală.

Vom avea prilejul să revenim, ca punct de comparație, la relațiunea despre originele Confederației elveține, a cărei critică a fost rezumată, ca un exemplu mai lămuritor, de manualul lui Bernheim [38]. În special episodul lui Tell e supus bănuielii, care l-a înlăturat din povestirea începuturilor unirii celor trei cantoane, pentru asemănările prea izbitoare ce le oferă mărul și săgeata cu împrejurări aproape identice din legenda nordică a arcașului Toko. Nu se poate, au susținut istoricii veacului al XIX-lea, ca astfel de dezvoltări paralele să nu aibă un izvor comun ; urmează de aci că legenda lui Tell, care nu apare în manuscris decît pe la 1470, a fost introdusă mai tîrziu în istoria cantoanelor primitive, pentru a-i da mai mult relief și a o face mai atrăgătoare. Mai ales că dovezile aflate în arhive s-au dovedit falsificări grosolane, numele citit : *de Tello*, în necrologul din Schachdorf fiind în realitate *Trullo*, iar Täll din registrul parohial din Attinghusen nefiind decît un Näll ! Rămîne totuși în urma unor cercetări despre care va fi vorba mai jos, întrebarea dacă această legendă, răspîndită în țările de limbă germanică, a influențat doar pe autorii tradiției scrise, sau dacă nu cumva a determinat, prin imitație, acțiunea însăși care s-a desfășurat între piața din Altorf și poteca de la Küssnacht. Întrebarea a fost ridicată recent de d-l P.E. Martin. [39]

[38] *Lehrbuch du hist. Methode*, p. 360—363.

[39] *Les origines de la Confédération suisse*, în *650e anniversaire de la fondation de la Confédération*, Genève, 1941.

La aceasta, unul din ultimii comentatori ai tradiției istorice elvețiene, d-l Henri Naef, observă următoarele : „În definitiv, rămîne incidentul pălăriei, mult mai puțin compromis prin comparații folclorice. Sub rezerva că Toko se laudă de-a nimeri un măr așezat în vîrful unui băț, povestirea subsistă în integritatea ei originală. După enunțarea *Cărții Albe*, mai rațională decît acea a compilatorului Tschudi, faptele s-ar fi petrecut în modul următor : Gessler, mergînd în ținutul Uri, a pus să se înfigă sub tei o prăjină, în vîrful căreia se afla o pălărie și a dat poruncă unui ostaș să silească pe trecători să se închine, adică să salute, ca și cum ar fi fost de față seniorul («der Herr») însuși.

Teiul din Uri ar fi fără îndoială acel din Altorf, iar locul ce-l acoperea cu umbra lui, acel unde se ținea tribunalul ambulant al bailivului. Eminentul jurist care a fost profesorul Heusler, presupune că prăjina ar fi sceptrul de justiție pe care ar fi fost așezată o pălărie de comite, simbol al autorității habsburgice în Waldstätten. Salutul cerut ar fi fost asemănător aceluia care se dă drapelelor naționale.

Transformarea prăjinei în sceptru e de prisos ; s-a reușit să se stabilească faptul că pălăria în vîrful prăjinei e un obicei germanic din cele mai necontestabile. Atunci, scena devine limpede ; Willhelm Tell ar fi arătat, prin refuzul lui, revolta sa ; ar fi fost arestat și îmbarcat pentru o destinație sigură. Și ar fi scăpat după cum se știe." [40]

Iată deci că părăsind episodul cu mărul și copilul, ce se repetă identic în legendele scandinave, povestea lui Tell, ca unul din factorii eliberării cantoanelor, redevine o posibilitate istorică ; aceasta e una din concluziile la cari tinde cercetarea mai recentă, după cum se va arăta mai amănunțit. Dar trebuie atunci să adăugăm un element de informație, care desigur că n-a fost cunoscut de istoriografia elvețiană mai recentă, deși ar fi fost poate susceptibil de interpretări din cele mai defavorabile, în spiritul școalei critice din veacul trecut.

Într-adevăr și episodul cu pălăria își are paralele, și încă îndeajuns de depărtate în timp și în spațiu, de incidentul amintit

[40] H. Naef, *Guillaume Tell et les trois Suisses*, Lausanne, 1942, p. 99—101.

de povestirea elveţiană. Una din aceste întîmplări asemănătoare a intrat chiar în istoria contimporană şi a făcut obiectul unei plîngeri la Societatea Naţiunilor.

E vorba de iniţiativa ciudată a unor tineri ofiţeri, aflaţi în primăvara anului 1918 într-un cantonament izolat la Edineţ, cari au găsit cu cale, spre a reacţiona împotriva atitudinii unor elemente localnice de altă confesiune, să aşeze un chipiu în vîrful unui băţ şi să oblige pe zişii localnici la exerciţii de defilare şi salut, în faţa acestui simbol al autorităţii. Ba se pare că scena era încă agravată de împrejurarea că defilarea avea loc pe grupuri, împărţite după culoarea părului şi a bărbii. Este aceasta desigur un produs al mentalităţii de război, şi mai ales al inacţiunii într-o garnizoană lipsită de orice legături cu lumea din afară, care n-are dealtfel altă scuză, decît poate faptul că a lăsat amintiri mai puţin sîngeroase decît alte acte săvîrşite de armatele în luptă în războaiele moderne. Oricum, iată însă episodul cu pălăria de la Altorf reapărînd, la cîteva secole, într-o altă ţară, cu acelaşi înţeles de impunere a unei autorităţi şi de constrîngere a celor ce i se opun. De s-ar fi ivit un Tell care să refuze, asemănarea ar fi fost completă, dar în această privinţă, istoria nu s-a mai repetat.

Se va spune desigur : a fost o influenţă literară. Vreunul din ofiţerii în chestiune va fi citit drama lui Schiller, sau va fi auzit măcar de povestea isprăvilor lui Gessler, şi a găsit în această amintire inspiraţia de a imita gestul bailivului şi de a transforma chipiul său în pălărie de comite habsburgic. Cercetînd mai de aproape cazul, am aflat însă că izvorul inspiraţiei nu era atît de depărtat, nici de un gen literar atît de bine definit. Se pare că în regimentul din care făcea parte proprietarul chipiului de la Edineţ, era mai de mult un obicei, introdus de un sergent-major vestit în analele acestei unităţi ; şi anume, îşi atîrna capela într-un cui, spre a fi salutată în pas de defilare, de recruţii cari se întîmplau să treacă pe sală, pentru a le desăvîrşi ţinuta şi instrucţia militară ; povestea ar fi putut foarte bine figura printre „veseliile escadronului" ale lui Courteline, dar are nu mai puţin toate garanţiile autenticităţii. Aplicînd acestei informaţii regulile criticei cele mai stricte, nu putem decît să constatăm

că aci ipoteza unei influenţe literare este exclusă. Dacă unul din ofiţeri a putut avea cunoştinţă de versurile lui Schiller sau de vreo altă formă a povestirii arcaşului elveţian, cu siguranţă bravul sergent-major nu a recurs la asemenea izvoare şi a lucrat din îndemnul propriei sale imaginaţii.

Concluzia la care ajungem astfel în mod necesar e că trebuie să ţinem seama, mai mult decît s-a făcut în trecut, de coincidenţe şi asemănări, care pot foarte bine să nu aibă între ele nici o legătură. S-a mai făcut observaţia de specialişti renumiţi, că imaginaţia omenirii în materie de drept, şi de instituţii politice şi juridice este deosebit de săracă. Cam aceleaşi sunt formele în cari îşi toarnă tiparul gîndirii, în epocele cele mai depărtate şi în regiunile cele mai deosebite ale globului. S-au aflat asemănări izbitoare între regimul feudal, pe care l-a cunoscut Europa apuseană, şi instituţiile senioriale ale vechei Japonii : şi între mentalitatea cavalerului medieval şi a unui *daimio* din aceeaşi vreme, paralelismul e adesea din cele mai caracteristice. Totuşi s-a renunţat la ideea unei influenţe la depărtări atît de mari, între ţări ce n-au avut nici cea mai mică atingere politică, economică sau culturală, şi s-a constatat că împrejurări asemănătoare duc la rezultate asemănătoare, indiferent de loc şi de timp. Aceleaşi apropieri cu lumea feudală a Europei apusene s-au făcut şi în privinţa societăţii aristocratice, zugrăvite de *Iliada* şi de *Odiseea* ; s-a vorbit adesea, deşi termenul nu e totdeauna potrivit, de „Veacul de mijloc" grecesc. Aceleaşi fapte pot deci apărea în povestiri diferite, în locuri deosebite şi în vremuri depărtate prin secole una de alta, fără să fie nevoie să presupunem numaidecît între ele firul unei influenţe sau voinţa unei adaptări sau falsificări conştiente. Femeile au putut să fie credincioase nu numai în cetatea Weinsberg, preferînd să-şi salveze bărbaţii şi copiii, decît avutul, şi cu prilejul altor asedii, fără să credem că reproducerea aceluiaşi episod e în mod neîndoielnic indiciul unui artificiu literar sau al răspîndirii unei legende, lipsite de orice temei istoric. Avem doar cazul pălăriei de la Altorf, în Elveţia Evului Mediu, şi al chipiului de la Edineţ, sau al capelei sergentului-major dintr-un regiment român de cavalerie, la începutul veacului al XX-lea !

Odată stabilite aceste reguli, cari îndreaptă în oarecare măsură excesele cercetării critice, putem din alte cîteva exemple, să deducem evoluția istoriografiei și în privința tradițiilor istorice ale perioadei medievale.

*

Un capitol care a dat loc la lungi și aprinse discuții a fost acel al poemelor epice ale Evului Mediu, considerate ca izvoare de informație istorică.

Și aci se disting lesne cele trei faze în evoluția cercetărilor : pornim de la cea mai cunoscută și probabil, în forma ei actuală, și cea mai veche a acestor scrieri, vestita *Chanson de Roland*[10], unul din întîile monumente literare ale limbii franceze.

Se știe că în secolul trecut, Gaston Paris socotea că la originea textului cunoscut al faimoasei *chanson de geste* se aflau cîntece cu subiect istoric sau, cum le numea el, cantilene, în cari s-a păstrat răsunetul în gamă epică, a evenimentelor ce dăduseră loc povestirii [41]. Era de fapt tradiția istorică îmbrăcată în haina literară, cu adăugirile legendei și ale elementului miraculos, ce ne întîmpină atît de des în relațiunile medievale. Marele erudit italian, Pio Rajna, mergea mai departe și presupunea existența anterioară a unor povestiri sau cîntece germanice, cari ar fi inspirat pe urmă poema franceză. Știm într-adevăr că fondul istoric al scrierii e constituit de episodul înfrîngerii din anul 778 a comitelui de Bretania, Roland, în munții Pirinei, de către bascii cari pîndeau trecătorile — povestire ce se găsește între altele în viața lui Carol cel Mare de Eginhard ; la aceasta s-a adăugat, în cursul unor redactări mai tîrzii, amintirea războaielor între creștini și arabi în Peninsula Iberică, iar la urmă spiritul întîilor Cruciate, contimporane cu textul ce ni s-a păstrat. Se considera însă că temeiul istoric, măcar în forma primitivă a epopeii, era necontestabil, oricîte adausuri sau deformări poetice ar fi suferit mai tîrziu.

Au venit pe urmă cercetările critice ale unui alt mare învățat, Joseph Bédier. În al treilea volum al *Legendelor* sale epice, a scris despre *Chanson de Roland,* pe care dealtfel a tradus-o

[41] G. Paris, *La littérature française au Moyen Âge,* Paris, 1905.

și a editat-o, pagini dintre cele mai pătrunzătoare [42], cari dărîmau însă fundamentul tradiției istorice, pentru a-l înlocui cu ipoteza alcătuirii unei scrieri de propagandă, pentru drumul pelerinajului de la Paris la St. Iacob de Compostella în Galicia spaniolă, urmat de un foarte mare număr de pelerini în secolul al XI-lea și al XII-lea. Astfel întreaga operă se depărta de tradiția istorică a originilor ei, pentru a căpăta tot mai mult pecetea unei scrieri caracteristice împrejurărilor vremii în care a fost compusă — primele decenii ale veacului al XII-lea, și intereselor unor mînăstiri și confraternități religioase, pe drumul unuia din marile pelerinaje ale Evului Mediu din Europa apuseană. Astfel se desemnează, sub pana critică a lui Bédier, antiteza la teoriile tradiționaliste și istorice ale lui Gaston Paris și Pio Rajna.

Cercetări mai recente au adus însă și aci modificările lor acestui punct de vedere. A părut mai întîi ciudat că în această povestire epică legată de pelerinajul la moaștele Sf. Iacob, tocmai acest sfînt să nu fie pomenit o singură dată [43]. Au venit pe urmă observațiile d-lui Ferdinand Lot, care a constatat că în sud-vestul Franței, la St. Pé, luau parte încă din 1096, la sfințirea unei biserici, doi frați numiți Roland și Olivier, întocmai ca și eroii poemei epice. Opera era deci îndeajuns de cunoscută la nașterea lor, pentru ca să fi fost botezați cu numele celor doi viteji cari sunt figurile principale ale *Cîntării lui Roland*. De aci nu e greu de dedus că e foarte verosimil, după cum ne spune cronicarul Wace, că treizeci de ani înainte, la 1066, se putea auzi, în fața oștirii normande așezate în rînduri înainte de bătălia de la Hastings :

Taillefer, qui moult bien chantait
De Charlemagne et de Roland,
Et d'Olivier et des vassaux,
Qui moururent à Roncevaux [44].

[42] J. Bédier, *Les légendes épiques*, III, p. 291 și urm.

[43] G. Cohen, *Le mouvement intellectuel, moral et littéraire* în *La Civilisation occidentale au Moyen Âge, Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), VIII, p. 213.

[44] *Ibid.*, p. 212.

Alți cercetători socotesc că încă din jurul anului 1000, se pot considera începuturile alcătuirii acestei opere, menite să înfrunte veacurile [45]. Dar astfel ne întoarcem tot mai mult la concepțiile odinioară părăsite, care așezau la temeliile poemei o tradiție istorică de formă populară.

„Se invocă viețile sfinților și cronicile, scria de curînd, în unul din volumele colecției Glotz, un specialist al literaturii medievale, dar totdeauna le găsești folosind, sau chiar citînd anume, ca mărturii dealtfel vrednice de credință, poeme populare. Cum am lăsa dealtfel la o parte, pentru a dovedi existența acestora, acest cîntec (nu îndrăznesc a spune cantilenă, căci Bédier prea a ironizat acest cuvînt) al Sfîntului Faron de la Meaux, atestat cel puțin în veacul al IX-lea, al cărui text trebuie să-l amintesc : «În privința acestei biruințe, un cîntec în limba vulgară zbura pe buzele cîntăreților, pe cînd femeile jucau în cerc bătînd măsura :

De Chlotario est canere rege Francorum
Qui ivit pugnare in gentem Saxonum,
Quam graviter provenisset missis Saxonum,
Si non fuisset inclytus Faro de gente Burgundionum.

(Trebuie să cîntăm pe Clotar, regele francilor, care s-a dus să se lupte cu saxonii. Ce nenorocire s-ar fi întîmplat trimișilor lor, de n-ar fi fost vestitul Faro din neamul burgunzilor.»

Astfel nu numai așa-zisa *chanson de geste* e din veacul al XI-lea, ceea ce pare sigur, dar din al IX-lea, ceea ce pare probabil, și va trebui să revenim în parte la teoria cîntecelor istorice sau a cantilenelor, care era acea a lui Gaston Paris, și să nu excludem nici influența germanică, după ipoteza lui Pio Rajna. Concesiunea pe care trebuie totuși să o facem teoriei lui Bédier e că mînăstirile marilor drumuri de pelerinaj au pus stăpînire pe *chansons de geste* existente, le-au pecetluit cu pecetea lor abațială și au modificat în folosul lor deznodămîntul, și uneori inspirația, spre a sfinți pe eroi și a le expune mormîntul în ochii

[45] E. Mireaux, *La chanson de Roland et l'histoire de France*, Paris, 1943, p. 114 și urm.

credincioşilor. Astfel mînăstirea din Roncevaux arată încă astăzi buzduganul lui Olivier şi papucii lui Turpin." [46]

Desigur asemenea rămăşiţe nu au nimic autentic şi nu contribuie să întărească tradiţia istorică. Nu e mai puţin adevărat, însă, că din evoluţia cercetărilor se desprinde şi aci o sinteză, care e măcar în parte o revenire, şi contribuie şi ea să redea mai multă valoare vechimei şi fondului istoric al legendelor epice medievale. Se va vedea însă că, în ce priveşte *Chanson de Roland,* se pot deosebi adausuri mai noi, ale vremii Cruciatelor, suprapuse vechiului fond al poemei şi cari se pot folosi ca izvoare, doar pentru epoca în care au fost adăugate. Sunt şi alte poeme epice din aceeaşi vreme cari oferă, din acest punct de vedere, un material deopotrivă de interesant şi de caracteristic, mai ales pentru folosirea lui ca izvor istoric. Un caz excepţional îl prezintă *Poema del Cid,* sau *Cantar del mio Cid,* cea mai veche versiune a isprăvilor cavalerului Castiliei, care este în Peninsula Iberică echivalentul contimporanei *chanson de geste* franceze. Aci însă, apropierea e atît de mare între vremea şi isprăvile eroului şi acea în care a fost scrisă povestirea în versuri, încît cu bună dreptate, un specialist german al istoriei literaturilor romanice a putut observa că avem în textul acestei *cantar de gesta* „singurul document ce ni s-a păstrat, şi care n-a suferit decît pagube mecanice, ale transformării directe a istoriei foarte apropiate în epopee" [47]. Într-adevăr don Ruy Diaz de Bivar, supranumit *el Cid* (de la arabul *sidi,* seniorul) şi *Campeador,* e un personagiu istoric de o necontestată autenticitate. Căsătorit cu Ximena Diaz, fiica unui comite de Oviedo, cariera lui e o lungă serie de războaie şi împăcări cu regele Alfons al VI-lea al Castiliei, pe care cînd îl ajută împotriva arabilor, cînd luptă împotriva lui ca aliat al emirului necredincioşilor — dar această din urmă alternativă a dispărut din epopee. Una din marile lui izbînzi a fost acea de la Valencia la 1094, cînd l-a silit pe rege să capituleze, el rămînînd stăpînul cetăţii pînă la moartea sa, întîmplată cîţiva ani mai tîrziu, la 1099. Contimporan al primei Cruciate, el a lăsat totuşi, mai ales prin isprăvile din ultimii ani ai vieţii,

[46] G. Cohen, *ibid.,* p. 214 (Văzuţi şi de mine în 1913 !).

[47] G. Baist, *Die spanische Literatur, Grundriss der romanischen Philologie,* hg. v. G. Gröber, II, 2, p. 396.

amintirea unui campion al creștinătății în lupta împotriva Islamului, care se ducea atunci cu aceeași vigoare, la ambele capete ale Mediteranei. Nici în această privință, dealtfel, n-au lipsit ezitările și îndoielile. La începutul secolului al XIX-lea, critici autorizați tăgăduiau pînă și existența eroului. Și aci însă, se poate urmări același proces de reacțiune.

E adevărat că manuscrisul ce ni s-a păstrat e de la începutul veacului al XIV-lea, dar e o copie a unui text mai vechi, iar o cronică de la 1147 face aluzie la existența operei [48], așa că trebuie să presupunem că la mai puțin de jumătate de veac de la moartea viteazului cavaler, ea a fost alcătuită măcar în întîia ei redactare. Nu e deci de mirare că „imaginea Cidului apare în mod esențial redată cu exactitate, numai ușor idealizată, ca și situația generală istorică, chiar dacă conflictele de interese cu Alfons sunt uitate cu totul, iar legăturile cu Zaragoza (și emirul ei arab) în parte. Mai mult se depărtează amănuntele ; totuși apropierea de loc și de timp lasă să subziste amănunte de genul cronicei, într-o formă aproape uscată, care la o mai mare depărtare de timp n-ar mai fi interesat și ar fi făcut loc unor sugestii mai puternice" [49]. De fapt, toată jumătatea întîia a poemei, de 3729 de versuri, de la plecarea în pribegie pînă la cucerirea Valenciei, e mai mult o biografie în stil epic ; pe urmă intervine elementul legendar, sub forma unei tradiții fictive despre căsătoria fiicelor eroului cu Infanții de Carrion, care nu se verifică în realitatea istorică pe care o cunoaștem. Prelucrările mai tîrzii au adăugat, firește, multe alte elemente legendare, cari au trecut pe urmă în literatura universală [50]. Oricum, epopeea spaniolă în prima ei formă rămîne un exemplu de tradiție istorică, pe care o putem controla prin alte documente ; în linii generale, ea se dovedește a nu fi atît de departe de adevăr încît să nu o putem folosi ca izvor istoric. Dar chiar dacă în privința faptelor, nu e totdeauna o călăuză sigură, din punct de vedere al mentali-

[48] V. bibliografia mai recentă la G. Cohen, *op. cit.*, VIII, p. 249 ; în special lucrările lui R. Menendez Pidal, *España del Cid* și *El romancero*, Madrid, 1928.

[49] G. Baist, *ibid.*

[50] V. în această privință R. Menendez Pidal, *L'épopée castillane à travers la littérature espagnole*, p. 81 și urm.

tății și al atmosferei e greu de găsit o mărturie mai directă și de mai mare valoare.

În același chip trebuie interpretată și a treia mare legendă epică, pe care Europa apuseană a dat-o literaturii Evului Mediu : *Cîntecul Nibelungilor*[11]. Cercetările recente au ajuns și aci la aceleași concluzii. Se pot urmări foarte departe în trecut, pînă la tradițiile istorice ale francilor sau ale goților și la legăturile lor de război sau de pace cu hunii, originele uneia din cele mai uriașe compuneri epice ale tuturor vremurilor, a cărei inspirație trăiește și astăzi în muzica lui Wagner. Se pot regăsi personajii reale, ca marele rege Etzel (Atila) sau viteazul Dietrich von Bern (Teodoric, regele ostrogoților) în scrieri anterioare, cum e poema latină *Waltharius* din jurul anului 1000, sau în *Edda* scandinave din veacul al X-lea sau chiar al IX-lea ; putem afla în aceste versiuni anterioare și prescurtări sau relațiuni deosebite ale isprăvilor eroilor legendari, Siegfried, viteazul fără prihană, Hagen, implacabilul instrument al destinului, sau Kriemhilde, personificare tragică a răzbunării [51]. S-a discutat și se va mai discuta desigur, în ce măsură nucleul primitiv al epopeii germane cuprinde amintirea istorică reală a luptelor pe cari burgunzii le-au purtat cu hunii pe țărmurile Rinului, la 437, înainte de a părăsi teritoriul pe care erau așezați, și de a se retrage în fața năvălirii asiatice în Elveția de astăzi, sau vreo aluzie la relațiile de subordonare pașnică în care goții s-au aflat față de imperiul hunic. Toate aceste elemente primitive sunt acoperite de straturi mai recente, adăugate în decursul vremii de scriitorii succesivi, cari au prefăcut după înțelegerea și gustul vremii lor, și mai ales după cunoștințele ei, materia legendei epice a nibelungilor. E astfel vădit că hunii în redactarea finală de la începutul veacului al XIII-lea, care a ajuns pînă la noi, seamănă mai mult cu ungurii creștini supuși ai regilor arpadieni, decît cu adevărații huni ai lui Atila, după cum „Etzelburg", orașul de scaun al regelui, e Gran sau Esztergom, unde principii germani cari călătoreau prin Ungaria erau întîmpinați de curtea purtătorului

[51] V. E. Tonnelat, *Le chanson des Nibelungen*, Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, Paris, 1926, p. 175 și urm.

coroanei Sf. Ștefan. Popoarele ce își trimit căpeteniile și ostașii la porunca lui Atila nu sunt supușii acestuia, ci acele ce se învecinau cu stăpînirea regilor maghiari. „Vezi lîngă un duce de Danemarca și un landgraf de Turingia, ruși, greci, poloni, valahi și pecenegi. Dar aceasta, observă un comentator francez al *Cîntecului Nibelungilor*, nu era imaginație pură. Călători întorși de la Gran sau de la Ofen îi povestiseră desigur (poetului) că se găsea la curtea maghiară un asemenea amestec de popoare. E locul de-a invoca aci mărturia cronicarilor. Scriitorul anonim care, în primii ani ai veacului al XIII-lea, puțin după moartea lui Bela al III-lea, își scria ale sale *Gesta Hungarorum*, povestește că vedeai mereu în țara ungurească oameni veniți de la răsărit: slavi, bulgari, valahi, români *(sic)*, greci..." [52]

Am reprodus acest pasaj al eruditei lucrări critice a d-lui Ernest Tonnelat, spre a arăta că vederi generale, chiar îndreptățite, cum e desigur acea pe care și-o însușește, pot totuși greși uneori în amănuntele lor importante, ceea ce se poate ușor constata din alăturarea românilor de valahi, ca două popoare deosebite. Vom vedea în studiul ultim cu care se încheie acest volum, ce înseamnă de fapt în cronica notarului anonim al regelui Bela (tot mai mult, se pare, al II-lea, decît al III-lea) „păstorii romanilor" și valahii [53]. Nu e însă mai puțin adevărat că concluziile, cari rezumă acele ale unor lungi comentarii și discuții ale învățaților germani și germaniști, reprezintă o prețuire exactă a legendei epice ca izvor istoric, așa cum o privește cercetarea recentă :

„Pare, în definitiv, evident că istoria trecutului recent se oglindește mult mai des în *Cîntecul Nibelungilor* decît acea a veacului al V-lea sau al VI-lea. Dar nu trebuie să cauți pecetea epocii în intriga însăși a poemei, în complicațiile acțiunii ; e numai în atmosferă, în zugrăvirea mediului, în descrierea obiceiurilor și a vieții exterioare. Poetul n-a încercat niciodată să facă abstracție de timpul său pentru a reconstitui viața secolelor barbare. Ca și pictorii de miniaturi sau de vitralii, și-a înfățișat întotdeauna personajiile trecutului îmbrăcate în haine moderne și locuind în clădiri, ce semănau cu acele ce le vedea zilnic. Hunii

[52] E. Tonnelat, *op. cit.*, p. 325.
[53] V. mai departe, p. 200 și urm.

săi nu sunt decît unguri din veacul al X-lea sau al XI-lea, dacă nu sunt chiar pur şi simplu contimporani. E dealtfel cazul cu toate personajiile sale şi tocmai aceasta dă preţ epopeei. Cititorii veacului al XIII-lea i-au găsit scrierea vie, pentru că a zugrăvit pe oamenii vremii lui. Nici oamenii veacului al XX-lea nu judecă altfel." [54]

Ca o paralelă dealtfel la teoria lui Bédier, despre influenţa pelerinajiilor şi interesele legate de drumul lor, apare şi aci înrîurirea directă a itinerariului călătorilor, cruciaţilor sau negustorilor pe valea Dunării, de la Passau la Viena şi la marginea Ungariei. Harta acestei căi principale de legătură, de la sfîrşitul veacului al XI-lea şi în tot secolul următor, se poate uşor reconstrui, cu toate etapele ei, în versiunea ce ni s-a păstrat a epopeei, la care fără îndoială a contribuit un scriitor din această regiune, dunăreană sau austriacă, a ţărilor de limbă germană.

E deci în materie de tradiţie istorică o importantă deosebire de făcut, în interpretarea izvoarelor medievale ce le constituie legendele epice. Ele cuprind numeroase elemente istorice, cari aparţin însă, după epoca remanierii şi calitatea scriitorului, mult mai puţin fondului primitiv, care se reduce adesea la un simplu motiv sau un punct de plecare, ci diferitelor împrejurări ce şi-au lăsat urmele în cursul unei evoluţii mai lungi, al cărei rezultat complex este versiunea ultimă ce o folosim astăzi. La acest rezultat a ajuns cercetarea în privinţa *Cîntecului Nibelungilor*, şi tot astfel s-au putut formula concluzii asupra genezei şi dezvoltării epopeii franceze, *La Chanson de Roland* : „am ajuns, scria de curînd d-l Emile Mireaux, la capătul acestei analize. Cred că putem să-i adunăm rezultatele într-un tablou genealogic... Acest tablou va arăta prodigioasa răspîndire a epopeii noastre naţionale. El ne duce din Franţa de Nord în Sicilia, în Anglia, în Germania, în Norvegia, la Veneţia. El evocă începuturile monarhiei capeţiene, cucerirea normandă în Mediterana, întîia şi a doua Cruciată, constituirea şi dezvoltarea imperiului Plantageneţilor. El rezumă trei secole din istoria Franţei şi a Europei" [55]. Poziţia ultimă a cercetării — sinteza — nu se statorniceşte deci nici la

[54] E. Tonnelat, *ibid.*, p. 327.

[55] E. Mireaux, *La Chanson de Roland et l'histoire de France*, p. 27.

încrederea absolută în fondul istoric al legendei epice, care numai în cazuri rare, în cari apropierea în timp și spațiu e cît mai redusă între evenimente și povestire, se mai poate susține, dar nici la respingerea totală a oricării tradiții și la considerarea acestor scrieri ca opere de pură imaginație mitologică și literară. Rămîne problema firească să distingem ceea ce într-adevăr se poate reține, ca element de interpretare istorică, și cărei epoci să-l atribuim cu mai multe șanse de exactitate.

S-a încercat astfel acum cîțiva ani să se folosească unele producțiuni ale folclorului balcanic și în special bulgăresc, pentru a regăsi în ele urmele unor personajii și împrejurări ale istoriei românești. Figurile unor voievozi ai Țării Românești — Vladislav, Radu sau Dan I dintre cei mai vechi domnitori, și Mircea cel Bătrîn, sau, în vremuri mai apropiate de noi, Mihai Viteazul, cari au avut numeroase și strînse legături cu lumea creștină din Balcani, sunt des pomenite în baladele de dincolo de Dunăre [56]. E însă foarte greu de a regăsi în aceste tradiții așa de tîrzii, cari n-au căpătat formă scrisă decît de curînd, urme precise a unor evenimente istorice bine definite. Doar mențiunea numelui voievodului și vreo aluzie la împrejurări specifice ale timpului se pot uneori desprinde din povestirea de basm și din mulțimea de legende, ce alcătuiesc fondul acestor poezii populare. Astfel în ce privește pe Radu Vodă, care își ia rămas bun de la cetatea Severinului, e poate cazul să ne amintim că acest voievod, rupînd legăturile de vasalitate cu regele Ludovic I al Ungariei, a trebuit să părăsească și feudele pe cari înaintașii săi le deținuseră, în virtutea omagiului făcut suzeranului lor. Într-un alt loc, Hasdeu, analizînd în al său *Negru Vodă* balada *Radu Voievod și șoimul* aflase în hora ce se întinde în fața voievodului și în care joacă „frate și soră, fără să se cunoască", o aluzie la o alianță sau federație balcanică, în jurul domnitorului Țării Românești [57]. E desigur interesant de amintit cu acest prilej o părere a unui recent istoric maghiar,

[56] Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du sud. Traces des voïvodes roumains dans le folklore balcanique*, București, f.a. p. 27 și urm.

[57] B.P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CCL. Cf. Al. Iordan, *op. cit.*, p. 34—35.

care vine în sprijinul acestei ipoteze : „Cu ajutorul legăturilor de familie, scrie d-l L. Elekes, o linie conştientă politică a fost începută. Supuşii Coroanei ungureşti din Balcanii de Nord au alcătuit, sub acoperirea şi ocrotirea aşa-zisei lor dependinţe, un fel de coaliţie şi uneori — deşi nu în mod consecvent — s-au opus împreună adversarilor lor şi au dispus la sfîrşitul veacului (al XIV-lea) de o putere considerabilă." [58] Ceea ce însă nu ne spune d-l Elekes, deşi faptul îi este cu siguranţă cunoscut, e că avem dovada precisă, într-un izvor contimporan din Italia, cronica fraţilor Gatari din Padova, că această coaliţie a luptat într-adevăr împotriva regelui Ludovic I de Anjou, şi că ea cuprindea sub conducerea lui Radu oştile Ţării Româneşti şi ale Bulgariei — pare-se cu sprijinul turcilor şi cu acel indirect al Veneţiei, veche duşmană a Angevinilor de pe tronul Ungariei [59]. Împrejurările politice ale anului 1377 ar fi lăsat deci o urmă în tradiţia păstrată de baladele folclorului bulgăresc, transmise oral pînă la publicarea lor.

Desigur asemenea menţiuni trebuiesc folosite cu multă prudenţă, legătura între fapte şi povestire fiind extrem de şubredă şi depărtată în timp, supusă tuturor deviaţiunilor şi deformărilor inerente transmiterii orale. Nu astfel stau însă lucrurile în ce priveşte tradiţia păstrată de izvoare scrise, chiar dacă forma ce ne-a ajuns e mai nouă cu două sau trei secole, decît evenimentele ce le relatează. Studiile cari urmează acestei introduceri constituie o încercare de a reaşeza într-o lumină mai favorabilă tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti, a cărei cercetare a înregistrat de un secol încoace fazele afirmaţiunii şi negaţiunii, ale tezei ce îi dădea deplină încredere şi ale antitezei care o respingea aproape în totalitatea ei. A venit şi aci momentul să ajungem la sinteză, care urmînd ritmul general al concepţiei istorice, în această materie atît de controversată, trebuie să găsească echilibrul între părerile opuse şi să arate, în

[58] În L. Makkai u. L. Gáldi, *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, p. 82.

[59] Cf. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er. Bassarab en 1377.* În „Revue hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 şi urm.

limite mai exacte, ceea ce trebuie să păstrăm și ce putem lăsa la o parte.

Îmi voi îngădui totuși, ca un ultim exemplu al metodei ce am intenția să o întrebuințez, și a obiectivului ce mi-am propus să-l ating, să mai aduc o pildă din domeniul propriilor mele cercetări, care desigur îmi e mai bine cunoscută, și care arată, o dată mai mult, că scepticismul *a priori* în fața afirmațiunii unui document istoric care reprezintă o anumită tradiție nu e metoda cea mai indicată.

Cercetînd portulanele medievale cu privire la litoralul Mării Negre, am fost izbit de faptul că două din aceste vechi hărți, ce cuprind desenul coastei și indicația principalelor porturi, cu scurte indicații asupra hinterlandului — și anume acea a lui Angelino Dulcert din Majoroa (1339) și acea a fraților Pizzigani (1367), însemnă numele Bulgariei la Nord de Dunăre, întinzîndu-i astfel hotarul pînă la limanul Nistrului, peste Bugeacul de mai tîrziu. Atît d-l Grămadă, care a avut prilejul să examineze aceste portulane, cît și eu însumi am socotit că aveam a face cu o simplă confuzie a acestor geografi occidentali [60], cum s-au mai produs atîtea în descrierile sau în hărțile lor : la datele respective, nici o împrejurare cunoscută nu îndreptățea presupunerea unei stăpîniri bulgărești asupra teritoriului, ce a alcătuit mai tîrziu partea de miazăzi a Basarabiei.

E drept că la aceste informații ciudate se mai adăuga una, tot de natură geografică, acea a învățatului arab Abulfeda, de la începutul veacului al XIV-lea, care însemna că Akkerman e un oraș „din țara bulgarilor și a turcilor" [61]. Iarăși, deci, această curioasă mențiune a bulgarilor la nord de Delta Dunării, dar într-o vreme atît de tîrzie, că faptul părea de necrezut. Am înregistrat de asemenea această informație ca un nou exemplu de greșeală și de confuzie în cunoștințele geografice ale timpului [62]. Era greu de stabilit o legătură între textul lui Abulfeda

[60] N. Grămadă, *Vicina, Isvoare cartografice, Codrul Cosminului*, I, 1925, p. 448. Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, p. 104.

[61] *Géographie*, ed. Reinaud, Paris, 1848, p. 317.

[62] *Vicina*, I. „Bullet. hist. de l'Acad. Roum", X, 1923, p. 145.

şi hărţile apusene, dar se putea presupune o influenţă sau o informaţie orientală la cartografii occidentali de la jumătatea veacului al XIV-lea. Procedam deci în conformitate cu cerinţele criticei şi după metodele cunoscute : respingeam ca neîntemeiată o tradiţie istorică, deoarece nu se potrivea cu celelalte cunoştinţe ce le aveam despre această împrejurare. Pînă aci, deci, nimic neobişnuit.

De abia formulasem însă această părere, pe care o socoteam definitivă, şi convingerea mea a început să fie zdruncinată de elemente şi informaţii nouă. A trebuit mai întîi să constat că cronicele şi cataloagele de mucenici ale Ordinului Franciscanilor, de la începutul secolului al XIV-lea, arată că unul din misionarii acestui ordin, fr. Angelo de Spoleto, a fost ucis de bulgari la Mauro Castro, numele pe care portulanele vremii îl dau Cetăţii Albe. Se putea ridica şi aci o îndoială, deşi informaţia era precisă şi contimporană : faptul, petrecut în 1314, era însemnat de o „relaţiune a martirilor şi mînăstirilor fraţilor minoriţi în Orient“ [63] al cărei manuscris redactat de un franciscan anonim se află la British Museum, dar şi de un raport în formă de scrisoare, din 15 mai 1323 [64]. Se putea cel mult presupune o confuzie în privinţa numelui cetăţii, sau a originei bulgarilor ; putea fi vorba de bulgarii de pe Volga, supuşi la acea vreme ai Oardei de Aur tătăreşti. Coincidenţa însă nu mai putea fi trecută cu vederea.

Interveni atunci elementul hotărîtor : cercetînd alte izvoare în legătură cu negoţul genovez în Marea Neagră, am găsit în colecţia de regulamente şi hotărîri maritime, denumită *Imposicio Officii Gazarie*, publicată în *Monumenta Historiae Patriae* ale Academiei din Torino, documentul din 22 martie 1316, prin care guvernul genovez rupe legăturile de negoţ cu împăratul bulgar *Fedixclavus* (Svetoslav), amintind de pagubele suferite de negustori pe teritoriul acestui suveran „tam in Mavocastro quam

[63] P. G. Golubovich, *Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente francescano*, II, p. 72, III, p. 65—66.

[64] R.P. Bihl, *De duabus epistolis Fratrum Minorum Tartariae Aquilonaris anno 1323*, „Archivium franciscanum historicum“, XVI, 1923, p. 106.

alibi“ [65]. „De rîndul acesta, însemnam în urma acestei precizări, nici o îndoială nu mai e îngăduită. E vorba de un document de stat datat cu preciziune, cuprinzînd rezultatul unor lungi și mature deliberări ale unor oameni deplin cunoscători în materie de negoț și avînd destulă experiență a împrejurărilor din Răsărit. Dacă în 1316 bulgarii lui Svetoslav prădau mărfurile genoveze la Akkerman, desigur că au ucis acolo și pe misionarul franciscan, cu doi ani înainte. E locul de asemenea de a ne scuza față de Abulfeda, ale cărui informații despre «cetatea albă» trebuiau să fie exacte. Fără îndoială, e și un răsunet depărtat al acestor evenimente la cartografii din Majorca și Veneția, cari auziseră de conflictul între bulgari și genovezi...“ [66]

Iată deci, din acest exemplu desigur mărunt, cum se confirmă încă o dată o regulă mult mai generală : acea că o informație istorică, chiar sub formă de tradiție, nu e aproape niciodată fără temei, dacă izvoarele ei sunt autentice. Chiar dacă nu e confirmată de alte împrejurări ce ne sunt cunoscute, nu e niciodată exclus să apară elemente nouă de informație care să o confirme și să ne arăte încă o dată că textele spun de obicei ceea ce au voit să spună, nici mai mult, dar nici mai puțin. Restul e o chestiune de interpretare și de potrivire a datelor ; de pildă, în cazul de mai sus, dacă alăturăm și informația cronicei bizantine a lui Gregoras, că urmașul lui Svetoslav, Mihail, domnea peste „bulgarii de dincoace de Dunăre“, deci nu dincolo, sau regulamentul din 22 ianuarie 1343 al vămii genoveze din Pera, care arată „rîul Vicinei“ (brațul sudic al Deltei dunărene) drept graniță a împărăției tătărești, putem deduce că stăpînirea lui Svetoslav în ținutul dintre gurile Dunării și limanul Nistrului a fost de natură personală, ca urmare a legăturilor sale de vasalitate față de puternicul han Uzbek al Oardei de Aur, și că n-a mai fost recunoscută urmașului său. Aceasta ne permite a statornici între 1301—1322 episodul stăpînirii bulgărești de „dincolo de Dunăre“ și la Cetatea Albă [67], lămurind însă întrucîtva soarta acestui teritoriu în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, și cu

[65] *Leges Municipales*, 1838, col. 382. Cf. Mon. Hungariae hist. Dipl. XIII, p. 469.

[66] *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 108.

[67] *Ibid.*, p. 114—116.

deosebire în timpul lui Mircea cel Bătrîn, care se intitulează stăpînitor „spre părţile tătăreşti“ [68].

Un alt exemplu nu mai puţin convingător, al acestui mod de a cerceta izvoarele, îl constituie informaţia din cronica lui Thomas Tuscus, pe care o interpretăm mai jos, ca o nouă mărturie despre un voievodat moldovenesc în veacul al XIII-lea [69].

*

Nu trebuie desigur să dăm prilej nici în acest domeniu la exagerări. O reacţiune, oricît de necesară, faţă de stadiul la care ajunge la un moment dat cercetarea nu trebuie să dea loc la excese, sau să-şi închipuie că rostul ei e de a răsturna tot ce s-a spus şi s-a scris mai înainte, să ajungă la o *restitutio in integrum* a tradiţiei istorice, pentru simplul motiv că e tradiţie şi că deci trebuie crezută. Nici în dialectica lui Hegel, de la care am pornit şi la care ne întoarcem, antitezei nu-i urmează o restabilire a tezei, aşa cum se găsea în punctul iniţial al argumentării, ci o *sinteză*, care cuprinde şi rezultatele afirmaţiunii, şi acele ale negaţiunii. În cercetarea ce o întreprindem despre tradiţia istorică a întemeierii statelor româneşti, vom folosi astfel toate datele pe cari critica istorică ni le-a pus la dispoziţie şi vom ţine seamă de toate elementele pozitive, ce le-a adăugat cunoştinţelor noastre. Vom pleca însă la drum cu alt spirit, mai puţin pornit spre îndoială, mai obiectiv, întemeiat nu numai pe regule şi metode aplicate mecanic oricărui text şi oricărei relaţiuni, ci pe o considerare mai deplină a tuturor factorilor de informaţie şi de viaţă istorică. Cu cît orizontul e mai larg, cu atît şi pătrunderea în adîncime e mai rodnică. Nu pot încheia mai bine aceste pagini de introducere decît cu observaţiile atît de bine cumpănite ale recentei *Introduceri la studiul Evului Mediu latin*, a d-lui Gabriele Pepe, cari se potrivesc dealtfel în multe privinţe, fără să o fi căutat, cu concepţia despre istorie a lui Nicolae Iorga :

„Cine nu mai citeşte pe marii clasici ai literaturii şi ai istoriei, cine nu trăieşte cu pasiune prezentul nu va face niciodată

[68] Cf. P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Casa Şcoalelor, 1944, p. 189—190.

[69] V. mai departe, p. 172 şi urm.

istorie. Cine își propune să adîncească istoria medievală nu trebuie să uite că nu va putea pune în valoare literatura, actul politic, viața economică, viața religioasă, dacă nu are atîtea chei, cîte concepte sunt ale fiecăruia din aceste momente spirituale. Și conceptele nu au fixitate, nici rigiditate ; trăiesc viața noastră, se hrănesc din cultura și din experiența noastră." [70] Fie ca recunoașterea acestei relativități, în folosirea metodelor și elementelor de cercetare, să însemne un pas mai departe în căutarea și aflarea adevărului, care rămîne — totuși — obiectivul permanent al disciplinei istorice.

[70] *Introduzione allo studio del Medio Evo Latine*, Biblioteca Storica, Ispi, 1942, p. 16.

II.
ASĂNEȘTII

În istoria întemeierii statelor româneşti în Evul Mediu, unul din cele mai vechi capitole îl constituie acel al împărăţiei vlaho-bulgare a Asăneştilor [1]. Deşi acţiunea sa se desfăşoară pe un teatru deosebit de acel al istoriei propriu-zise a românilor din Dacia Traiană, de la nordul Dunării, deşi stăpînirea acestei dinastii întruneşte două popoare menţionate în titlul însuşi al suveranilor ei, e totuşi o formă de stat la care poporul român contribuie ca atare, cu propriile sale puteri şi trăsăturile sale deosebite. Desigur, e mai greu să-i găseşti locul în cadrul cercetărilor ce ne-am propus a le închina studiului tradiţiei istorice, despre începuturile vieţii noastre de stat. În istoria Asăneştilor nu întîlnim, ca în acea a Principatelor de pe ţărmul stîng al Dunării, o relaţiune legendară sau semilegendară a unui descălecat, păstrată de izvoare tîrzii, pe care căutăm să o confirmăm sau să o controlăm, printr-o examinare a împrejurărilor contimporane cu evenimentele povestite, şi a documentelor, în textul cărora le putem urmări. Începuturile şi dezvoltarea imperiului vlaho-bulgar ne sunt cunoscute după izvoare din aceeaşi vreme şi nu ne înfăţişează nici o tradiţie deosebită, de icoana ce rezultă din cercetarea lor. Suntem însă nevoiţi să constatăm că e totuşi şi aci o deosebire esenţială, între relaţiunea ce o aflăm între aceste izvoare contimporane — fie ele bizantine sau apusene — şi interpretarea lor în istoriografia modernă. Vom vedea, cercetînd mai de-aproape această problemă, una din cele mai ciudate metamorfoze pe cari le-a înregistrat studiul istoriei : o creaţiune de stat, căreia relaţiunile din vremea ei îi atribuie un anumit caracter etnic, dar care capătă o interpretare cu totul diferită în lucrările istorice mai recente, ce se în-

[1] Conferinţă la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga".

temeiază totuși pe zisele relațiuni sau documente. E cea dintîi controversă ce vom avea de lămurit în această privință.

Mai este însă un alt contrast, ce nu poate fi trecut cu vederea, în ce privește rolul și însemnătatea istorică a Asăneștilor și a imperiului lor. Într-o vreme, istoricii români erau aproape porniți să-i dea proporții ce nu le avuse în realitate. Li se atribuia o stăpînire efectivă asupra românilor, nu numai în Balcani dar și la nordul Dunării, și chiar un rost hotărîtor în întemeierea Țării Românești. Și acum dealtfel mai stăruiește părerea că „Io", care precedează în hrisoave numele și titlul voievozilor noștri, își trage obîrșia din *Ioan*, numele celui mai vestit domnitor din neamul Asăneștilor, pe care urmașii săi l-au păstrat în titlul lor, întocmai cum numele de Caesar și August au intrat în titulatura împăraților romani [2]. Influența cancelariei bulgărești asupra diplomaticei din principatele noastre, lămurește trecerea acestei tradiții în obiceiurile curții voievozilor Țării Românești sau ai Moldovei.

Azi însă, mai ales în istoriografia unora din vecinii noștri, se manifestă tendințe cu totul opuse. Unii recunosc încă Asăneștilor o însemnătate deosebită, încercînd însă a întemeia astfel teoria cunoscută a originei neamului românesc în Balcani și a imigrării sale tîrzii pe teritoriul de la miazănoapte de Dunăre și de pe povîrnișul Carpaților. Alții însă îi elimină cu totul, nu numai din istoria românilor dintre Dunăre și Carpați, dar pînă și din acea a aromânilor din Peninsula Balcanică, căutîndu-le cu tot dinadinsul o altă obîrșie decît acea românească.

Problema Asăneștilor este deci în același timp acea a întregii ramuri balcanice a neamului nostru, a acestor vlahi sau aromâni cari, printr-o ciudată potrivire de împrejurări, asupra căreia vom reveni mai jos, apar în istorie înainte de românii de la nord de Dunăre, și arată mai devreme decît ei tendința de-a alcătui o formațiune politică proprie. De aceea, înainte de a examina diferitele probleme istorice ce se leagă de domnia Asă-

[2] V. mai recent D. Ciurea, *Problema originii și sensului lui Io din intitulația și subscripția documentelor românești*, „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. 3-a XXVI, 1943, p. 83 și urm.

neștilor și controversele ce s-au ivit cu privire la ele, va trebui să amintim mențiunile izvoarelor ce amintesc cele dintîi despre acești vlahi din Balcani, și ne ajută astfel să definim și să mărginim scena istorică, pe care se va dezvolta acțiunea lor politică și militară, de ctitori ai unei puternice împărății.

I. AROMÂNII ȘI IMPERIUL ASĂNEȘTILOR

Cea mai veche mențiune despre „vlahii" de dincolo de Dunăre e totuși, printr-o ciudată potrivire, un exemplu foarte caracteristic al temeiului unei tradiții istorice. Sunt așa-numiții *vlahorinhini*, pe care un izvor tîrziu, povestea istorică a mînăstirii Kastamunitu de la Sfîntul Munte, ni-i arată pornind *de la Dunăre* în vremea împăraților iconoclaști — deci în veacul al VIII-lea — pentru ca împreună cu alte neamuri a căror origine e nesigură, să se apropie de muntele Atos și să atace mînăstirile [3]. Manuscrisul publicat de Uspenskii e o copie modernă (exact de acum un secol : 1844) a unui alt text mai vechi al ieromonahului Grigorie, protosinghel al Patriarhatului din Constantinopol care se afla la Kastamuni în 1698. Se putea deci ușor presupune, după regulele celei mai bune critici a izvoarelor, că această mențiune tîrzie a unui popor, pe care textele mai vechi îl numesc numai rinhini, după rîul Rihios sau Ringhos ((Ῥήκιος, Ῥυγχος)) era o confuzie a scriitorului de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, mai ales că legăturile vlahilor cu muntele Atos și mînăstirile sale sunt cunoscute într-o epocă mai recentă. Iată însă că un adînc cunoscător al istoriei balcanice, d-l M. Lascaris, află în textul Miracolelor Sf. Dumitru, în care e vorba de apărarea Salonicului de către marele mucenic, împotriva năvălirii slavilor, că rinhinii înfrînți au căutat adăpost la *casele* lor ((εἰς τὰς αὐτῶν κάσας.)) Acest cuvînt de evidentă obîrșie latină, care nu se mai întîlnește în lexicul bizantin, decît în glosse latine, reprezintă atunci un termen din chiar limba popoarelor năvălitoare. „În aceste împrejurări, conchide d-l Lascaris, ești adus să te în-

[3] V. Th. Capidan, *Macedoromânii*, București, 1942, p. 151.

trebi dacă acest cuvînt neobișnuit la scriitorii bizantini nu a fost împrumutat din graiul rinhinilor și dacă nu constituie un indiciu asupra caracterului etnic al acestui popor, indiciu care ar așeza într-o nouă lumină pe misterioșii vlahorinhini din fragmentul Uspenskii. Desigur acest fragment e din veacul al XVII-lea ; și totuși nu s-ar putea afirma cu certitudine că autorul său a fost victima unei erori ; nu este absolut exclus să fi aflat pe rinhini într-un izvor altul decît Miracolele Sf. Dumitru, și e, poate, izvorul acesta însuși care considera acest popor drept *vlaho*rinhini." [4]

În orice caz, considerînd toate probabilitățile, această mențiune a vlahilor din Balcani, care ar fi și cea mai veche, îi socotește veniți de la malul Dunării și așezați în Macedonia, în jurul Salonicului și al Peninsulei Calcidice. Tot în Macedonia îi arată și mențiunea următoare, în ordinea cronologică : uciderea lui David, al patrulea fiu al comitelui Șișman, care încerca să apere independența bulgarilor împotriva împăratului bizantin, Vasile al II-lea, de către niște vlahi „chervănari" sau călători, în ținutul dintre Castoria și Prespa, care se poate stabili la anul 976 [5]. Cam din aceeași vreme, pe la 980, se poate data a treia amintire a vlahilor în izvoarele istorice ; e vorba de cei din thema Eladei, a căror stăpînire împăratul Vasile o dă domesticului excubiților, Niculiță, în locul slujbei sale pe care o hărăzise unui principe german, refugiat la curtea sa [6]. În fine, tot împăratul Vasile al II-lea, temutul Bulgarocton, e acela care a așezat pe mitropolitul din Ohrida, după cucerirea definitivă a întregii Bulgarii, la 1019, ca ierarh religios peste toți vlahii. Se pare chiar că a fost în veacul al XI-lea și o episcopie deosebită a vlahilor sub directa oblăduire a Ohridei [7]. Deși s-a presupus că toți românii erau subordonați din punct de vedere religios mitropoliei din Ohrida, s-a demonstrat în mod convingător

[4] M. Lascaris, *Les Vlachorynchines, une mise au point.* „Revue hist. du Sud-Est Européen", XX, 1943, p. 189.

[5] Th. Capidan, *Macedoromânii*, p. 152.

[6] *Ibid.*, p. 153 ; cf. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind*, p. 15.

[7] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 155.

că o atare presupunere nu e întemeiată [8] și că vlahii amintiți aci sunt cei din Balcani, și cu deosebire acei din Macedonia. S-a observat dealtfel că numele orașului Salonic, în limba aromână : *Sărună*, din latinul *Salona*, arată prin însăși forma lui așezări foarte vechi, cum ar dovedi și alt nume de oraș : *Lăsun* sau acel de *Băiasa (Voiusa)*, rîu și comună în munții Pindului [9].

Lîngă Peninsula Calcidică ne duce o nouă mențiune a vlahilor din timpul domniei lui Alexie I Comnenul, la 1105. Se pare că aveau obiceiul să stea cu turmele lor în apropierea Sf. Munte al Atosului, unde își desfăceau produsele economiei lor păstorești. Dar nu numai vlahii călcau pragul mînăstirilor, ducînd lînă, sau cașul și brînza pentru hrana călugărilor, ci și vlahele, cari în acest scop se îmbrăcau în haine bărbătești. Monahii însă nu arătau față de ispită puterea de împotrivire a Sfîntului Antoniu, iar relațiunea înseamnă cu amărăciune că „au devenit dorite de călugări... și ar fi rușinos să povestim lucrurile ce au făcut". Patriarhul din Constantinopol interveni ca să înceteze scandalul și să îndepărteze pe străinii buclucași din preajma Sfîntului Munte, dar ei fură urmați la plecarea lor de o bună parte din călugări, mai ales dintre cei tineri. Iar la urmă împăratul fu nevoit să restabilească, printr-un hrisov, dreptul de autonomie al Atosului împotriva chiar a autorității Patriarhului [10].

În sfîrșit la toate aceste pomeniri mai mult sau mai puțin întîmplătoare, se adaugă cea mai veche mențiune a vlahilor din Balcani ca popor deosebit, ca origine și rost politic. Cu prilejul unei mișcări a lor lîngă Larisa în Tesalia, la 1066, scriitorul bizantin Kekaumenos îi categorisește ca urmași ai dacilor și besilor, deopotrivă de necredincioși, ca și strămoșii lor față de romani, și arată că din apropierea Dunării și Savei au pornit spre miazăzi și s-au răspîndit prin Macedonia și Epir.

„Acest fapt, ne spune un studiu recent asupra continuității românilor în Dacia, este de o importanță covîrșitoare, fiindcă

[8] V. în această privință M. Lascaris, *Les relations de l'église moldave avec le patriarcat de Pec et l'archevêché d'Achris (Ohrida) au XVe siècle*. Acad. Roumaine, „Bullet. de la sect. hist.", XIII, 1927 p. 129 și urm.

[9] Th. Capidan, p. 13—14, 145.

[10] V. F. Chalandon, *Alexis Ier Comnène*, Paris 1900, p. 288 și M. Lascaris în „Revue hist. du Sud-Est Europ", XX, p. 185—86.

el dovedește că printre românii de pe pămîntul Transilvaniei, al Banatului și din Timoc — de unde plecaseră cei de la Dunăre și Sava spre sud — trăia tradiția și conștiința descendenții lor din dacii romanizați în urma cuceririi lui Traian" [11]. Această însemnare din *Strategikon* este astfel încă un argument în favoarea tradiției istorice și a valoarei ei documentare. Ea contribuie însă să definească, pe de o parte, într-o regiune, în care în mod obișnuit izvoarele amintesc populația numai după numele stăpînitorilor ei, împrejurările ce arată la acești vlahi începuturile unei vieți independente, iar de alta răspîndirea lor teritorială : spre partea de miazăzi a Peninsulei Balcanice, în Macedonia, Epir și Tesalia, cu conștiința unei imigrări de la nord și nord-vest, în special din valea Dunării. Se adevereşte după aceste date împărțirea în grupări și regiuni schițată în lucrarea d-lui Capidan : „Între românii din Peninsula Balcanică... existau mai multe grupări, din cari unele erau mai mari, formînd mase compacte, altele mai mici, trăind în grupe răzlețe. Multe din acestea, după infiltrarea elementului slav între ele, rămîneau izolate. Astfel de grupări mai mari se pare că au existat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, de-a lungul coastei adriatice în Dalmația, unde elementul roman era destul de vechi.

O altă grupare, poate și mai mare, se afla în ținuturile dintre Dunăre și Balcani, acolo unde existau, după Const. Jirecek, regiuni foarte puternic romanizate, cu ramificații cari se întindeau la răsărit în cele două Tracii. În fine, a treia grupare în masă compactă se găsea la sud, avînd ca centru munții Pind cu Tesalia și cu ramificații la miazăzi în Acarnania și Etolia, la răsărit în Olimp, Peninsula Calcidică pînă în Tracia occidentală, la miazănoapte în Macedonia, iar la apus în Albania și, poate, și mai spre nord" [12]. S-ar putea adăuga și știrea păstrată de istoricul bizantin Pachymeres, care îi afla în veacul al XIII-lea pînă și „în marginea Constantinopolului pînă la Viza". De prima și a doua grupare e prea puțin vorba în izvoarele ce ne sunt cunoscute ; cu deosebire despre aceasta din urmă, care a avut un rost în-

[11] I. Moga în *Problema continuității românilor din Dacia*, Bibl. Astra, Sibiu, 1943, p. 21. (1)

[12] Th. Capidan, *op. cit.*, p. 147.

semnat în mișcarea Asăneștilor, sunt în textele mai vechi puține aluzii, doar ca loc de obîrșie al vlahilor așezați la miazăzi. Dar trebuie să avem în vedere și caracterul întîmplător al acestor mențiuni izolate, în afară, poate, de scrierea amintită mai sus a lui Kekaumenos. După cum observă un specialist al studiilor bizantine, d-l Henri Grégoire, „e numai o întîmplare care ne arată existența vlahilor balcanici înainte de anul 1145. Dacă n-am avea un rînd din Kedrenos și din Strategikon, nu am ști nimic despre ei" [13]. Se poate deci susține că substratul etnic și baza teritorială pe cari se dezvoltă istoria imperiului Asăneștilor sunt îndeajuns de largi, și cuprind cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice, cu centrul de greutate inițial, cum se va vedea mai jos, mai mult în partea de miazănoapte, dintre Balcani și Dunăre.

II. ORIGINEA ASĂNEȘTILOR ȘI A MIȘCĂRII LOR

Într-adevăr, și în ce privește teritoriul de pe care a pornit această inițiativă cu atît de însemnate consecințe, și în privința obîrșiei și a naționalității autorilor ei, s-au ivit în vremea din urmă cele mai aprige controverse. Ele au fost complet și temeinic dezbătute de d-l N. Bănescu în ultimele d-sale lucrări [14], așa că nu e nevoie de a stărui prea mult asupra lor. Contrastul e prea vădit între izvoarele contimporane, care pomenesc aproape în unanimitate de vlahi, cu prilejul răscoalei de la 1186, și despre originea vlahă a căpeteniilor ei — și istoricii moderni cari caută tot felul de tălmăciri a acestui nume, altele decît înțelesul său firesc. Teoria ciudată a învățatului rus Th. Uspenskii, care susține că ura bizantinilor împotriva bulgarilor a dus la această stranie substituire a numelui lor cu acel al vlahilor, — teorie prin

[13] Notă în „Byzantion", XIV, 1939, p. 303.

[14] *Crearea și caracterul statului Asăneștilor*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist. s. 3-a, XXV, 1943, p. 543 și urm. V. și ed. franceză, în ed. Institutul român de studii bizantine, București, 1943, p. 6—78, precum și darea de seamă a lucrării recente a d-lui Dujcev, de M. Lascaris, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 2, 1942, p. 621—623.

nimic verificată, cum a dovedit cu prisosință d-l Bănescu, în textele istorice bizantine, — a aflat totuși răsunet în școala istorică mai nouă a vecinilor noștri. Lucrările lui Mutafciev și Zlatarski au căutat să aducă argumente în favoarea unei origini fie rusocumane, fie curat bulgărești a conducătorilor răscoalei din 1186. Și pentru ei, acolo unde izvoarele scriu „vlahi", trebuie citit „bulgari", deoarece aceștia erau fără îndoială elementul alcătuitor de stat, cu tradiții militare și politice din vremea primului lor imperiu.

Dar obiceiul acesta de a traduce cuvîntul *vlahi* prin *bulgari* nu e numai o specialitate a slaviștilor ruși sau bulgari. Tot astfel, deși desigur nu din aceleași motive, a procedat și editorul francez al cronicei lui Geoffroi de Villehardouin, N. de Wailly, care a lăsat în textul francez vechi expresiile *Blaks* și *Blakie*, dar în versiunea modernă le-a reprodus prin „bulgares" și „Bulgarie" ; ceea ce ne lămurește desigur cum un mare istoric ca Luchaire, în cartea sa despre Inocențiu al III-lea și chestiunea Orientului, a putut vorbi numai de bulgari și regele bulgarilor, cînd a amintit de relațiile lui Ioniță cu Sf. Scaun. E aci aceeași confuzie ce se manifestă și în unele scrieri mai vechi, care dau preferință numelui unui popor mai cunoscut, prin împrejurările politice, prin titlul unor suverani intrat mai demult în uzanțele diplomatice, decît unei denumiri naționale necunoscute pînă atunci, ce apare întîia oară pe scena mai largă a istoriei. Vlahii din Balcani se prefac astfel în „bulgari", după cum în documentele italiene medievale, românii de la nord de Dunăre sunt porecliți „unguri", pentru că aparțin sferei de influență a Ungariei, sau numai pentru că se află în vecinătatea unei monarhii puternice, mai bine cunoscute în lumea catolică a Europei apusene.

Aceste tendințe, care așează într-o lumină atît de nepotrivită împrejurările din timpul stăpînirii Asăneștilor, se regăsesc aproape în întregimea lor și în valoroasa lucrare despre statul bizantin a profesorului Ostrogorsky : „Alcătuirea etnică a celui de al doilea imperiu bulgar și originea Asenilor, constată d-sa, sunt chestiuni grele și discutate. Căci pe cînd izvoarele apusene contimporane ca și Nichita Choniates atribuie valahilor rolul principal, izvoarele contimporane slave și cele bizantine din

secolul al XIII-lea nu spun nimic despre valahi. Trebuie să fim de acord cu cercetarea modernă bulgară (Mutafciev-Zlatarski) că rolul valahilor nu trebuie exagerat, deoarece ca valahi erau desemnați și bulgarii, și imperiul ieșit din răscoala Asenilor s-a constituit ca un stat bulgar. De altă parte însă, contribuția valahilor la începuturile acestui imperiu nu poate fi tăgăduită, deoarece e nu numai îndeajuns de dovedită prin izvoarele ce o povestesc, dar și prin împrejurarea că în schimbul de scrisori între Inocențiu al III-lea și Kaloioan, titulatura oficială a stăpînitorilor bulgari e cele de multe ori *reges* sau *imperatores Bulgarorum et Blacorum.*" Dacă totuși în privința rostului vlahilor în întemeierea noii împărății, părerea bizantinistului de la Belgrad nu e în totul conformă cu vederile lui Uspenskii sau ale istoricilor bulgari mai recenți, el pare a adopta punctul lor de vedere cu privire la originea Asăneștilor, reproducîndu-l în rîndurile cu care își încheie nota : „Pentru întemeietorii celui de-al doilea imperiu bulgar, Mutafciev... presupune o origine rusească, arătînd că așezările rusești erau atunci foarte numeroase la Dunărea de Jos, că numele cuman Asen apare des în cronica rusească, că principele rus Iurii Dolgoruki a luat în căsătorie la 1107 pe nepoata principelui cuman Asen, și că Vasilco, produs al acestei căsătorii, a căpătat de la împăratul Manuil I patru orașe la Dunăre. După Zlatarski... Asenii aparțineau unei nobile familii bulgaro-cumane..." [15]

S-a observat cu drept cuvînt că se face aci o confuzie între originea numelui, problemă de ordin filologic, și acea a neamului, a familiei, chestiune de sînge, de etnicitate. Și Basarab se crede că e, ca nume, de origine cumană, fără ca aceasta să însemne că și familia domnitoare a Țării Românești să fie neapărat de aceeași obîrșie. Numele slave pe care le poartă voievozii și boierii din primele veacuri ale istoriei Principatelor române, nu înseamnă că sunt de sînge slav, după cum numele de factură germanică ce le întîlnim în istoria Franței merovingiene nu arată întotdeauna aceeași origine la purtătorii lor. În afară însă de

[15] G. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, Leipzig 1940, p. 287, n. 3 [se referă la prima ediție în limba germană, a acestei lucrări fundamentale despre *Istoria statului bizantin* la care ne-am referit în studiul introductiv, n. ed.]

aceste considerațiuni, chestiunea rolului vlahilor și a legăturilor dintre ei și Asănești e îndeajuns de complexă și de încurcată, ca să fim nevoiți să recurgem la izvoare și să alegem, dintre ele, cele mai apropiate în timp de evenimentele care ne interesează.

Dacă ne lăsăm călăuziți de acest criteriu cronologic, care este dealtfel cel mai sigur în metoda de cercetare critică a izvoarelor, constatăm că e o deosebire esențială între acele care amintesc rostul precumpănitor al vlahilor în răscoala împotriva stăpînirii bizantine și acele care îl trec sub tăcere. Relațiuni contimporane, în înțelesul strict al cuvîntului, sunt într-adevăr povestirile apusene ale Cruciatei a III-a și a IV-a, care au avut atingeri cu popoarele din Balcani ; din acest punct de vedere, Ansbertus, care relatează expediția împăratului Frideric I Barbarossa, sau Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes și Robert de Clari, cari au însemnat în scrierile lor întemeierea și vicisitudinile imperiului latin din Constantinopol, sunt martori irecuzabili, al căror contact direct cu evenimentele povestite nu se poate tăgădui. Iar dintre bizantini, tot Nichita Choniates este acel care cunoaște mai de aproape împrejurările răscoalei Asăneștilor ; ceilalți scriitori din veacul al XIII-lea sunt toți mai tîrzii — Akropolites născîndu-se de abia la 1217. Izvoarele slave amintite de Ostrogorsky sunt și ele redactate mai tîrziu [16]. Dacă deci numele vlahilor apare în cele mai vechi, dar dispare din cele mai recente, aceasta nu e cîtuși de puțin un motiv de îndoială asupra exactității acestor mențiuni ; cu totul altfel se punea problema dacă ei n-ar fi fost pomeniți de izvoarele contimporane ale mișcării Asăneștilor și ar fi apărut numai în redactări mai tîrzii. La toate aceste se adaugă și documentele cancelariei pontificale, schimbul de scrisori între papa Inocențiu al III-lea și Ioniță Asan, a cărui dată certă constituie de asemenea un temei ce nu se poate înlătura. Contrazicerea pe care mai voiește să o afle d-l Ostrogorsky între două categorii de izvoare, se întoarce deci cu desăvîrșire împotriva tezei pe care o susține.

[16] V. N. Bănescu, *op. cit.*, p. 573 și urm.

Rămîne să vedem acum mai amănunțit în ce măsură izvoarele aceste ne lămuresc asupra controverselor pe care le-am amintit mai sus.

În ce privește originea Asăneștilor, ele sunt categorice. D-l Bănescu a supus din nou, în studiul său amintit, unei cercetări critice foarte amănunțite toate pasajele din cronica lui Choniates, ajungînd la rezultate ce se pot considera definitive. Astfel se constată identitatea între mysi, nume de reminiscență clasică, și vlahii cari locuiesc în munții Haemus. În alt loc e vorba de însăși răscoala lui Petru și Asan, la care iau parte, adunîndu-se în locuri tăinuite din munți, vlahii, cei de un sînge cu ei. De ar mai rămîne o umbră de îndoială, ea e risipită de incidentul cu preotul, prins de vlahi și dus în Haemus, care „se roagă de Asan, în limba acestuia, să fie liberat, căci știa limba vlahilor, îndemnîndu-l să aibă îndurare..." [17] E locul însă să ne oprim puțin mai mult asupra pasajului în care se povestește chiar începutul răscoalei, deoarece ne lămurește mai bine decît toate celelalte și asupra cauzelor și a înțelesului ei. Povestea începe cu dările grele pe care împăratul Isac Anghel le-a pus, pentru a împlini cheltuielile pricinuite de nunta ce urma să aibă loc cu fiica regelui Bela al III-lea al Ungariei : „Și pe sub mînă, din lăcomie, a jefuit între altele și orașele din părțile despre Anhialos, făcînd în acest chip sieși și romeilor neîmpăcați dușmani pe acei barbari ce locuiesc peste tot cuprinsul muntelui Haemus și cari înainte se numea mysi, iară acum vlahi se cheamă. Aceștia, bizuindu-se pe strîmtori și sumețindu-se în cetățile lor, de care foarte multe sunt și se înalță drepte pe stînci prăpăstioase, și altădată s-au încumetat a se împotrivi romeilor, dar atunci dîndu-li-se prilej binevenit, cum se zice că a fost dat lui Patrocle, cu răpirea turmelor și bîntuirea lor, au făcut răscoală înfricoșată. Cei cari au iscodit răul și au vînzolit întreg neamul erau unul Petru și Asan, doi frați din aceeași semințe, cari nevrînd să facă începutul fără cuvînt, se înfățișează la împăratul pe cînd acesta petrecea în Kypsella. Dînșii îi cer dreptul să fie oștiți alături de romei și prin carte împărătească să li se dea un loc de moșie cu venit puțin din munteie

[17] Choniates, ed. Bonn, cap. 5, p. 617.

Haemus ; dar cererea lor fu respinsă, fiind dumnezeiasca putere mai presus de aceea a omului. Deci văzîndu-se neluați în seamă, dînșii începură a cîrti ; și pe cînd din nou stăruiau în cererea lor, au îndrăznit pe negîndite să rostească chiar cuvinte care trădau răzvrătirea și tot răul ce aveau de gînd să facă la întorsul acasă. Dintre amîndoi cel mai cutezător și mai crud era Asan, care pedepsindu-se pentru neobrăzare a și fost pălmuit din porunca lui Ioan Sevastocratorul. Și astfel ei fără ispravă și plini de ocară s-au întors înapoi." S-a întîmplat însă că Sevastocratorul s-a căit de pornirea lui mînioasă și că lovitura pe care a dat-o a avut un răsunet cu totul neașteptat, deoarece cronicarul adaugă cu amărăciune : „Dar mulțimea de rele ce au făcut romeilor aceștí blestemați și nelegiuiți, cu ce cuvînt s-ar putea spune ? Au ce fel de povestire ar putea cuprinde atîtea *Iliade* de amaruri ?" [18].

Să lăsăm deocamdată de o parte localizarea foarte precisă ce o cuprinde pasajul citat, cu privire la începuturile răscoalei în partea de răsărit a munților Haemus, spre țărmul Mării Negre, ca și indicațiunea ce o dă asupra originei conducătorilor, și să ne oprim asupra cerințelor formulate de ei, a căror nesocotire le-a determinat nemulțumirea și i-a împins în cele din urmă la acțiune. În special, trebuie dată mai multă atenție cuvintelor „să fie oștiți (înrolați) alături de romei" (αἰτούμενοι συστραλογηθῆναι Ῥωμαίοις) deoarece ele lămuresc în parte motivele și chiar inițiativa mișcării de secesiune a vlahilor din imperiul bizantin. Cu vreo două decenii mai înainte de aceste împrejurări, se produsese într-adevăr un fapt însemnat de altă cronică bizantină, acea a lui Kinnamos ; povestind despre războiul din 1166, dus de împăratul Manuil I Comnenul împotriva ungurilor, în ale căror certuri dinastice se credea îndreptățit să se amestece, el arată că armatele grecești au pornit din mai multe părți împotriva graniței dușmane : „O mare mulțime de vlahi, adaugă Kinnamos, de care se zice că sunt urmași ai vechilor coloni din

[18] Cap. IV, ed. Bonn, p. 481 și urm. Folosim traducerea d-lui G. Murnu, din *Nichita Acominatos Choniatul*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist. s. 2-a, XXVIII, 1906, p. 377—78.

Italia, din părțile de lîngă Marea Neagră a poruncit să năvălească în Ungaria“ [19].

Sunt în această însemnare două chestiuni de netăgăduită însemnătate : acea a originii latine a românilor, atestată de un alt izvor străin la mijlocul veacului al XII-lea, tocmai o sută de ani după ce Kekaumenos amintise că sunt urmașii dacilor, și aceea a regiunei din care s-au recrutat aceste contingente ale armatei lui Manuil Comnenul. În această privință e o controversă care nu e ușoară de lămurit. Unii din istoricii noștri susțin că nu poate fi vorba decît de românii de pe țărmul stîng al Dunării, și anume de la gurile ei, interpretînd astfel știrea lui Kinnamos ca o dovadă a existenței unei numeroase populații românești în regiunea de lîngă Marea Neagră : „Acești români de lîngă Marea Neagră erau cu bună seamă din partea răsăriteană a Țării Românești, de unde s-a și făcut atacul asupra Ardealului“, scria în această privință Dimitrie Onciul [20].

Dintre învățații maghiari cari s-au ocupat de această problemă, d-l L. Tamás e firește de altă părere. Reluînd o teorie mai veche a lui Rösler, el socotește că nu poate fi vorba decît de români din Peninsula Balcanică ; în concepția lui și a școalei istorice ungurești, nu puteau să se afle la acea dată alți români la nordul Dunării decît unii păstori răzleți, rătăciți cu turmele lor [21]. Desigur nu pentru aceleași motive, deoarece socotim că asemenea teorii preconcepute nu se pot susține, și nu rezistă unei examinări serioase și temeinice a izvoarelor și a realităților istorice, dar pentru că aflăm o confirmare a acestei interpretări în textul lui Choniates pe care l-am amintit mai sus, trebuie să fim o dată de părerea d-lui Tamás și a istoricilor unguri. La douăzeci de ani de interval se produc într-adevăr în aceeași regiune împrejurări asemănătoare : la 1166 vlahii, luați la oaste de Manuil Comnenul, luptă în rîndurile armatei bizantine dincolo de Dunăre și în Carpați ; la 1186, aceiași vlahi, cerînd un drept pe care îl cîștigaseră pe cîmpul de bătălie, întîmpină refuzul lui Isac Anghel, și avînd pe deasupra și destule alte mo-

[19] Ed. Bonn, p. 260.

[20] D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 24.

[21] L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, „Archivum Europae Centro-Orientalis“, II, p. 51—52.

tive de nemulțumire, pornesc răscoala împotriva unui împărat, ce putea fi considerat ca un uzurpator, fiind din alt neam decît al Comnenilor. Nu e decît logic să presupunem că s-a deșteptat cu prilejul războaielor dintre bizantini și unguri, la cari au luat o parte însemnată, un sentiment de mîndrie ostășească la vlahii din munții Haemus, și că neputînd purta armele în serviciul imperiului le-au ridicat împotriva lui. Dacă se admite această interpretare, mișcarea Asăneștilor e prima manifestare cunoscută în istorie a acestor virtuți ostășești, de cari neamul nostru a dat pe urmă de atîtea ori dovadă, și cele de mai multe ori sub steagurile împărăților străine. Ea lămurește însă mai bine rostul acestei răscoale și o așează mai limpede în perspectiva dezvoltării istorice.

Cît privește părerea lui Kinnamos despre originea vlahilor descendenți ai colonilor aduși din Italia de stăpînirea romană, ea se leagă de cunoscutele pasaje din scrisorile papei Inocențiu al III-lea din 1199 și 1202, în care adresîndu-se lui Ioniță, — *nobili viro Caloiohanni domino Bulgarorum et Blachorum*, îi amintește în termeni neîndoielnici de faptul că strămoșii săi își trag obîrșia din nobilul oraș al Romei și că de la ei a moștenit și dărnicia sîngelui și sentimentul de sinceră credință. Cum trimisul Sf. Scaun este arhimandritul grecilor din Brindisi [22], din partea de miazăzi a Italiei, pătrunsă de influențe bizantine, e mai mult decît probabil că pe această cale au ajuns la Roma informațiile asupra originei și caracterului latin al limbii vorbite de noii stăpînitori ai Balcanilor. Dealtfel la 1227, *Analele* din Bari vor menționa pe *vlahi* printre popoarele ce alcătuiesc armata cu care Frideric al II-lea se pregătește să intre în Sicilia [23]. E vorba desigur despre cei din Balcani, cari aveau legături cu Italia de miazăzi, cum le aveau toate neamurile din Peninsula Balcanică. În orice caz, apropierea e prea vădită între scrisorile pontificale și cronica bizantină, pentru ca să mai credem într-un artificiu diplomatic al cancelariei Papei, sau în-

[22] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. I, III, p. 1,3.

[23] Cf. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, V. p. 42, semnalat de St. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Univ. Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Națională, XIX, 1944, p. 11.

tr-o simplă formulă literară pentru a cîștiga bunăvoința „domnitorului bulgarilor și al vlahilor".

Rămîne însă teoria că izvoarele vremii confundă diferitele popoare ce trăiau atunci pe pămîntul Peninsulei Balcanice, și că nu distingeau îndeajuns de lămurit pe vlahi de bulgari, atribuind unora inițiativele și faptele celorlalți. Nici această părere nu rezistă unui examen cît de sumar al textelor. Dimpotrivă, reiese din cercetarea lor mai amănunțită că scriitorii contimporani, mai ales cînd povesteau împrejurări la care fuseseră ei înșiși parte, aveau noțiuni foarte precise despre diferitele naționalități ce le întîlniseră în calea lor. Astfel pentru Ansbert, cronicarul Cruciatei a III-a, Petru sau Kalopetrus este un *Flachus,* domnind peste *Flachi, in Bulgarie maxima parte ac versus Danubium,* precum și într-o parte a Traciei [24]. Mult mai precise sunt însă însemnările lui Geoffroi de Villehardouin, povestitorul Cruciatei a IV-a și a cuceririi Constantinopolului. Cînd cruciații se apropie de Rhusion, la o zi de marș de Rodosto, pe țărmul Mării de Marmara, îi întîmpină „cumanii și vlahii și grecii din acele părți *(li Commain et li Blac et li Grieu de la terre)* [25]. Localnici sunt aci grecii, ceea ce corespunde dealtfel cu realitatea. Mai departe însă, cînd Bonifaciu de Montferrat întreprinde nenorocita sa expediție spre Mosynopolis, lîngă golful Lagos din Marea Egee, se sfătuiește cu grecii de acolo *(as Greus de la terre)* și pătrunde în munți, unde i se împotrivesc bulgarii localnici *(li Bougre de la terre)* [26]. La cinci zile de drum de la Adrianopol, împăratul Balduin se găsește deodată la poalele munților Vlahici *(al pié de la montaigne de Blaquie)* lîngă un oraș pe care îl numește „Eului". Pătrunzînd în regiunea muntoasă, oastea cruciaților, împărțită în patru corpuri, e pîndită la întoarcere în strîmtori de vlahii cari locuiau acolo *(li Blac del païs)* [27]. Se văd deci foarte limpede regiuni deosebite cu populație distinctă : grecii pe țărmul mării de Marmara și în orașele Traciei, bulgarii

[24] Ed. Chroust, în *Monumenta Germaniae hist. SS.* (nova series) V, p. 33, 58, 153.

[25] G. de Villehardouin, ed. de Wailly, p. 242.

[26] *Ibid.*, p. 238.

[27] *Ibid.*, p. 294.

în Rodopi, vlahii în munții Haemus. Și pentru Robert de Clari, Vlahia e o țară înconjurată de munți, în care nu poți pătrunde decît prin trecători ; e impresia pe care i-a lăsat-o masivul răsăritean al Balcanilor [28]. Din aceste relațiuni foarte lămurite, se pot considera într-o mare măsură rezolvate problema originii Asăneștilor și acea a caracterului răscoalei lor.

III. VLAHII DINTRE BALCANI ȘI DUNĂRE

Stăruiește totuși controversa în ce privește ținutul din care a pornit. Și în cea din urmă din numeroasele lucrări, în cari a avut prilejul să cerceteze chestiunea, Nicolae Iorga rămîne la punctul de vedere că mișcarea n-a putut începe aiurea decît în Tesalia, cel mai vechi centru cunoscut al vieții aromânilor [29]. La nord de Balcani nu puteau fi mase românești compacte, nu puteau fi tradițiile de viață păstorească și semi-feudală a „Vlahiilor" din Tesalia ; munții amintiți de cronicile bizantine, deși par a fi acei din Haemus, tot spre Pind trebuiesc așezați. Acolo dealtfel avuse loc un secol mai înainte o altă răscoală a vlahilor, care se întinsese pînă în Macedonia și cuprinsese cetatea Servia.

Împotriva acestei păreri a marelui și regretatului nostru istoric s-au ridicat însă în ultimul timp o serie de obiecțiuni. În mai multe lucrări ale sale, d-l Const. C. Giurescu a adus argumente în favoarea unei mai stricte interpretări a izvoarelor, și a căutat să localizeze „Vlahia Asăneștilor" acolo unde de fapt o arată cronicele bizantine, adică în munții Haemus, ramura răsăriteană a Balcanilor, ale căror povîrnișuri stăpînesc intrarea în cîmpia Traciei orientale, și drumul spre capitala Imperiului bizantin și Strîmtori [30].

În acești munți și la miazănoapte de ei, deci în ținuturile dintre Balcani și Dunăre ale Bulgariei de astăzi, erau atunci

[28] *La conquête de Constantinople*, ed. Lauer, p. 63.

[29] *Hist. des Roumains*, III, p. 103 și urm.

[30] C.C. Giurescu, *Despre Vlahia Asăneștilor*, Cluj, 1931; *O nouă sinteză a istoriei românilor*, București, 1932, p. 47—48 ; *Istoria românilor*, I[1], p. 296 și urm.

așezări mai numeroase ale vlahilor, cari au dispărut în veacurile următoare.

Dovezi se pot aduce în această privință mai multe : d-l Bănescu a atras de curînd atenția asupra pasajului din cronica lui Choniates, în care se povestește că un scit sau cuman, prinzînd pe Sevastocratorul Isac, a încercat să-l ducă la el acasă, „strecurîndu-se printre vlahi" în ascuns, pentru a cere de la împărat un mai mare cîștig prin răscumpărare. „Reținem prin urmare din acest pasaj că scitul, un cuman de peste Dunăre, spre a ajunge acasă, trebuia să treacă printre vlahi" [31]. Am putea adăuga pasajele în care e vorba de expediția împăratului împotriva răsculaților în munții Haemus și în „Mysia", adică Bulgaria de la miazănoapte de Balcani, și de fuga lui Petru și Asan peste Dunăre în țara cumanilor [32]. Jumătate de veac mai tîrziu, cînd un corp însemnat al armatei tătărești ce năvălise în Ungaria, acel al lui Kadan, se întoarce spre răsărit ocolind pe la miazăzi de Dunăre, îl întîmpină domnitorul care stăpînește „la tiere as Blas", țara vlahilor. Pe la începutul veacului al XIV-lea, geograful și istoricul arab Abulfeda, amintind de orașul Isakgi — Isaccea din Dobrogea — îl așează în țara *Alualak*, adică a vlahilor [33], amintire întîrziată desigur, a imperiului vlaho-bulgar, dar poate și urma unei știri despre o populație românească mai numeroasă în această regiune. În fine, o informație hotărîtoare o constituie documentul publicat nu demult de istoricul bulgar I. Sakîzov : e un act transcris de un notar venețian din Creta în 1383, pentru a confirma vînzarea unei sclave, *Mariam de genere blacorum de Trinovo* [34]. Era deci, încă mai bine de două veacuri după răscoala Asăneștilor și în preajma cuceririi otomane a Bulgariei, o populație românească în jurul capitalei, Tîrnova, așezată dealtminteri lîngă Balcanii răsăriteni unde locuiau vlahii, după mărturia izvoarelor bizantine. E o dovadă mai mult despre așezarea lor între Balcani și Dunăre.

[31] *Crearea și caracterul statului Asăneștilor*, ibid., p. 575.

[32] Choniates, *ibid.*, Cap. V, p. 485 și urm.

[33] *Géographie* (trad. Reinaud), Paris, 1848, p. 316.

[34] *Documents récemment découverts de la fin du XIV-e siècle et concernant des Bulgares de la Macédonie vendus comme esclaves*, „Makedonskii Pregled", VII, 1932, p. 54—56 a extrasului.

Cum se face însă că această populație, fără îndoială destul de numeroasă, a dispărut fără a lăsa mai multe urme ?

După istoricii unguri, explicația e simplă. Vlahii din Bulgaria, populație de caracter hotărît balcanic, au emigrat la nordul Dunării în veacul al XII-lea, cei din jurul Sofiei, unde au rămas urme de toponimie românească — muntele *Vakarel*, de pildă — trecînd în Banat și Ardeal [35]. E vechea teorie a imigrației tîrzii a românilor, păstori nomazi din sălașuri balcanice, în teritoriul locuit de ei astăzi pe țărmul stîng al Dunării, dar mai ales în Transilvania, unde prezența lor *trebuie* să fie un fenomen recent. În *Istoria românilor* scrisă sub conducerea competentă a d-lor L. Makkai și L. Gáldi, explicația e și mai ingenioasă. În capitolul respectiv, datorită d-lui Makkai, păstorii vlahi din Balcani trec Dunărea înghețată, pentru a căuta adăpost în pădurile de pe malul stîng al fluviului, goniți fiind... de răscoala bulgarilor din 1185. Dar această răscoală este opera Asăneștilor, iar aceștia sunt „foarte probabil" de origine românească, ceea ce contrazice, pare-se categoric, teoria continuității [36]. Dar atunci sus-zișii vlahi au fugit în fața unei răscoale pornite de ei înșiși, în dezvoltarea căreia rostul lor a fost „din cele mai însemnate". Din nefericire, misterul acestei atitudini atît de ciudate rămîne nedezlegat, cel puțin de d-l Makkai [37].

Dealtfel și în această privință, textele se opun hotărît prea iscusitei lor interpretări. O geografie anonimă a Europei orientale, scrisă la 1308 de un călugăr franciscan sau dominican, amintește că „între Macedonia, Achaia și Tesalonic se găsește un oarecare popor foarte mare și răspîndit, cu numele *vlahi*, care și altădată au fost păstori ai romanilor și din pricina pămîntului roditor și plin de verdeață, trăiau odinioară în Ungaria, unde

[35] E. Darkò, *Die Ubersiedlung der Walachen vom Süden nach Norden der Donau*, Recueil P .Nikov, Sofia, 1940, p. 178 și urm.

[36] L. Makkai u. L. Gáldi, *Geschichte der Rumänen*, Budapest, 1942, p. 41.

[37] Cf. G. I. Brătianu, *Le problème de la continuité daco-roumaine*, Bibl. hist. du Sud-Est Européen, 2, București, 1944, p. 82 și Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage*, Sibiu, 1944, p. 88—89.

se aflau pășunile romanilor. În urmă, fiind izgoniți de aici de unguri, au fugit în acele părți" [38]. E desigur aci o confuzie cu unele însemnări mai vechi din cronici medievale ungurești, în cari e vorba de „pășunile romanilor" din Panonia. D-l Tamás, dintre cercetătorii unguri moderni, a căutat să folosească acest argument împotriva informațiilor din cronica Notarului Anonim al Regelui Bela, de care ne ocupăm în altă parte. [39] Indiferent însă de părerea sa, pe care o discutăm aiurea, sunt de reținut două fapte sigure din relațiunea geografului anonim, în serviciul lui Carol de Valois : numărul mare al vlahilor din Balcani, la începutul veacului al XIV-lea, și tradiția lor de a fi venit de la miazănoapte, tradiție ce o regăsim, mai bine de două secole mai devreme, în scrierea lui Kekaumenos. Despre numărul mare al aromânilor în Peninsula Balcanică în Evul Mediu, mai avem o mărturie de la începutul veacului al XV-lea. Este tot o descriere geografică, un *Libellus de Notitia Orbis*, scris de arhiepiscopul catolic Ioan de Sultanyeh în Persia, un dominican trimis în 1403, de temutul stăpînitor al tătarilor, Timur Lenk, la suveranii creștini din Europa, după biruința sa de la Angora împotriva sultanului Baiazid. În Macedonia el nu știe, în afară de sîrbi, decît de bulgari, pe cari îi numește *vulgari*, dar cari sunt coborîtori din colonii romane și își trag numele „din limba latină vulgară. Ei se laudă că sunt romani și arată prin graiul lor că sunt ca și romanii" [40]. Etimologia numelui n-are desigur nici un temei, dar nu e mai puțin vădită confuzia între numele bulgarilor și aromâni, singurii care arată prin limba lor o origine latină.

Dar atît geograful de la 1308, cît și trimisul de la 1403, consideră Macedonia drept regiunea în care se găsește o populație compactă aromânească, nu mai menționează deloc pe vlahii de la nord de Balcani, cari totuși au avut, în răscoala Asăneștilor,

[38] *Anonymi geographi descriptio Europae Orientalis*, ed. Popa Lisseanu în *Izv. istoriei românilor*, II, București, 1943, p. 17.

[39] *Romains, Romans et Roumains*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, p. 364.

[40] Dr. Anton Kern, *Der Libellus de Notitia Orbis Iohannes III (de Galonifontibus ?), O.P. Erzbischofs von Sultanyeh*, „Archivum Fr. Praedicatorum", VIII, 1938, p. 101—102.

rolul principal. S-a putut oare întîmpla în acest interval de un secol sau un secol și jumătate, o mișcare de populație într-un sens opus aceluia pe care îl consideră istoricii maghiari, adică de la nord spre sud, din Bulgaria dunăreană la miazăzi de lanțul Balcanilor ? Un indiciu în favoarea acestei ipoteze îl constituie relațiunea anonimului de la 1308, care amintește de izgonirea strămoșilor vlahilor din „pășunile romanilor", de către năvălitorii unguri. Desigur, „pășunile romanilor" reprezintă o noțiune împrumutată din vechile cronici ungurești, poate chiar de-a dreptul din *Gesta Ungarorum* ale Notarului Anonim al regelui Bela. Dar năvălirea maghiară care împinge pe vlahi spre miazăzi poate fi o aluzie și la împrejurări mai recente. În cursul veacului al XIII-lea, regii arpadieni ai Ungariei s-au aflat de mai multe ori în război cu împărații Asănești și cu succesorii lor pe tronul Bulgariei. Vom avea prilejul să revenim asupra expediției lui Bela al IV-lea din 1238, din îndemnul Papei Grigore al IX-lea, împotriva lui Ioan Asan al II-lea [41]. Năvălirea tătarilor a întrerupt aceste încercări de expansiune spre sud-estul Europei, în serviciul Cruciatei, care dusese odinioară pe regele Andrei al II-lea pînă în Țara Sfîntă, Palestina. Dar îndată ce primejdia a trecut și regatul Ungariei a fost restabilit în drepturile și hotarele sale, s-a reluat tendința de a-i întinde stăpînirea asupra regiunilor învecinate din Balcani. Astfel tot sub Bela al IV-lea, influența politică a regelui Ungariei a cuprins din nou în sfera ei Bosnia și Banatul de Macsó. După stingerea dinastiei Asăneștilor la 1258 cu Căliman al II-lea, ungurii susțin între Iskер și Morava stăpînirea lui Rostislav, care se intitulează țar al bulgarilor [42]. În 1260, războiul împotriva lui Otokar al Boemiei, la care iau parte, după cum se știe, și contingente românești, atrage în altă direcție armatele regelui Bela. Dar în 1262, el dăruiește o moșie în comitatul Ujvar lui *Merse*, fiul lui Benedict, rănit în luptele din Bulgaria, în

[41] V. G. I. Brătianu, *Le conseil du roi Charles*, Bibl. hist. du Sud-Est Européen, 1, București, 1942, p. 55 și urm.

[42] Cf. E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar 1933.

cari a căzut viteje̦ște fratele său Nicolae [43]. În anul următor, 1263, două armate străine năvălesc în Bulgaria : ungurii de la miazănoapte și bizantinii lui Mihail Paleologul de la miazăzi. Între ele s-a ajuns la o ciocnire, despre care izvoarele bizantine nu pomenesc, dar a cărei amintire au păstrat-o documentele ungure̦ști. Fiul lui Bela al IV-lea, Ștefan ducele Transilvaniei și asociat la domnie ca *Rex junior*, răsplătește vitejia comitelui Iacob, fiul lui Grigorie de Panc, „cu deosebire atunci cînd a fost lupta în regatul Bulgariei sub cetatea Vidinului" [44].

Aflăm dealtfel, dintr-o diplomă a bătrînului rege Bela din aprilie 1264, prin care se răsplătesc vitejiile magistrului Laurențiu, că acesta a oprit în 1260, pe cînd regele Ungariei se afla în luptă cu Otokar al Boemiei, o năvălire a bulgarilor în Banatul Severinului, pe țărmul stîng al Dunării [45]. Năvălirea lui Ștefan în Bulgaria la 1263 a fost deci o contra-ofensivă, menită să răzbune acest atac al vecinilor de la sud. Se pare de fapt că s-a ajuns atunci la o împărțire a Bulgariei în zone de influențe : ungurii la apus, bizantinii la miazăzi și răsărit. Dar peste aceste socoteli de împărțire se desemna a treia intervenție, ce era să le înlăture pe amîndouă și să domine pentru deceniile următoare politica Bulgariei : cea tătărească. Folosindu-se de încurcăturile ce le pricinuise împăratului Mihail Paleologul, trecerea pe teritoriul său a sultanului selgiukid Izzeddin, și de fuga acestuia în Bulgaria, unde îl sprijinea țarul Constantin Tih, tătarii lui Nogai năvăleau și ei peste Dunăre ; Tracia a fost pustiită de ei la 1265 [46]. În astfel de împrejurări, și în starea de nesiguranță rezultînd din toate aceste războaie și prădăciuni succesive, o deplasare masivă de populație din regiunea Bulgariei dunărene în acea muntoasă din inima Peninsulei Balcanice nu e decît logică. Nu vrem prin aceasta să contestăm că s-au putut produce și mișcări în alte direcțiuni și că elemente românești transdunărene n-au putut ajunge și în Țara Românească sau chiar în Ardeal.

[43] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. CCXVII, p. 299.
[44] *Ibid.*, no. CCXXIV, p. 311.
[45] *Ibid.*, no. CCXXVIII, p. 317.
[46] Cf. G. I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, p. 53 și urm.

Mișcările de populații constituie un element caracteristic al istoriei balcanice și se pot urmări ca un factor hotărîtor și în trecutul altor popoare decît în acel al românilor. Astfel studiul mai amănunțit al evoluției limbei sîrbo-croate a dus la concluzia că au fost în trecutul iugoslavilor asemenea mișcări „metanastasice", schimbări de locuință de pe un teritoriu pe altul, în urma presiunei năvălitorilor sau a împrejurărilor politice și militare.

Se admite astfel că a fost mai întîi o expansiune a triburilor slave în Peninsula Balcanică de la nord spre sud, în momentul în care s-au așezat pe teritoriul ei, în veacurile VI și VII. Dar în fața năvălirilor turcești s-a produs în secolul al XV-lea o mișcare în sens opus, care a continuat și mai tîrziu, de la miazăzi spre miazănoapte și apus, și a lăsat urme în evoluția linguistică [47].

Sub presiunea acelorași împrejurări, au trecut în timpul lui Vlad Dracul, fiul lui Mircea, numeroși creștini de dincolo de Dunăre în Muntenia. În cronica lui Wavrin, care descrie amănunțit evenimentele în legătură cu luptele de la Dunăre din anul 1445, se găsesc următoarele amănunte despre această imigrație, care luase proporții destul de mari : „Creștinii cari treceau din Bulgaria... au încărcat în căruțe mari și mici avutul lor, pe femei și pe copii, luîndu-și și vitele cu ei și s-au supus domnului Vlahiei... rugîndu-se în numele lui Dumnezeu să fie primiți... Sus-zișii bulgari s-au dus la domnul Țării Românești și l-au rugat să le dea voie să treacă Dunărea și să le dea sau să le lărgească loc în țara lui...". Era deci o adevărată colonizare, pentru care se dau și cifre : „Domnul i-a primit pe creștinii bulgari, căci erau 12000 de oameni, bărbați, femei și copii, cu mărfuri și vite. Și Domnul Țării Românești era foarte bucuros că dobîndise atîția oameni, spunînd că neamul bulgar este un neam de oameni prea viteji." [48] Că vor fi fost și români din Bal-

[47] Cf. I. Cvijic, *La Péninsule Balkanique*, p. 112 și urm. și *Des migrations dans les pays yougoslaves*, „Revue des Études slaves", III, 1923 p. 5 și urm.

[48] Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube*, ed. Iorga, Paris, 1927, p. 79—80. Pasajul a fost relevat și comentat de d-l P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 66.

cani printre acești bulgari, sau că vor fi trecut mai devreme, cu alt prilej, este prea posibil. Așa se lămurește înțelesul numelui de „bulgari" pe care îl regăsim în unele localități din Ardeal : la Brașov, de pildă, aromânii sunt „bulgari", pentru că numele de popoare au în aceste vremuri un înțeles mai mult geografic decît etnic, sunt oameni „din Bulgaria" mai mult decît de origine bulgară [49]. Se poate deci ca o parte dintre românii cari locuiau în munții Haemus, sau între Balcani și Dunăre, să fi trecut spre miazănoapte, cînd condițiile de viață au devenit atît de grele în Bulgaria dunăreană, în urma neîncetatelor războaie și năvăliri din a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Dar indicațiile precise asupra marelui număr al aromânilor la miazăzi de lanțul Balcanilor, în Macedonia și Tesalia ; de altă parte elementele incontestabil bulgărești din populația Munteniei, ne fac să credem că o bună parte a vlahilor dintre Balcani și Dunăre a emigrat la un moment dat spre sud și vest, și nu e deloc exclus ca la vechea tradiție a izgonirii strămoșilor din „pășunile romanilor", să se fi adăugat amintiri mai recente, ale năvălirii armatelor lui Bela al IV-lea sau Ștefan al V-lea în Bulgaria. La asemenea concluzii au ajuns dealtfel și cercetările filologice și linguistice în privința românilor din Balcani, în special acele cari privesc ramura, azi aproape dispărută, a meglenoromânilor. „Reducerea la un număr atît de mic a meglenoromânilor, sau, mai bine zis, a balcanoromânilor, care se face simțită și în scrierile istorice ale vremii prin aceea că din secolul al XIII-lea încoace nu se mai pomenesc români în Bulgaria, se explică nu numai prin migrarea acestor români la nordul Dunării, dar și prin migrarea lor spre vest, care a avut loc, probabil, în secolul al XIII-lea și al XIV-lea." [50] Trebuie notat că această migrațiune care ar lămuri originea fîrșeroților din Albania, nu e neapărat în legătură cu năvălirea turcească, ci, fiind anterioară ei, se datorește desigur altor împrejurări. Evenimentele la cari am făcut aluzie ar putea deci, măcar în parte,

[49] C. Lacea, *Sunt în Transilvania așezări de români veniți din sudul Dunării ?* „Dacoromania", IV. 1926.

[50] G. Ivănescu, *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, graiul românilor din imperiul româno-bulgar, originea fârșeroților*, extras din „Buletinul Instit. de Filologie Română", Iași, IX, 1942, p. 17.

să o explice ținînd scamă, desigur, și de mișcările obișnuite ale vieții păstorești, atît de dezvoltate în Peninsula Balcanică.

Pare în orice caz sigur că harta demografică și etnografică a regiunei din nordul Balcanilor va fi fost cu totul alta, la sfîrșitul veacului al XII-lea, cînd izbucnește în munții Haemus răscoala vlahilor, condusă de Asăneşti, decît o cunoaștem în timpuri mai apropiate de noi.

Este un motiv mai mult de a judeca împrejurările de atunci, nu în lumina datelor și intereselor moderne, ci în acea care rezultă din analiza scrioasă și obiectivă a izvoarelor.

IV. EVOLUȚIA IMPERIULUI ASĂNEȘTILOR

Mai rămîne însă de lămurit o chestiune însemnată : acești vlahi erau ei în stare de a întemeia o împărăție rivală a Bizanțului, destul de bine organizată pentru a se putea împotrivi la un moment dat și imperiului latin din Constantinopol și regatului Ungariei ? Erau acești păstori sălbateci, ducînd cu turmele lor o viață rătăcitoare prin munți, în măsură să contribuie la înființarea unui stat atît de puternic ? Mai ales că și astăzi balcaniști din cei mai însemnați sunt de părere că erau cu desăvîrșire lipsiți de cea mai elementară cultură ; d-l Stadtmüller, într-un studiu recent, se exprimă astfel în această privință : „Românii sau valahii au ocupat, pe la sfîrșitul Evului Mediu, ca păstori nomazi, pășunile muntoase ale ținuturilor balcanice locuite de bulgari... Păstorii valahi rătăcitori au învățat de la bulgari viața sedentară, agricultura sistematică, organizarea creștină a Bisericii, concepțiile și practica vieții politice și bisericești." [51] Dacă erau în asemenea măsură tributari bulgarilor, cum puteau ei lua inițiativa și conduce prin oameni ieșiți din rîndurile lor noua împărăție ? Nu erau cu desăvîrșire lipsiți de ceea ce unii numesc astăzi „capacitate statală" ? Și pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie iarăși să recurgem la

[51] G. Stadtmüller, *Die Bulgaren und ihre Nachbarvölker*, Bulgaria, Jahrbuch, 1940—41.

izvoare. Imaginea ce rezultă din examinarea lor e însă cu totul diferită.

Mai întîi, din punct de vedere militar, vlahii instruiți la școala bizantină nu se arată cu nimic mai prejos de alte armate ale vremii. Ioniță, în luptele sale împotriva cruciaților, dispune de un parc de asediu cu mașini de război, care țineau atunci locul artileriei. La Dimotika *(Dimot)* intră în acțiune împotriva zidurilor cetății „ses perieres et ses mangonials" — pierriers și mangoneaux, termeni tehnici cunoscuți în limbajul militar al Evului Mediu pentru a desemna aruncătoarele de pietre, cari bombardau cu proiectile grele locurile întărite. Și în alt loc mai e vorba de aceste *„perieres, dont il avait assez"* [52].

Henri de Valenciennes descrie apoi armata lui Borilă, unul din urmașii lui Ioniță, mergînd împotriva cruciaților lîngă Filipopoli, la 1 august 1207. Erau 33 000 de oameni, împărțiți în 36 de corpuri sau „batailles", și purtau suliți verzi cu fier lung din Bohemia, înaintînd cu mare mîndrie [53]. E probabil că efectivele au fost exagerate, ca de atîtea ori în analele istoriei medievale, dar e sigur că era o armată disciplinată și înarmată după toate cerințele vremii; e chiar una din primele mențiuni ale industriei metalurgice din Bohemia în legătură cu o armată balcanică. La un alt povestitor al Cruciatei, Robert de Clari, mai e și această mărturie a reputației ce și-o făcuse oastea Asăneștilor : cînd i s-a propus împăratului Henric de Flandra, urmașul lui Balduin, să ia în căsătorie pe fiica aceluiași Borilă, el s-a împotrivit mai întîi cu aceste cuvinte : „Niciodată nu voi lua o femeie de obîrșie atît de joasă". Dar baronii cari îl sfătuiau treceau peste aceste prejudecăți feudale : „Ba Sire, răspundeau ei, s-o faceți, pentru că acești oameni sunt cei mai temuți și cei mai tari ai întregului imperiu și chiar ai pămîntului" [54]. E o constatare ce o putem așeza printre cele dintîi cu privire la valoarea militară a poporului nostru, și care se apropie, prin termenii ei, de acea pe care ne-a păstrat-o, trei secole mai tîrziu,

[52] G. de Villehardouin, ed. Wailly, p. 264, 282.
[53] H. de Valenciennes, ed. Wailly, p. 322.
[54] Robert de Clari, ed. Lauer, CXVI, p. 108.

descrierea geografului Münster despre Moldova, în care locuiesc „oameni răi și crunți", cari și-au făcut țara „de necucerit". Se vede însă că pe lîngă călărimea ușoară a cumanilor și cetele neregulate de luptători din munți, Asăneștii foloseau toate mijloacele războiului, cunoscute în vremea lor.

Dealtfel, cuvîntul de „sălbatec", aplicat cu mare ușurință vlahilor, nu are deloc acest înțeles în izvoare. O rudă a lui Borilă, Esclas (forma exactă a numelui nu s-a putut reconstitui), ia în căsătorie pe fiica împăratului Henric. La plecare, tatăl dă miresei obișnuitele sfaturi : „Fii înțeleaptă și bine crescută. Ai luat un om cu care pleci, care e sălbatec, pentru că nu înțelegi limba lui, nici el pe a noastră." [55] Toată „sălbătăcia" se reduce deci la faptul de a nu cunoaște limba curții și a cavalerilor, limba franceză.

Mai e, dealtfel, în cronica lui Robert de Clari un alt episod care duce la concluzii neașteptate, în ce privește stările de cultură din imperiul Asăneștilor. În stilul său naiv, povestitorul amintește de misiunea ce a îndeplinit-o unul din cruciați, Pierre de Bracheux, în tabăra vlahilor, stînd de vorbă cu Ioniță și cu fruntașii din tabăra lui, *„les haus hommes de Blakie"*. El reproduce întrebarea, care e cu siguranță autentică, pentru că e firească, pe care au formulat-o față de războinicul străin: „Ne minunăm mult de buna voastră cavalerie, și ne minunăm mult că ați venit în țara aceasta, cari sunteți din țări atît de depărtate, cari ați venit aci să cuceriți pămînt. N-aveți oare, ziseră ei, pămînt în țara voastră de care să vă folosiți ?"

Răspunsul cavalerului aduse însă un element cu totul neașteptat. „N-ați auzit, îi întrebă la rîndul său, cum a fost distrusă Troia cea mare și din vina cui ?" — „Ba da, răspunseră vlahii și cumanii, am auzit vorbindu-se, și mult e de atunci" — „Ba, replică Pierre de Bracheux, Troia a fost a strămoșilor noștri, iar cei cari au scăpat s-au așezat acolo de unde am venit noi ; și pentru că a fost a strămoșilor noștri, am venit aci să cucerim pămînt" [56].

[55] H. de Valenciennes, ed. Wailly, p. 338.

[56] R. de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Lauer, CVI, p. 102.

Mai interesant desigur decît povestea cu Troia și descendența francilor — deci și a francezilor — din troieni, veche legendă care circula încă din vremea Merovingienilor, pentru a împodobi genealogia noilor stăpîni ai Galiei, este faptul că vlahii cunosc și ei o versiune a romanului Troiei, atît de răspîndit în lumea medievală apuseană. Este evident că nu puteau să cunoască aceste împrejurări din tradiția clasică ; nu erau umaniști și nu urmaseră școala lui Psellos și a literaților din Bizanț. Nu e însă exclus să fi circulat de atunci o versiune orientală, ca acea care se regăsește mai tîrziu în manuscrisul publicat de slavistul Syrku [57]: vreo poveste populară în genul *Alexandriei*, răspîndită încă din veacul al XII-lea în lumea greacă, și trecută, prin contactul ei cu popoarele balcanice, la vlahii Asăneștilor. Desigur, faptul în sine nu arată la ei o dezvoltare culturală deosebită, dar nu apar nici pe departe atît de înapoiați, cum le convine unora să-i descrie. Ei se arată din punct de vedere militar, politic și cultural pe aceeași treaptă cu cele mai multe popoare din această vreme, a Europei feudale.

Dar cum se explică atunci că într-o atît de scurtă trecere de timp, acest stat întemeiat de vlahi, sub o dinastie românească, în care elementul românesc din Peninsula Balcanică joacă la început un rol de o atît de mare însemnătate, să fi devenit un stat bulgăresc ?

Căci aceasta este fără îndoială evoluția imperiului Asăneștilor. După Ioniță, care se intitulează „împărat al bulgarilor și vlahilor", a cărui țară e denumită mereu în scrisorile Papei „Bulgaria și Vlahia", nu mai e vorba, cel puțin în textele oficiale, decît de „bulgari" și de „Bulgaria". Nepotul său Ioan Asan al II-lea, în pisania bisericii închinată de el la Tîrnova celor patruzeci de mucenici, în care arată a fi cucerit „toate țările de la Adrianopole pînă la Durazzo, țara grecească și cea albaneză și cea sîrbească", se intitulează „cel întru Hristos Dumnezeu credinciosul țar și singur stăpînitor al bulgarilor" [58]. Ultimii Asănești se consideră urmașii dar și descendenții vechilor țari

[57] V. pentru amănunte G.I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, Annexes, p. 141—42.

[58] Cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I[1], p. 307 (și bibliografia).

bulgari dinainte de cucerirea bizantină, din veacul al IX-lea și al X-lea. Cînd s-a produs această schimbare și ce a determinat-o ?

Un istoric mai vechi, austriacul Constantin R. Von Höfler, a cărui lucrare d-l Bănescu a caracterizat-o, cu drept cuvînt, ca o logică și luminoasă expunere [59], a dezlegat în mare parte, întemeindu-se pe analiza strînsă a izvoarelor, și această problemă. El a observat că în scrisoarea prin care cere Papei Inocențiu al III-lea să-i dea coroana și să consacre legăturile bisericii sale cu Roma, Ioniță pomenește într-adevăr de vechii țari bulgari, cari au avut și ei legături cu Sf. Scaun, dar îi numește doar înaintași *(predecessores)*, iar nu strămoși [60]. Iar Papa, la început, în răspunsul său, face aluzie la ascendența *romană* a noilor stăpînitori ai Balcanilor, fără a-i lega încă de șirul vechilor dinastii bulgare. Această genealogie, desigur imaginară, apare mai întîi în corespondența Papei Inocențiu cu regele Ungariei, ca o justificare, față de acesta, a trimiterii unei coroane și conferirii unui titlu regal altui suveran din sud-estul Europei, decît purtătorului coroanei și insigniilor Sf. Ștefan [61].

Din aceste scrisori apare foarte limpede rostul exclusiv politic al acestei filiațiuni. În cea dintîi, din 15 septembrie 1204, către regele Emeric, Papa se plînge că hotărîndu-se să trimită unul din cardinalii săi în Bulgaria și Vlahia, acesta a fost primit mai întîi cu mari onoruri la curtea ungurească, dar ajungînd la Dunăre lîngă castelul din Keve, adică la granița dintre unguri și imperiul Asăneștilor — care se întindea deci și de-a lungul malului astăzi sîrbesc, al fluviului [62] —, a fost oprit de străjerii de acolo, întors din drum cale de trei zile, și oprit să-și urmeze mai departe călătoria, pînă ce Domnul vlahilor și al bulgarilor nu va veni să pună capăt conflictului dintre el și regele Un-

[59] N. Bănescu, *Crearea și caracterul statului Asăneștilor*, ibid., p. 595.

[60] *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asaniden*, Sitzungber. der K. Wien. Akad. der Wiss., phil-hist. XCV, 1879, p. 242.

[61] *Ibid.*, p. 238—239.

[62] V. în privința acestei situații P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 31.

gariei [63]. Mai mult decît atît, comitele castelului a pus pe trei sute de oameni să păzească pe cardinal și pe episcopul care mergeau în Bulgaria, și a împiedicat pe oricine să se apropie, sau să le aducă lucrurile de cari aveau nevoie, chiar să le cumpere.

„Vai, vai, fiule prea iubit, scrie pontificele roman, unde este mila regească, unde e legea creștină, unde e deosebita evlavie ce pretinzi că ne-o arăți nouă și bisericii romane ?" Aceste procedee brutale arătau însă îngrijorarea regelui Ungariei, de a vedea ridicîndu-se la granița sa de miazăzi un alt regat consfințit de Sf. Scaun, care să știrbească din monopolul misiunii creștine, ce pretindeau a o deține în aceste părți descendenții Sf. Ștefan.

De aceea, în aceeași zi, într-o altă lungă scrisoare care e o adevărată notă diplomatică, Papa răspunde obiecțiunilor ridicate de suveranul maghiar. În special la protestul ridicat împotriva trimiterii coroanei și binecuvîntării pontificale, unui vrăjmaș al regatului catolic al Ungariei, cum e regele Ioniță, care pustiise Serbia și ocupase un ținut ce reprezinta zestrea sorei regelui Emeric, împărăteasa Bizanțului, se precizează că din vechime regii bulgarilor, ca Petru și Samuel, au fost încoronați de autoritatea apostolică [64] ; că încă din vremea Papei Nicolae I, regele Bulgariei a cerut botezul, dar că pe urmă, fiind cuceriți de greci, bulgarii au ajuns în robia Constantinopolului, pînă ce doi frați Petru și Ioniță (confuzia cu Asan cel bătrîn e evidentă), coborîtori din neamul regilor de mai înainte *(de pariorum regum prosapia descendentes)*, au ridicat iarăși armele și au purces nu atît să ocupe, cît să recîștige țara strămoșilor lor.

Nu era vorba deci de o inovație care putea jigni pe prea catolicul rege al Ungariei, era revenirea la o veche tradiție, mai veche decît a coroanei Sf. Ștefan, care nu era atunci nici de două ori seculară. Astfel diplomația pontificală se străduia să împace susceptibilitățile regelui ungur și să-i demonstreze că, departe de a arăta intenții dușmănoase, trimiterea unei misiuni împunătoare în țara bulgarilor și vlahilor, nu avea decît scopul

[63] Textul în Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. XXXI, p. 40—41.
[64] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. XXXII, p. 44.

de a aduce aceste popoare la o dreaptă credință și că se va insista ca teritoriile deținute pe nedrept să fie restituite. E însă deopotrivă de lămurit că regele cel nou al „Bulgariei și Vlahiei" s-a ales atunci cu această ascendență a vechilor regi bulgari, de care e sigur că nu știuse nimic, ce va rămîne însă, de acum înainte, legată de numele și de titlul său.

E atît de adevărat că adesea forma depășește și chiar determină fondul, că această ficțiune diplomatică a căpătat cu încetul conținutul realității. Nevoiți să calce tot mai mult pe urmele vechilor țari ai Bulgariei, de la Preslav și Ohrida, împărații cei noi de la Tîrnova, cari și ei revendicau întreaga stăpînire și întreaga tradiție a imperiului, s-au depărtat de numele vlahilor din mijlocul cărora se ridicaseră, pentru a rămîne țari ai bulgarilor. La această evoluție a contribuit desigur și biserica, ce rămăsese credincioasă culturii slave în care o inițiaseră discipolii lui Ciril și Metodiu ; curtea de la Tîrnova a păstrat, de asemenea, formele slave ale cancelariei, pe cari le-a transmis în parte țarilor de la nordul Dunării.

Transformarea a fost grăbită de schimbarea totală ce a intervenit în curînd în relațiile cu Sf. Scaun. După cucerirea Constantinopolului de către cruciați și împărțirea imperiului bizantin *(partitio Romaniae)* între baronii cari luaseră parte la expediție, noul imperiu latin s-a considerat moștenitorul vechiului imperiu grec și totodată apărătorul firesc al intereselor bisericii de la Roma în răsărit.

Dacă regele Ungariei nu admitea concurența unui alt regat de misiune catolică la hotarele sale, cu atît mai puțin împărații casei de Flandra, ajunși stăpîni ai Bizanțului. Ciocnirea era fatală, iar bătălia de la Adrianopol (1207), în care a căzut prins împăratul Balduin, a însemnat punctul culminant al întîii faze a conflictului [65]. El a urmat însă, și în timpul lui Ioniță care primise coroana regală de la Roma, și sub urmașii săi, cari n-au mai obținut-o, fiind considerați schismatici, dacă nu și eretici. Se desemnează în curînd două coaliții, determinate de împrejurările politice : imperiul latin din Constantinopol trebuie să

[65] V. A. Luchaire, *Innocent III et la question d'Orient*, p. 178—79.

lupte pe două fronturi, împotriva grecilor de la Niceea în Asia Mică, cari trec iarăși în Europa, și a Asăneștilor, a căror stăpînire se întinde din Tracia pînă la țărmul Adriaticei. Aceștia însă, la rîndul lor, trebuie să facă față ofensivei regelui Ungariei, împins acum la acțiune de Sf. Scaun, pentru a despresura din „încercuire" imperiul latin, creațiunea Cruciatei a IV-a. Sub Ioan Asan al II-lea, Papa Grigore al IX-lea îndeamnă în repetate rînduri pe regele Bela al IV-lea să ia armele împotriva „vicleanului Asan" [66]. Scrisorile sale din ianuarie 1238 către regele Bela și legatul apostolic în Ungaria sunt exemple clasice ale dreptului de „expunere în pradă" *(expositio in praedam)*, pe care Sf. Scaun și-l însușește cu privire la stăpînirile și teritoriile adversarilor săi. Nedispunînd de o armată proprie, Papa putea proclama cruciata nu numai împotriva păgînilor, dar și împotriva unor suverani creștini, cînd erau de altă confesiune sau nu-i dădeau ascultare, însărcinînd pe oricare din vecinii lor să aplice sancțiunile, și trecîndu-le dreptul asupra teritoriului ce devenea obiectul atacului. Un asemenea caz îl constituie și îndemnurile către Bela al IV-lea de a-și cîștiga în războiul împotriva lui Ioan Asan titlul de „atlet al lui Hristos" și de a-i ocupa posesiunile, pentru a le stăpîni, împreună cu ceilalți catolici cari iau parte la expediție. Era nevoie de oarecare stăruință, deoarece regele Ungariei, înrudit cu Asăneștii și cu aliatul lor, împăratul din Niceea, nu arăta un prea mare entuziasm pentru „războiul sfînt" ce i se predica atît de insistent [67]. În curînd, moartea lui Ioan Asan al II-lea, dar mai ales marea năvălire tătărească din 1241, care era aproape să șteargă regatul Ungariei de pe harta politică a Europei, erau să schimbe cursul împrejurărilor.

Rămîne însă ca un fapt neîndoielnic trecerea tot mai accentuată de la stăpînirea vlahilor, aliați cu cumanii de la nordul Dunării, în cele dintîi două decenii ale răscoalei și ale întemeierii imperiului, la o cîrmuire tot mai apropiată de formele vieții de stat din vechea Bulgarie. Poate vor fi contribuit la această evoluție și schimbările demografice și etnice în așezarea populației,

[66] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, no. CXXVII, p. 169.

[67] V. pentru toate aceste G.I. Brătianu, *Le conseil du Roi Charles*, p. 55 și urm.

cu deosebire în spațiul dintre Dunăre și Balcani, ale căror posibilități am avut prilejul să le examinăm mai sus.

Dar aceste împrejurări tîrzii nu sunt de natură să ne modifice părerea despre „crearea și caracterul imperiului Asăneștilor", cari rămîn așa cum le-au definit mai demult Constantin von Höfler și acum în urmă d-l N. Bănescu.

ÎNCHEIERE

Într-adevăr aceste concluzii, cari își păstrează și acum întreaga lor valoare au fost rezumate în următoarele puncte, la cari rămîne prea puțin de adăugat :

1. „Imperiu bulgar în sensul adevărat al cuvîntului a fost numai cel vechi, care e despărțit de stăpînirea Asăneștilor prin domnia sîngeroasă a lui Basilios Bulgaroktonos și prin stăpînirea romeică."

2. „Întemeietorii imperiului înnoit al bulgarilor au fost vlahii de origine romană și nu bulgarii, și noul imperiu din anul 1186 un imperiu vlaho-bulgar."

3. „Ridicarea din anul 1186 porni de la vlahi, se sprijini mai ales pe cumani, tîrî cu sine pe bulgari, și astfel acest imperiu bulgaro-vlah se deosebește esențial de cel dintîi ; este un imperiu mai cu seamă vlah, care se numește bulgar pentru că frații vlahi au izbutit să se impună și ca stăpînitori ai bulgarilor." [68]

Trebuie să adăugăm că legăturile de tradiție și înrudire cu vechile dinastii bulgare au fost mai întîi invocate de diplomația pontificală, spre a găsi o justificare, față de regele Ungariei, a trimiterii coroanei cerute de Ioniță Asan. Dar acest argument de ordin diplomatic și extern a devenit pentru Asănești o necesitate de stat, atunci cînd legăturile lor cu Sf. Scaun au fost rupte și au fost nevoiți să-și găsească un reazăm, religios și politic, în tradiția vechii împărății bulgărești. E încă un exemplu al puterii tradiției, nu numai ca element de cunoaștere al istoriei, dar și ca factor determinant în dezvoltarea statului.

[68] C. von Höfler, *op. cit.*, p. 244—45.

Vecinii noștri de la miazăzi greșesc, însă, cînd interpretează tendința noastră legitimă de a revendica în numele adevărului istoric un trecut ce ne aparține — sau cel puțin aparține uneia din ramurile neamului nostru — cu cine știe ce planuri de expansiune ale unui presupus imperialism românesc spre Peninsula Balcanică.

Destinul poporului român, așa cum s-a definit în istorie, așa cum îl trăim și noi astăzi, cu toate tragediile și gloriile sale, cu durerile și jertfele ce-i înseamnă calea, dar și cu nădejdea neînfrîntă și setea de dreptate care îl luminează, nu era să fie balcanic, dar dunărean și mai ales carpatic. În jurul acestei cetăți a munților era să se întemeieze tradiția sa istorică, odată cu existența sa de stat.

III.

TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Sunt acum aproape douăzeci de ani de cînd d-l Alexandru Lapedatu a expus, într-o comunicare la Academie, „cum s-a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti“ [1]. D-sa, analizînd cu o deosebită pătrundere formele acestei tradiţii, a putut stabili un îndoit proces de confuzie între povestire şi realitate : de o parte un „Negru-Vodă“ al datinei populare, învingător al tătarilor şi soţ al Doamnei catolice Marghita, pe care împrejurările istorice îl identifică cu Basarab, cel dintîi voievod al Ţării Româneşti, a cărui amintire au păstrat-o documentele contimporane ; de altă parte, forma literară : „o invenţie pur cărturărească, întemeiată pe vagi cunoştinţe istorice şi pe anumite noţiuni politice ale timpului cînd a fost alcătuită“, priveşte, după cum crezuse dealtfel şi Onciul, pe Radu I voievodul ctitor de mînăstiri din ultimul sfert al veacului al XVI-lea ; cu drept cuvînt, tot acestui domnitor îi atribuia d-l Lapedatu şi mormîntul din secolul al XIV-lea, descoperit în Biserica Domnească din Curtea de Argeş. La toate argumentele aduse de d-sa, se adaugă şi faptul că portul şi obiectele găsite în mormînt se potrivesc cu acele obişnuite în moda occidentală din a doua jumătate a secolului [2].

Substituirea lui Radu-Vodă de la Argeş, lui Negru-Vodă de la Cîmpulung s-a făcut deci pe cale literară. Este o constatare care întăreşte părerea istoricilor noştri că „descălecatul“ apar-

[1] Comunicare ţinută la Academia Română la 21 sept. 1923. V. „Anuarul Instit. de Ist. Naţională“, Cluj, 1923, II, p. 289—314.

[2] V. G.I. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesh*, „Revue Archéologique“, 5-e série, XIII, 1921, p. 1—23 ; *Les bijoux de Curtea de Argesh et leurs éléments italiens*, ibid., XVII, 1923, p. 90—110 ; *Les bijous de Curtea de Argesh et leur éléments germaniques*, Acad. Roum. „Bull. de la Sec. Hist.“, XI, 1924, p. 30—54.

ține legendei și tălmăcirii ei cărturărești, pe cînd realitatea istorică e alta : creșterea unei puteri băștinașe care luptînd, cînd cu tătarii, cînd cu ungurii, a întemeiat Țara Românească. Din acest punct de vedere, studiul amintit, care aduce desigur nouă lămuriri problemei originelor principatului muntean, nu se depărtează totuși de linia generală pe care a urmat-o, în ultimele decenii, istoriografia noastră prin reprezentanții ei cei mai autorizați. Înainte de a încerca o nouă examinare a acestei vechi probleme, nu e de prisos de a aminti pe scurt părerile istoricilor noștri, din care se vor putea desprinde mai limpede elementele și evoluția ei.

I. DESCĂLECATUL ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ MODERNĂ

Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești, păstrată de vechile noastre cronici, a fost într-adevăr de cîteva decenii îndelung discutată de istoricii români. Dintre ei doar Xenopol îi rămăsese credincios, fiind pentru aceasta categorisit de Hasdeu ca „ultraconservator în știință, dușman instinctiv al vederilor nouă“ [3]. Dimpotrivă, autorul lui „Negru-Vodă“, „prea îndrăzneț în a sparge căi nebătătorite“ cum singur o mărturisea, întregise prin puterea bogatei sale închipuiri tradiția descălecatului, construind el o „cronică a Basarabilor“, care înșira date mai vechi și evenimente mult mai numeroase și variate, decît tradiția însăși [4]. Cuvîntul criticei istorice, după cele mai nouă și desăvîrșite metode de cercetare științifică a izvoarelor, l-a rostit Dimitrie Onciul, arătînd confuzia ce se făcuse între miticul Negru-Vodă, descălecat din Ardeal, și adevăratul Radu Basarab, voievod al Țării Românești în ultimul sfert al veacului al XIV-lea. Titlul de „herțeg de Amlaș și Făgăraș“ a indus în eroare pe cronicarii noștri : „Sub influența acestui titlu, într-un timp cînd

[3] B.P. Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. XXXIV, Cf. A.D. Xenopol, *Istoria românilor*, II[1], p. 14 și urm.

[4] Hasdeu, *ibid.*

ducatele ardelenești nu mai erau în posesiunea domnilor români... de altă parte sub influența tradiției despre descălecatul Moldovei din Ungaria, fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Țării Românești, s-a zămislit tradiția cronicilor Țării Românești despre descălecatul din Amlaș și Făgăraș, a cărei existență nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o tradiție de origine pur literară, plăsmuită de cronicari mai tîrziu decît primele redacțiuni de cronică ale țării, un mit *istoriografic*, pentru care în zadar căutăm în tradițiile populare urmele izvoarelor sale, ca și în mărturiile autentice, confirmare." [5]

Luînd de bune și definitive aceste concluzii, nici Nicolae Iorga nu mai ținea seamă de mitul descălecării și pornea a sa *Geschichte des Rumänischen Volkes* pe temeiul documentelor sigure și nu al tradiției contestate, de la Marele Basarab, întemeietor autentic și autohton al voievodatului „a toată Țara Românească". În ultima lucrare pe care ne-a lăsat-o, în care și-a dezvoltat pe larg punctul de vedere despre întreaga istorie a românilor, el își însușește astfel această încheiere : „Basarabă nu trebuie confundat cu personalitatea legendară, adînc înrădăcinată în conștiința poporului, care e «Negru-Vodă», pretins întemeietor venit din Făgăraș, regiune ce n-a fost colonizată și organizată politicește decît în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Legenda acestui «Negru-Vodă» nu are nimic a face cu personalitatea istorică a adevăratului Radu-Vodă, domnind în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, voievod de oarecare însemnătate pentru călugării pe cari îi ocrotise și de la cari nu ne-a rămas nici un document. Cît pentru «Negru» e vorba de Neagoe Basarabă, care fiind mare ctitor, a sfîrșit prin a fi considerat de popor ca acela care ar fi ridicat toate vechile zidiri" [6].

Am amintit mai sus vederile d-lui Al. Lapedatu. Ele sunt împărtășite în oarecare măsură și de d-l I. C. Filitti, care socotește însă că „prin «Negru-Vodă...» nu trebuie înțeles numai Basarab, ci și fiul său Alexandru, care poate fi și el, deci, conform cu tradiția, ctitorul bisericii" (din Cîmpulung).

[5] D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, p. 64.
[6] *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, III, p. 188.

Cît privește pe *Radu Negru*, rezultat totuși dintr-o confuzie cu Radu I, el „a fost fabricat, pentru că nu există nici o urmă documentară și nu putea să existe, despre Negru-Vodă al tradiției, deoarece «Negru-Vodă» nu era decît o poreclă". Iar procesul de alcătuire al tradiției ne este descris în lumina acestei constatări : „Ca și tradiția, este puternică porecla. Nimeni nu se gîndește să caute sub poreclă numele adevărat. Nu le-a trecut prin minte preoților de la Cîmpulung că Negru-Vodă al tradiției ar putea fi chiar Nicolae Alexandru cel îngropat în biserică, sau tatăl său Basarab... Astfel făurit, Radu Negru Vodă, a trecut, împreună cu data 1291—1292 a pretinsului său hrisov, în cronica țării..." [7]

La rîndul său d-l I. Lupaș constată că „numele acestui Radu Negru nu se găsește în documentele istorice așa cum îl înfățișează cronicele. Cercetările recente îl identifică pe Negru-Vodă cu Basarab cel Mare, al cărui nume personal deveni patronimic și se transmise urmașilor". Iar amintind mai pe urmă de Radu I, care a trebuit să renunțe la feudele ungurești : Severinul, Făgărașul, Amlașul, stăpînite de fratele său Vlaicu, d-sa adaugă : „e posibil ca această renunțare să fi dat prilej pentru formarea tradiției păstrate în cronicele românești despre descălecatul lui Radu Negru din Țara Făgărașului" [8].

Sunt deci două confuzii posibile : una a lui „Negru-Vodă", simplă poreclă, cu întemeietorul real, Basarab, ducînd prin necunoașterea împrejurărilor de către cronicarii tîrzii la o adevărată dublare de personalități : porecla devenind figură istorică, umbra întruchipîndu-se în descălecător, deosebit de voievodul real care i-a dat ființă. Caz într-adevăr unic în istorie.

Ori cea veche, presupusă de Onciul, care adaugă umbra unei descălecări legendare figurii reale a lui Radu I, domnul de la sfîrșitul veacului al XIV-lea, care a rupt legăturile de vasalitate cu Ungaria.

Dar și într-un caz și în celălalt, elementul esențial în interpretarea istoricilor noștri este caracterul *autohton* al întemeieto-

[7] I. C. Filitti, *Despre Negru Vodă*, „An. Acad. Rom.", Mem. Sect. Ist., seria a 3-a, IV, 1924, p. 34, 36, 38.

[8] I. Lupaș, *Ist. românilor*, manual, ed. a 4-a, p. 67 și 72.

rului. Coborîrea din Ardeal este o legendă, întemeierea prin băștinași este istoria.

Istoricii mai noi împărtășesc în totul aceste vederi. „Multă vreme, scrie d-l C.C. Giurescu, s-a crezut că Țara Românească s-a întemeiat printr-o descălecare din Făgăraș. De acolo ar fi venit Negru-Vodă pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea. Astăzi știm însă că faptele s-au petrecut altfel. Întemeierea Munteniei nu se datorește unor descălecători veniți din Făgăraș, ci reunirii sub o singură stăpînire românească, a diferitelor formațiuni politice cnezate și voievodate, din dreapta și din stînga Oltului."[9] De fapt, pe cînd în Moldova descălecatul din Maramureș, ca întemeiere a Statului, e în afară de discuție, fiind dealtfel întărit de izvoarele contemporane, în Țara Românească tradiția istorică asemănătoare a fost privită, după cum s-a văzut, ca o lămurire literară tîrzie a unor împrejurări de altă natură. Examinînd pentru ce Moldova și Muntenia au fost țări separate, d-l P. P. Panaitescu se oprea de curînd la următoarea constatare, care rezuma dealtfel interpretarea admisă de toată istoriografia noastră de la începutul secolului :

„Problema aceasta a fost întrucîtva greșit înțeleasă, pentru că pînă la o vreme, așa-zisul «descălecat», care explică fundarea celor două Principate române, a fost o teorie scumpă istoricilor. Se credea anume că, în veacul al XIV-lea (de ce tocmai în veacul al XIV-lea ?), românii ardeleni, prigoniți pentru credința lor răsăriteană, au fost nevoiți să părăsească în cete mari țara lor de baștină și să treacă dincolo de Munți, în ținuturi aproape pustii, punînd temeliile unor state nouă. Dacă ar fi fost așa, nu examinez aici imposibilitatea ca niște fugari să înființeze repede state puternice, atunci emigrația pornită în același timp, din același loc și din aceleași cauze, ar fi putut forma un singur stat. În realitate, nimic, afară de tradiții legendare păstrate de cronicari ce scriu cu sute de ani după întemeiere, nu dovedește vreo emigrațiune în mase mari de români de peste Munți în Principate. Trebuie să renunțăm azi la mitul descălecării.

[9] *Istoria românilor*, 1², p. 344.

Populația românească întemeietoare de stat în Țara Românească și în Moldova *a fost de aci*. Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureș a elementelor de conducere, nicidecum însă scurgerea unei populații întregi prin pasurile munților. Poporul românesc, care de totdeauna era în cîmpia Munteniei, păstrarea numelui traco-scitic al Dunării și a terminologiei agricole latine în limba română o dovedește ca și în Moldova, a ajuns la un moment dat la o maturitate politică și, pe locurile sale străvechi, a fundat, conform cu configurația geografică a regiunilor, două state." [10]

În fine, de ce aș excepta din această înșirare de citate propriile mele lucrări, în măsura în care au putut atinge chestiunea descălecatului ? Făcînd unele observațiuni asupra istoriei românilor, după secolul al XIII-lea, la sfîrșitul unei cărți despre enigma și miracolul istoric ce-l constituie poporul român în Evul Mediu, adăugam, în deplină conformitate cu părerea istoricilor mai vechi sau mai noi, amintiți mai sus, că „ceea ce pare aproape sigur e că în Țara Românească tradiția «coborîrii», a unei «descălecări» a românilor din Transilvania, cari ar fi întemeiat statul sub domnia unui «Negru-Voievod» legendar, dispare tot mai mult în fața unei realități istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, «adunînd» micile voievodate din Mica și Marea Valahie, aproape după cum țarii Moscovei vor «aduna» mai tîrziu pămînturile rusești..." [11]

E deci vorba de o părere aproape unanim admisă, aproape de o dogmă a istoriografiei noastre moderne, față de care prea puțini cercetători au mai cutezat să înfățișeze alte vederi. Dealtfel unele din aceste încercări de a modifica interpretarea admisă porneau, fie de la o tendință interesată, ca aceea a unor istorici unguri, de a înlocui descălecatul din Ardeal cu altul cuman, al Basarabilor plecați din stepe, cu neamurile nomade, ca să înte-

[10] *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate*, „Revista Fundațiilor regale", V, 1938, p. 560—577.

[11] *O enigmă și un miracol istoric : Poporul român*, p. 112.

meieze statul Țării Românești [12] — fie din premize care s-au dovedit greșite, ca acele ale regretatului Tafrali, care citise în ornamentele picturii din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, date din veacul al XIII-lea, sau socotea pomenirea unui episcopat de Argiz din secolul al X-lea în Armenia (luat de el drept Argeșul nostru) ca o dovadă a vechimii așezărilor din voievodatul muntean [13]. De curînd, ideea descălecatului a fost reluată într-o comunicare făcută Academiei de științe morale și politice de d-l Dinu Arion. D-sa vede în însuși termenul „descălecare" o înrîurire directă a cuvîntului *descensus* folosit de izvoarele ungurești, iar în dreptul de proprietate al Domnului asupra întregului pămînt al țării, în primele veacuri ale existenței Principatului muntean, orice posesiune fiind hărăzită sau confirmată de el, o influență directă a concepției de drept feudal, împrumutată de la acea a regilor apostolici ai Ungariei din timpul ultimilor Arpadieni și ai Casei de Anjou. Teorie desigur interesantă, ce trebuie totuși îndreptată prin lămurirea că această stăpînire supremă *(dominium eminens)* a teritoriului nu ține numaidecît de dreptul feudal unguresc [14], ci se regăsește în concepția de drept și de proprietate a celor mai multe popoare și societăți medievale, din Răsărit ca și din Apus ; iar „descălecarea" ce se potrivește să fie o traducere a lui *descensus*, poate fi tot atît de bine o formulare, în termeni politici ce puteau fi înțeleși de vecinii mai puternici din apus, a întemeierii statelor românești, decît împrumutul chiar al concepției noastre de stat de la acciași vecini, cum le place dealtfel acestora s-o afirme în orice împrejurare. Tot astfel, armele Ungariei, cu

[12] Cf. A. Veress, *Originea stemelor Țărilor Române*, „Rev. istorică română", I, 1931, p. 230 : „La sfîrșitul veacului al XIII-lea familia Basarabilor, cu o mînă de oameni războinici veniți de pe plaiurile dintre Prut și Siret, pe care au locuit cine știe cîte secole laolaltă cu cumanii, au cucerit poporul român aflat pe șesul Dunării, alcătuind acolo un stat".

[13] O. Tafrali, *Biserica Domnească*, „Rev. pt. ist. arheologie și filologie", XVI, 1922, p. 148—59 ; *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, Text, Paris, 1931, p. 302—303.

[14] Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiune domnești de pămînt la începuturile voievodatelor*, în public. Acad. de științe morale și politice, 1943, și în *Două studii de istorie a dreptului românesc*, București, 1942, p. 25 și urm.

fasciile și florile de crin, pe care le purtau în veacul al XIV-lea și chiar al XV-lea monetele Țării Românești și ale Moldovei, nu reprezentau întotdeauna un indiciu de vasalitate al acestor țări către Coroana Sf. Ștefan, ci erau uneori o imitație impusă de relațiile cu societatea feudală a Ungariei [15], așa cum anumite sisteme politice ni s-au impus de asemenea de la sine mai tîrziu, în afară de nevoile dezvoltării noastre proprii, și de necesitățile relațiilor cu puterile Europei, de dorința de a le interesa la dezvoltarea vieții noastre naționale. Problema ar merita dealtfel să fie examinată mai de aproape și mai îndelung, decît o putem face aci.

Încă mai de mult, un alt cercetător recent al trecutului nostru, care a știut să unească în lucrările sale preocupările geografice cu argumentele de ordin istoric, d-l Ion Conea, s-a avîntat la rîndul său „pe urmele descălecatului din sud". Încă de acum cîțiva ani, amintind de unele păreri răzlețe, mai vechi, ale lui Athanasie Marienescu, Al. T. Dumitrescu, sau și de unele vederi mai recente ale lui C. Kogălniceanu, d-l Conea făcea următoarea mărturisire : „Avem impresia că, *în ceea ce privește originile statului muntean*, au văzut mai bine și mai clar istoricii vechi decît cei de astăzi, iar dintre cei de astăzi văd mai bine și mai clar istoricii mai obscuri, neconsacrați — ca să spunem așa, decît cei de pe primul plan. Aceștia din urmă, în adevăr, scriu și interpretează istoria veche românească prea numai după documente și din cabinet — din care pricină pierd deseori contactul cu realitatea, în vreme ce primii, tocmai fiindcă păstrează contactul cu această realitate (...informîndu-se pe teren și culegînd informația din viața de azi, în care adesea supraviețuiește și fapta de ieri) — pășesc mai aproape de realitate și adevăr" [16]. Prin aceste rînduri, tînărul cercetător geopolitic și geoistoric ridica steagul insurecției împotriva părerii consacrate a părinților și fruntașilor școalei noastre istorice, veche și nouă — steag ce pînă acum, să o recunoaștem, nu a fost urmat nici de prea mulți istorici, nici cu prea mare convingere și însuflețire. Rea-

[15] V. G. I. Brătianu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, „Rev. istorică", VII, 1921, p. 124 și urm.

[16] I. Conea, *Basarabii din Argeș*, „Rînduiala", I, 2, 1936, p. 5.

litatea privită pe teren îl adusese totuși la constatarea că deși numele de Basarab poate fi de o mai îndepărtată obîrșie orientală — cumană sau alta —, el e totuși foarte vechi pe pămîntul românesc, și că „vatra numelui de Băsărabă pe pămîntul românesc este în Hațeg și Hunedoara“ [17]. Mai culesese, din amănunțita cercetare a regiunii carpatice și subcarpatice a Olteniei, impresia unor așezări numeroase și vechi de „ungureni“, români emigrați din Ardeal în decursul veacurilor — proces stabilit demult de lucrările d-lui I. Nistor [18] și constituind un fel de aristocrație a satelor din aceste părți. Dar prima mențiune a unei asemenea mișcări de populație *în sensul descălecatului*, de la miazănoapte de Carpați spre miazăzi, se află în diploma însăși a regelui Bela al IV-lea, hărăzită ordinului Ioaniților la 1247, după care le este oprit cavalerilor de a primi în ținutul lor cel nou de pe plaiurile Olteniei, oameni emigrați de pe teritoriul supus regelui de dincolo de Carpați, și anume „țărani de orice fel și neam, precum și sași și nemți“ [19]. Era logic ca aceste mențiuni ale unor mișcări mai vechi de populație să fie puse în legătură cu problema „ungurenilor“ de sub munții Olteniei. „Ea se poate integra și urmări cu mare succes, crede d-l Conea, în cadrul general al procesului de emigrare peste Carpați de dincolo dincoace. Ne poate pune pe urmele unor probleme de trecut românesc încă nerezolvate : între altele, pe urmele, chiar, a originilor Statului românesc însuși.“

II. CRITICA ȘI TRADIȚIA ISTORICĂ

Fără a anticipa asupra concluziilor, socotim, cu toată părerea aproape unanim admisă pe care noi înșine am împărtășit-o, că există totuși destule elemente pentru a îndreptăți o reconsiderare a întregii probleme, odinioară atît de aprig dezbătute. Ea tre-

[17] *Ibid.*

[18] I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, „An. Acad. Rom.“, Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXXVII, 1915, p. 815 și urm ; *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, „Rev. hist. du Sud-Est Européen“, XVIII, 1941, p. 140—156.

[19] I. Conea, *Pe urmele descălecatului din Sud*, „Bulet. S.R.R. de Geografie“, LVIII, 1940, p. 24 a extrasului.

buie însă așezată într-un cadru mai larg decît al unor împrejurări de cercetare locală și integrată în primul rînd în evoluția generală a metodei istorice, cu privire la legendele și tradițiile medievale, ale căror relațiuni sunt, mai întotdeauna și oarecum prin definiție, mult mai tîrzii decît împrejurările ce le amintesc.

Din acest punct de vedere este de necontestat că metoda și chiar atmosfera cercetării istorice s-au modificat îndestul de o jumătate de secol. Școala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuțioase a izvoarelor, căreia i se datorește dealtfel progresul științei noastre, proceda cu textele care nu se întemeiau direct și imediat pe mărturii contimporane, așa cum o școală cunoscută de arheologie și arhitectură proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu : ruinele castelului sau zidurile catedralei, adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcția primitivă, erau dărîmate în întregime și reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci așa cum se credea, după cercetările făcute, că trebuie să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întîia oară de cei mai vechi ctitori. Așa a lucrat în cele mai multe cazuri școala reprezentată în Franța de marele Viollet le Duc, al cărui elev, Lecomte du Noüy, a aplicat această metodă și în țara noastră, în timpul domniei lui Carol I. Biserica Mînăstirii din Curtea de Argeș, acele de la Iași, Trei Ierarhi și Sf. Nicolae stau și azi mărturie a unui sistem de restaurare, care înseamnă mai degrabă o zidire nouă, ce nu arată decît prea puține legături cu clădirea anterioară. Din punct de vedere estetic, clădirea înnoită arăta linii mai frumoase decît cea veche, dar toată această dărîmare și reînălțare nu se potrivea cu ideea unei conservări a monumentelor.

Avem impresia că cei mai mulți istorici aplicau aceeași metodă textelor. Mai ales față de tradiția istorică păstrată de relațiuni, în mod firesc mai nouă decît faptele povestite, atitudinea lor critică era neînduplecată. Arătau o deosebită grijă, aproape o adevărată ambiție, de a dovedi sau lipsa de autenticitate a unei asemenea relațiuni, sau cel puțin neexactitatea ei. Înlăturînd tradiția, așa cum confrații lor întru restaurare dărîmau monumentele, ei o înlocuiau cu o reconstruire proprie a evenimen-

telor și împrejurărilor, întemeiată pe mărturiile mai vechi ce le puteau culege din alte izvoare. Departe de mine gîndul de a învinui de un asemenea mod de a cerceta pe istoricii noștri, și încă pe cei mai de seamă : metoda era generală.

O regăsim, spre pildă, în istoriografia unei țări cu dezvoltarea căreia s-au făcut deseori apropieri, în special în ce privește perioada originelor și a întemeierii Statului : Confederația elvețiană. Din punct de vedere cronologic, paralelismul este dealtfel izbitor ; ajunge să considerăm numai aceste date, îndeobște cunoscute : 1290, presupusul descălecat al lui Negru-Vodă ; 1291, pactul între cele trei cantoane pentru apărarea libertății ; 1330, biruința lui Basarab asupra armatei ungurești a lui Carol Robert ; 1315, victoria elveților la Morgarten împotriva lui Leopold de Austria ; 1377, lupta lui Radu I împotriva lui Ludovic de Anjou, regele Ungariei ; 1386, victoria elveților la Sempach împotriva austriacilor.

E deci în decursul aceluiași secol o desăvîrșită asemănare în lupta pentru independență, a muntenilor din Elveția, împotriva stăpînirii habsburgice, și a celor din Țara Românească împotriva pretențiilor regilor Ungariei. Comparația e și mai izbitoare cînd constatăm că primele date ale acestui tablou cronologic sunt învăluite în oarecare măsură de împrejurări legendare, pe cînd celelalte, din veacul al XIV-lea, se sprijină pe realități istorice necontestate, și pe mărturia unor documente precise.

Apropierea devine însă cu atît mai interesantă, cu cît asemuim izvoarele acestor relațiuni asupra întemeierii statului, și atitudinele respective ale istoricilor elveții și români.

Și în Elveția tradiția istorică și quasi-legendară, care așează la originele Confederației figura simbolică și isprăvile arcașului Wilhelm Tell, apare „în scrisoare" cum ar fi zis Onciul, mult mai tîrziu, în Cartea Albă de la Sarnen la sfîrșitul veacului al XV-lea, de unde au reprodus-o cronicile, care au inspirat în secolul al XVI-lea opera istorică a lui Ägidius Tschudi, tipărită însă mult mai tîrziu, la 1734. E de ajuns în această privință, să cercetăm izvoarele cunoscutei drame a lui Schiller, cea mai puternică evocare literară a luptei elveților pentru libertate.

Iată deci și aici o tradiție istorică veche, ale cărei relațiuni sunt însă mult mai recente, ce aduce în discuție un oarecare

număr de fapte, cum ar fi dărîmarea cetăților întărite, construite de Habsburgi în munții Elveției, abuzurile unor funcționari sau bailivi, numiți de aceștia, cari provoacă spiritul de independență al locuitorilor, în fine împrejurările ce alcătuiesc povestea cunoscută a lui Wilhelm Tell și cearta sa cu tiranul Gessler.

Cum a privit istoriografia modernă elvețiană această tradiție a întemeierii Confederației ? Fără a intra în amănunte [20], ne ajunge să constatăm că a procedat întocmai, cum au făcut istoricii noștri cu descălecatul Țării Românești. Se descoperise, într-adevăr, în folclorul legendar al țărilor nordice, povestea arcașului Toko, în totul asemănătoare cu acea a vestitului țintaș elvețian, și această potrivire fusese interpretată în defavoarea întregii tradiții istorice ce se întemeia pe asemenea relațiuni.

Obiectivitatea ne obligă însă să constatăm, de asemenea, că punctul de vedere al istoricilor elvețieni mai noi, cel puțin al unora din ei, a suferit de atunci însemnate modificări. În lucrarea recentă asupra „celor mai vechi pacte ale Confederațiunii" a d-lui Bruno Meyer, se dovedește că dărîmarea castelelor a fost un fapt real și că prezența unor bailivi trimiși de Habsburgi, pentru a-și apăra drepturile de stăpînire a fost de asemenea o realitate, iar dacă nu s-a găsit atestarea precisă a lui Gessler, asupritorul lui Tell, nici aceasta nu poate fi considerat ca un argument hotărîtor, deoarece numele familiei se întîlnește în documente și anume în serviciul Habsburgilor [21]. Potrivirea povestirii tragerii cu arcul în alte fapte legendare nu mai constituie nici ea un temei îndestulător, deoarece în acest caz s-ar putea respinge de pildă și descălecatul Moldovei, numai pentru faptul că vînătoarea de bouri a lui Dragoș-Vodă seamănă cu vînătorile mitice de cerbi, păstrate de legendele istorice ale originii proto-bulgarilor sau maghiarilor [22].

[20] Cf. R. Feller, *Die schweizerische Geschichtsschreibung im 19. Jahrhundert*, Zürich 1938, p. 87—88 (I.E. Kopp, *Gesch der eidgenössischen Bünde*, p. 158 ; W Ochsli, *Die Anfänge der Eidgenossenschaft*).

[21] B. Meyer, *Die ältesten eidgenössischen Bünde*, Zürich, 1938, p. 123 și urm.

[22] G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.—XI. Jahrh.*, Budapest, 1921, p. 29 și urm. V. mai departe, p. 129 și urm.

Rămîne deci stabilit, pentru școala istorică mai nouă a Elveției, că tradiția istorică a țării ei, contestată atît de aprig în veacul trecut, conține totuși fapte și împrejurări reale. Ea admite cel mult o confuzie de date și înclină a crede că evenimentele amintite se potrivesc mai bine împrejurărilor ce au precedat și pregătit bătălia victorioasă de la Morgarten, în 1315, decît acelor ale pactului confederativ din 1291, mai vechi numai cu un sfert de secol [23].

Și în istoriografia unei țări mult mai apropiate de noi, legate mult mai strîns de dezvoltarea noastră decît aceea a vitejilor luptători elvețieni, ne întîmpină o evoluție în totul asemănătoare. Să ne amintim doar cum era privită acum jumătate de veac în Ungaria cronica Notarului Anonim al regelui Bela, cu ce argumente se răspundea lui Xenopol, care cutezase să folosească mărturia ei în cartea sa *O enigmă istorică : românii în Evul Mediu*" [24], pentru ca nu demult, unul din principalii istorici actuali ai Ungariei, d-l Balint Hóman, să scrie despre același izvor istoric : „în istoria cuceririi patriei, povestirea sa cu îngrijire construită, atît din punct de vedere strategic cît și geografic, dovedește penetrațiunea criticei, gîndirea sa metodică și adîncimea cunoștințelor sale" [25]. Doar faptul că acest autor, atît de deplin reabilitat în critica istorică maghiară, amintește de luptele din Ardeal ale năvălitorilor unguri cu valahii băștinași, constituie o regretabilă excepție în temeinicia și siguranța informației sale. „El a amintit printre locuitorii Panoniei pe păstorii romanilor cari se numesc și valahi. Pe aceștia i-a transpus *Anonymus* în Transilvania, deducînd din împrejurările etnografice ale vremii sale", scrie în această privință d-l E. Iakubovich [26]. Fără a voi să discutăm aci o părere, care oglindește

[23] B. Meyer, *op. cit.*, p. 149.

[24] V. de ex. A. de Bartha, *Roumains et Magyars devant l'histoire*, Paris 1899, p. 70 și urm. : „il est impossible de la considérer comme une source sérieuse au point de vue de la conquête du pays".

[25] „Revue des Études Hongroises", 1925, p. 762. V. și mai departe, p. 189 și urm.

[26] P. Mester, *Adalékok az Anonymus kérdéshez* în *Emlék Könyv Dr. Gróf Klebelsberg*, cit. de I. Moga, *Păreri istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 30.

obișnuita obiectivitate științifică a istoricilor țării vecine, și face obiectul unui studiu deosebit, să ne oprim totuși la o concluzie a lor: tradiția istorică păstrată de Notarul Anonim, în care mulți văd acum cu temeinice argumente pe un contimporan al lui Bela al II-lea (1131—1141), conține fapte și împrejurări care nu mai pot fi considerate ca o povestire de basme. Cel mult se încearcă a se stabili o confuzie între perioada originelor, povestită de cronicar, și propria lui epocă, din motive care aparțin însă mai degrabă istoriei secolului nostru decît acelei ale veacului de mijloc.

În aceeași direcțiune a evoluat în ultimii ani cercetarea tradiției istorice a celor mai vechi izvoare ale istoriei ruseşti. A fost un timp în care cronica zisă a lui Nestor era, de asemenea, considerată ca un țesut de povești legendare, a cărei cronologie, de pildă, a expedițiilor varege împotriva Constantinopolului, era supusă celor mai serioase îndoieli. Sunt însă numai cîțiva ani de cînd s-a afirmat, într-o comunicare făcută la Congresul studiilor bizantine din Roma, că în cele din urmă critica modernă se întoarce la datele amintite de vechea tradiție istorică, păstrată de analele ruseşti [27].

Să amintim numai în treacăt, deoarece am stăruit mai pe larg asupra ei, evoluția în totul identică a cercetărilor întreprinse în jurul povestirilor epice ale literaturii medievale. Se cercetează și se dovedește că povestirea din vestita *Chanson de Roland* altoiește pe fondul istoric al unei întîmplări mai vechi, din timpul lui Carol cel Mare, evenimente nu mai puțin reale și figurile nu mai puțin adevărate ale vremilor Cruciatei, în care normandul Turoldus își scria nemuritoarele versuri [28]. Dar și în tezaurul de basme al *Epopeei Nibelungilor,* cercetarea mai recentă a desprins de asemenea elemente precise ale unor reali-

[27] Da Costa-Louillet, *Y eut-il des invasions russes dans l'empire byzantin avant 860 ?, Atti del V Congresso Internazionale di Studi bizantini,* Roma, 1939, 65.

[28] P. Boissonnade, *Du nouveau sur la chanson de Roland,* Paris 1923 ; H. Grégoire, *La Chanson de Roland de l'an 1085,* Acad. Royale de Belgique „Bullet. de la classe des Lettres et des Sciences morale et politiques", 5-e série, XXV, 1939, p. 211—273 ; H. Grégoire et R. de Keyser, *La Chanson de Roland et Byzance,* „Byzantion", XIV, 1939, p. 265 și urm.

tăți istorice, îmbrăcate doar în haina unei povestiri legendare [29], și povestirii epice bizantine despre Dighenis Akritas i s-au aflat temeiuri istorice [30].

Precum se vede, se întîmplă ca izvorul să se răzbune împotriva neîncrederii cu care l-a privit școala critică a disciplinei noastre. Socotim deci cu atît mai întemeiată atitudinea ce am putea-o denumi *revizionistă* (acum cînd acest cuvînt nu ne mai sperie, ci dimpotrivă se identifică stării noastre de spirit) a cercetărilor mai nouă, care încearcă a da mai multă crezare tradiției istorice privită ca atare, chiar atunci cînd relațiunea ei este, ca aceea a descălecatului Țării Românești, mult mai tîrzie decît evenimentele, a căror amintire o păstrăm.

III. TEMEIURI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI : CERCETĂRI LINGUISTICE

Credem totuși că a sosit momentul de a încerca o revizuire a părerilor admise pînă acum, și în ce privește tradiția istorică a întemeierii acestui principat. Întreprinderea e desigur foarte cutezătoare, deoarece înfruntă opinia împărtășită de principalele autorități ale istoriografiei noastre ; pe lîngă alte greutăți, mă mai găsesc în situația de a mă afla în contrazicere și cu unele din lucrările mele. Încercarea merită totuși a fi făcută, fie numai pentru că discuția și critica părerilor constituie viața însăși a disciplinei istorice.

Spre a putea fi mai bine înțeleasă argumentarea, este însă necesar să ne întoarcem mai întîi la textul cunoscut al Cronicei anonime, de la care, de fapt, a pornit întreaga controversă :

[29] V. H. Grégoire, *Où en est la question des Nibelungen*, „Byzantion", X, 1935, p. 235 și urm. și Fr. L. Ganshof, *Notes critiques sur la patrie des Nibelungen*, „Rev. belge de philologie et d'histoire", XIII, 1934, p. 1 094 și XVI, 1935, p. 195—210. P. bibliogr. germană cf. H. Schneider, *Der heutige Stand der Nibelungenforschung*, Forschungen u. Fortschritte, XVIII, 15/16, 1942, p. 150—152.

[30] Cf. H. Grégoire, *L'épopée byzantine et ses rapports avec l'épopée turque et l'épopée romane*, Acad. Royale de Belgique, „Bullet. de la classe des Lettres", XVII, p. 463 și urm.

„Însă dintîi izvodindu-se de românii cari s-au despărțit de romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alții în Țeara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Mureșului și pre apa Tisei ajungînd și pînă la Maramureș, iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre sub poalele munților pînă la apa Oltului, alții s-au pogorît pre Dunăre în jos, și așa umplîndu-se tot locul de ei, au venit pînă în marginea Nicopoii.

Atuncea s-au ales dintr-înșii boiarii, carii au fost de neam mare, și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adică mari bani. Și așezară întîiu să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Și așa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

Iar cînd a fost cursul anilor 6798(=1290), fiind în țeara Ungurească un voievod ce l-au chemat Radul Negru Voievod, mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade, români, papistași, sași și tot felul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviței, început-au a face țara nouă. Întîiu au făcut orașul ce-i zic Cîmpulung ; acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au descălecat la Argeș, și iară au făcut oraș mare și și-au pus scaunul de domnie, făcînd curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorîseră cu dînsul, unii s-au tins pre sub podgorie, ajungînd pînă în apa Siretului și pînă la Brăila, iar alții s-au tins în jos preste tot locul de au făcut orașe și sate pînă în marginea Dunării și pînă în Olt.

Atuncea și Băsărăbeștii, cu toată boierimea ce era mai înainte peste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul Vodă Negru, închinîndu-se să fie sub porunca lui, și numai el să fie preste toți stăpînitor. Și de atuncea s-au numit de-i zic Țeara Românească.

Iară titulușul domnului, s-au făcut precum arată mai jos : «Întru Christos Dumnezeu cel bun-credincios și cel bun-decinste și cel iubitor de Christos și sigur biruitor Io, Radul Negru Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țeara Românească și de la Amlaș și Făgăraș herțeg». Acesta este titulușul

domnilor de atuncea începîndu-se pînă acum, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele țerii".

Tradiția istorică a cărei relațiune aparține secolului al XVII-lea este însă ceva mai veche. Ea este arătată la sfîrșitul veacului al XVI-lea de scrierea, de asemenea cunoscută, a ragusanului Luccari, care tipărind la 1604 o lucrare despre analele patriei sale, amintea de un „*Negro Voevoda di nazione Unghero*", care și-ar fi așezat la 1310 Scaunul de domnie la Cîmpulung [31]. Acest „*di nazione Unghero*" nu se potrivește numai cu „Negru-Vodă din Țara Ungurească" al cronicei noastre anonime. El corespunde noțiunii de „*ungurean*" cu înțelesul românilor din Ardeal, așa cum ne-au păstrat-o vorbirea și literatura noastră populară, pînă și balada *Mioriței*. Este înțelesul de stăpînire teritorială ce acoperea numele etnice în Evul Mediu, și care, în chiar anul atribuit descălecării de izvoarele noastre, 1290 [32], ne înfățișează în actele unui notar genovez din Cafa în Crimeea, pe „unguroaica" Mărioara [33].

Reținem totuși, din textul cronicei anonime, întîlnirea a două elemente bine distincte în întemeierea statului muntean : o formațiune de stat mai veche, în Oltenia, de origine *sudică*, de la miazăzi de Dunăre, și una mai nouă la stînga Oltului, de obîrșie *nordică*, întemeiată de un voievod venit din Ardeal. Întîlnirea și fuziunea între aceste două curente a determinat întemeierea Țării Românești.

Cauzele „descălecatului" nu apar însă îndeajuns de lămurite ; ele au fost discutate și precizate de alți cronicari, cari au reprodus această versiune a tradiției noastre istorice. Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul la sfîrșitul secolului al XVII-lea, se întreabă astfel pentru ce a trecut Radu Negru munții din Făgăraș în Muntenia ; ea îi presupune două motive : ori că a voit să se așeze la poalele Carpaților ca o strajă înaintată împotriva pri-

[31] *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, ed. 1790, p. 82. V. *Anexa*.

[32] Nu avem a ține seamă aci de data de 6723 (1215) păstrată de inscripția lui Matei Basarab în biserica de la Cîmpulung. Se poate presupune cu d-l Lapedatu, *op. cit.*, p. 293, că e vorba de o greșală de cetire și că data exactă e *6823 = 1315*.

[33] G. I. Brătianu, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée*, „Romania", LI, 1925, p. 270—71.

mejdiei năvălirilor turcești, — fapt care dealtfel nu se potrivește cîtuși de puțin cu cronologia Cronicei anonime, — ori, după cum ne-o și spune :

„Iaste și altă pricină a socoti, și poate fi să să fie învrăjbit Domnul românilor cu Domnii ungurilor și cu ai sașilor de nescaiva pricini, și de aceea să să fie mutat dencoace. Și nu iaste a nu să crede aceasta că, după ce au trecut Domnul dencoace, n-au mai avut stăpînire peste români în Ardeal : iar nici pre dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost : ci den plaiu încolo stăpînia ungurii, și den plaiu încoace stăpînia Domnul, pînă în Dunăre. Și pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăț (adică singur stăpînitoriu). Ci ori așa, ori într-alt chip să fie fost, nu să zmintește istoria, că ori una să socotească cinevași, ori alta, — nu va greși."

Înainte de a încerca să aflăm noua argumente istorice pe care s-ar putea întemeia o repunere în valoare a acestei tradiții și a interpretării ei, trebuie să amintim un fapt ce nu putea fi cunoscut istoricilor cari au contestat-o, și care ne apare deosebit de limpede din examinarea cercetărilor filologice și lingvistice : tradiția întemeierii statului muntean e în desăvîrșită concordanță cu teoriile cele mai recente despre obîrșia și răspîndirea limbii românești.

„După prăbușirea imperiului bulgar, ne spune unul din învățații străini cari și-au cîștigat mai mari merite în cercetarea originelor poporului nostru, profesorul Gamillscheg, românii din Munții Apuseni se coboară nu numai în așezările eliberate ci și în văile roditoare, locuite în parte de resturile populației slavone imigrată în secolul al VI-lea. Aceste evenimente erau în plină desfășurare cînd ungurii au pătruns în Transilvania apuseană. Probabil încă din secolul al X-lea, românii din Valea Timocului s-au întins spre nord, imigrînd în Oltenia și în sudul Transilvaniei... Limba pe care o aducea populația din Valea Timocului nu se deosebea în trăsăturile esențiale de limba generală românească... Așadar contopirea cu românii din Muntenia nu a prezintat nici o greutate...".

Iar rezumînd mai departe aceste vederi, d-sa ajunge la următoarea încheiere : „Către anul 1100, teritoriul în care limba română a fost limba generală de comunicație cuprindea : 1. Mun-

ții Apuseni, cu regiunile colonizate de români după prăbușirea Imperiului bulgar nord-danubian. 2. Țara Oltului și Munții Făgărașului, unde populația autohtonă păstrase nealterat *l* intervocalic. Aceste două teritorii aveau și o graniță comună. 3. Nucleul sud-estic, alcătuit pe baza cuvîntului țeastă. 4. Părțile septentrionale ale sîmburelui român din Valea Timocului, situate în sudul Olteniei". [34]

E deci limpede că în concepția învățatului romanist, întîlnirea a două curente, *transdunărean* și *transcarpatic*, cu elementele de baștină ale cîmpiei muntene a întemeiat aci limba comună românească, din care s-a dezvoltat graiul nostru de astăzi.

De altă parte, cercetări asupra unor particularități de pronunțare ale limbilor slave duc la constatarea, pe cale filologică, a traiului în comun, a simbiozei românilor cu slavii, care „a avut loc în nord-vest, cît mai aproape de teritoriul lingvistic slovac — probabil mult mai întins în vechime ca astăzi. Despre o astfel de simbioză româno-slavă pe timpul venirii ungurilor în Ardeal vorbește Anonimul notar al regelui Bela. Gelou, după cum spune Anonimul, era voievod *(dux)* al unui popor format din români și slavi (*Blasii et Sclavi*)"[35]. Dacă deci și pe această latură datele lingvistice confirmă în totul tradiția istorică a cuceririi maghiare, nu se poate face aceeași constatare pentru acea a descălecatului din Țara Românească ?

Fiind vorba însă de o tradiție istorică, nu e decît logic să recurgem în primul rînd la argumente și mai ales la documente de ordin istoric. Să examinăm pe rînd, în lumina lor, diferitele elemente ce ni le înfățișează relațiunea Cronicei anonime.

IV. TEMEIURI NOUĂ ISTORICE

E vorba mai întîi de Oltenia, unde s-ar fi constituit întîile așezări ale Basarabeștilor : nu putem decît să constatăm că tot în Oltenia apar primele mențiuni despre o formație de stat româ-

[34] E. Gamillscheg, *Originea românilor*, „Cetatea Moldovei", II, Iași, 1941, p. 8—9.

[35] E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „Transilvania", 73, 1942, p. 154.

nească la nordul Dunării, în afară de ducatele ardelene amintite de notarul regelui Bela. Sunt cnezatele lui Ioan și Farcaș și voievodatul lui Litovoi, pomenite cu toate drepturile lor vechi, de diploma Ordinului Ioaniților din 1247. Din acest document, a cărui autenticitate nu a fost niciodată discutată, rezultă limpede că un singur stat românesc exista la acea vreme la stînga Oltului, voievodatul lui Seneslau : Oltenia pare însă, la jumătatea veacului al XIII-lea, a doua zi după trecerea marii năvăliri tătărești, centrul cel mai activ al vieții românești din această regiune, în strînsă legătură economică și politică cu Hațegul învecinat [36].

Mai e vorba de originea sud-dunăreană a acestor așezări politice olținești, la o dată care desigur nu se poate preciza. Mărturisesc că nu am fost prea surprins, cînd am aflat într-un studiu al învățatului istoric al dreptului slav, d-l Alexandru Soloviev, mențiunea unui proces judecat la 1220 de arhiepiscopul din Ohrida, în care doi arhonți slavi din părțile Skopliei, Litovoi și Mile, se găsesc în litigiu cu Ioan Tihomir și Constantin. Procesul era foarte complicat și privea drepturi de posesiune, zestre și moștenire ce aveau ființă în vremea stăpînirii bizantine din veacul al XII-lea și fuseseră întrerupte de stăpînirea vremelnică a imperiului vlaho-bulgar [37]. Numele de *Litovoi* se mai întîlnește și aiurea în istoria Balcanilor [38], în veacul al XI-lea și al XIII-lea, dar nu e mai puțin caracteristic de a-l găsi alăturat aci, în Macedonia, doar un sfert de veac înainte ca să-l amintească diploma lui Bela al IV-lea în Oltenia, de acel al lui *Tihomir* ; e tocmai numele pe care documentele ni-l arată, în al doilea deceniu al veacului al XIV-lea, ca al tatălui lui Basarab I, voievodul Țării

[36] V. I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele ist. române*, p. 41 și urm.

[37] A. Soloviev, *Sîrbii și dreptul byzantin la Skoplie* (în limba sîrbă), „Glasnik Srpskog Naučnog Društva" („Bull. de la Soc. scientif. de Skoplie"), XV—XVI, 1935—1936, p. 29 și urm. Am mai semnalat aceste împrejurări în cartea mea *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Paris-Bucarest, 1936, p. 112.

[38] N. Iorga, *Sîrbi, bulgari și români în Peninsula Balcanică în Evul Mediu*, „An. Ac. Rom." Mem. Secț. ist., S. 2-a, XXXVIII, 1916, p. 124 ; *Hist. de la vie byzantine*, II, p. 211, n. 5 ; *Etudes byzantines* I, p. 23, 34, Kekaumenos, ed. Wassiliewski-Jernstedt, p. 28 : Αυτοβόης ὁ Διαβολήτης; Choniates, ed. Bonn, p. 564 : Αυτοβόης.

Românești. Nu e deci o ipoteză prea îndrăzneață de a socoti că stăpînirile românești, dovedite documentar în Oltenia la mijlocul veacului al XIII-lea, să fi avut legături cu lumea de dincolo de Dunăre, peste care se întinsese, în jurul anului 1200, cîrmuirea imperiului vlaho-bulgar al Asăneștilor, a cărui expansiune atinsese, în Banatul Severinului, granițele regilor arpadieni ai Ungariei.

Era dealtfel firesc ca această latură a tradiției noastre să capete o deosebită valoare în ochii istoricilor maghiari. Într-o lucrare recentă, d-l Ludovic Elekes vede în ea dovada unei conștiințe „de a fi venit dinspre miazăzi", care ar fi dăinuit încă în secolul al XVII-lea cînd se redacta Cronica anonimă [39]. Dar reproducînd cu un deosebit interes cuvintele care o înregistrează, ocolește cu nu mai puțină grijă partea ce se referă la descălecatul lui Negru Vodă, purces din Ardealul unde *nu trebuie* să se afle români la această dată.

Ajungem astfel la acest al treilea factor al tradiției noastre istorice, cel mai însemnat și totodată și cel mai discutat. Și aci trebuie amintită o coincidență, ce ar fi meritat desigur să reție mai mult atenția istoricilor noștri : un cercetător german, d-l Schönebaum, examinînd de curînd așezările politice și bisericești ale Transilvaniei la sfîrșitul veacului al XIII-lea, constată că tendința constituțională a ultimilor regi Arpadieni era de a constitui în Ardeal așa-zisele „universități", adică, în înțelesul medieval al cuvîntului : comunități privilegiate ale diferitelor naționalități. S-au și constituit, astfel, „universități" ale ungurilor, sașilor și secuilor, care au încheiat mai tîrziu alianța celor trei națiuni, unite pentru menținerea exclusivă a privilegiilor lor. Și valahii tindeau către anul 1290 a constitui o asemenea comunitate. La 1291, sub Andrei al III-lea, mai sunt convocați, pe lîngă nobilii, sașii, ungurii și valahii la adunările pentru dieta ardeleană. Dar aceasta este și ultima lor menționare. În 1292 și 1298, la Pesta, apar în locul lor nobilii cumani ; iar valahii dispar de atunci din rîn-

[39] *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft, Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XVI Jahrh.*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", VII, 1941, p. 397.

dul acelora chemați la adunările ordinelor privilegiate ale Ardealului [40].

Autorul articolului, d-l Schönebaum trece cu oarecare ușurință asupra faptului : destinul poporului valah era să nu constituiască atunci o Universitate, iar ocazia pierdută nu se va regăsi decît peste cele cinci secole, care despart chemarea nobililor valahi din 1291 de *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 [41]. E cam sumară această explicație, care lasă loc alteia, pe care autorul n-a voit să o exprime, dar în schimb o putem citi aproape zilnic în scrierile cu care propaganda maghiară a umplut întreaga presă a Europei : poporul valah din Ardeal era atunci ori prea înapoiat, ori prea puțin numeros, pentru a putea fi luat în seamă ca un factor organizat în viața statului, o comunitate privilegiată pe teritoriul Coroanei Sf. Ștefan.

Ne putem însă întreba dacă cumanii, cari înlocuiau pe valahi cîțiva ani mai tîrziu, erau în număr atît de covîrșitor sau de o cultură atît de superioară, pentru a fi preferiți fără discuție valahilor ? Cumanii erau într-adevăr păstori nomazi, emigrați de curînd din întinderile stepei și puteau fi totuși preferiți românilor în adunările politice convocate de Coroana ungurească.

E, deci, de la sine înțeles că explicația trebuie să fie alta. Valahii ardeleni n-au ajuns să constituie o „universitate" pentru că n-au fost lăsați să o constituie, desigur nu din motive de ordin național, deoarece nimic nu era mai străin de concepția de stat a regatului apostolic al Ungariei, dar probabil din împrejurări de ordin confesional. Turburările prin care trecuse Ungaria în vremea regelui Ladislau Cumanul îngrijorează adînc Curtea pontificală, protectoare a regatului învestit cu misiunea de Cruciată împotriva păgînilor, dar și în contra schismaticilor. Reacțiunea catolică sprijinită de Roma a întemeiat acolo stăpînirea Casei de

[40] H. Schönebaum, *Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches*, „Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa", II, 1938, p. 38—39. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 178, observase această înlocuire, crezînd însă că adunarea ar fi privit chestiuni relative la cumani, deși „excluderea românilor" îi pare de asemenea probabilă.

[41] H. Schönebaum, *ibid.*, p. 39.

Anjou [42]. Ordine privilegiate nu puteau constitui deci decît fiii sufletești ai bisericii catolice și romane. Valahii erau creștini și încă de mult, dar creștinătatea lor era de rit oriental, pe cînd cumanii, botezați de curînd, erau catolici. Prin aceasta chiar situația lor era mai potrivită pentru a figura în adunările nobilimii ardelene, decît era a românilor. Dar numărul lor era prea restrîns ca să se fi putut menține alături de unguri, de secui și de sași.

E adevărat că în volumul recent, în care Institutul pentru Istoria Europei Centro-Orientale din Budapesta a întrunit documentele privitoare la românii din Ardeal [43], editorii socotesc că adunarea din 11 martie 1291 nu avea caracter politic, și că scopul ei nu era decît judecarea unor pricini de ordin privat. Interpretarea nu se potrivește însă cu textul, care e limpede : *pro reformatione status eorundem,* după cum lipsește orice aluzie la o altă adunare de același gen, în care mai reapar — pe lîngă prelații, baronii, nobilii, secuii și sașii — și „*olachi*" la Cluj, la 1 iunie 1355[44]. S-a mai înviat deci, măcar o dată, și sub Angevini în veacul al XIV-lea, vechiul drept al „valahilor" de a lua parte la o „*congregatio generalis*" a ordinelor Ardealului, ceea ce lămurește mai bine încă mișcarea lor din secolul următor și conștiința drepturilor lor. Dar tendința generală a stăpînitorilor era de a înăspri — și nu de a îmbunătăți starea locuitorilor de altă credință.

Desigur aceste condiții nefavorabile, care au apăsat de atunci asupra românilor ardeleni, nu dovedesc încă descălecatul. Dar ipoteza unei emigrări, nu numai de „ungureni" așezați în satele carpatice, dar a unor elemente de conducere atrase de viața mai

[42] Cf. G. I. Brătianu, *Theorie und Wirklichkeit der ungarischen Geschichte*, Bukarest, 1940, p. 21—22.

[43] *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, ed. E. Lukinich, L. Gáldi, L. Fekete-Nagy, L. Makkai, Budapest, 1941, nr. 19, p. 32—34 în n.

[44] *Codex Diplom. Hungaricus Andegavesis*, Budapest, 1891, VI, p. 321 și urm. : *in congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, siculis, saxonibus, olachis ceterisque cuiusvis status et condicionis (hominibus)*... Lipsa acestui document în noua colecție maghiară a fost relevată de d-l I. Moga, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden dest Mittelalters*, Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, VI, 1942, p. 100, n. 5.

liberă de peste munți și izgonite de persecuția religioasă, ce a devenit pe urmă și națională, nu mai pare atît de neprobabilă în urma acestor constatări. Dealtfel nobilimea română din Ardeal n-ar fi urmat astfel decît drumul ce-l străsese mai demult curentul de emigrare peste munți. Cum a spus-o mai demult d-l I. Nistor : „Călcarea dreptului de proprietate al țăranilor asupra pămînturilor cultivate și moștenite de la bătrîni a dat primul imbold la emigrări“ [45]. Să reținem în orice caz potrivirea datelor : 1290, acea a tradiției „descălecatului“ ; 1292, înlocuirea nobililor valahi prin nobili cumani în adunările ordinelor privilegiate din Transilvania. Dealtfel, Țara Făgărașului, de unde ar fi pornit după tradiție descălecătorul, este aproape de locul unde documentele ungurești din întîia jumătate a veacului al XIII-lea menționează o „țară a valahilor“ *(terra Blacorum,* 1222).

Mai este însă un element de considerat, și acesta e chiar numele, sau porecla de „Negru“ a voievodului legendar. Această coloare care are un înțeles politic în terminologia popoarelor turco-mongole a fost interpretată în mod deosebit. Cu toate că părerea a fost combătută [46], sunt încă destule indicii în favoarea lămuririi date de Onciul : „Epitetul *alb* dat capitalei unei țări principale era un obicei general la popoarele turaniene... Țara dominantă fiind *albă*, cea supusă a fost numită, prin contrast, *neagră*. În mod analog, și Ardealul s-a numit, după cucerirea ungurească, «Ungaria neagră»“ [47]. Faptul e dovedit de o scrisoare din 1006 a episcopului Bruno, și de o interpolație din veacul al XII-lea în cronica lui Adhémar de Chabannes, după cum în cea mai veche cronică rusească, ungurii „albi“ sunt acei cari cuceresc Panonia, fiind urmați mai tîrziu de cei „negri“ [48].

Pare deci cu atît mai ciudat că Onciul, care a cunoscut și a semnalat această particularitate, nu a ajuns la concluzia ei logică,

[45] *Emigrările de peste munți*, „An. Ac. Rom.“, Mem. Secț. Ist., seria 2-a, XXXVII, p. 818.

[46] V. I. Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Wien, 1910, p. 40 și urm.

[47] *Originele Principatelor Române*, p. 23.

[48] Mon. Hung. Hist. Diplomataria, VI, 17, Mon. Germ. Hist. SS, IV, p. 123 și 131. Cf. G. Vernadsky, *Lebedia, Studies on the magyar background of Kievan Russia*, „Byzantion“, XIV, 1939, p. 184—185.

ci a căutat aiurea lămurirea lui Negru-Vodă, „personificare poetică a originelor în partea răsăriteană a Țării Românești" : „Domn român, scrie el, venit aci din altă parte, și nu din Oltenia, domn care întemeiază aci statul dar nu dinastia, domn căruia i se închină Basarabii olteni, foști înainte de dînsul și urmași după el : Negru-Vodă, ca personificare a întemeierii Statului, reprezintă în tradiție, din toate punctele de vedere, domnia Asăneștilor în Țara Românească..." [49].

Oricari ar fi motivele, care nu ne interesează aci, pe cari Onciul le aduce în sprijinul acestei teze, ni se pare din însăși alăturarea acestor două pasaje că concluzia se află într-o vădită contraziccre cu premizele. Nu fără dreptate Hasdeu observa în stilul său malițios că „a fost o poticneală nenorocită" [50]. Voievodul „Negru" din țara Ungurească nu putea veni, așa cum ne-o arată și Cronica anonimă, decît din Ungaria „Neagră", ținutul de curînd cucerit, țara de margine a regatului, care și-a păstrat dealtfel multă vreme o autonomie vecină uneori cu independența, sub puternicii ei voievozi [51].

Credem însă că Onciul a văzut limpede în ce privește confuzia pe care tot el a stabilit-o, între întemeietorul, descălecat din Ardeal, și adevăratul Radu-Vodă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, confuzie sporită și dezvoltată de relațiunea literară a cronicarilor tîrzii.

Concluzia lui își păstrează și astăzi întreaga valoare : „Cît despre *Radul Negru*, devenit în acest fel fundator al statului, nu poate după cele arătate, să mai încapă îndoială că personajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Țării Românești, care după 1372, părăsește feudurile ungurești Amlaș și Făgăraș, desfăcîndu-se de suzeranitatea regelui Ungariei ; Radul Basarab întemeietorul Tismanei, Coziei și Cotmenii și probabil încă și al altor mînăstiri și biserici, glorificat de călugări mai mult decît vreunul din predecesorii săi și numit în tradiția de la Tismana

[49] D. Onciul, *op. cit.*, p. 33—34.

[50] B.P. Hasdeu, *Negru Vodă*, p. XLVIII.

[51] I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, „Anuarul Instit. de Ist. Națională", Cluj, VII, 1938.

chiar ca fundator al statului. Dat fiind de o parte Radul-Vodă al călugărilor, de altă parte Negru-Vodă al tradiției populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amîndoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru*" [52].

Această interpretare are cu atît mai mult temei, cu cît e confirmată deplin de unele date, pe care Onciul nu le cunoștea atunci cînd publica studiul său, de o atît de pătrunzătoare critică.

O cronică italiană contimporană, acea a fraților Gatari, închinată seniorului Padovei, Francesco de Carrara, amintește la anul 1377 de războiul pe care regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, l-a dus împotriva lui „*Radano, prinzipe di Bulgaria infedelle*", care cu ajutorul turcilor și cu arme trimise de venețieni, vrăjmașii regelui, îl adusese în grea primejdie. Biserica Sf. Maria din Zell mai păstra, un secol mai tîrziu, darurile oferite de regele Ludovic, ca semn de mulțumire că fusese mîntuit de marele pericol prin care trecuse în clipa bătăliei. Se lăuda desigur către prietenii săi din apus, în stil de „comunicat", cu izbînda pe care o cîștigase, dar cîțiva ani mai tîrziu măsurile luate la hotarul din sud-est nu arătau mai mult decît intenția de a cuprinde cîndva Țara Românească [53].

Radu-Vodă, care a domnit între anii 1376 și 1384, ale cărui chip și rămășițe ni le păstrează probabil pictura și mormîntul din biserica domnească de la Curtea de Argeș, nu a fost deci numai ctitorul evlavios de mînăstiri, pe care l-au preamărit călugării ctitoriilor sale. El apare în istoria țării așa cum ni-l înfățișează monetele din vremea scurtei sale domnii : singurul domn român care și-a întipărit chipul, îmbrăcat din cap pînă în picioare în armura de fier a cavalerilor războinici ai Apusului, contimporani cu el și rivali în isprăvi războinice. Iar sulița pe care o ține în mînă, departe de a fi aci un simbol de vasalitate, cum încearcă a insinua studiul recent al unui istoric maghiar[54], este dimpotrivă

[52] *Originele Principatelor Române*, p. 64—65.

[53] Cf. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Bassarab en 1377*, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 și urm.

[54] L. Elekes, *Ungarn u. die Anfänge des rumänischen Staatswesens, Siebenbürgen*, 1940, p. 117, cf. *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", VII, 1941, p. 454.

arma cu care a luptat împotriva suzeranității regelui Ungariei. Cinci veacuri înainte de războiul de independență împotriva turcilor, Radu-Vodă a fost luptătorul neatîrnării împotriva Ungariei, acel care a rupt, desigur cu sacrificiul feudelor de dincolo de munți, legăturile de vasalitate pe care predecesorii săi le recunoscuseră la jumătatea veacului al XIV-lea. Lui și nu altuia, i se potrivește definiția tîrzie a cronicei că „după ce au trecut Domnul dincoace, n-au mai avut stăpînire peste români în Ardeal, iar nici pe dînsul să-l stăpînească cineva n-a fost". Era deci ușor și aproape firesc să se stabilească o confuzie în mintea urmașilor, între evenimentele mai puțin cunoscute de la sfîșitul veacului al XIII-lea și faptul de mare răsunet istoric și politic, al luptei lui Radu-Vodă împotriva puternicului suzeran angevin, întocmai cum tradiția istorică a Elveției a putut confunda unele fapte și împrejurări, din epoca mai veche a originelor Confederației, cu acea mult mai precisă în amintirea contimporanilor, a marii biruințe de la Morgarten.

ÎNCHEIERE

Dacă este însă vorba de confuzii, mi se pare a fi de cea mai elementară logică să considerăm că într-o confuzie trebuie să existe doi termeni. S-au luat mai multe trăsături de la cel mai recent, mai cunoscut, mai viu în amintirea cronicelor, dar aceste caracteristice s-au suprapus, ca un strat mai nou de pictură, unui fond mai vechi, de a cărui existență iarăși nu ne putem îndoi. Radu-Vodă, întemeietorul independenței voievodatului la sfîrșitul veacului al XIV-lea, nu exclude deci, în părerea noastră, posibilitatea existenței unui „Negru-Vodă", descălecător de țară, în ultimii ani ai veacului precedent, confundat sau nu cu Basarab I.

Putința acestui descălecat, a cărui mărturie precisă nu e înscrisă într-un document contimporan, dar o păstrează o stăruitoare tradiție istorică, nu e contrazisă de împrejurările de politică generală ale vremii în care l-a așezat relațiunea Cronicei anonime, sau aceea pe care s-au întemeiat analele lui Luccari. Ultimul deceniu al veacului al XIII-lea și primul deceniu al celui

următor deschid în istoria regatului unguresc o perioadă de criză și de lupte lăuntrice, care îl lipseau de orice posibilitate de a-și continua expansiunea sau chiar de a-și menține hegemonia dincolo de Carpați. Că unele elemente ale nobilimii valahe din Ardeal, excluse din rîndul ordinelor privilegiate, să-și fi încercat norocul dincolo de munți, sub conducerea unui „descălecător" îndrăzneț, rămîne deci o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu mai are motive întemeiate de a o respinge, fără a o supune unei noui și adîncite discuții și cercetări. Faptul pare a fi dealtfel adeverit prin documente pentru fiii voievodului ardelean Ladislau Borza, răsculat împotriva regelui Carol Robert, cari continuă și după moartea tatălui lor a neliniști „părți însemnate ale regatului nostru din Transilvania". Putem presupune, cu d-l I. Lupaș, că *„aceștia nu se vor fi refugiat în Serbia, ci în Țara Românească la Basarab cel Mare,* putînd fi socotit și acesta între *dușmanii necredincioși regelui* — amintiți în documentul de la 1329" [55]. E deci cu atît mai probabil ca nobili *români* din Ardeal să fi apucat același drum, încă înainte de fiii voievodului Ladislau.

„Descălecatul" din jurul anului 1290, intercalat în cronologia Țării Românești de la stînga Oltului, între stăpînirea efectivă a lui Seneslau Voievod din 1247 și acea a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a cărui primă mențiune sigură este din 1324, nu ar întîmpina din acest punct de vedere nici o dificultate. Data de 1310 la care Luccari amintește așezarea Scaunului de Domnie, la Cîmpulung, nu e nici ea în contrazicere cu realitatea istorică, a cărei mărturie e piatra de mormînt de la 1300 a comitelui Laurențiu, stăpînul de atunci al orașului de la poalele de miazăzi ale Carpaților [56].

Chiar dacă ne oprim la cealaltă ipoteză, că Negru Vodă ar fi însuși Basarab, ceea ce dealtfel nu s-ar mai potrivi cu versiunea

[55] I. Lupaș, *Un voievod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar: voievodul Ladislau (1291—1315),* în *Studii. Conferințe și comunicări istorice,* II, Cluj, 1940, p. 40.

[56] Un comite Laurențiu de Doboka, ban al Severinului, la 1272, fiul altui Laurențiu, voievod, din timpul lui Bela IV. V. Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 420. Să fie și acel din Cîmpulung din aceeași familie ? Familia de Doboka a fost înrudită mai tîrziu cu Basarabii.

literară a tradiției istorice, rămîne întreagă ideea descălecatului, mai ales cînd ne amintim că în țara Oltului, deci și a Făgărașului, tătarii au fost întîmpinați la 1241 de oastea lui *Bezerenbam ;* unii au voit să vadă în el un ban al Severinului *(De Zeuren ban),* dar cercetarea recentă a revenit asupra acestei interpretări, prea influențată de scrierea numelor în lista unui indice filologic, pentru a recunoaște în luptătorul de dincolo de munți tot un *Basarabban* [57]. Dealtfel, și vatra numelui Băsărabă nu e tot în ținutul Hațegului și al Hunedoarei ?

Dar vechea noastră tradiție istorică, de este să-i aflăm nouă temeiuri și să-i redăm crezare, mai are un rost, pe care la capătul acestei încercări de a o apăra împotriva tuturor criticelor care au contestat-o, nu se cuvine să-l nesocotim. Ea restituie Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice și linguistice i-au restituit acel de leagăn al limbii și al poporului român. Prin aceasta, tradiția istorică și cercetarea graiului nu fac decît să întregească ceea ce natura însăși a înscris în relieful de stîncă al podișului carpatic, a cărui coroană de munți străjuiește peste veacuri dezvoltarea acestui neam și împlinirea destinelor sale pe pămîntul vechii Dacii.

[57] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei,* Acad. Română, „Studii și Cercetări", XXI, p. 520.

IV.
TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

Într-o conferință dezvoltată în luna februarie 1944, la Institutul de Istorie Universală „N. Iorga" [1], d-l Ion Moga, profesor la Universitatea din Cluj—Sibiu, a adus nouă și însemnate contribuțiuni la problema, ce o ridicasem în comunicarea făcută la Academia Română, despre tradiția istorică a descălecatului Țării Românești. Dacă în această comunicare mă străduisem să arăt că *în principiu*, față de rezultatele obținute de alte cercetări cu privire la tradițiile istorice medievale, se poate încerca o revizuire a punctului de vedere admis de istoriografia noastră modernă, care tăgăduia existența lui „Negru-Vodă" și a descălecatului în întemeierea Țării Românești, studiul d-lui Moga, examinînd problema *în fapt*, pe temeiul datelor locale pe care le cunoaște atît de bine, strînge mai de aproape cercul posibilităților și transformă, am putea spune, ipoteza într-o mai mare probabilitate.

În special două elemente sunt de reținut din interesanta d-sale expunere : existența unei tradiții *locale* despre Negru-Vodă în ținutul Făgărașului [2] — și a certurilor lui cu un senior feudal ungur (tradiție din satul Breaza, în Țara Oltului) și coincidența — pe care o amintisem — a datei presupuse a descălecatului cu o *restrîngere reală a drepturilor populației românești din Ardeal*, în folosul nouei ordini feudale, pe care se sprijinea în acea vreme monarhia ungurească. Apar aci, dacă nu chiar fapte care să confirme cu preciziune trecerea peste munți a întemeietorului Țării Românești unificate, dar în tot cazul elemente de natură să lămurească acest proces istoric și să-l așeze într-un

[1] *Regnum Transsylvanum și descălecatul Țării Românești.*

[2] Cf. Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Sibiu 1944, p. 82. V. și Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. XXXVI, după I. Pușcariu, *Date istorice...*, Sibiu 1892, I, p. 154.

cadru mai larg decît acel ce a fost considerat pînă acum : acel al relațiunilor dintre stăpînirea regilor unguri în Ardeal, în ultimul secol al dinastiei Arpazilor, cînd se constituia ordinea feudală a „stărilor" privilegiate, care va căpăta deplina ei dezvoltare în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, și populația românească autohtonă, cîrmuită de vechi tradiții ce fuseseră respectate la început, dar care de atunci înainte sunt tot mai mult încălcate și nesocotite.

Problema capătă astfel cu totul alt înțeles și ne impune să cercetăm nu numai dacă tradiția istorică a descălecatului, păstrată de izvoare tîrzii în Muntenia — și deci suspectă spiritului critic al istoricilor noștri — este verosimilă, ca o împrejurare specifică a întemeierii acestui principat, ci dacă ea nu ni se înfățișează și ca o latură a unui proces istoric mai larg, ce cuprinde și lămurește întemeierea ambelor state românești la sfîrșitul Evului Mediu — și le dă în același timp temeiul comun al unității de origine, al acelorași cauze. O examinare a celeilalte tradiții istorice, mai bine întemeiate prin cronici și documente, a descălecatului Moldovei, poate folosi în oarecare măsură lămuririi acestei chestiuni, atît de mult și de aprig contestate ; ea ne poate da, în orice caz, posibilitatea de a considera în dezvoltare paralelă și derivînd din împrejurări comune ale vieții românești, de o parte și de alta a Carpaților, întemeierea principatelor ce au constituit în cele din urmă statul, expresiunea politică a națiunii românești de ieri și de astăzi.

O cercetare a tradiției istorice a descălecatului Moldovei în lumina unor lucrări nouă poate astfel contribui la o mai bună și deplină lămurire a întregului proces de constituire și de dezvoltare a statelor românești de pe țărmul stîng al Dunării.

I. TRADIȚIA CA IZVOR ISTORIC

Ea ne dă mai întîi prilejul de a stărui încă o dată asupra locului ce revine tradițiilor, mai mult sau mai puțin legendare, printre izvoarele istoriei medievale, cu deosebire în ce privește împrejurările, prea adesea atît de puțin cunoscute, ale întemeierii statelor. Am mai avut ocazia de a face unele apropieri între

tradiția istorică a originilor Confederației elvetice și aceea a descălecatului Țării Românești. Problema „mitului și a realității" la începuturile federațiunii celor trei cantoane primitive a fost reluată în întregime, ținînd seama de ultimele cercetări și ipoteze, în lucrarea recentă a d-lui Henri Naef [3]. Încă din veacul al XVIII-lea, critica a început să atace temeiurile tradiției, în versiunea oarecum definitivă pe care i-o dăduse publicarea lucrării lui Aegidius Tschudi, care așeza la locul ctitorilor pe vestitul arcaș Wilhelm Tell și pe cei „trei elvețieni", al căror jurămînt de pe Grütli îl comemorează și acum sărbătoarea națională de la 1 august. Din 1760 apăruse broșura *Der Wilhelm Tell, ein dänisches Märchen,* în care figura legendarului țintitor se dovedea a fi doar o copie după alt arcaș din poveste, Toko, creațiune a folclorului nordic din Evul Mediu. Zădarnic autoritățile cantonului Uri au poruncit ca broșura vinovată să fie arsă de mîna călăului : Voltaire, în ale sale *Annales de l'Empire,* bucuros de a afla un nou prilej de dărîmare a unui idol consacrat, rostise sentința în termeni neîndoielnici : *„L'histoire de la pomme me paraît bien suspecte, et tout ce qui l'accompagne ne l'est pas moins".*

Opera școalei critice a istoriografiei moderne elvețiene nu s-a mai depărtat de această judecată, care era totuși și o prejudecată. Deși Ioan de Müller rămăsese credincios tradiției în istoria sa a elvețienilor, deși Schiller îi sporise prestigiul cu toată strălucirea marelui său talent, erudiția veacului al XIX-lea, începînd cu profesorul Kopp, constatase că tradiția nu se mai potrivește cu cronologia documentelor publicate, cu deosebire cu aceea a pactului autentic din 1291, din care se întrevedea dealtfel existența unei legături politice mai vechi.

Dar de atunci reacțiunea împotriva exceselor criticei, pe care o semnalam și în alte domenii ale istoriografiei mai nouă, s-a făcut simțită și în privința originilor alianței celor trei cantoane din Alpi. Căutînd împrejurări care să lămurească începuturile unor năzuințe de autonomie și motivele unei acțiuni împotriva prerogativelor suverane ale Habsburgilor, istoricii mai recenți au ajuns, deși nu se potrivesc asupra datei exacte a evenimentelor,

[3] *Guillaume Tell et les trois Suisses,* Lausanne, Spes, 1942.

să recunoască tradiției un fond nediscutabil de adevăr. A fost totuși o mișcare împotriva unor drepturi senioriale, altele decît ale Imperiului, a reprezentanților locali ai acestei autorități străine, a castelelor și locurilor întărite care-i adăposteau și, în această luptă de răzvrătire a muntenilor dornici de libertate, elementele păstrate de tradiție se așează iarăși la locul ce le fusese atît de aspru tăgăduit. Sunt firește confuzii în povestea tradițională, ca în orice izvor istoric de această natură, dar fie că așezăm începuturile Confederației în jumătatea a doua a veacului al XIII-lea, cu d-l Karl Meyer [4], fie că credem cu d-l Bruno Meyer, într-un amestec al analisticei cu evenimentele care au precedat bătălia de la Morgarten din 1315 [5], faptele în sine nu mai pot fi lipsite de temeiul, pe care istoricii secolului trecut socoteau că nu-l mai pot afla.

Iată cum rezumă, în concluziile sale, d-l Naef rezultatele cercetării privitoare la elementele tradiției, despre întemeierea Confederației :

„*Wilhelm Tell.* Cu toate trăsăturile legendare care îndeamnă încă pe mulți eruditi să respingă tot ceea ce îl privește, mai mulți maeștri, dintre cei mai serioși, nu mai au această brutalitate. În lipsa numelui său exact, se pot reține salutul adus pălăriei și lovitura din potecă, fără a fi învinuiți de superstiție, avantaje ce nu le avea generația care ne-a precedat. Să nu avem cutezanța să afirmăm ceea ce oamenii de meserie nu îndrăznesc să considere ca sigur, dar să ne bucurăm să știm că soarta istorică a lui Tell e în mîinile unor eruditi scrupuloși, care în deplină conștiință nu renunță să-l zmulgă lumii iluziilor...

Jurămîntul, a cărui dată rămîne nesigură, e cea mai puțin atinsă dintre tradiții. Istoricii cei mai dificili, și poporul căruia îi aparțin, pot încă să cuminece în sfînta poiană. Nu se cunosc numele acelora care s-au adunat întîia oară, dar se știe că acolo s-au întrunit Confederații. Mai mult, nu-ți poți înfățișa coordonarea politică din Waldstätten fără un loc de întîlnire : geografia și cronicile se potrivesc pentru a-l stabili la Grütli" [6].

[4] *Der Ursprung der Eidgenossenschaft*, „Zeitschrift für Schweizerische Geschichte", XVI, 3, 1941, p. 285 și urm.

[5] *Die ältesten eidgenössischen Bünde*, Zürich, 1938, p. 123 și urm.

[6] *Guillaume Tell et les trois Suisses*, p. 106—107.

Odată cu această restabilire a drepturilor tradiției, s-au adus desigur și rectificări expunerii și interpretării ei. Multă vreme s-a considerat că lupta pentru libertate a cantoanelor era și o luptă socială, că democrația munților, anticipare a viitorului, a înfruntat în valea de la Morgarten oastea feudală a unor veacuri apuse. Amintind de tăgada oricărui rost al nobilimii la începuturile Confederației, pe care Jean-Jacques Rousseau o atribuie unuia din eroii *Nouei Heloïse*, d-l Naef scrie :

„Asemenea cuvinte au o viață îndărătnică. Și totuși, Milord Bomston nu le-ar mai spune astăzi. Familiile Fürst sau Stauffacher semănau foarte mult cu «gentilomii», dacă acest termen anacronic s-ar mai putea întrebuința. Oamenii liberi de atunci erau amestecați cu mica nobilime, în așa fel că o demarcare e de cele mai multe ori imposibilă." [7]

Iar alt comentator recent al acelorași cercetări adaugă următoarele, care-și păstrează valoarea și în afară de domeniul propriu-zis al istoriei elvețiene :

„Pentru a înțelege Elveția primitivă, e necesar a da cuvîntului *libertate* înțelesul pe care-l avea în veacul al XIII-lea. Elvețienii nu se luptau pentru o libertate abstractă, dar pentru libertăți concrete, spre a le apăra sau a le dobîndi. Libertatea întemeietorilor se confunda cu libertatea teritoriului, cu independența. Ea nu avea nimic comun cu o ideologie, nu avea nimic revoluționar, ci era prin esență conservatoare ; ea se întemeia pe hrisoave, pe drepturi, pe scutiri, pe privilegii, pe o stare socială ce trebuia menținută împotriva oricărei puteri ce încerca să se ridice între omul liber și împărat.

Evul Mediu ignora *egalitatea,* pe care nici natura nu o cunoaște. Inegalitatea era un principiu juridic, deoarece fiecare clasă avea statutul său social, jurisdicțiunea ei specială. Comitele nu era egal cu baronul, baronul cu seniorul, seniorul cu burghezul, burghezul cu țăranul, țăranul cu meseriașul, omul liber cu iobagul.

Oamenii de atunci nu aveau drepturi politice, dar erau mult mai egali decît astăzi din punct de vedere economic, fiecare în propriul său mediu, în breasla sau în corporația sa agricolă. Erau

[7] *Ibid.*, p. 91.

mai puțin urmăriți de stat, mai puțin încărcați de impozite. Deosebirile de condiții nu erau resimțite ca umilințe, căci orice inegalitate se justifică atunci cînd fiecare rol e ținut cu mîndrie.

Cînd ținutul Schwyz a luat în stăpînire teritorii nouă, nu a făcut-o pentru a le elibera sau spre a da populației libertățile și drepturile țării vechi, ci pentru a-și exercita suveranitatea asupra unor supuși. Țările cucerite de Waldstätten n-au făcut decît să-și schimbe seniorii. Întemeietorii Elveției erau oameni ai timpurilor lor, ei gîndeau și lucrau ca membri ai Sfîntului Imperiu ; oameni liberi, cavaleri și judecători în văile lor, ei apărau drepturi recunoscute și privilegii feudale. Nu se află la ei nici o urmă a spiritului democratic modern, de care ar voi să-i apropie istoria oficială, făcînd din ei precursori ai revoluției franceze.

În schimb, un mare gînd susține și inspiră pe primii elvețieni : *unirea claselor pentru o acțiune comună*. Aceasta e gloria lor : idee generoasă de oameni liberi, spirit cavaleresc, conștiință creștină, care vor găsi întreaga lor dezvoltare în *frăția de arme*, în apărarea comună, origine și principiu ale Confederației elvetice" [8].

Și aceste considerațiuni, care restabilesc adevărul istoric prea multă vreme întunecat de patimi politice ale unor timpuri mai apropiate, înfățișează oarecare paralelism cu modul de a privi și de a judeca pe întemeietorii statelor românești. Însuși Nicolae Iorga, care văzuse în primul voievod al Țării Românești un țăran mai înstărit în sfatul altora, prea puțin deosebiți de viața satelor, pe care o mai oglindesc căciulile și cojoacele luptătorilor zugrăviți de *Chronicon Pictum*, cu prilejul înfrîngerii lui Carol Robert de oștenii lui Basarab, — își schimbase părerea după descoperirile din mormintele de la Sf. Nicolae din Curtea de Argeș[9]. Domnitorul și membrii familiei sale, înmormîntați în Biserica Domnească, erau oamenii unei alte lumi, în strînsă legătură cu viața feudală a Apusului, înveșmîntați în hainele croite după obiceiul seniorilor, împodobiți cu stemele și giuvaerele unei ci-

[8] P. de Vallière, *Comment la Suisse est née*, „Le mois Suisse", 5-e année, no. 51, 1943, p. 96—97.

[9] Cf. N. Iorga, *Originea, firea și destinul neamului românesc, Enciclopedia României*, I, p. 40.

vilizaţii a claselor stăpînitoare. Biserica lor reproducea, în zidire ca şi în pictură, modelele vestite ale Bizanţului Paleologilor.

La război porneau apăraţi de platoşele şi coifurile grele ale cavalerilor din vremea lor, ce împodobesc chipul lui Radu I pe monetele sale şi pe care i le trimetea, cum pomenesc unele izvoare, Veneţia prietenă [10]. Firește, aceştia erau cavalerii, căpeteniile ; sub ei şi în urma lor se înşira oastea de ţară, cu cetele ei rînduite după sate şi ţinuturi, cu armele mai simple şi caii cei mărunţi ai unor gospodării modeste. Şi aci deci, *unirea claselor pentru o acţiune comună*, împotriva vrăjmaşului din afară, este o trăsătură caracteristică a începuturilor vieţii noastre de stat, ce o apropie de originile Confederaţiei elveţiene, aşa cum se potriveşte tradiţia semilegendară a originilor ei cu aceea a descălecatului ţărilor românești.

E în orice caz de reţinut faptul că o legendă, chiar dacă prezintă trăsături comune cu altele, asemănătoare, ale literaturii populare a lumii medievale, nu trebuie neapărat înlăturată ca izvor de informaţie istorică. Forma pe care o îmbracă în tradiţia tîrzie, cum e cazul în Elveţia ca şi în Principatele Române, poate fi înrîurită de răspîndirea unui ciclu de povestiri, de puterea unei figuri simbolice, atît de obişnuită în concepţia Evului Mediu ; fondul, însă, pe care se întemeiază, poate fi nu mai puţin un fapt tot atît de real, ca lupta din Pirinei ce a dat naştere epopeei franceze a viteazului Roland, sau „conjuraţia" cantoanelor de care se leagă povestea isprăvilor lui Tell. A respinge în totalitatea ei o tradiţie istorică, numai pentru că unele din elementele ei au aspecte legendare, e o greşeală tot atît de vădită ca şi însuşirea ei totală, fără nici o judecată sau măcar o contribuţie a spiritului critic.

Unul din exemplele cele mai caracteristice în această privinţă îl constituie tradiţia celuilalt „descălecat" al istoriei româneşti, acel care se leagă de întemeierea ţării Moldovei.

[10] V. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*. „Rev. hist. du Sud-Est Européen", II, 1925, p. 73 şi urm.

II. DESCĂLECATUL MOLDOVEI : ISTORIE ȘI LEGENDĂ

Spre deosebire de tradiția istorică a întemeierii voievodatului Țării Românești de către Negru-Vodă, aceea a celui de al doilea Principat dinspre miazănoapte nu a întîmpinat nici o obiecțiune esențială în istoriografia noastră critică din ultimele decenii. „Cu mult mai certă și mai precisă decît asupra originilor Țării Românești este tradiția noastră indigenă despre începutul Moldovei ca stat român", scria de la începutul studiului său despre „originile Principatului Moldovei" Dimitrie Onciul [11].

Două argumente, într-adevăr, îndreptățeau acest mod deosebit de a privi împrejurările istorice ale întemeierii Moldovei : „primele elemente de istoriografie indigenă", după expresia lui Onciul, care înregistrează tradiția, cele mai vechi letopisețe scrise în limba slavonă — Bistrița, Putna, cronica anonimă — sunt scrise nu mult mai tîrziu decît un secol, de la întîmplările ce le relatează ; nu era cazul în Muntenia, unde intervalul în timp, între evenimente și redactare, este întreit. Dar mai ales, știrea descălecatului, păstrată de izvoarele noastre în forma ei legendară, e deplin confirmată de texte contimporane, cronicele perioadei angevine din Ungaria și diplomele Regelui Ludovic I din 1349 și 1365. S-a putut face cel mult o deosebire între elementul legendar propriu-zis : vînătoarea zimbrului, care aduce pe descălecător să descopere apa Moldovei și ținutul ei — „un mit așa-zis etiologic, scrie Onciul, mit inventat cu scopul de a explica un fapt dat" [12], în speță stema țării cu capul de bour și numele localității Boureni [13] — și faptul istoric, în sine, al unei expansiuni a românilor din Maramureș, pe care nimeni nu-l contestă. Toți istoricii mai de seamă sunt de acord în această privință și ar fi de prisos să mai înșirăm aci păreri, care sunt atît de asemănătoare. Ceea ce s-a accentuat în ultimul timp e mai degrabă contrastul dintre întemeierea celor două principate

[11] *Originile Principatelor Române*, p. 69.

[12] *Ibid.*, p. 76—77.

[13] Un alt Boureni în Maramureș. A. Filipașcu de Dolha și de Petrova, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 86.

românești, conform teoriei care respinge tradiția descălecatului în Țara Românească. Independent de știrile răzlețe, care ar întări presupunerea că încă înainte de descălecare fiinţau în Moldova de mai tîrziu mici formaţiuni politice, asemănătoare cnezatelor şi voievodatelor din veacul al XIII-lea, din regiunea Oltului, Nicolae Iorga constată în ultima versiune redactată de el a *Istoriei românilor* că „din Maramureş s-a produs mişcarea spre răsărit, din care va ieşi a doua ţară românească liberă" [14]. În legătură cu lupta regelui Ludovic împotriva tătarilor, ţara întemeiată la răsărit de Carpaţi nu e la început decît o „marcă", un ţinut de graniţă şi de strajă : „Moldova lui Dragoş nu era decît un fel de feudă militară regală" [15]. De-abia răscoala lui Bogdan, care coboară şi ea din Maramureş dincolo de munţi şi alungă pe stăpînul legiuit şi credincios al mărcii, înseamnă, printr-o a doua „descălecare", creaţiunea unui stat moldovenesc, de-sine-stătător.

Se vede de îndată deosebirea faţă de întemeierea „autohtonă" a Munteniei, prin întrunirea, sub un singur voievod, a micilor stăpîniri teritoriale de văi şi plaiuri, ce duce la alcătuirea Ţării Româneşti. D-l P. P. Panaitescu a formulat în această privinţă de curînd o nouă ipoteză, pe care o reproducem : „Este probabil că întemeierea principatului Valahiei, adică întrunirea tuturor micilor state într-unul singur... să se fi îndeplinit în acelaşi fel ca în Rusia, unde unul din cneji sau duci, acel al Moscovei, a devenit reprezentantul celorlalţi faţă de hanul tătarilor, a obţinut din această cauză supremaţia şi, mai pe urmă, unificarea Rusiei sub sceptrul său. Ne întrebăm dacă aceasta n-a fost şi situaţia voievodatului de la Argeş faţă de ceilalţi voievozi şi cneji din Muntenia — şi dacă nu în acest fel a devenit unificatorul ţării, cu ajutorul tătarilor, al căror reprezentant era pentru toată regiunea. Aceasta nu este deocamdată decît o ipoteză, pe care ne gîndim să o dezvoltăm cu alt prilej. Vom face însă să se observe că e în favoarea ei existenţa unei alianţe militare

[14] *Hist. des Roumains et de la romanité orientale*, II, p. 245.
[15] *Ibid.*, p. 253.

între întîiul domn al Munteniei, Basaraba, unificatorul țării, și tătarii." [16]

Desigur problema e interesantă și merită a fi reluată, deși nu se vede nici o incompatibilitate între această legătură cu tătarii și posibilitatea, anterioară, a unei „descălecări", de dincolo de munți, a unor elemente de conducere românești din Ardeal, aflate față de unguri în situația în care se va găsi peste jumătate de secol voievodul Bogdan al Maramureșului, și deci cu atît mai mult îndemnate să caute în noua lor așezare, dincoace de lanțul Carpaților, alt reazim politic decît acel al Coroanei Sf. Ștefan.

Formularea cea mai categorică a deosebirii dintre întemeierile de stat ale Țării Românești și Moldovei aparține însă d-lui C. C. Giurescu. „Între întemeierea Munteniei și aceea a Moldovei, scrie d-sa, este o mare deosebire : cea dintîi se datorește reuniunii diferitelor formațiuni politice dintre Dunăre și Carpați sub un conducător *local*, anume voievodul de la Cîmpulung și Argeș : este prin urmare un proces *intern*. Cea de-a doua este rezultatul unei *cuceriri* din afară, a unei ocupări a teritoriului dintre Carpați, Nistru și Mare, de către un conducător venit de peste munți. În Moldova a fost într-adevăr o *descălecare*, întîi a lui Dragoș, apoi a lui Bogdan, coborîți amîndoi din Maramureș, în timp ce în Muntenia, întemeierea a plecat din însuși cuprinsul viitorului stat." [17]

Va trebui să revenim asupra acestei distincțiuni și a elementelor ei. Este însă destul de limpede că în ce privește Moldova, tradiția descălecatului, confirmată dealtfel de mărturii contimporane neîndoielnice, constituie un temei nediscutabil al înființării statului.

Și totuși, relațiunea acestor împrejurări, în forma legendară a cronicelor, înfățișează elemente străine de realitatea istorică — care ne duc cu totul în alte domenii. „Legenda lui Dragoș" a fost astfel cercetată mai mult de d-l Romul Vuia, care a scos în evidență asemănările izbitoare ce le prezintă cu alte

[16] P.P. Panaitescu, *Mircea l'Ancien et et les Tatares*, „Revue historique du Sud-Est Européen", XIX, 2, 1942, p. 438—439. O părere asemănătoare în cartea mea *O enigmă și un miracol istoric : poporul român*, p. 112 (în ce privește asemănarea cu Rusia).

[17] *Istoria Românilor*, I[1], p. 372.

povestiri medievale [18]. Iată mai întîi, în rezumat, punctele esențiale pe care le cuprind diferitele versiuni ale vechilor letopisețe moldovenești :

1. „Dragoș-Vodă, sau feciori de domni, pleacă la vînătoare."

2. „Dau de urma unui zimbru, care îi duce dincolo, peste munții înalți, adică în Moldova."

3. „Au nimerit la apa Moldovei, lîngă care au ucis zimbrul."

4. „Aci au găsit locuri desfătătoare, cîmpii deschise, pe care, îndrăgindu-le, le aleg de nouă patrie."

5. „Se întorc în Maramureș, la ai lor, pentru ca apoi să plece toți în noua patrie." [19]

E desigur o legendă eraldică, menită să lămurească rostul capului de bour în stema țării, dar nu e mai puțin sigur că avem a face cu o variantă a unui străvechi tip de legendă, în care eroul urmărind la vînătoare o fiară, îndeobște fermecată, e dus de ea în locuri necunoscute, unde, fie că îl întîmpină tot felul de nenorociri, fie dimpotrivă că află o nouă așezare pentru el și neamul său.

În prima serie se așează toate legendele care au ca figură centrală un cerb, alb sau negru, care uneori se descopere a fi un demon, sau se transformă, printr-o metamorfoză, alta decît acelea ale mitologiei clasice, într-o fată ce dispare ea însăși într-o fîntînă. De același ciclu se apropie și legenda Sfîntului Hubert — vînătorul, căruia îi apare cerbul, cu crucea strălucind între coarne și care se păstrează de asemenea — împrejurare de semnalat — ca simbol eraldic, *pe vechea pecete a orașului Baia, după tradiție întîia capitală a Moldovei* [20].

Cu deosebire însă, legenda lui Dragoș descălecătorul prezintă izbitoare asemănări cu legendele vechilor așezări ale protobulgarilor sau cu aceea care privește pe strămoșii depărtați ai maghiarilor, Huna și Magor. La Jordanes aflăm o poveste aproape identică a trecerii hunilor, duși de o cerboaică misterioasă, dincolo de Marea de Azov, în cîmpiile „Sciției". Originea depărtată

[18] Univ. din Cluj, *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, I, 1922, p. 300 și urm.

[19] *Ibid.*, p. 308.

[20] N. Iorga, *Hist. de Roumains*, III, p. 249.

a acestui motiv, care e comun tuturor acestor povestiri, poate fi mai departe în Orient, sau în India, cum presupune d-l Vuia — dar vînătoarea după un animal care deschide calea spre o așezare nouă, este un element de folclor și de artă specific stepei eurasiatice. Într-adevăr, motivul nu se întîlnește numai în povestirile legendare ale popoarelor nomade, ci și în arta lor. În stilul zis „animal", caracteristic al năvălitorilor, care cutreieră din antichitate spațiile uriașe și pustii ce se întind între Siberia și Marea Neagră, revine ca un leit-motiv încleștarea în luptă a două sau mai multe fiare sălbatice. „Ființe fantastice compuse din lup (sau vultur) și balaur, ne spune d-l Altheim, se luptă între ele sau sfîșie un cal, o cerboaică. Tigrii au gonit un yak și se pregătesc să-l ucidă. Alături apar grifonul și mistrețul, ursul și renul, și încă alte combinații. Într-un caz e posibilă o interpretare. Elanul atacat de balaur pe o țesătură de lînă din mormîntul principelui hunic de la Noin Ula, în Mongolia exterioară, înseamnă cucerirea unui teritoriu. Aci, balaurul corespunde vînătorului, pe care vînatul urmărit îl duce într-o țară nouă" [21].

Legenda lui Dragoș, înlocuind cerboaica sau cerbul motivelor asiatice cu bourul ce cutreiera, încă în veacul de mijloc, pădurile întregii Europe orientale, încearcă desigur o localizare, dar structura generală a povestirii o apropie prea mult de ciclul mitic al stepei, ca să nu fie mai mult decît o coincidență. Și episodul vînătorii — și acela al craiului unguresc Laslău, de la care descălecătorii capătă voia de a trece în țara nouă, versiune care apare într-una din variante, arată o înrîurire directă a legendelor maghiare, în legătură cu cucerirea Panoniei și Ardealului, asupra tradiției descălecatului românilor „ungureni" din Maramureș [22]. Este o latură a problemei ce s-ar cuveni să fie adîncită și lămurită mai bine, mai ales pentru că dă întemeierii Moldovei aspectul unui fenomen de imigrare românească într-un ținut pustiu, ce nu răspunde decît într-o măsură restrînsă realității.

[21] F. Altheim, *Die Krise der Alten Welt, I. Die ausserrömische Welt*, Berlin, 1943, p. 73, cf. notele la p. 191.

[22] R. Vuia, *Legenda lui Dragoș*, ibid., p. 309. Cronica din Buda ne arată pe „puternicul duce Gyula" descoperind Alba din Ardeal *in venatione*, întocmai ca Dragoș Moldova, v. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 52.

Revenind însă la preocuparea noastră de căpetenie — valoarea tradiției ca izvor istoric — ar fi logic, din punctul de vedere al criticei riguroase a textelor, ca acest element legendar să arunce o bănuială asupra întregii relatări a împrejurărilor descălecatului și să se scrie : „Povestea lui Dragoș, legendă asiatică (sau pontică)", după cum s-a scris : „Wilhelm Tell, fabulă daneză." Să presupunem că s-ar fi pierdut diplomele regelui Ludovic de Anjou și că n-am avea decît într-o transcriere deformată și tîrzie însemnările lui Ioan de Küküllö și ale cronicei Dubnicense, nu am fi oare deplin îndreptățiți să contestăm descălecatul în istoria Moldovei, după cum a fost contestată tradiția lui în Țara Românească ? Împletirea unui fapt istoric cu elemente de legendă și folclor îngreuiază desigur sarcina ce revine criticei, dar nu justifică în nici un caz o atitudine negativă de principiu, față de împrejurările povestite. Astfel, descălecatul Moldovei, admis de școala noastră istorică mai nouă, în contrast cu acela al Țării Românești, pe care-l consideră o ficțiune, nu exclude posibilitatea acestuia din urmă, ci dimpotrivă, ne dovedește că existența unui element legendar nu împiedică pe istoric să reconstruiască realitatea faptelor. Totul aci e o chestiune de interpretare.

III. INTERPRETĂRI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI

În această privință, cercetările datorite în special istoricilor mai tineri, din țări vecine, au adus în ultima vreme o întorsătură surprinzătoare și chiar de-a dreptul senzațională. În recenta *Istorie a românilor* scrisă de mai mulți specialiști maghiari sub conducerea d-lor Makkai și Gáldi, aflăm de pildă două versiuni, dealtfel în vădită și deplină contrazicere una cu alta, ce ne înfățișează teorii cărora nu li se poate tăgădui cel puțin meritul originalității.

În capitolul intitulat : *Imigrare și așezare a românilor septentrionali*, d-l L. Makkai stabilește mai întîi o legătură între Bogdan, fiul lui Micul, plecat din Țara Românească, care la 1335 obține de la autoritățile regale dreptul de a se stabili în Banat, în comitatul Timișului, și fiii de voievozi Balc și Drag din Mara-

mureș [23]. Ar fi deci un fenomen de imigrare care ar parcurge distanțe dintre cele mai mari într-un timp-record, ca să folosim terminologia modernă : de-abia așezați în 1335 la marginea de apus a Banatului, neastîmpărații valahi se mută grabnic tocmai în munții Maramureșului, de unde, într-un ritm nu mai puțin accelerat, trec în Moldova, pentru a fi pomeniți acolo înainte de 1359 ! Ajunge să alăturăm acestei teze, care creează o vădită confuzie de nume și de persoane, nota pe care același d. Makkai o adaogă documentului din 1335, reprodus sub formă de regest în volumul : *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* : „Această ipoteză nu rezistă criticei, deoarece acest Bogdan despre care e vorba... nu era fiul lui Basarab, ci al lui Micul... Chiar pentru alte motive e absolut neprobabil că s-ar fi adus români din Muntenia pînă în Maramureș, prin comitatul Carașului" [24]. Rămîne numai să ne întrebăm pentru ce o ipoteză, „absolut neprobabilă" atunci cînd, d-l Makkai editează documentul, devine numaidecît certitudine, atunci cînd scrie istoria românilor [25]. Între Bogdan, fiul lui Micul, din Banat, și Bogdan descălecătorul din Maramureș poate fi, cum au presupus și istoricii noștri, cel mult o potrivire întîmplătoare de nume [26].

Dar originalitatea d-lui Makkai nu se oprește aci. Cu cîteva pagini mai departe, fiind vorba de politica regelui Ludovic la marginile de răsărit ale stăpînirilor sale, aflăm următoarele : „Românii imigrați (căci de alții nu poate fi vorba, n. tr.) nu rupseseră legăturile lor cu Moldova și au ajutat pe regele Ludovic cel Mare să curețe această țară de oardele pustiitoare ale tătarilor" [27]. De unde puteam deci deduce că românii din Maramureș sunt produsul unei imigrări dinspre miazăzi și sud-vest, din Muntenia și Banat, iată-i acum păstrînd legături anterioare în

[23] *Geschichte der Rumänen*, Budapesta, 1942, p. 52.

[24] *Documenta Valachorum*, no. 45, p. 75, n. 1.

[25] Cf. studiul meu *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, în volumul *Le problème de la continuité daco-roumaine*, „Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen", 2, 1944, p. 84.

[26] N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 256. Cf. A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 45—46.

[27] *Geschichte der Rumänen*, p. 60.

Moldova, ceea ce presupune un itinerar cu totul deosebit. Şi, într-adevăr, harta „imigrării românilor în Transilvania în veacurile al XIII-lea şi al XIV-lea", menită să ilustreze vederile autorului, ne arată căi pînă acum nebătute. O săgeată îndrăzneaţă părăseşte lanţul Carpaţilor de miazăzi la 1288, purcede de-a lungul munţilor prin văile Moldovei, spre a ajunge tocmai în Galiţia, de unde, prin trecătorile înalte din această regiune, se revarsă asupra Maramureşului în anii 1328, 1351 şi 1370 [28]. Iată cu adevărat o descoperire senzaţională, care răstoarnă tot ce ştiam sau credeam că ştim, în privinţa expansiunii românilor din Maramureş şi a descălecatului Moldovei. Este desigur extrem de regretabil că d-l Makkai nu ne dă mai multe informaţii asupra unui fapt de o însemnătate atît de considerabilă şi că nu a socotit necesar să aducă mai multe dovezi, în sprijinul unei teze ce răstoarnă atît de radical părerile admise.

Credem însă că meritul acestei uluitoare descoperiri revine altui reprezentant al tinerei şcoale istorice maghiare, d-l Anton Fekete-Nagy, care a scris al doilea capitol al Introducerii la colecţia amintită mai sus, *Documenta historiam Valachorum... illustrantia.* Acolo e într-adevăr vorba de „familiile Beltéky şi Dragffy — care, venite din Moldova, îşi făcuseră apariţia în Ungaria la 1364" [29]. Dar d-sa ne trimite tot la cunoscuta diplomă din 2 februarie 1365, prin care regele Ludovic pune în stăpînire pe Balc, fiul lui Sas, în satele şi moşiile luate de la Bogdan răzvrătitul şi fiii săi, trecuţi în Moldova. Genealogia din nota adăugată de d-l Makkai constată că acest Sas, voievod în Moldova, era fiul lui Dragoş, care fusese *restabilit* încă din 1349 în posesiunile sale din Maramureş, din care îl scosese Bogdan, *infidelis notorius.* Aceste bunuri îi fuseseră confirmate încă din vremea domniei precedente a regelui Carol Robert. Aceste împrejurări sunt dealtfel foarte bine lămurite : e vorba de descendenţii lui Dragoş, aşezaţi în Moldova cu voia şi îndemnul regelui Ungariei, dar alungaţi de acolo de răzvrătitul Bogdan, al doilea „descălecător", şi care primesc în compensaţie moşiile părăsite de acesta în ţinutul său de baştină din Maramureş. Dar aceşti fii şi

[28] *Ibid.*, p. 64.
[29] *Doc. Valachorum*, p. XXXVII.

nepoți ai întîiului descălecător, credinciosul regelui Ludovic, nu „imigraseră" nici ei din Moldova în Maramureș, ci *reveniseră* în țara lor de obîrșie, neputîndu-se menținea în marca înființată de părintele și moșul lor dincolo de munți, deoarece de acolo îi gonise voievodul Bogdan, răsculat împotriva regelui ! [30].

Trebuie să fii pătruns pînă la obsesiune — și la absurd — de teoria imigrării tîrzii a românilor în Ardeal, pentru a interpreta astfel documente cunoscute, al căror text categoric, ce nu sufere altă tălmăcire, mai e pe deasupra și în deplină conformitate cu tradiția istorică, ce a înfățișat întotdeauna Maramureșul drept loc de baștină a descălecătorilor Moldovei, și nu aceasta din urmă ca vatră a unei ipotetice colonizări a Maramureșului. De-altfel, pentru tot ce privește aceste împrejurări, d-l Makkai ar face bine să potrivească datele hărții d-sale a „imigrării" cu aceea pe care colegi binevoitori ai săi au procurat-o zelosului apărător al tezelor maghiare, care e d-l Herbert van Leisen : pe aceasta din urmă săgețile pornesc din sudul și sud-vestul Transilvaniei, străbat Maramureșul și ating tocmai pe la 1350 regiunea de dealuri și de păduri a Moldovei [31]. Ar fi deci mai nimerit ca știința maghiară, în neobosita ei căutare de interpretări inedite, să se găsească mai întîi de acord cu ea însăși.

Cu mult mai temeinică ne apare interpretarea încercată de curînd de d-l Ion Moga [32], pentru lămurirea mișcării lui Bogdan și a celui de-al doilea descălecat românesc, care a dus pe maramureșeni în Moldova.

D-sa așează această acțiune a voievodului, considerată prea multă vreme ca un fapt întîmplător și izolat, în cadrul general al politicii regilor unguri în Ardeal și a tendinței lor de a înlătura tot mai mult autoritățile și instituțiile tradiției indigene, pentru a le substitui organizarea feudală și jurisdicțiunile ei. În

[30] Cum a observat d-l I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 247—249.

[31] J. Van Leisen, *Le problème transylvain*, Genève, Kundig, 1943, p. 40—41.

[32] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, mai pe larg în cartea cu același titlu, Univ. Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Națională, 1944, p. 45 și urm.

Maramureș, îndeosebi, procesul acesta se poate urmări îndeajuns de amănunțit pe baza documentelor publicate. A făcut-o de curînd și d-l Alexandru Filipașcu [33].

Constatăm astfel că acest ținut de margine, amintit întîia oară în 1199 ca pădure regală, este încă domeniu regal în 1231, iar „prima amintire documentară a unui deținător de autoritate publică în Maramureș se face abia la 1299, cînd e pomenit *Nicolaus Vaivoda, filius Mauricii*". Mauriciu însă era comite de Ugocea și Maramureș, pomenit ca atare numai de un document din 1319. Deci, la 1299, „apare un voievod (fără titlu precis) în persoana lui Nicolae, pentru ca după cîțiva ani, tatăl acestui voievod, Mauriciu, să nu mai apară în calitatea-i veche de comite de Ugocea și Maramureș, ci numai în aceea de comite de Maramureș.

Faptul este semnificativ și lasă să se întrevadă că voievodatul constituie o organizare aparte a Maramureșului, în cuprinsul căreia interesele regale nu erau suficient garantate prin extinderea autorității comitelui de Ugocea și asupra Maramureșului, ci s-a simțit nevoia de a suprapune voievodatului un comite aparte maramureșean, astfel că din primele decenii ale secolului al XIV-lea începînd, avea două organizații politice județătorești: comitatul și voievodatul. Peste cîțiva ani însă, la 1326, un document amintește de *magister Stephanus, filius Nicolai quondam vayvode, comes de Maramarusio.* Ștefan era deci la acea dată comite de Maramureș, dar documentele nu mai cunosc timp de un deceniu și jumătate nici un voievod de Maramureș. (În schimb, între 1328—1348, lipsește comitele.)

Dispariția voievodatului maramureșean este un fapt concludent, care dovedește că această instituție n-a fost o creație regală, fiindcă în acest caz nu mai era nevoie de așezarea unui comite special în Maramureș. Ea n-a fost însă nici o concesie făcută unor români imigrați, fiindcă în acest caz voievodul ar fi fost un român, și nu (poate) Nicolae, fiul lui Mauriciu. Dimpo-

[33] Cf. A. Filipașcu, *Le Maramureș*, „Biblioteca Rerum Transilvaniae", X, Sibiu, 1944; *Voievodatul Maramureșului*, „Transilvania", a. 76, Sibiu, 1945.

trivă, treptata eliminare a instituției voievodale din Maramureș și înlocuirea ei cu comitatul dovedește că voievodatul era un organism autohton, în care regele nu avea nici o încredere."

Se pot urmări mai tîrziu, între 1326 și 1343, progresele pătrunderii dreptului și instituțiilor feudale în Maramureș, tot mai mulți fruntași ai românilor fiind ademeniți să treacă printre *servientes regii* învestiți cu proprietăți, desfăcîndu-se deci din comunitatea românească ce își alegea altădată voievodul. Se poate constata, din împrejurările ce ne sunt cunoscute din Maramureș, unde încă de la 1343 Bogdan se află răsculat împotriva autorității regale, că începutul domniei regelui Ludovic I la 1342, a însemnat o vădită întărire a tendinței de-a încălca vechile privilegii ale românilor [34]. Mai mult încă decît tatăl său, noul rege al Ungariei se sprijinea pe ordinea feudală de tip apusean, concepție de guvernare a casei de Anjou. Voievodatul a fost totuși reînființat și însuși Bogdan a deținut această demnitate, dar el se afla sub controlul comitelui regesc de Sătmar, care-și întinsese atribuțiunile pînă în Maramureș, și mai ales se vedea lipsit de sprijinul acelora dintre fruntașii români, cari treceau în rîndurile nobilimii, obținînd demnități în ierarhia feudală [35].

„Acest fapt, urmează d-l Moga, credem că a contribuit la cauzele răscoalei lui Bogdan. În adevăr, la 1343, cînd Bogdan este amintit documentar întîia oară, el este arătat de rege ca «fost voievod de Maramureș» și ca *«noster infidelis»*, deci rebel. Cum s-a desfășurat și în ce a constat această răscoală în interiorul Maramureșului, despre aceasta documentele nu ne informează. Ele în schimb ne arată tot mai numeroase acte prin care regele, pentru servicii personale sau militare, înzestrează pe românii fruntași maramureșeni cu moșii și cu drepturi *«instar aliorum regni nostri nobilium»*.

Această metodă se pare că a dus la rezultatele scontate de rege și probabil că acești proaspeți nobili, stînjenind acțiunea lui Bogdan, au determinat pe voievodul revoluționar ca, strîn-

[34] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 53 și urm.

[35] V. A. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 47 și urm. și acum I. Moga, *Voievodatul Maramureșului*, Sibiu, 1945, p. 23 și urm.

gîndu-şi partizanii, să plece la 1359 în Moldova, organizată între timp de Dragoş şi de Sas ca marcă de graniţă a regatului ungar, unde să-şi poată continua acţiunea împotriva autorităţii regale."

Regele Ludovic a căutat totuşi pînă tîrziu o împăcare cu acest *infidelis notorius*, care-i sfida încercările de reorganizare în spiritul instituţiilor feudale apusene ale casei sale. Pînă la 1364, regina Elisabeta reaşează pe românii din Bereg în dreptul lor de a-şi alege liber voievodul şi confirmă că acest drept este şi al acelor din Maramureş şi din alte părţi ale regatului. Atribuţiile voievodului, care fuseseră mărginite şi încălcate de comite, au fost din nou extinse asupra delictelor şi crimelor ce obişnuia să le judece, iar pînă la 1365 regele n-a numit în locul răsculatului alt voievod român în Maramureş, nici n-a dispus măcar de moşiile lui, părăsite în urma trecerii sale în Moldova.

„Aceste două fapte — îşi încheie d-l Moga interesantele sale constatări — dovedesc că regele nici după exodul lui Bogdan din Maramureş, cu toate dovezile de trădare oferite de voievodul rebel, n-a pierdut nădejdea de a-l putea determina să renunţe la acţiunea împotriva autorităţii regale, pentru a se întoarce în Maramureş ca voievod cu deplinele puteri şi atribuţii ale acestei instituţii — aşa cum le indică documentul din 30 septembrie 1364 dat românilor din Bereg şi sfera de jurisdicţie a tribunalului cnejilor din Haţeg. Faptul că această nădejde regală nu s-a împlinit, ne determină să credem îndreptăţită presupunerea că Bogdan, în acţiunea lui revoluţionară din Maramureş, nu a urmărit numai reaşezarea puterii voievodale în deplinătatea atribuţiilor ei administrative şi judecătoreşti, ci gîndul lui a mers pînă la consecinţa logică finală a acestei autonomii voievodale : independenţa, pe care, neputînd-o realiza pe teritoriul Maramureşului, a dus-o la totală biruinţă în voievodatul Moldovei." [36]

Nu vom urma aci mai departe pe d-l Moga în apropierile ce face între aceste împrejurări, care lămuresc în mod deosebit de

[36] Cf. şi I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, ibid., p. 244 în n.

satisfăcător procesul de desfacere a Moldovei din sfera de dependență a coroanei ungare, arătînd motivele reale ale descălecatului — și evoluția voievodatului Transilvaniei, care a tins mai înainte, în vremea voievodului Ladislau Borza, spre același scop și a ajuns totuși la întemeierea autonomiei ardelene, devenită la rîndul ei ființă de stat deosebită, în secolul al XVI-lea. Dar nu ne putem opri să subliniem paralelismul acestor întîmplări reale și documentate precis, la jumătatea veacului al XIV-lea, cu ceea ce tradiția istorică — lipsită, ce e drept, de confirmări categorice în documentele vremii — ne arată că s-a petrecut cu prilejul întemeierii voievodatului mai vechi al Țării Românești.

Și acolo, împrejurarea ce face posibilă ipoteza descălecatului din Ardeal — și chiar verosimilă — este, după cum am văzut, același proces de înlăturare a valahilor din Transilvania din drepturile lor strămoșești, și pătrunderea instituțiilor și autorităților străine de drept feudal, sub egida Coroanei, în domeniul rezervat vechilor așezări ale cnezatului și voievodatului.

Este logic să presupunem că un alt fruntaș al vieții românești din Ardealul de miazăzi să fi făcut atunci, ceea ce știm sigur că a făcut Bogdan din Maramureș cu o jumătate de secol mai tîrziu. Aceleași cauze duc astfel în mod necesar la aceleași efecte, iar drumul libertății a fost, într-un caz ca și în celălalt, dincolo de trecătorile munților. Astfel, interpretările noua ale vechii probleme a descălecatului duc mai degrabă la accentuarea asemănării dintre întemeierile celor două principate românești, de la sud și est de lanțul Carpaților, decît la o adîncire a deosebirilor : din examinarea mai atentă a împrejurărilor în care a avut loc descălecatul Moldovei ni se pare că iese întărită ideea unei întemeieri de stat asemănătoare în Țara Românească. Dar pentru a fi deplin, paralelismul trebuie să se afirme încă pe o latură : existența acelor mici formațiuni politice, pe care descălecatul are menirea de a le uni și a le contopi într-o unitate politică și economică mai mare. Nici în această privință, dealtfel, nu ne lipsesc elementele de comparație.

IV. ÎNTEMEIEREA STATELOR ROMÂNEȘTI ÎN DEZVOLTARE PARALELĂ

O trăsătură caracteristică a întemeierii Țării Românești, pe care o putem deduce atît din documentele ce ne sunt cunoscute, cît și din chiar tradiția ei istorică, e fără îndoială existența unor mici stăpîniri, cnezate de văi sau voievodate de plaiuri, atestate mai ales în părțile Olteniei, la stînga Oltului fiindu-ne cunoscut la jumătatea veacului al XIII-lea numai voievodatul lui Seneslau, despre a cărui întindere nu avem nici o preciziune. De asemenea, fără a cădea în exagerările școalei istorice maghiare, mai vechi și mai nouă, este iarăși un fapt bine stabilit că în aceeași vreme unii seniori unguri de la granță își întinseseră posesiunile și la miazăzi de lanțul Carpaților : unul din ei va fi fost fără îndoială acel comite Laurențiu, înmormîntat la Cîmpulung în anul 1300, cum arată inscripția ce ni s-a păstrat, de pe lespedea ce-i acoperea rămășițele. Nu se constituise o marcă, cum s-a încercat mai tîrziu în Moldova, dar ea se afla în curs de alcătuire și poate ar fi reușit să se închege, ca un nou Banat românesc supus coroanei Ungariei, de n-ar fi intervenit turburările lăuntrice, care au dezbinat regatul vreme de mai bine de două decenii, din ultimii ani ai secolului al XIII-lea, și au dus în cele din urmă, după stingerea dinastiei Arpazilor, la domnia Angevinilor, într-un regim ce va fi tot mai mult acel al ordinelor privilegiate. În acest interval care înseamnă, de fapt, dispariția vremelnică a Ungariei din rîndul marilor puteri ale Europei orientale, se produc mișcări centrifuge, printre care aceea a puternicului voievod al Ardealului, Ladislau Borza, izbutește aproape să despartă de posesiunile regatului întreaga Transilvanie [37].Tradiția istorică, așezînd la începutul acestei perioade de confuzie și dezbinare lăuntrică descălecatul lui Negru-Vodă, ne arată în orice caz efectul împrejurărilor din Ungaria asupra regiunii dintre Carpați și Dunăre, unde fenomenul de polarizare și unificare a stătulețelor mărunte nu se mai face în cuprinsul unei mărci ocîrmuite de comiții regelui,

[37] Nu e de respins ipoteza unei confuzii între acest voievod al Ardealului și miticul „crai Laslău" pomenit de una din versiunile descălecatului Moldovei : v. și mai departe, p. 165.

ci în acel al unui stat românesc, care-și va afirma sub Basarab voința și dreptul la independență. Fie că admitem sau nu descălecatul, acesta este în orice caz procesul de formațiune a voievodatului muntean.

Să fie oare acel al Moldovei atît de adînc deosebit, cum presupun unii istorici și cum o afirmă dealtmintrelea și unele versiuni ale tradiției descălecatului ? Aceea pe care ne-a păstrat-o, de pildă, cronica lui Ureche, ne arată că „feciorii de domni din Maramureș", în vînătoarea lor de fiare sălbatece, au pătruns într-un ținut pustiu, unde le iese înainte doar un rutean numit Iațco (de unde Ițcanii), care-și creștea albinele în pustietate. Maramureșenii își aduc oamenii din țara lor de obîrșie, iar ruteanul cheamă pe alții din neamul său, din Galiția, și astfel se umplu Moldova de oameni, de români în Țara de Jos și de ruteni în Țara de Sus [38].

Acest mod de a înfățișa împrejurările nu se potrivește însă cu știrile ce le culegem din alte izvoare. Teritoriul, care va constitui în a doua jumătate a veacului al XIV-lea principatul Moldovei, n-a avut desigur o populație deasă ; codrii erau încă foarte întinși, iar locurile pustii se întîlnesc destule, mai ales la răsărit de Prut, în hrisoavele secolului al XV-lea, uneori și mai tîrziu. Dar chiar așezarea populației venite de peste hotare e un proces mult mai vechi. Din diferitele revărsări ale neamurilor slave, care au trecut peste aceste regiuni încă de la jumătatea veacului al VI-lea, cînd le amintește Iordanes, vor fi rămas așezări a căror urmă s-a păstrat în toponimie ; trebuie însă să le deosebim de colonizarea ruteană din nordul Moldovei, în slobozii întemeiate chiar de domnii țării, din vremea lui Ștefan cel Mare pînă în secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Acestui proces de infiltrațiune a rutenilor îi răspunde așezarea numeroaselor sate românești în Galiția, unde le cîrmuiește *jus valachicum*, sau emigrația peste Nistru, care va spori în timpurile moderne. Populația slavă s-a amestecat dealtfel tot mai mult cu românii, în vreme ce aceștia coborau din munții unde își găsiseră adăpost.

[38] *Gr. Ureche și Simion Dascălul*, ed. C.C. Giurescu, p. 11. Noțiunea de ținut pustiu și în cronice ungurești din secolul XIV, în ce privește Moldova : Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1766, I, p. 245.

înaintea năvălirilor, astfel cum s-a întîmplat şi în alte regiuni ale vechii Dacii [39].

În această privinţă trebuie să ţinem seamă de pasajul din cronica lui Dlugosz, în care, vorbind de întîiul conflict al polonilor cu un voievodat moldovenesc, despre care vom aminti mai jos, se menţionează că „valahi" veniţi din Italia, au ocupat ţara rutenilor, adoptînd obiceiurile şi legea lor [40]. *Această afirmaţie trebuie pusă în legătură cu ştirea mai veche, din cronica lui Nestor, despre cucerirea ţării slavilor de către „volochii", înainte de năvălirea ungurilor* [41]. E şi aci o tradiţie care se păstrează, reprodusă de două izvoare deosebite la un interval de aproape patru veacuri. În orice caz, pasajul din cronica lui Dlugosz poate fi considerat ca o confirmare a textului mai vechi al cronicei ruseşti, în înţelesul ce i-l dăduse Xenopol [42].

Va fi fost şi infiltraţia elementului românesc din Ardeal, a cărui expresiune politică doar o constituie descălecatul ; ea a întărit între Carpaţi şi Nistru elementele autohtone. Din veacul al XII-lea, fugarul Andronic Comnenul era oprit la marginile Galiţiei de păstori „vlahi", care ar putea să fi răpus încă un secol mai devreme pe călătorul scandinav pomenit de piatra de la Sjonhem [43]. Iar de la sfîrşitul celui de al XIII-lea, nume româneşti apar în actele notariale de la Cafa în Crimeia ; ba „Mărioara", atestată acolo la 1290, e şi „ungureancă", ceea ce dovedeşte că a ajuns la Cafa, ea sau părinţii ei, venind din ţinuturi de la vest, aflate în dependenţa politică a coroanei ungureşti [44].

Toponimia păstrează însă urme numeroase ale neamurilor năvălitoare, care au stăpînit înainte de descălecare : cumanii (Comăneşti, Vaslui), alanii sau *iaşii*, tătarii (Tătărenii, Tătăraşi). Stăpînirea alanilor sau iaşilor, vasali ai imperiului tătăresc, se poate constata în partea de răsărit a Moldovei şi după mărturia

[39] E. Petrovici, *Daco-slava*, „Dacoromania", X, II, 1943, p. 233 şi urm.

[40] Dlugosz, *Historiae Polonicae*, Francoforti, 1711 I, col. 1122, v. *Anexă*.

[41] Cf. *Cronica* lui Nestor, ed. Popa-Lisseanu, *Isv. Ist. românilor*, VII, p. 47.

[42] *Une énigme historique : les Roumains au Moyen Âge*, p. 83 şi urm.

[43] Astfel o interpretează şi N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains*, „Balcania", VI, 1943, p. 446.

[44] Cf. *Vicina et Cetatea Albă*, p. 134—135.

unui document de curînd descoperit, elogiul rostit la 1273 de un retor bizantin, al împăratului Mihail VIII Paleologul [45]. Vom reveni îndată asupra acestui text. Numele și originea etnică a Brodnicilor nu au putut fi încă lămurite. În sfîrșit, odată cu românii din Ardeal și Maramureș, unguri și secui au coborît prin pasul Oituzului și valea Trotușului în ținutul Bacăului, fie că ciangăii de astăzi sunt coborîtori din ei, sau că alcătuiesc urmele altor populații, pecenegi sau cumani, trecute la legea creștină, care au sălășluit în Moldova.

„Spre Moldova, ne spune un studiu recent, umblau negustorii ardeleni încă înainte de întemeierea Principatului : orașele Moldovei, anterioare descălecării lui Dragoș, ca Baia, Siret, Suceava, poate și altele, au fost întemeiate de sași." [46]

Toate aceste realități necontestabile de ordin demografic contrazic categoric imaginea Moldovei, țară pustie, locuită de-abia de la descălecare.

Dar nici din punct de vedere politic, această versiune nu se poate menține. Ipoteza unei stăpîniri a principilor ruși din Halici nu se poate susține decît într-o mică parte a țării și pentru prea scurtă durată. Lăsăm de asemenea la o parte unele indicii, păstrate de tradiții tîrzii, cum sunt de pildă autonomiile locale, menționate de Dimitrie Cantemir în părțile Cîmpulungului din Bucovina, sau în acelea ale Vrancei și ale Tigheciului ; e însă probabil că privilegiile acestor mici ținuturi sunt supraviețuiri ale unor formațiuni politice mai vechi, cuprinse pe urmă în hotarele voievodatului [47]. Ar fi de amintit moneta deosebită a Cetății Albe din veacul al XV-lea, care și ea arată o autonomie locală, confirmată de documentele italiene care vorbesc de tratative cu *„dominus et communitas Mocastri"*, aproape ca despre o

[45] Cf. I. Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, „Byz. Zeitschrift", XLII, 1942, p. 36 și nota mea *Les Roumains aux Bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, ce urmează a apărea în „Revue hist. du Sud-Est Européen", XXII.

[46] C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, (1387—1432), „Revista istorică română", X, 1940, extras, p. 88.

[47] *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Române, p. 123 și urm.

putere suverană, într-o vreme cînd oraşul aparţine totuşi cu certitudine voievodului Moldovei [48].

Episcopatul de Milcov, reînfiinţat în locul celui cuman la 1347, arată de asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei, în Moldova de Jos. Rămîne însă nelămurit — poate numai ca o simplă potrivire, poate totuşi ca ceva mai mult, numele slujbaşului tătar „Ymor, filius Molday", pomenit în relaţiunea unui călugăr franciscan din Crimeea la 1286 [49].

Sunt însă alte împrejurări care nu pot fi trecute cu vederea. Acestea sunt însemnările păstrate în cronica polonă a lui Dlugosz, scrisă pe la jumătatea veacului al XV-lea, deci destul de apropiată, ca izvor, de data evenimentelor din jurul descălecării. Ea aminteşte mai întîi că în 1325, în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, polonii au primit ajutor de la „popoarele vecine, ruteni, valahi şi lituanieni", valahii fiind în acest caz acei din Moldova. Regretatul I. Minea, comentînd această informaţie, presupunea că statul românesc, aflat atunci în partea de nord a Moldovei, va fi fost acelaşi în care a fost găsit, la 1308, Otto de Bavaria, pretendent la tronul Ungariei, prins de voievodul Ardealului şi încredinţat de el unui voievod român, din ţara căruia a putut pe urmă trece în Rusia Roşie (Galiţia) şi apuca astfel calea întoarcerii [50]. Aceasta rămîne o ipoteză ; vom avea prilejul să revenim asupra ei [51]. E de văzut dacă schismaticii din afară de marginile Transilvaniei, cari sprijină pe răsculaţii ardeleni în 1319, cum înseamnă un document pontifical, sunt români din Moldova sau din Ţara Românească [52] ; dar prezenţa valahilor, vecini ai Poloniei la 1325,

[48] Cf. studiul meu *Vicina II*, „Revue hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 160—161.

[49] Textul în P. G. Golubovich, *Biblioteca bio-bibliogr. dell'Oriente francescano*, II, p. 444—45.

[50] I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 11—12.

[51] V. mai departe, p. 182—183.

[52] Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor*, p. 19 ; A. Filipaşcu, *Voievodatul Maramureşului*, „Transilvania", 76, p. 11 a extrasului.

contribuie la lămurirea celeilalte ştiri şi mai surprinzătoare, pe care o aflăm tot în cronica lui Dlugosz, cu privire la o expediţie polonă în Moldova la 1359 şi la înfrîngerea suferită de ea într-o pădure din ţara Şipeniţului, prolog al aceleia din Codrul Cosminului în vremea lui Ştefan cel Mare. E desigur un fapt ciudat, că data indicată cu deosebită preciziune pentru aceste evenimente este tocmai aceea, admisă de cronologia oficială pentru descălecatul lui Bogdan. Mai era deci, în afară de „marca" întemeiată de Dragoş, şi altă Moldovă, o ţară supusă influenţei polone, pe lîngă aceea aflată în dependenţa Ungariei ? E dealtfel de remarcat că în 1349, după ce a avut loc expediţia voievodului Transilvaniei la răsărit de Carpaţi, Galiţia a trecut în stăpînirea regelui Poloniei.

Ar fi să lungim însă prea mult această discuţie, dacă am reproduce toate părerile formulate cu privire la această expediţie şi la data din cronica lui Dlugosz. Ele se pot găsi în studiul recent al d-lui C. Racoviţă [53].

Este sigur că avem a face cu o confuzie — în orice caz de persoane — voievodul Ştefan şi fiii săi, Ştefan şi Petru, pomeniţi cu acest prilej de Dlugosz, avînd nume identice cu ale Muşăteştilor care au domnit mai tîrziu în Moldova unită. Dar afirmaţia precisă a cronicelor polone, că bătălia a avut loc în timpul domniei regelui Casimir, — deci înainte de 1370, — sprijinită pe mărturii contimporane [54], şi ajutorul ce l-ar fi căpătat Petru de la „provincialii unguri" — în acest caz ostaşi ai lui Dragoş sau ai lui Sas, dacă nu chiar ai lui Bogdan răsculatul — fac verosimilă ipoteza că a existat totuşi în partea de nord a Moldovei o formaţiune politică mai veche, care va fi cuprins şi ţara Şipeniţului ; ea trebuie să fie aceeaşi care a trimis, cu un sfert de veac înainte, ostaşii ei în ajutorul

[53] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, (1387—1432), *ibid.*, extras, p. 4 şi urm. Cf. şi I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Ţării Şipeniţului*, „An. Ac. Rom." Mem. Secţ. Ist. s. 3, XXIII, 1940—41, p. 133 şi urm.

[54] Dlugosz arată limpede (*op. cit.*, I, col. 1 124) că *după* înfrîngerea suferită de la valahi a izbucnit ciuma în Polonia (1360).

regelui Poloniei [55]. Argumentul că ungurii nu puteau lupta atunci împotriva polonilor, deoarece regele Ludovic era aliatul și moștenitorul desemnat al regelui Casimir [56], cade, dacă „provincialii unguri" pomeniți de Dlugosz sunt maramureșenii, mai ales acei ai lui Bogdan, răzvrătit împotriva Ungariei, dar chiar și ceilalți ai lui Dragoș, trecuți încă de la 1343, sau 1345 [57], peste munți, se aflau față de Coroana ungurească într-o situație de dependență, dar și de autonomie. Strajă înaintată împotriva tătarilor, ei se puteau totuși amesteca în alte certuri fără a urma întocmai directivele politicii regale.

În sprijinul acestei presupuneri, a existenței unor stăpîniri teritoriale moldovenești înainte de întemeierea voievodatului ce era să le cuprindă pe toate, mai vine și faptul că actele de omagiu, încheiate de voievozii Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea, au de fiecare dată nevoie de o garanție deosebită a boierilor. „În Moldova, ne spune d. C. Racoviță, exista o rînduială constituțională, dacă putem s-o numim așa, și anume nici un act de oarecare însemnătate nu putea fi dat de Domnul țării fără a purta și asentimentul boierilor din divan (sau, mai propriu, consiliul suprem). Chiar actele de donare sau întărire de moșii trebuiau să fie însoțite de pecețile boierilor ; ba chiar, pentru că actele erau de o deosebită însemnătate, boierii dădeau un act independent... Uneori boierul (sau respectiv boierii) era considerat ca un reprezentant al țării, independent de domnitor, chiar avînd mai multă continuitate decît acesta din urmă" [58]. Nu e logic să tragem de aci concluzia că această con-

[55] D-l I. Nistor, *op. cit.*, p. 150 și urm., crede că Ștefan și Petru erau nepoții lui Bogdan și că acest voievodat e tot o creațiune maramureșeană. După cum se va arăta mai departe, e desigur mai vechi decît trecerea maramureșenilor în Moldova.

[56] I. Dabrowski în *Dzieje polski sredniowiecznej*, apud. Racoviță, *ibid.*, p. 8.

[57] Pentru 1343, Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Univ. Cluj-Sibiu, Bibl. Instit. de Ist. Națională, XIX, Sibiu 1944, p. 28. Pentru 1345—46, I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, p. 60.

[58] C. Racoviță, *ibid.*, p. 35.

cepție nu e decît urmarea firească a subordonării puterilor locale, a micilor stăpîniri regionale voievodului unificator, coborît prin „descălecare" în mijlocul lor, subordonare condiționată însă de sfatul și colaborarea în treburile țării ?

Dacă socotim îndreptățită această interpretare, ni se lămurește și rostul povestirii istorice a descălecatului în țară pustie și al vînătorii mitice a zimbrului lîngă apa Moldovei. Legenda mi se pare a răspunde nevoii de a spori prestigiul nouei domnii, — de o parte legînd-o de o întîmplare minunată, în stilul basmelor din jurul întemeierii stăpînirii maghiare, spre a o ridica la o situație asemănătoare puterii suzerane, cel puțin în ce privește originile ei ; iar de alta, cu un tîlc de politică internă, tăgăduind existența formațiunilor politice anterioare și făcînd să purceadă totul de la descălecare, de la cucerire, cum au făcut regii normanzi în Anglia cucerită de ei. Această versiune a descălecatului ar fi deci ca un fel de *Domesday Book* al istoriei moldovenești.

În acest caz, tradiția istorică are aci un înțeles politic, care însă nu trebuie să ne ascundă realitățile pe care se străduiește să le acopere. Ea cuprinde un element pozitiv și confirmat de texte și documente contimporane ; expansiunea nobilimii românești din Maramureș, în căutarea unei așezări nouă, în care vechile ei libertăți să nu fie încălcate de autoritățile ordinei feudale a Ungariei ; dar trebuie întregită cu știrile care ne arată existența unor stăpîniri locale, slavo-române, în vremea egemoniei tătărești, ce au contribuit pe urmă la alcătuirea aristocrației noului voievodat, împreună cu „feciorii de domni" coborîți din Maramureș.

Este dealtfel întocmai imaginea, pe care tradiția istorică ne-o dă în privința întemeierii Țării Românești. Istoricii mai noi constată fenomenul de concentrare a autorității în mîinile voievozilor de la Cîmpulung și Argeș, socotindu-l un proces intern, fără intervenția nici unui factor politic dinafară, sau — într-o nouă versiune — în sprijinul legăturilor politice și fiscale cu hanul tătăresc al Kipciacului. În această privință e caracteristic faptul că elogiul retorului bizantin despre Mihail Paleolo-

gul din 1273, pe care l-am amintit mai sus [59], pomeneşte despre sporul influenţii acestui împărat în „pămîntul nesfîrşit al dacilor", pe care îl aşează în vecinătatea „Panonianului" — deci a Ungariei — şi a alanilor, cari ştim că ocupau o parte din Moldova. Aluzia priveşte desigur stăpînirile *româneşti* dintre Carpaţi şi Dunăre, a căror însemnătate reiese astfel din chiar textul elogiului. Dar nimic nu se opune ca elementul de polarizare să fie şi aci, cum arată tradiţia, un fruntaş politic descălecat din Ardeal, la o dată la care putem constata că se restrîng privilegiile populaţiei româneşti — deci, în ultimă analiză, din motive identice acelora care determină mai tîrziu răzvrătirea şi trecerea peste munţi a lui Bogdan şi a tovarăşilor săi. Astfel privite, cele două întemeieri de state româneşti de la sfîrşitul Evului Mediu nu ne mai înfăţişează contrastul, pe care unii istorici l-au accentuat atît de puternic în lucrările lor. Ele ni se prezintă mai degrabă într-o dezvoltare paralelă, care purcede în mod logic din condiţii asemănătoare, şi prin aceleaşi etape ale evoluţiei politice : mici stăpîniri locale, cuprinse în sfera de influenţă a coroanei ungureşti, pe urmă în aceea a hanatului tătăresc din Rusia de miazăzi, şi unite într-o singură formaţiune politică de un element de conducere „descălecat" din Ardeal, odată cu încălcarea populaţiei româneşti de acolo, de autorităţile şi instituţiile ordinei feudale străine. Că procesul a fost dublu şi nu unic, că a dus la întemeierea a două principate şi nu a unuia singur, acesta se lămureşte, cum ne-a arătat de curînd d-l P. P. Panaitescu [60], prin condiţiile geografice şi geopolitice deosebite, care orientează cursul apelor şi interesele economice ale Munteniei spre valea Dunării şi acele ale Moldovei spre ţărmul Mării. Se mai adaugă desigur şi faptul, care nu trebuie

[59] Cf. I. Previale, *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, „Byz. Zeitschrift", 1942, p. 36, v. şi n. de la p. 142. Faptul că în text e vorba de „pămîntul nesfîrşit al dacilor", menţionîndu-se deosebit „Panonianul" şi „Alanul", arată că aceştia din urmă reprezintă stăpîniri unitare şi organizate, pe cînd teritoriul locuit de români e o unitate doar geografică, nu încă politică. Aceasta corespunde dealtfel în totul datelor cunoscute ale istoriei.

[60] *De ce au fost Ţara Românească şi Moldova ţări separate*, „Revista Fundaţiilor Regale", V, 1938, p. 560 şi urm.

nesocotit, că tătarii au stăruit mai mult în părțile Moldovei decît în ținuturile Țării Românești, deoarece hotarul lor, arătat cu preciziune de hărțile navigatorilor italieni, se oprise, în prima jumătate a veacului al XIV-lea, la gurile Dunării. Nu e deci nimic extraordinar ca în Moldova, condițiile politice, favorabile descălecatului și unificării, să se fi oferit cu jumătate secol mai tîrziu decît în principatul vecin.

ÎNCHEIERE

Ne putem deci întreba în concluzie ce loc putem face, în alegerea și folosirea izvoarelor, tradiției istorice a descălecatului, ce anume să socotim temeinic și ce să lăsăm la o parte, ca element legendar sau ca adaus al unei invenții literare tîrzii ?

Problema e desigur din cele mai complexe. Faptul sigur e că tradiția, dacă răspunde unor împrejurări reale, nu redă decît în parte starea adevărată a lucrurilor.

În primul rînd, tradiția noastră istorică este exclusiv *politică* și, după cum am văzut din exemplul Moldovei, nu fără unele tendințe. Factorul *economic*, atît de important în procesul de alcătuire a celor două state românești, nu află în ea nici o mențiune. Însemnătatea sa e totuși atît de evidentă, după numeroasele lucrări [61] care au descris amănunțit rostul drumurilor de negoț ce străbat teritoriul nostru la sfîrșitul Evului Mediu, că este aproape de prisos să mai stăruim asupra lui.

Această latură a problemei se întrevede deosebit de limpede în procesul de dezvoltare a statului moldovenesc. Deceniul al patrulea al veacului al XIV-lea aduce într-adevăr aci o întorsătură hotărîtoare ; e de ajuns să ne amintim că în 1343, cînd poate să se fi produs întîia expediție ardeleană la răsărit de Carpați împotriva tătarilor, din care a rezultat și descălecatul lui Dragoș, s-au rupt relațiile între acești tătari și coloniile genoveze și ve-

[61] Cf. P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Âge*, „Revista ist. română", III, 1933, p. 172 și urm. ; G. I. Brătianu, *Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935, și bibliografia polonă la C. Racoviță, *op. cit.*, p. 71—72, fără să mai amintim cunoscutele lucrări ale d-lui I. Nistor.

neţiene din Crimeea şi de la Marea de Azov. Asediul neizbutit al cetăţii Cafa, care va răspîndi asupra Europei flagelul ciumei negre, înseamnă totdeodată şi întreruperea unei înfloritoare legături comerciale şi tăierea, cel puţin momentană, a unor căi însemnate ale traficului internaţional spre centrul şi răsăritul Asiei. La 1344, o solie veneţiană la curtea Hanului apucă drumul de uscat, pe la Lwov în Galiţia. De-abia cîţiva ani mai tîrziu, hotărîrea comună a celor două republici italiene de a înceta negoţul cu tătarii va fi părăsită, şi rivalitatea lor tradiţională le va îndemna să reia vechile legături cu stăpînitorul Oardei de Aur.

Negoţul nu poate să renunţe însă la drepturile sale ; cînd o cale i se închide, el caută în mod necesar alta, care să o înlocuiască. Succesiunea evenimentelor confirmă această regulă : de la 1349, Galiţia (Rusia Roşie) cu oraşele ei, centre puternice ale negoţului german în răsărit şi etape de pătrundere continentală ale mărfurilor Hansei, trece în stăpînirea regelui Poloniei. Polonia şi Ungaria, aliate în lupta de cruciată împotriva păgînilor tătari şi lituani, se întîlnesc totuşi ca rivale în tendinţa de a controla noul drum moldovenesc, care coboară spre limanul Nistrului şi Marea Neagră, legînd negoţul german din Polonia şi Galiţia de navigaţia italiană a coloniilor genoveze şi veneţiene.

Statul românesc mai vechi, al Basarabilor, îşi întinsese hotarul pînă la gurile Dunării, lăsîndu-şi numele Basarabiei, Bugeacul de mai tîrziu. Dar regiunea geografică dintre Carpaţi şi Nistru, străbătută de noua cale de negoţ, îşi aştepta stăpînul. Mai mult decît urma zimbrului fugărit în valea Moldovei, aceste împrejurări economice chemau descălecatul [62]. Vigoarea expansiunii româneşti din munţii Ardealului şi Maramureşului l-a făcut posibil ; dorul de viaţă liberă şi apărarea de privilegii, de către Bogdan şi „feciorii de domni" care îl înconjurau l-au realizat, unind micile puteri locale în marginile celei dintîi formaţiuni de stat, care a dat Moldovei o individualitate politică. Tradiţia istorică a descălecatului nu cuprinde deci decît o parte a împrejurărilor reale, din care se explică şi se lămureşte întemeierea ţării moldoveneşti ; ea are totuşi valoarea unui simbol,

[62] Cf. G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, p. 120 şi urm.

deoarece reține trăsătura esențială a acestui proces istoric, caracterul de întemeiere românească al nouei alcătuiri politice.

Aceeași concluzie poate fi socotită valabilă și pentru tradiția istorică, mult mai discutată și mai nesigură, a Țării Românești. Nu putem afirma cu precizie că descălecătorul a fost Radu-Negru Vodă, sau dacă l-a chemat altfel ; data de 1290 e foarte posibilă, dar nu avem nici un document contimporan care să o înregistreze. Știm însă sigur două lucruri : că în Transilvania, în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea și al domniei Arpazilor în Ungaria, privilegiile și drepturile populației românești erau tot mai mult încălcate de noua ordine feudală. De altă parte, la miazăzi de Carpați începuse o acțiune de regrupare și de unire a micilor stăpîniri, risipite prin văi și peste plaiuri. Amîndouă aceste condițiuni fundamentale ale întemeierii statului, tradiția le cuprinde, în deosebitele ei versiuni ; ea adaugă faptul, ce rezultă logic din dezvoltarea împrejurărilor, al plecării unor fruntași ai vieții românești din Ardealul de miazăzi, peste munți, și al „descălecării" care încheagă într-o singură formațiune de stat cnezatele și voievodatele din dreapta și din stînga Oltului. Dimitrie Onciul, examinînd problema în cadrul preocupărilor sale de amănunțită cercetare a izvoarelor și după criteriile stricte ale criticei textelor, presupunea că tradiția descălecatului din Moldova — fapt real și dovedit prin documente — a creat printr-un fenomen de influență literară o tradiție asemănătoare în analistica Țării Românești [63]. Este însă locul să ne întrebăm, acum cînd cunoaștem mai bine împrejurările politice din Ardeal, în primele veacuri ale stăpînirii ungurești, dacă nu cumva faptul real al descălecatului Moldovei n-a fost determinat el însuși de exemplul altui fapt real, al unei alte descălecări, ce a avut loc cu o jumătate de secol mai devreme, din motive identice și cu rezultate asemănătoare.

Lipsesc desigur, din relațiunile ce ni s-au păstrat, temeiurile economice, totuși nu mai puțin evidente, în realitate, decît acele care au contribuit la întemeierea principatului Moldovei. Ele ne apar din nevoile negoțului orașelor săsești ale Ardealului, așa

[63] D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 64.

cum le arată tratatele încheiate în a doua jumătate a veacului al XIV-lea cu voievozii Țării Românești, din curentul navigației ce pluteşte în jos pe Dunăre spre deltă şi mare, şi dă viață porturilor de la gurile fluviului : Vicina — din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, şi Chilia, loc de încărcare a grînelor pentru genovezi şi veneţieni la 1359. Şi aci se trag căi de negoț de-a-curmezişul văilor, care leagă muntele de „drumul fără pulbere" al Dunării. Aceste împrejurări, care cer o ordine de stat şi îi determină întemeierea, nu sunt menţionate de relaţiunea descălecatului lui „Negru-Vodă"; dar nici în aceea a întemeierei Moldovei, ele n-au aflat pomenire. Lipsa lor nu constituie deci un motiv de eliminare a tradiţiei, din seria izvoarelor istorice pe care trebuie să le cercetăm.

Rămîne totuşi o deosebire : ipoteza, oricît ar părea de bine întemeiată, rămîne ipoteză, cîtă vreme nu putem aduce în sprijinul ei certificatul autentic al unei mărturii contimporane, care o preface în certitudine. Dar faimosul argument *ex silentio*, atît de des — şi de greşit — invocat, în cercetarea originilor mai depărtate ale poporului român, şi al lipsei unor izvoare care să-i dovedească existenţa pe pămîntul de care l-a legat istoria, nu trebuie să ne determine judecata nici în chestiunea întemeierii statelor create de iniţiativa sa politică, atunci cînd în sfîrşit, după atîtea secole, s-au ivit condiţiile favorabile închegării şi dezvoltării lor.

Tradiţia istorică a descălecatului cuprinde în orice caz trei elemente temeinice, care în ultimă analiză o impun şi acum atenţiei cercetătorilor.

1. Existenţa unor formaţiuni politice locale, unificate de întemeierea voievodatului, care e menţionată de relaţiunea descălecatului lui „Negru-Vodă", e în orice caz o realitate ce ne lămureşte procesul intern de dezvoltare şi de organizare a statului în ţările noastre. Ea ne arată de la început colaborarea a doi factori : autoritatea centralizatoare a întemeietorului şi familiei sale, şi elementele provenite din micile stăpîniri care i s-au închinat, dar îşi păstrează rosturile în sfatul domnesc şi în gospodăria ţării. Sunt de căutat aci originile acelei ordini „constituţionale", ce n-a fost concretizată în nici o „chartă", mare sau mică, de privilegii sau de libertăţi (încercările de această natură

fiind mai tîrzii), dar constituie o latură esențială a obiceiului pămîntului și o înfățișare specifică a istoriei politice românești. Tot prin aceste împrejurări se definește mai precis îndoitul izvor al puterii domnești în întîile vremuri ale existenții noastre de stat, ereditatea și alegerea. Aceasta din urmă ne apare astfel, ca și în istoria mai veche a Imperiului din timpul dinastiilor saxone și franconiene [64], drept o ratificare solemnă prin reprezentanții calificați ai intereselor țării, a desemnării moștenitorului, din „os domnesc", — fiu sau frate — de către voievodul în funcțiune. Mai tîrziu, ideea dinastică a slăbit și a rămas procedura alegerii din rîndurile aristocrației, dar aceasta este altă problemă, care depășește cadrul — și așa destul de întins — al acestei cercetări [65].

2. Originea ardeleană a întemeierii statelor noastre dunărene e de asemenea un fapt ce trebuie reținut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiție în acel al Țării Românești. El se află însă pe linia logică a unei dezvoltări istorice, care răspunde și procesului de expansiune demografică a elementului românesc, și intereselor economice determinate de rețeaua de drumuri ale negoțului, și a nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică, provenite din inițiativa străină a coroanei ungurești, sau — poate — și din legăturile, de prietenie sau de adversitate, cu cealaltă putere ce mărginește la acea vreme orizontul nostru politic : hanatul tătăresc al Kipciakului.

3. În sfîrșit, această tradiție aduce, în ce privește cu deosebire Moldova, o mărturie neîndoielnică a creațiunii românești, pe care o reprezintă existența acestei țării, în hotarele ce le-a atins, dacă nu din primul moment al descălecării, dar în orice caz în etapa imediat următoare, și pe care le-a păstrat, cu vicisitudinile ce nu se puteau înlătura, în decursul jumătății de mileniu al istoriei ei de stat independent.

[64] Cf. F. Rörig, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung (1197)*, în *Das Reich und Europa*, p. 28.

[65] V. art. meu *Ideea voievodală*, conferință la Universitatea Liberă (sub tipar).

V.
MOLDOVA
ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

1. Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei

Într-o comunicare precedentă, urmîndu-mi cercetările cu privire la tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, am avut prilejul de a examina aceea a descălecatului Moldovei, în dezvoltare paralelă cu versiunea tradițională a originelor principatului mai vechi al Munteniei[1]. M-am oprit, cum era și firesc, într-un asemenea studiu, la evenimentul însuși al descălecatului, așa cum îl descriu legendele și izvoarele istorice lăsînd însă la o parte povestirea care alcătuiește o introducere la relațiunea lui, ce o găsim în unele cronici.

Într-adevăr, în letopisețul lui Ureche, dar mai mult în interpolările ce i s-au adăugat, ca și în scrierea lui Miron Costin despre „descălecatul dintîi a Țării Moldovei" sau în cronica lui polonă, s-a păstrat amintirea, mai mult sau mai puțin dezvoltată, a unei lupte a Craiului unguresc, Laslău sau Vladislav, cu tătarii, în valea Siretului, la care ar fi luat parte strămoșii, veniți de la Roma, a acelor „feciori de domni" ce au descălecat pe urmă din Maramureș.

La Ureche e doar amintirea unei obîrșii romane: „de la Rîm", a descălecătorilor[2]. În una din interpolările lui Simion Dascălul, se redă versiunea expediției regelui ungur „Laslău" împotriva tătarilor, cu „oamenii răi" sau tîlharii trimiși în ajutorul său de „Împăratul Rîmului", poveste reprodusă după un „letopiseț unguresc", răspîndită în cercurile catolice din Moldova în veacul al XVII-lea, după cum rezultă din scrierile lui Bandini sau ale lui Nicolò Barsi, și care a făcut mult sînge rău cronicarilor ce au

[1] *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în lumina noilor cercetări*, „An. Ac. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria 3, XXVII, 1944, v. mai sus p. 119 și urm.

[2] *Let.* I², p. 131—132.

luat cunoștință de ea, de la Miron Costin la Dimitrie Cantemir și Constantin Cantacuzino [3]. Se localizează bătălia în valea Siretului, al cărui nume e lămurit printr-un joc de cuvinte în limba maghiară [4]. La Miron Costin, în sfîrșit, toată povestea se întregește cu amănuntul că bătălia s-a dat „din jos de Roman, un oraș al nostru de pe Siret" [5].

Sunt deci două elemente principale de reținut în această tradiție istorică: o bătălie a „Craiului unguresc Laslău" cu tătarii și originea romană a luptătorilor cari iau parte la ea, din cari se trag pe urmă întemeietorii Țării Moldovei.

Dar toată această povestire se găsește, cu amănunte mult mai bogate și expusă pe larg, într-un izvor mai vechi, de unde s-a inspirat probabil tradiția orală ce o reproduc letopisețele noastre : e vorba de *Cronica anonimă* transcrisă în limba rusă, descoperită de Ion Bogdan într-un sbornic de la Kiev, în care spre deosebire de toate celelalte relațiuni de acest gen, partea care privește descălecatul Moldovei și antecedentele sale reprezintă mai bine de jumătate din text. Ea poate fi ușor datată după rîndurile de la sfîrșit, care privesc începutul domniei lui Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, deci din anii 1504—1508 [6]. Cum acest voievod era cumnatul fiului lui Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei, se explică de ce „povestirea în scurt despre Domnii Moldovenești" a ajuns să fie transcrisă laolaltă cu cronicile rusești din *Voskresenskaia letopis*.

I. EROII EPONIMI ROMAN ȘI VLACHATA

Începutul cronicii anonime cuprinde un șir nesfîrșit de anacronisme și confuzii istorice de tot felul, care nu-i ușurează folosirea. La anul 1359 — data tradițională a descălecatului — sunt pomeniți mai întîi frații Roman și Vlachata, cari părăsesc

[3] Cf. ediția d-lui C.C. Giurescu, „Clasicii români comentați", 1934, p. LXIX și urm.

[4] *Let.* I², p. 377.

[5] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, p. 160.

[6] I. Bogdan, *Cronicele moldovenești înainte de Ureche*, p. 64.

„cetatea Veneţiei", goniţi de eretici, şi îşi zidesc o cetate la „Vechiul Rîm", trăind acolo cu neamul lor „pînă ce au trecut Formos papa de la pravoslăvie la lătinie".

Împotriva lor „lătinii" clădesc o altă cetate, Noul Rîm, şi se luptă mereu cu ei, pînă ce Vladislav, craiul unguresc, nepot de frate al arhiepiscopului sîrb Sava, şi ţinînd de legea creştinească, dar „lătin... după vorbă şi după podoabele crăiei", îi cheamă pe toţi la luptă împotriva tătarilor. Aceştia, sub cneazul lor Neimet, şi-au părăsit pustiile de la Prut şi apa Moldovei şi au trecut munţii înalţi ai Ardealului, ajungînd pînă la Mureş. Aci îi întîmpină oştile craiului Vladislav, cu nouii şi vechii rîmleni sau „româneni". Bătălia se dă pe Tisa, iar rîmlenii de lege latină sfătuiesc în taină pe craiul unguresc să trimită în primele rînduri pe rîmlenii vechi, ca să piară toţi în luptă, iar pe urmă va fi uşor să ia „la legea lătinească" pe femeile şi copiii lor rămaşi acasă. Dar în încăierarea ce urmează, tătarii sunt înfrînţi şi izgoniţi, fără ca biruitorii să sufere pierderi prea mari. Drept răsplată, craiul Vladislav le destăinuieşte sfatul viclean al „rîmlenilor noi" şi îi aşează între Mureş, Tisa şi Criş, în Maramureş, unde întemeiază familii nouă, căsătorindu-se cu unguroaice şi trăind acolo „pînă astăzi în legea lor creştinească". Dintre urmaşii lor se ridică Dragoş cu tovarăşii săi, cari pornesc pe urmele zimbrului peste munţi pentru a descăleca ţara Moldovei, conform tradiţiei cunoscute [7].

Despre această introducere la povestea descălecatului, s-a ocupat mai cu deosebire, în istoriografia noastră modernă, Dimitrie Onciul. El a lămurit, cu pătrunderea spiritului său critic, episodul „Craiului Laslău" prin legenda păstrată de o cronică ungurească din veacul al XV-lea, a unei intervenţii miraculoase a Sfîntului Rege Ladislau I (1077—1095), care s-ar fi ridicat din mormînt pentru a alerga, două secole şi jumătate mai tîrziu, în ajutorul armatei lui Ludovic I de Anjou într-o luptă grea cu tătarii, pe la 1343 sau 1345 [8] : „deci în fond, tradiţia noastră, in-

[7] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 235—236. Un rezumat în D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 72 şi urm.

[8] Cf. D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originelor române*, „An. Ac. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. 2-a, XXIX, 1907, p. 575—676.

fluențată de legenda ungurească, are în vedere mai ales întemeierea principatului Moldovei în urma acelei expediții împotriva tătarilor. În legătură cu acest fond istoric, tradiția întemeierii mai caută să explice, în mod etiologic, originea romană și religia ortodoxă a românilor, cum și numele lor. Pentru explicarea faptelor date — *numele, limba, religia* — s-a inventat, pe temeiul unei vagi amintiri, despre originea romană, narațiunea despre frații Roman și Vlachata, ca străbuni omonimi ai *românilor* sau *vlachilor* și despre urmașii lor cari păstrează la Roma, în lupta cu latinii, vechea lor credință ortodoxă, pînă la așezarea lor în părțile ungurene, pusă prin anacronism în același timp cu întemeierea principatului Moldovei. Nu mai insistăm, încheie Onciul, asupra lipsei totale de fond istoric în acest mit astfel format" [9].

Singurul element istoric care i se pare a merita o atenție deosebită ca tradiție națională, este amintirea papei Formosus, personaj real din a doua jumătate a veacului al IX-lea, trimis în Bulgaria la 866 de Papa Nicolae I, pentru a întări legătura între biserica de la Roma și țarul Boris, recent trecut la creștinism. El însuși a ajuns mai tîrziu papă între anii 891—896, iar rivalitatea lui în Bulgaria cu Patriarhia din Constantinopol, care a adus în cele din urmă biserica acestei țări în dependința acelei grecești, lămurește „trecerea de la pravoslavie la latinie", ce și-o amintește tradiția istorică a cronicei anonime moldovenești. Asupra acestei chestiuni Onciul a publicat un studiu deosebit, aflînd în aluzia neașteptată la „Papa Formos" o amintire a împrejurărilor, în care românii din Dacia, ca și cei din dreapta Dunării, împărtășeau soarta credincioșilor din imperiul bulgar. Tot restul povestirii nu e decît un mit etiologic, în care „pravoslavnicii frați Roman și Vlachata" n-au alt rost decît de a înfățișa pe „eroii eponimi ai românilor ortodocși, numiți și vlachi" [10]. Asemenea eroi eponimi, capete de seminții și de noroade, întîlnim și în analele popoarelor slave. În cronicele cehe și polone apar „marele tipuri legendare ale strămoșilor" po-

[9] D. Onciul, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică, Lui Titu Maiorescu omagiu*, București, 1900, p. 622—623.

[10] D. Onciul, *Originele Principatelor Române*, p. 77.

poarelor slave, personificaţi prin eroii Ceh, Leh, Rus şi Meh [11], din cari se trag principalele ramuri ale neamurilor de limbă şi obîrşie slavă. Faptul că ei sunt fraţi arată în acelaşi timp sentimentul de unitate al lumii slave, cel puţin la origine, depăşind astfel deosebirile pe cari culturi diverse şi evoluţii istorice divergente le-au adus în decursul vremii, între diferitele popoare. Tot astfel versiunea laurentiană a Cronicei vechi ruseşti înseamnă ca strămoşi ai radimicilor pe fraţii Radim şi Viatko, veniţi din ţara liahilor (Polonia) [12]. Asemenea ascendenţe mitice se pot urmări dealtfel pînă şi în textul *Scripturii*, în care rasele omeneşti purced de la cei trei fii ai lui Noe : Sin, Ham şi Iafet. Era destul de logic să se presupună că „fraţii Roman şi Vlachata" nu erau decît o adaptare la împrejurările româneşti, ale acestui mod de a lămuri naşterea şi dezvoltarea popoarelor, destul de obişnuit, după cum se vede, în vechea analistică slavă, cum e dealtfel în toată istoriografia antică şi medievală. Ca atare, ei par a fi dispărut din preocupările istoricilor noştri mai recenţi, procesul lor putînd fi considerat ca definitiv încheiat [13].

II. DUCELE RAMUNC, MIT ETIOLOGIC SAU FIGURĂ ISTORICĂ ?

Un asemenea erou eponim ne întîmpină însă şi în alt izvor al literaturii medievale, în care s-a văzut mai demult o aluzie la români. În vestita epopee germană *Nibelungenlied (Der Nibelunge Nôt)*, a cărei ultimă redactare ar fi de la începutul veacului al XIII-lea, e vorba de însoţitorii marelui rege Etzel (Atila), la nunta sa cu regina Kriemhilda. Din toate ţările răsăritului sosesc căpeteniile :

[11] L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave*, I, p. 164. D-l Prof. Dan Simonescu a avut bunăvoinţa de a-mi atrage atenţia asupra unei bibliografii mai complete, care nu are însă legătură cu subiectul acestei comunicări.

[12] *Ibid.*, p. 223.

[13] V. de pildă N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III şi C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I.

Von Riuzen und von Kriechen reit da vil manic man :
den Polânen un Vlâchen den sach man schwinde gân...

„Dintre ruși și greci călăreau acolo mulți oameni, și poloni și vlahi vedeai sosind cu grabă..."

Mai departe, se pomenesc *die wilden Pescenaere*, pecenegii cei sălbatici, împreună cu spadele cele bune din țara Kievului, iar într-o altă strofă apare :

Der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant
mit siben hundert manen, kom er für sie gerant [14].

Acest „duce Ramunc din țara valahă" a fost considerat încă de Xenopol ca „numele poporului român, dat capului său" [15], deci tot un erou eponim, personificînd neamul întreg, sau cel puțin acea parte a lui ce ajunsese la cunoștința scriitorului, căruia i se datorește acest adaus. Căci *Epopeea Nibelungilor*, ca și alte poeme epice medievale, e rezultatul unor prefaceri și prelucrări succesive, fiecare poet adăugind la vechiul fond al legendei fapte și împrejurări caracteristice epocii în care scria. Astfel s-au introdus în *Chanson de Roland* mențiuni de popoare și localități cu totul străine de vechiul episod al războaielor carolingiene, care aparțin vremii Cruciaților și etnografiei sau geografiei Europei Orientale și Asiei anterioare [16]. Tot astfel au procedat și autorii cari au remaniat fondul primitiv al *Epopeei Nibelungilor* [17].

„Oricum ar fi lucrurile, observa în această privință N. Drăganu, *Nibelungenlied* este o mărturie destul de timpurie despre existența românilor, fie ei din oricare parte", deoarece presupunea că pasajul se poate interpreta ca o aluzie la românii nordestici, în cazul în care traducem, cu Xenopol, *Polânen* prin poloni sau la cei sud-estici, dacă socotim, cu Onciul, că ei reprezintă pe cumani, numiți de textele germane și Valwen sau Falones ; ba „se vede că nu este exclusă nici posibilitatea a treia, a româ-

[14] Cîntul 22, v. 1340, 1341, 1344.

[15] *Teoria lui Rösler*, Iași, 1884, p. 116.

[16] Cf. Émile Mireaux, *La Chanson de Roland et l'histoire de France*, p. 201 și urm.

[17] Balint Hóman, *Geschichtliches im Nibelungenlied*, „Ungarische Jahrbücher", III, 1923, p. 199 și urm.

nilor din Panonia"[18]. Dar înţelesul ce se dă numelui ducelui Ramunc, ca erou eponim, nu are de suferit prin aceste interpretări diverse nici o modificare.

Nicolae Iorga a fost însă de altă părere. Într-o notă scurtă, din acele prin care îşi însemna pe loc un punct de vedere nou, în marginea chiar a cărţii pe care o citea, el observă că şi în cartea lui Drăganu „se menţionează părerea că «Ramunc» înseamnă român, numele poporului în loc de al şefului. E desigur o greşeală. «Ramunc» nu poate fi decît un nume de om. Şi, cum cîntecul Nibelungilor trebuie să fie de pe la începutul secolului al XIII-lea, cînd dealtfel, numele vlahilor se popularizează prin împrejurările din Balcani, se dă ca şef al lor prinţul galiţian, regele Roman din secolul al XIII-lea." [19]

Marele nostru istoric s-a gîndit fără îndoială la principele Roman Mâstislavici al Volhiniei, ajuns în 1199, după stingerea neamului Rostislavilor, principe al Haliciului sau al Galiţiei. Acest întemeietor de dinastie a lăsat în istorie renumele unui suveran energic şi războinic, în luptă continuă cu rivalii săi de la Kiev şi Cernigov, ajutaţi de cumanii cari fac la acea vreme neîncetate incursiuni în Ucraina. El păstrase însă relaţii paşnice cu Bizanţul şi Ungaria şi se amestecase în luptele lăuntrice din imperiul german, ţinînd partea lui Filip de Suabia împotriva lui Otto al IV-lea de Braunschweig. Se ştie dealtfel că a căzut în lupta de pe Vistula cu aliatul acestuia din urmă, regele Poloniei Leszko, în 1205 [20]. Era deci firesc ca în prelucrarea din aceeaşi vreme a *Epopeei Nibelungilor* să apară numele acestui principe puternic, dintr-o regiune nu prea depărtată de marginile imperiului, care domnea peste popoare din sfera de stăpînire ce fusese altădată a legendarului Etzel, regele hunilor. Dacă examinăm în lumina acestei ipoteze versurile amintite mai sus, vom constata într-adevăr că enumerarea „ruşilor, grecilor, polonilor şi vlahilor", cărora le urmează „săbiile de la Kiev" şi „pecenegii sălbatici" ne duce de-a dreptul în regiunea stăpînită de principii

[18] N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, p. 225—226.

[19] *Ducele Ramunc*, în „Revista istorică", XIX, 1933, p. 114.

[20] Cf. B. Krupnycki, *Geschichte der Ukraine*, Leipzig, 1939, p. 21—22.

de Halici, care se mărginea cu Moldova de mai tîrziu, spre miazăzi și sud-est ; se întindea în stepa ucraineană pînă la Nipru în dreptul Kievului, iar spre apus se oprea la trecătorile Carpaților nordici, care o despărțeau de Ungaria. Însemnătatea ce se dă valahilor, poate fi lămurită în două feluri : ori e vorba de coloniile românești, așezate în Galiția de răsărit și miazăzi, a căror însemnătate ne-o dovedesc documentele ce amintesc aci de *jus valachicum* [21]; ori e o aluzie la partea de miazănoapte a Moldovei dinainte de descălecare, unde s-a întins pentru o scurtă perioadă de timp, în veacul al XII-lea, influența principatului de Halici [22], dar care, de fapt, în vremea lui Roman Mâstislavici, se afla sub directa oblăduire a cumanilor.

În orice caz, trebuie să recunoaștem că atmosfera sau mai bine zis ambianța istorică ce o putem distinge în jurul „ducelui Ramunc" și a „valahilor" amintiți în *Nibelungenlied* se apropie de ipoteza lui Nicolae Iorga, transformînd astfel pe eroul eponim al românilor într-o figură istorică reală, ușoară de identificat în timp și în spațiu. Ne putem pune atunci în mod firesc întrebarea, dacă aceeași încercare nu poate fi făcută pentru eroii, nu mai puțin legendari, ai cronicei anonime despre descălecatul Moldovei.

III. ROMAN ȘI OLAHA, *DUCES RUTENI*

Încă mai de mult, într-un studiu despre un capitol din *Cartea lui Marco Polo* [23], observasem în relațiunea cunoscutului călător și misionar prin țările tătărești din veacul al XIII-lea, franciscanul Giovanni da Pian del Carpine *(Plano Carpini,* în textul latin), însemnarea din drumul său de întoarcere de la Curtea Hanului : ieșind din Cumania de dincolo de Nipru, se întîlnește cu principi ruși, cari călătoreau și ei la Oardă, spre a căpăta întărire de la noii stăpîni ai stepelor. În ediția mai veche a lui

[21] C.f. D. Mototolescu, *Jus Valachicum în Polonia*, București, 1915.

[22] Cf. G. I. Brătianu, *Vicina II*, „Revue hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 172.

[23] *Lak, o interpretare greșită a unui capitol din „Cartea lui Marco Polo"*, în „Cercetări istorice", I, Iași, 1925.

D'Avezac [24], pasajul are următorul cuprins : *„Et in exitu Comaniae invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius et ducem Aloha qui extat et societatem ipsius... Et omnes isti sunt duces Ruteni..."* („Iar la ieşirea din Cumania am întîlnit pe ducele Roman, care intra la tătari şi alaiul său, şi ducele Aloha care e acolo cu alaiul său... Iar toţi aceştia sunt duci ruteni").

În ediţiile mai nouă ale eruditului italian Giorgio Pullè în *Studi Italiani di Filologia Indoiranica* [25] sau ale lui P. Anastasius Van den Wyngaert în colecţia *Sinica Franciscana,* versiunea e corectată după o lectură mai bună : *„Et in exitu Comanie invenimus ducem Romanum qui intrabat ad Tartaros et societatem ipsius et ducem Olaha qui exibat et societatem ipsius"* [26]. („Iar la ieşirea din Cumania am întîlnit pe ducele Roman, care intra la tătari, cu alaiul său şi pe ducele Olaha, care ieşea, şi alaiul său".) E deci vorba de doi „duci" sau voievozi, din cari unul era în drum spre reşedinţa Hanului Batu, iar celălalt se întorcea de acolo. Cel dintîi : Roman, astfel amintit la 1247, nu poate fi aci principele la care se gîndise Iorga, ci nepotul său, fiul lui Daniil sau Danilo, principele de Halici, care primise coroana regală de la Papa Inocenţiu al IV-lea şi se afla în acel an la curtea lui Batu, unde îl întîlnise călătorul nostru. Acest al doilea Roman, al doilea fiu al „regelui" Danilo, a fost învestit la 1254 cu unele posesiuni cucerite de tatăl său de la lituanieni, în Rutenia Albă, ca Nowogrodek şi Slonim [27]. E deci foarte firesc să fi întîlnit, cîţiva ani mai înainte, pe misionarul franciscan lîngă Kiev.

Celălalt e mai greu de identificat. „Forma (Aloha) observam în studiul citat mai sus, aminteşte poate pe «Olahi» din documentele ungureşti de la sfîrşitul veacului al XIII-lea" [28].

[24] Paris, 1828, p. 375.

[25] Vol. IX, Firenze, 1913 ; cf. şi traducerea italiană a aceluiaşi : *Viaggio ai Tartari* di frate Giovanni da Pian del Carpine, *Viaggi e Scoperte,* 5, Milano, 1929, p. 317.

[26] *Ystoria Mongalorum,* cap. IX, 49, *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV,* Quaracchi, 1929, p. 129.

[27] B. Krupnycki, *Gesch. der Ukraine,* p. 25.

[28] *Lak, ibid.,* p. 9 a extrasului.

Apropierea devine însă mai izbitoare, dacă citim *Olaha*. În documentele latine ale cancelariei ungurești, această formă specific maghiară a numelui poporului român ne întîmpină, după cercetările recente, cam de la 1228. Vechea formă : *Blaci* sau *Blachi* pare a reproduce numele vlahilor, așa cum îl cunosc izvoarele bizantine. E o dovadă mai mult că de-abia atunci ungurii au pătruns îndeajuns de adînc în Ardeal, în ținuturi locuite de români, ca să transforme numele acestui popor în spiritul limbii lor, fără a-l împrumuta numai de la alții, cum făcuseră pînă atunci [29]. Echivalența Olah-Vlah e mai mult decît sigură : se poate dovedi și prin toponimie. Astfel *Oláhfenés* în documentele ungurești din veacul al XIV-lea e *Vlaha* din ținutul Clujului. „Evident, este vorba de un nume dat unui sat românesc încă de vechea populație slavă, cu care românii trăiau alături. Numai astfel se poate explica forma acestui nume. Dacă ar fi fost dat după venirea ungurilor, el ar trebui să aibă forma ungurescului *oláh*", spune în această privință N. Drăganu, care mai adaugă și Vlăhița (Oláhfalu) din județul Odorhei [30]. *Olaha* din *Historia Mongalorum* poate deci să reprezinte forma unguréască a unui *Vlacha* sau *Vlachata*, și astfel eroii mitici ai cronicii anonime de la 1500, Roman și Vlachata coboară deodată din lumea basmelor în realitate, întrupîndu-se în două figuri istorice de voievozi din veacul al XIII-lea, atestate de mărturia neîndoielnică a unui contimporan, a cărui relațiune de călătorie e considerată cu drept cuvînt ca un document vrednic de toată încrederea.

Problema fondului istoric al întregii povestiri preocupă dealtfel în ultimul timp și pe alți cercetători. D-l Al. Procopovici, în recentele sale studii privitoare la „chestiunea românilor" [31] a supus-o din nou unei atente analize. Dimitrie Cantemir începuse această cercetare și aflase originea episodului într-un „letopiseț bulgăresc" în care craiul Laslău se găsește

[29] Cf. I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, 1942, p. 274 și urm.

[30] *Românii în veacurile IX—XIV*, p. 435.

[31] *Die Rumänenfrage*, Bibliotheca Rerum Transylvaniae, III, Sibiu 1944, p. 23 și urm.

în relații cu un rege bulgar Ștefan și cu arhiepiscopul Sava, care îl botează în dreapta credință. D-l Procopovici socotește pe Roman și Vlahata tot eroi eponimi ale celor două denumiri ale poporului român, mențiunea Veneției o lămurește prin interesele negoțului venețian pe țărmurile Mării Negre, și drumurile în legătură cu ele. Mențiunea țării Crișului, ca loc de așezare a strămoșilor descălecătorilor, îi amintește desigur voievodatele românești din cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cît privește pe regele sau „craiul" Laslău, formă ungurească a lui Vladislav, d-sa ajunge la concluzia pe care o întrevăzusem într-o notă a comunicării mele precedente [32], anume că ar putea fi vorba, nu numai de un rege al Ungariei cu acest nume, ci de un voievod al Ardealului. Istoria cunoaște tocmai în a doua jumătate a veacului al XIII-lea trei asemenea voievozi, din neamul Borza sau Borș, dintre cari cu deosebire al treilea (1294—1315) a ajuns, în timpul crizei lăuntrice din Ungaria, după stingerea dinastiei Arpadiene, un adevărat arbitru al situației între pretendenții boem, bavarez și angevin, cari se luptau pentru coroana Ungariei [33]. Socru al regelui sîrb Ștefan Uroș și astfel înrudit și cu domnitorii Țării Românești, excomunicat de cardinalul Gentile, trimisul Papei, pentru că refuza să predea coroana noului rege, Carol Robert [34], el are multe trăsături comune cu craiul Laslău al legendei. Cît privește titlul regal, d-l Procopovici observă cu dreptate că și mai tîrziu el a fost atribuit principilor ardeleni, chiar fără a fi înregistrat de protocolul oficial. Și Miron Costin înseamnă că „Domnilor din Ardeal le zicem crai unguresti, eu să le dau acest nume nu pociu, căci crai nu sunt, ce direpți domni sau cnezi... Deci craiu direpț crăiei unguresti este Neamțul, că la dînsul este cununa crăiei unguresti cu Pojunul" [35]. Într-ade-

[32] *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, p. 22, n. 1, v. mai sus, p. 139.

[33] Al. Procopovici, *Die Rumänenfrage*, p. 31—32.

[34] Cf. I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 27 și urm.

[35] *Let.* I², p. 215.

văr, posesiunea Sfintei Coroane și a orașului încoronării — Poszony sau Bratislava — desemna la acea vreme legitimitatea ; dar obiceiul amintit de cronicarul nostru în veacul al XVII-lea, poate să fi fost mai vechi și să se aplice unui stăpînitor, în fapt tot atît de puternic ca regele, cum era voievodul Ladislau în timpul interregnului din Ungaria, la începutul secolului al XIV-lea.

Dacă reluăm însă în toate amănuntele lor diferitele date ale povestirii din *Voskresenskaia letopis*, aflăm în ele tot mai multe elemente care se potrivesc cu epoca și regiunea în care am aflat modelul lor îndepărtat. Luptele sau legăturile diplomatice cu tătarii, constituie capitolul cel mai însemnat al istoriei principilor de Halici, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea. Tatăl principelui Roman, Danilo, silit să se supună atotputernicului Han, a încercat să se răscoale și s-a lovit de împotrivirea cnezilor Bolohovți sau Bolohoveni, cari au primit ajutor de la tătari. Căpetenia acestora, Burundai, l-a învins în 1259, iar din porunca Oardei, principele Galiției a trebuit să-și dărîme cetățile de la Luțk, Kameneț și Lwov și să trimită oastea sa, sub comanda tătarilor, în expedițiile lor împotriva Poloniei și Lituaniei [36]. La una din ele a luat parte și principele Roman [37].

„Craiul Laslău", de altă parte, poate fi o sinteză a mai multor figuri istorice. Unele trăsături se potrivesc, după cum am văzut, cu voievodul Ladislau al Ardealului, dar poate fi și o aluzie la Sfîntul Ladislau, regele Ungariei, ale cărui isprăvi le povesteau cronicile medievale. Să nu uităm, în sfîrșit, că a fost un rege Ladislau al Ungariei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, al IV-lea, poreclit Cumanul (1272—1290), penultimul domnitor al neamului Arpazilor. Sub domnia lui a avut loc o năvălire a tătarilor în Ungaria, sub conducerea lui Nogai, în 1285, care numai din pricina vremii rele n-a ajuns la rezultatele acelei din 1241. O bătălie însemnată s-a dat în Transilvania, iar o parte a năvălitorilor pare a fi rămas în Un-

[36] B. Krupnycki, *Gesch. der Ukraine*, p. 25—26.
[37] Hammer-Purgstall, *Gesch. der Goldenen Horde*, p. 154.

garia, în cîmpia Tisei, unde s-au amestecat pe urmă cu cumanii, prietenii regelui [38].

Dar chiar atitudinea îndoielnică a regelui în materie religioasă : „lătin" în aparenţă, dar în realitate de credinţă răsăriteană, aminteşte tot pe Ladislau al IV-lea, bănuit de clerul catolic de erezie şi legături cu necredincioşii [39].

Contrastul între legea nouă a latinilor şi credinţa veche a „rîmlenilor", nu e dealtfel nici el lipsit de orice temei istoric. El e desigur de inspiraţie bizantină [40], ortodoxă, dar se potriveşte în oarecare măsură şi cu împrejurările ce ne sunt cunoscute din principatul de Halici. Se ştie doar că Danilo al Galiţiei îşi pusese la un moment dat nădejdea în încercările Papei Inocenţiu al IV-lea de a proclama o nouă cruciată împotriva tătarilor, el primise titlul de rege de la Sfîntul Scaun şi se arătase gata să aducă la îndeplinire şi unirea religioasă cu Roma, anticipînd astfel cu mai bine de trei secole asupra acţiunii bisericii catolice în ţările rutene, de la sfîrşitul veacului al XVI-lea. Numai faptul că creştinătatea apuseană n-a dat urmare chemării pontificale, l-a îndepărtat de la aceste planuri [41]. E însă de la sine înţeles că povestea „papei Formos" aparţine cu totul altei epoci, şi a fost introdusă aci, ca să întărească ideea rivalităţii religioase între Roma şi Bizanţ. Se vede deci îndeajuns de lămurit că şi introducerea la tradiţia descălecatului nu e lipsită de un fond istoric real [42].

[38] *Ibid.*, p. 263. E o indicaţie mai sigură decît izvorul bizantin citat de o lucrare ungurească, pe care îl aminteşte d-l Al. Procopovici, *op. cit.*, p. 33, n. 7. Cf. şi E. Cavaignac în apendicele cărţii lui R. Grousset, *L'empire Mongol (1-re phase)* (Histoire du Monde, VIII[1]), Paris 1941, p. 382. Lucrarea cea mai recentă, B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502* (Das mongolische Weltreich, Bd. 2), Leipzig, Harassovitz, 1943, nu mi-a mai fost accesibilă.

[39] V. G. I. Brătianu, *Le Conseil du roi Charles*, „Bibliothèque hist. du Sud-Est Européen", 1, 1942, p. 57, cf. şi Hasdeu, *Negru Vodă*, p. CLXIII.

[40] Al. Procopovici, *ibid.*, p. 33 şi urm.

[41] B. Krupnycki, *Gesch. der Ukraine*, p. 25.

[42] D-l. C.C. Giurescu, în ediţia sa a cronicei lui Gr. Ureche Vornicul şi Simion Dascălul „Clasicii români comentaţi", Scrisul Românesc, 1934, p. LXIX, socoteşte această legendă lipsită de orice temei. Aceasta se potriveşte episodului cu tîlharii trimişi de la Roma în Ungaria, dar nu cu acel al luptei cu tătarii.

Rămîne chestiunea ducelui *olah* sau *vlah*, care se întîlnea la 1247 cu cneazul Roman din Halici, pe drumul la tabăra Hanului tătăresc, desigur pentru a lua de acolo *iarlikul* de confirmare și a plăti cuvenitul tribut. Cine poate fi acest principe român din marginea stepei, care s-a închinat, împreună cu voievozii ruteni, puterii tătarilor ?

Și în acest caz se pot face două ipoteze : e posibil să fie un voievod al „valahilor" din Galiția, așezați pe povîrnișul de miază-noapte al Carpaților, pe cari îi trecuseră venind din Ardeal și Maramureș. Forma specific ungurească a numelui : „Olaha", îndreptățește această presupunere, Galiția fiind adesea revendicată de regii Ungariei, uneori chiar ocupată de ei, cum a fost cazul între 1214—1219, sub Andrei al II-lea [43].

Dar poate fi tot atît de bine un voievod din regiunea, ce nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol se va numi Moldova. Că erau acolo mici formațiuni de stat încă mult înainte de descălecatul maramureșenilor din veacul al XIV-lea, se poate vedea din știrile amintite în studiul meu precedent [44]. Vom adăoga aci doar încă unele informații culese din cronica polonă a lui Dlugosz, scrisă în secolul al XV-lea, dar care păstrează tradiții mai vechi, ce nu trebuiesc nici ele nesocotite.

Cea mai veche mențiune a românilor la răsărit de Carpați, ce o aflăm în această cronică, privește împrejurări din jurul anului 1070, cu prilejul cărora se amintește de o armată alcătuită *„cum Ruthenis, Pieczynegys et Wallachis"* (ruteni, pecenegi, valahi), ridicată de ducele Viaceslav de Poloțk împotriva regelui polon Boleslav [45]. Mai puțin sigură e mențiunea expediției cruciate a împăratului Conrad din 1147, despre care se spune că *„ex Polonia per Russiam et Valachiam procedebat"* [46]. Faptul că de acolo ajunge *ad mare Leoninum* ca să se îndrepte spre Constantinopol, dă de bănuit că numele geografice sunt dintr-o vreme mai recentă, deoarece „mare de Lwov" nu s-a putut numi Marea Neagră decît mai tîrziu, cînd s-a dezvoltat

[43] B. Krupnycki, *ibid.*, p. 22.

[44] *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, v. mai sus, p. 142 și urm.

[45] Dlugosz, *Historiae Polonicae Libri XII*, Francoforti, 1711, L. III, I, col. 265.

[46] *Ibid.*, L.V., I, col. 479.

negoțul orașelor din Galiția. Cu toate acestea, nu putem să nu facem o apropiere între aceste mențiuni și acele care amintesc pe *Blakumen* în drumul străbătut în veacul al XI-lea de varegi, de la Marea Baltică la Marea Neagră, sau de știrea ce o aflăm în cronica bizantină a lui Choniates, despre prinderea lui Andronic Comnenul în 1164, de păstori vlahi, la marginile Galiției [47].

Nu știm însă ce determină pe d-l L. Tamás să afirme, recunoscînd totuși că aceste împrejurări, pe care le amintește, „nu sunt mai vechi decît secolul al XI-lea", că „ele par a privi nu păstori cu așezări statornice, ci grupuri de păstori și mercenari cari apar ici și colo, pentru a dispărea în curînd" [48]. Nimic în textul cronicei lui Dlugosz nu confirmă asemenea interpretări, afară poate de nostalgia păstorească și nomadă a istoricilor și filologilor maghiari din generația mai nouă, care se manifestă de cîte ori e vorba de urgisitul neam al valahilor !

Față de atîtea indicii despre existența acestor „valahi" în ținutul dintre Carpați și țărmul Mării Negre, în veacul al XI-lea și al XII-lea, nimic nu ne împiedică să așezăm în aceeași regiune și pe „ducele Olaha" de la 1247, cu tot calificativul ce i-l dă Pian del Carpine de „duce rutean". Cum era desigur ortodox, era ușor, pentru călătorul franciscan la curtea Hanului, să-l confunde cu pravoslavnicii cnezi ruși și ruteni, cari făceau același drum spre tabăra stăpînului asiatic.

E însă vrednică de reținut forma ungurească a numelui : *Olaha*. Ea lasă impresia că „ducele" sau voievodul amintit de Giovanni da Pian del Carpine, venea dintr-o regiune aflată într-o formă sau alta, sub influența Ungariei, deși în acel moment, trecuse în sfera politicii mongole după marile expediții ale tătarilor în Rusia, Polonia și Ungaria. E un fapt că în primele decenii ale veacului al XIII-lea expansiunea ultimilor regi arpadieni s-a întins la miazăzi, poate și la răsărit de lanțul Carpaților. În această vreme regii unguri se intitulau și regi ai Cumaniei, ocrotind episcopatul catolic al cumanilor de dincolo

[47] Cf. *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, v. mai sus p. 141.

[48] *Romains, Romans et Roumains dans l'hist. de la Dacie Trajane*, „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, 1936, p. 350.

de munți. Odată cu ocuparea vremelnică a Galiției, stăpînirea sau în orice caz supremația lor, s-a întins și spre valea Dunării și a afluenților ei [49]. Numai lovitura grozavă ce a primit-o regatul Sf. Ștefan, prin năvălirea tătărască de la 1241, a pus capăt pentru vreme îndelungată acestor tendințe.

Este de asemenea cazul să ne amintim, că cele mai vechi mențiuni ale românilor din regiuni mai depărtate ale răsăritului, au un caracter în totul asemănător. În Crimeea ne întîmpină la 1287 un *Karichinus Ungarus*, care ar putea fi românul Crăciun ; cel puțin, la 1290 „unguroaica" Mărioara de la Cafa e sigur româncă. Mai tîrziu în veacul al XV-lea, în socotelile aceleiași colonii, „ungurii" Radu, Stanciu și Stoica au aceeași obîrșie. E dealtfel un obicei al izvoarelor medievale să dea numelui unei populații sau unei persoane un înțeles mai degrabă geografic decît etnic [50]. Cuvîntul „ungur" înseamnă deci aci : dintr-o regiune aflată sub dependința sau sub influența Ungariei, iar cum aceasta nu putea fi Crimeea, suntem întemeiați să presupunem că românii așezați în Evul Mediu în porturile genoveze sau venețiene de pe țărmul Mării Negre erau originari, ei sau măcar părinții lor, dintr-o țară cuprinsă în sfera de influență politică a Coroanei ungurești. Avem dar a face cu elemente ce sunt un produs al emigrației, al expansiunii demografice a neamului românesc spre răsărit, nu cu locuitori băștinași din aceste regiuni, departe de acea locuită de poporul român, de cînd istoria îl cunoștea ca atare, la poalele Carpaților și pe văile rîurilor ce izvorăsc din masivul lor.

Nu e nici locul, nici timpul de a reveni aci asupra problemei atît de mult discutate în istoriografia română ca și în cea rusească, a cnejilor Bolohoviți sau Bolohoveni, ale căror stăpîniri se aflau pe cursul rîului Sluci și pe Bugul superior. Sunt argumente în favoarea unei origini slave sau cumane a acestor războinici de naționalitate nesigură, deși numele lor seamănă cu

[49] Fără a ajunge totuși la exagerările lui L. Elekes, *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft*, „Arch. Europae Centro-Orentalis", VII, 1941, p. 361 și urm.

[50] V. G. I. Brătianu, *Observații asupra unor denumiri etnice medievale din Sud-Estul Europei*, în „Grai și Suflet", III, p. 419—420.

acel al „valahilor". Poate fi şi un amestec de neamuri, aşa cum vor fi mai tîrziu cazacii pe cari i-au precedat.

E însă vădit că între români şi ruteni sau ucrainieni, se desfăşoară, din vremuri foarte vechi, un proces de interpenetraţie etnografică şi demografică, continuat în decursul veacurilor prin colonizări şi emigrări de o parte şi de alta a Nistrului — proces de pe urma căruia au rămas pînă astăzi elemente de populaţie ruteană la apus de acest fluviu şi de populaţie românească la răsărit de el. Numele de consonanţă unguresc al voievodului „valah" necunoscut de la 1247, ne confirmă o dată mai mult acest fapt, dovedind că la răsărit de marginile sale tradiţionale, elementul românesc e un fenomen de *diaspora*, din excesul său de vitalitate şi de răspîndire, nu o populaţie statornicită de destinul ei istoric, care a aşezat-o în spaţiul carpatic şi dunărean.

ÎNCHEIERE

Revenind la obiectul acestei comunicări, putem constata o dată mai mult că tradiţia păstrată de izvoarele istorice, chiar cînd descrie întîmplări mult mai vechi decît vremea în care au fost alcătuite scrierile ce le relatează, are totuşi mai întotdeauna, la temeiul ei, fapte sau împrejurări reale. Desigur că la aceasta se adaogă elemente legendare, sau nume şi chiar evenimente din alte epoci istorice, creînd astfel anacronisme ce au determinat critica să considere întreaga povestire ca o adunătură de basme, fără nici o valoare. Dar această metodă radicală se dovedeşte tot mai mult a fi excesivă. Eliminînd anacronismele şi fanteziile, rămîne un sîmbure de adevăr ce nu poate fi nesocotit, nici înlăturat. Acesta pare a fi cazul şi al introducerii la tradiţia descălecatului, pe care ne-a păstrat-o cronica anonimă moldovenească, scrisă la începutul veacului al XVI-lea. E caracteristic faptul că singura versiune mai dezvoltată a unor împrejurări, ce privesc regiunea de margine dintre Ungaria, Rutenia şi stepa tătărească, se află într-un manuscris de la Kiev, transcris în limba rusă. Tradiţia despre Roman şi Vlachata sau Olaha, căpetenii rutene şi valahe în slujba Craiului Ungariei, la hotarul ameninţat de năvălirile tătarilor, îşi are temeiul în per-

sonaje și întîmplări reale din istoria veacului al XIII-lea, amintite de izvoare contemporane ; ea se păstrează întîmplător, în întregimea ei, într-o scriere alcătuită mai tîrziu, tocmai în aceeași regiune.

Aflăm în ea un nou și puternic argument în favoarea ipotezei despre existența unui stat moldovenesc, înainte de descălecarea Moldovei, cunoscută în istorie. Presupunerea că a existat încă înainte de înființarea voievodatului, prin maramureșeni, un alt principat în partea de miazănoapte a Moldovei, la hotarul Galiției, cuprinzînd ce se va numi mai tîrziu „Țara Șipeniților" și poate vechiul ținut românesc al Bucovinei, capătă astfel un nou reazem despre care cercetările viitoare vor avea să țină seama [51]. Printr-o coincidență ce trebuie de asemenea semnalată, știrea despre acest duce sau voievod „Olaha" dinspre părțile tătărești e din același an, 1247, în care diploma hărăzită de regele Ungariei Bela al IV-lea, Ioaniților amintește de țara voievodului Litovoi, de cnezatele lui Ioan și Farcaș din Oltenia și de stăpînirea voievodului Seneslau pe țărmul stîng al Oltului. Ea întregește astfel cunoștințele noastre despre întîiile formațiuni de stat românești medievale, și ne îndreptățește să considerăm metoda folosită, în cercetarea tradiției istorice asupra întemeierii acestor state, ca una ce poate arunca mai multă lumină asupra problemei originilor românești și începuturilor dezvoltării noastre politice. Iar cunoașterea ei mai lămurită, cum scria, acum un secol încheiat, marele Mihai Kogălniceanu, nu poate decît să întărească în noi conștiința și voința „să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile".

2. O nouă mărturie despre un Voievodat Moldovenesc în veacul al XIII-lea.

În cartea sa recentă despre *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII—XVI* [52], d-l Mihail P. Dan a supus unei critici documentate și severe textul cronicei lui Thomas Tuscus, despre îm-

[51] V. mai jos.

[52] Universitatea Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu, Bibl. Institutului de Istorie Națională, XIII, 1944.

prejurările istorice din Boemia în vremea regelui Premysl Otokar al II-lea, care a fost semnalat și adus în discuție acum cîțiva ani de d-l A. Sacerdoțeanu [53], spre a lămuri începuturile vieții noastre de Stat în secolul al XIII-lea.

Pentru cunoașterea unei epoci, în care izvoarele sînt atît de puține și de discutate, orice element nou de informație are desigur o însemnătate deosebită. Cum am avut prilejul de curînd să atrag atenția asupra altui fapt, tot în legătură cu relațiile din aceeași vreme dintre români și ruteni [54], problema trebuie examinată din nou, în lumina acestor împrejurări, pe care cercetătorii de mai sus nu le-au putut avea în vedere.

Se cuvine firește să amintim mai întîi izvorul de la care a pornit această controversă, pe care nădăjduim să o putem astfel lămuri.

Se știe că la războaiele ce s-au purtat în a doua jumătate a veacului al XIII-lea între regatul Ungariei și regii Premyslizi ai Boemiei și Moraviei, au luat parte și românii. Îi găsim însemnați printre contingentele auxiliare ale armatei ungurești, care a fost înfrîntă la 12 iulie 1260 la Kreussenbrunn de regele Otokar. Învingătorul, vestind Papei Alexandru al IV-lea izbînda sa, înșiră printre învinși pe lîngă regele Ungariei Bela al IV-lea și fiul său Ștefan, pe regele Danilo al Haliciului și fiii săi, cu ruteni și tătari, pe ducii Boleslas de Cracovia și Letsko al Lusaciei, și „o mulțime fără număr de oameni neumani", cumani, unguri, slavi, secui și valachi, pecenegi, greci, bulgari, sîrbi și bosniaci [55].

D-l Dan presupune că valahii cari au luat parte la această bătălie erau supuși Coroanei ungurești. Cum și mai înainte documentele cancelariei maghiare arată isprăvile unor ostași români în luptele purtate de oștile regești împotriva tătarilor, a cumanilor, sau a principilor de Halici, e logic să socotim, cu d-sa, „că nu greșim considerînd și pe valahii cari luptară la Kreussenbrunn ca fiind români bănățeni sau transilvăneni [56].

[53] *În jurul unei lupte a românilor cu rutenii în anul 1277*, „Arhivele Olteniei", XIII, 1934, p. 276 și urm.

[54] *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, „An. Ac. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria 3-a, XXVII, v. mai sus, p. 155 și urm.

[55] Hurmuzaki, *Doc.* I, 1, p. 287, nr. CCXI.

[56] *Op. cit.*, p. 21.

Dar aceasta nu e singura menţiune a românilor în luptele dintre regii Ungariei şi ai Boemiei. Acea pe care ne-a păstrat-o cronica lui Thomas Tuscus e mai puţin simplă, şi dă prilej la interpretările cele mai deosebite.

I. CRONICA LUI THOMAS TUSCUS

Într-adevăr, bătălia de la Kreussenbrunn nu a încheiat procesul politic şi teritorial, deschis de ambiţia marelui rege ceh. De fapt rivalitatea a continuat, iar Otokar al II-lea a folosit moartea lui Ştefan al V-lea, urmaşul lui Bela al IV-lea, pentru a năvăli a doua oară în Slovacia şi a căuta să o alipească regatului său. El mai dăduse adăpost la curtea sa din Praga voievodului Nicolae al Ardealului, atunci cînd acesta era în duşmănie cu regele Ştefan. Dar intervenţia papei Grigorie al X-lea, dornic de a opri luptele dintre creştini la marginea stăpînirilor tătăreşti, şi nevoia de a asigura hotarul de la miazăzi şi răsărit, spre a-şi realiza planurile de expansiune la apus, în provinciile austriace, l-au făcut pe regele Boemiei să nu folosească aceste împrejurări favorabile şi să se mulţumească cu o pace, pe care i-o garanta slăbiciunea monarhiei ungureşti, în timpul minorităţii lui Ladislau al IV-lea, care urmase la 1272 lui Ştefan al V-lea.

El nădăjduia acum, după ce luase în stăpînire Austria, Stiria, Carintia, Carniolia şi Pordenone la graniţa Friulului, să cîştige de partea sa destui principi germani, pentru a pune capăt interregnului şi a se încununa cu coroana imperială. Dar nădejdile i-au fost înşelate, pentru că electorii, înfricoşaţi de creşterea puterii lui Otokar, au ales la 1 octombrie 1273 ca rege al romanilor pe Rudolf de Habsburg, un mic senior feudal din Suabia.

Începe atunci lupta între întemeietorul puterii austriace şi regele slav, care va lua sfîrşit peste cîţiva ani, pe cîmpul de bătălie de la Marchfeld. Deposedat formal de provinciile cucerite, prin mandatul de recuperare încredinţat lui Rudolf de Habsburg, Otokar al II-lea le pierde de fapt în 1276, şi se vede silit, la 21 noiembrie a aceluiaşi an, la Viena, să cedeze ţinuturile austriace şi să încheie legături de vasalitate pentru cele două

ţări rămase coroanei sale, Boemia şi Moravia. Mai mult, intervenţia suzeranului îl silea să revie asupra măsurilor ce le hotărîse împotriva nobililor boemi, cari sprijiniseră pe adversarii săi. Pentru firea mîndră şi ambiţioasă a regelui Otokar, o astfel de situaţie nu putea fi socotită definitivă. Aci intervine ştirea înregistrată de cronica lui Tuscus, al cărei text e următorul :

„*Dimissus autem pacta fregit, obsides remittens et fortalitia restituere non proponens. Requiritur iterum, ut pacta conservet, alioquin sciret, quia disciplinam imperialem sentiret. Temptat cum multis nobilibus Alamanie machinari rebellionem, Brutenos et infideles sibi in adiutorium vocat, sed Deo disponente Brutenis et Blacis inter se discordantibus suo rex Boemie proposito defraudatur. Rogat iterum que ad pacem sunt et, remissis obsidibus reconciliatur in gratiam promittens, quod Egram restitueret et in fidelitate imperatoris perseveraret.*“ [57]

Regele ceh a încercat deci să rupă tratatul ce-i fusese impus, împotrivindu-se atît la predarea ostatecilor cît şi la restituirea cetăţilor. Ameninţat că va fi adus la ascultare de puterea împărătească, el căută sprijin la principii germani împotriva casei de Habsburg şi cheamă în ajutor pe „brutenii şi necredincioşii“. Dar din nefericire pentru el, ajutorul îi lipseşte, brutenii încăierîndu-se la acea vreme cu valahii. Otokar e deci din nou constrîns să ceară pace, să predea pe ostateci şi să făgăduiască restituirea cetăţii Eger. Într-adevăr acest tratat s-a încheiat tot la Viena la 6 mai 1277, astfel că e vădit că episodul războiului între „bruteni“ şi valahi, care a stricat atît de rău socotelile lui Otokar al II-lea, se localizează în timp între cele două păci, de la 21 noiembrie 1276 şi 6 mai 1277 [58].

*

Se pune acum în mod firesc întrebarea, cine sunt „brutenii“ şi despre ce români sau valahi poate fi vorba în această împrejurare ?

Atitudinea istoricilor care s-au ocupat de această chestiune a fost foarte deosebită. D-l Sacerdoţeanu crede că brutenii cro-

[57] Thomas Tuscus, *Gesta imperatorum et pontificum*, Mon. Germ. Hist., SS., t. XXII, p. 525.

[58] M.P. Dan, *op. cit.*, p. 27.

nicei, care s-ar putea identifica în acel timp cu prutenii sau prusienii de pe țărmul Balticei — fie locuitorii Prusiei, fie Cavalerii Teutonici, de curînd stabiliți în această țară — sunt aci mai degrabă *rutenii* din Halici. Iar valahii, ținînd seamă de întîmplări aproape contimporane : răscoala lui Litovoi împotriva coroanei ungurești, înfrîngerea lui și închinarea ca vasal al urmașului său Bărbat, ce au avut loc în primii ani de domnie ai regelui Ladislau al IV-lea al Ungariei, ar fi aceștia, din sfera de influență a coroanei maghiare. „Admițînd această succesiune la tronul lui Litovoi, scrie d-sa, putem socoti, în conformitate cu obligațiile pe care le avea un vasal față de suzeranul său, că el era dator față de rege să dea și ajutor înarmat. Și cînd s-a reînnoit atacul regelui boem, din ce în ce mai impetuos și mai de temut, Ungaria a căutat să-i reducă cît mai mult posibilitățile de ajutorare, ce-i veneau de la vecini. În acest scop va fi obligat pe vasalul său român să atace pe rutenii din părțile tătărești. Poate că e cea dintîi tentativă de expansiune românească în această parte, ceea ce ar constitui și o tendință de formare a unui mare principat care să cuprindă toate țărișoarele arcului carpatic“ [59]. Se vede importanța concluziilor la cari poate duce informația cronicei lui Tuscus.

Pentru G. Popa-Lisseanu, care a consacrat una din fasciculele interesantei sale publicații, *Izvoarele Istoriei românilor*, textelor privitoare la *brodnici*, brutenii cu cari se luptă aci valahii trebuie să fie pruteni. Români de la Prut, al căror nume în traducere slavă ar fi brodnici. „Acești bruteni puși alături de «infideles» adică de necatolici, apoi alături de blaci, credem că erau prutenii brodnici, iar nu rutenii, cum îi socotea d. Sacerdoțeanu.“ [60] Pe acești *pruteni* îi află, dealtfel, pomeniți deosebit, *alături de ruteni*, în oastea care ajută pe tătari la 1259 la asediul cetății Sandomierz din Polonia.

De ar fi să combinăm deci ambele interpretări, conflictul amintit între noiembrie 1276 și mai 1277 ar fi întîia luptă cunoscută în istorie între românii din Muntenia și cei din Moldova, înainte de întemeierea principatelor Moldovei și Țării Româ-

[59] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, în Arhivele Olteniei, XIII, p. 285—286.
[60] G. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. românilor*, XII, p. 32.

neşti. Şi Nicolae Iorga, amintind într-o notă a *Istoriei* sale a românilor de această ciudată împrejurare, se oprea la aceeaşi părere: „brutenii" amintiţi alături de „blaci", pe urmă împotriva lor în luptele lui Ottokar de Bohemia, de un izvor destul de confuz, nu pot fi rutenii din Galiţia... ci cel mult brodnicii moldoveni [61].

Acestui avînt al interpretării, la care întotdeauna contribuie şi un element de imaginaţie — de ce să n-o recunoaştem ? — i se opune în chipul cel mai categoric analiza documentară a d-lui Mihail P. Dan. Reluînd ideea dezvoltată într-un studiu al d-lui Hotnog, d-sa socoteşte că „brutenii" lui Tuscus nu pot fi decît tot prusienii, iar nicidecum ruteni sau români [62]. „Cronicele cehe ori germane vorbesc despre pruteni (bruteni) uneori ca despre prusienii de la Marea Baltică, iar alteori cronicele cehe, polone ori germane îi identifică pe aceşti pruteni cu Cavalerii Teutoni. Din analiza acestor izvoare narative rezultă clar că atît cronicele medievale cehe, polone cît şi germane — şi exemplele s-ar putea înmulţi — înţeleg sub bruteni, pruteni fie pe prusienii păgîni *(Pruteni pagani, Prutheni),* fie mai ales pe Cavalerii Teutoni (= *Cruciferi Pruteni)* amintindu-se, după cum am văzut, în cronicele cehe că atît unii cît şi ceilalţi locuiesc în Prusia" [63]. Concluzia se sprijină pe mărturia împunătoare a peste douăzeci de citate înşirate în notă, considerîndu-se că forma „bruteni" din pasajul lui Tuscus se poate uşor lămuri prin trecerea lui *p* în *b*, ce ne întîmpină des în izvoarele influenţate de pronunţarea germană. „Este vorba, fără îndoială... de elemente germanice locuind ţara Prusiei. Iar în cazul ajutorului cerut în 1276—1277 de Premysl Otokar II, cererea li se va fi adresat mai curînd acelor Pruteni Cruciferi din cronica Cehului Bartos, adică acelor Cavaleri Teutoni, cu care regele ceh luptase împreună în 1254—1255 contra prusienilor păgîni pentru a-i creştina şi la care va fi şi apelat să vină în ajutorul fostului lor aliat şi protector în lupta acestuia contra Habsburgului Rudolf." [64] Se ad-

[61] N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Ctitorii*, p. 150, n. 1 ; ed. franceză, III, p. 182, în n.

[62] *„Bersabeni" din cronicele vechi poloneze*, Arhiva din Iaşi, XXXIV, 2, p. 69.

[63] M. P. Dan, *op. cit.*, p. 29—30.

[64] *Ibid.*, p. 33.

mite totuşi o singură confuzie la un alt cronicar ceh, *Continuator Cosmae,* la care, la anul 1206, găsim pe regele Roman al Galiţiei amintit ca *Rex Pruthenorum,* forma corectă fiind desigur *Rex Ruthenorum.* „Numai presupunînd că şi Tuscus va fi făcut această confuzie, adaugă în notă d-l Dan, s-ar putea admite că e vorba cum crede d. Sacerdoţeanu, de ruteni şi de un conflict româno-rutean în 1277, complet necunoscut altor izvoare şi ignorat atît de istoriografia noastră cît şi de cea ucraineană." [65]

Într-adevăr dacă trecem la analiza celui de al doilea element amintit în legătură cu luptele lui Otokar al Boemiei, cari sunt „blacii" sau valahii, cum ar putea fi socotiţi posibili ca adversari ai Cavalerilor Teutoni, jumătate de veac după ce aceştia părăsiseră Ţara Bîrsei, pentru a se aşeza tocmai în Prusia ? Să fi fost aceşti valahi aceeaşi cari luaseră parte, şaptesprezece ani înainte, la bătălia de la Kreussenbrunn, în rîndurile armatei ungureşti ? Întrebarea e firească, dar legătura e grea de stabilit. E adevărat că un voievod al Ardealului pribegise cîtva timp la curtea din Praga şi se bucurase de sprijinul regelui Boemiei, dar el nu mai era în slujbă în 1276—77. Atunci era voievod Ugrinus din familia Csak, fost ban al Severinului, acelaşi care mai tîrziu va sprijini candidatura la tronul Ungariei a lui Vaclaw, nepotul lui Otokar al II-lea. Valahii pomeniţi de Tuscus să fi fost în dependinţa acestui Ugrinus, care încă de atunci să fi stat în legături cu regele Boemiei ? [66] Dar acţiunea valahilor nu e aci în favoarea acestui suveran, ci împotriva lui, deoarece lupta lor cu „brutenii" zădărniceşte ajutorul, pe care ei trebuiau să-l aducă lui Otokar. De o asemenea intervenţie a vreunui feudatar al coroanei ungureşti nu se ştie însă nimic la această dată. Ipoteza nu are deci nici un temei.

E ciudat — şi d-l Dan e totuşi nevoit să o recunoască, în privinţa celorlalte ştiri aduse de cronica amintită — că informaţiile lui Tuscus despre condiţiile impuse lui Otokar şi încercările lui de-a atrage de partea sa pe unii principi germani — pe Henric de Bavaria, între alţii — se adeveresc. „Dar, continuă d-sa, despre chemarea prutenilor şi valahilor în ajutor şi ne-

[65] *Ibid.*, n. 1.

[66] M.P. Dan, *op. cit.*, p. 28 în n.

venirea lor, nici izvoarele, nici literatura istorică nu știu nimic. Afirmațiunea lui Tuscus nu numai că nu poate fi sprijinită prin nimic, dar nu se poate menține nici prin ea însăși. Deoarece, fie că ne gîndim la valahii din Ardeal, fie că ne gîndim la valahii din Țara Românească, nu vedem cum am putea să-i aducem pe români în conflict cu teutonii în acest timp (1276—1277), cînd teutonii se aflau departe de noi prin părțile Balticei." [67] Poate Tuscus, necunoscător al realităților, a căutat să explice lipsa ajutorului de care s-a resimțit regele Boemiei „printr-un conflict imaginar". „Lucrul s-ar putea explica, susține criticul nostru, fie prin faptul că Tuscus ignora alungarea teutonilor din Țara Bîrsei, întîmplată cu peste cincizeci de ani înainte, fie prin faptul că vagile lui cunoștințe geografice îi îngăduiau să apropie două popoare, pe care nu va fi știut unde să le localizeze" [68]. Dealtfel editorul lui Tuscus notează cu privire la același conflict : *„De hac re nihil compertum est"*, iar răsfoirea a două volume din *Istoria Ucrainei* a lui Hrușevski nu a adus, de asemenea, nici o deslușire. „În concluzie pasajul lui Tuscus nu dovedește nici un conflict teutono-valah și cu atît mai puțin unul ruteano-valah și nu aduce prin urmare nici un element nou în cunoașterea trecutului nostru." Este doar „o plăsmuire a lui Tuscus", iar „întîmplarea aceasta inexistentă nu trebuie înregistrată de istoriografia română" [69]. Se mai poate încerca un apel la o judecată atît de aspră și de categorică ?

II. ROMÂNI ȘI RUTENI

Credem că acest mod de a cerceta un izvor este un exemplu tipic al metodei pe care am mai avut prilejul să o amintim și ce s-ar putea defini, din punct de vedere psihologic, ca un complex de superioritate al istoricului față de document. Cronicarul — în cazul acesta contimporan, deoarece călugărul franciscan cu numele de Tuscus și-a scris „faptele împăraților și pontificilor" îndată după ultimele întîmplări ce le relatează — amintește de

[67] *Ibid.*, p. 34.
[68] *Ibid.*
[69] *Ibid.*, p. 35.

mai multe împrejurări în legătură cu luptele regelui Boemiei. Unele din ele află confirmare în alte știri și nu pot fi puse la îndoială. Despre cea în care sunt pomeniți valahii însă, nu s-a aflat nimic, scrie editorul, iar istoricii moderni, înarmați cu întregul aparat al criticei științifice, nu au luat la cunoștință acest straniu episod. Hotărît, aci bietul călugăr a căzut la examen : nu cunoaște geografia, nici istoria, poate îi socotește pe Cavalerii Teutoni la marginile Transilvaniei, sau, ca un oarecare reporter al unui ziar modern, îmbogățește imaginația cetitorilor săi cu o știre senzațională, dar prin nimic întemeiată.

Acestei metode impecabile — și implacabile — (vorbesc în cunoștință de cauză, deoarece am practicat-o) i se poate aduce totuși un corectiv, care este rezerva ce ne-o impune progresul însuși al disciplinei istorice. O știre poate rămîne astfel multă vreme izolată, ea e supusă îndoielii și considerată, cu cele mai bune temeiuri, ca suspectă, provenită din necunoștință sau din fantezie. Deodată însă, o nouă descoperire, sau o interpretare deosebită de acele ce s-au dat pînă atunci unui text cunoscut, sau o lectură mai bună a unui termen încă nelămurit, aduce un sprijin ce lipsea pînă atunci afirmațiunei izvorului. Judecata, oricît de severă, trebuie totuși revizuită.

Ni se pare că acesta este cazul în ce privește pasajul amintit mai sus al cronicei lui Tuscus. Am avut nu demult prilejul să constat, dintr-o lectură mai corectă, în edițiile recente ale relațiunii călătoriei misionarului franciscan Giovanni da Pian del Carpine, la curtea Hanului tătăresc, că la 1247, printre ducii ruteni întîlniți de la trecerea Niprului, se afla și un duce „Olaha", adică valah [70]. Forma ungurească a numelui poporului nostru lăsa să se presupună că era vorba de un voievod din sfera de influență a Coroanei ungurești, fără să putem să precizăm întinderea teritorială a stăpînirii. Dar faptul că era amintit alături de voievozii ruteni, în drum ca să se închine la cortul Hanului tătăresc, dădea loc îndoitei ipoteze că avem a face ori cu un voievod român din Galiția, unde se găsesc ceva mai tîrziu destule așezări cîrmuite de *jus valachicum*, ori de un stăpînitor

[70] *Roman și Vlachata*, „An. Ac. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria a 3-a, XXVII, v. și mai sus, p. 162.

„din regiunea care nu avea încă atunci un nume propriu, dar peste un secol se va numi Moldova". Cu acest prilej, înşiram ştirile, fie din izvor scandinav ori bizantin, fie extrase din cronica polonă a lui Dlugosz, cari lasă să se întrevadă existenţa unor mici formaţiuni de stat înainte de descălecatul maramureşenilor din veacul al XIV-lea, după cum în Muntenia şi Oltenia, cnezatele lui Ioan şi Farcaş sau voievodatele lui Litovoi şi Seneslau — din acelaşi an, 1247 — erau în fiinţă mult înainte de-a fi fost întemeiată stăpînirea a toată Ţara Românească.

E în special una din ştirile amintite de cronica lui Dlugosz care capătă, în lumina informaţiei din scrierea lui Tuscus, o valoare ce n-o avea pînă acum. Am mai amintit că la anul 1325, cronicarul însemna că în lupta împotriva comitelui de Brandenburg, polonii primiseră ajutor de la „popoarele vecine, ruteni, valahi şi lituanieni" [71]. Prezenţa acestor valahi de la marginea de nord a ţinuturilor locuite de români, se lămureşte desigur mai bine, dacă o punem în legătură cu ştirea mai veche cu jumătate de veac, a unei lupte între ei şi ruteni în 1276—1277. Seria informaţiilor noastre ar fi deci următoarea : 1247, menţiunea unui voievod valah printre voievozii ruteni, întîlniţi în drum spre curtea Hanului de misionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine ; 1276—77, ştirea din cronica lui Thomas Tuscus, despre un război între români şi probabil cum vom arăta mai jos, ruteni ; 1325, menţiunea valahilor, alături de ruteni şi lituanieni, printre popoarele vecine care dau ajutor polonilor.

Sunt deci atîtea argumente nouă în favoarea existenţei unui principat sau voievodat deosebit şi mai vechi în partea de miazănoapte a Moldovei, cuprinzînd poate ce se va numi în urmă ţara Şipeniţului şi ţinutul Bucovinei. E încă un argument în favoarea tezei, că acest voievodat e mai vechi decît descălecatul din Maramureş şi că a fost integrat mai tîrziu în hotarele principatului unificat al Moldovei.

În lumina acestor împrejurări, dacă admitem posibilitatea unei înjghebări de stat „valahe" în aceste părţi, de la jumătatea

[71] V. I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicei lui Ian Dlugosz*, Iaşi, 1926, p. 11—12.

veacului al XIII-lea, pasajul cronicei lui Tuscus pare desigur mai puțin absurd. „Brutenii și necredincioșii" chemați în ajutor de Otokar al II-lea ar putea fi în acest caz, printr-o confuzie din care mai există dealtfel și alt exemplu : *rutenii* și *tătarii*, amintiți laolaltă de regele Boemiei în scrisoarea sa cu privire la bătălia de la Kreussenbrunn. Regele sau cneazul Danilo, al Rusiei sau al Haliciului, se afla atunci în îndoite legături de dependință față de regele Ungariei, în ajutorul căruia mersese în acest război, și de tătari, pe care de asemenea îi urma în expedițiile lor, cum făcuse cu un an înainte la 1259, în Polonia și Lituania. Era deci firesc să fi păstrat în oastea sa războinici tătari, totdeauna gata de luptă și de pradă. În 1276—77, la data la care se va fi îndreptat către urmașii lui Danilo chemarea regelui Otokar, dependința lor de puternica Oardă de Aur a Kipciakului sporise, în măsura în care slăbiciunea lăuntrică a Ungariei din acea vreme îi micșorase influența la miazănoapte și răsărit de Carpați. Faptul de a numi pe „infideli" alături de „bruteni" dă un nou temei identificării acestora cu rutenii din Halici, alăturarea lor de necredincioși sau tătari fiind logică, ceea ce nu e deloc cazul cu „prutenii" în înțelesul obișnuit al cuvîntului, Cavalerii teutoni din Prusia.

Dar în acest caz și conflictul cu valahii reintră în domeniul realităților. D-l Ștefan Pascu a semnalat de curînd un document din registrele cancelariei pontificale, în care se amintesc la 1246 greci, bulgari, *ruteni* și *valahi* vînduți ca sclavi saracenilor de negustorii italieni. „Din ordinea în care sunt enumerați, rezultă că românii sunt mai spre nord decît grecii și bulgarii, și vecini cu rutenii" [72]. Că marii principi de Halici aveau legături de vecinătate, uneori războinice, cu „valahii", ne-o confirmă știrea transmisă de cronica rimată a lui Otokar de Styria, de care s-a ocupat de curînd d-l Emil Lăzărescu [73]. E vorba aci de un voievod român, puternic, dar aflat în dependința unui „herzog über walt", numit ungurește Laszlo, în care recunoaștem pe voievodul Ladislau al Ardealului — „überwalt" fiind traducerea

[72] *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, p. 15—16.

[73] *Despre voievodul românilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. 3-a, XXVII.

exactă a numelui Transilvaniei. Acesta îi încredințează românului pe Otto de Bavaria, pretendentul la coroana Ungariei care căzuse în mîinile lui. Iar principele bavarez, scăpînd după multă trudă din prinsoarea acestui „valah", găsește adăpost la curtea din Halici, unde domnea la 1307 principele sau „regele" Iurii (Gheorghe), cu care dealtfel se înrudea. De aci, prin Silezia, se întoarce în patrie. Spre a răzbuna însă suferințele rudei sale, principele Gheorghe de Halici năvălește în țara vecină a valahului, și îi întoarce răul adus lui Otto.

S-a pus mai demult întrebarea unde se afla acest stăpînitor valah necunoscut. D-l Lăzărescu a stabilit — socotim, definitiv — că suzeranul său e voievodul Transilvaniei. Unde se găsea însă țara apropiată a valahului care depindea de el ? Presupunerea mai veche că ar putea fi vorba de voievodul Țării Românești cade de la sine, deoarece vecinătatea cu principatul de Halici exclude această ipoteză. Ilie Minea, întemeindu-se pe acest fapt, socotea că avem a face cu un voievodat al Moldovei, mai vechi decît descălecatul maramureșenilor [74]. D-l Lăzărescu crede însă că și această ipoteză trebuie părăsită. Versurile cronicei, în care se arată că ducele Ladislau a trimis pe regele Otto... *hin über walt den Walachen in ir gewalt* trebuiesc traduse: „în Transilvania, în puterea românilor", iar nu : „peste munți, în puterea românilor", cum tradusese Grigorovitza [75]. N-ar putea deci fi vorba decît de un voievod al Maramureșului, singurul care ar fi în același timp „în Transilvania" și vecin, peste Carpații nordici, cu principatul de Halici.

Ipoteza trebuie desigur ținută în seamă. Nu e mai puțin adevărat însă că Grigorovitza avea dreptate într-o privință : cuvîntul german *wald* — pădure, *silva* în înțeles obișnuit, are uneori și acel de *lanț* sau *masiv muntos*. Geografia țărilor germane ne aduce în această privință destule dovezi *Schwarzwald, Böhmer Wald, Wiener Wald* etc. Se poate deci ca „der herzog über walt", mai ales că îl cheamă și Laszlo, să fie voievodul Transilvaniei, dar în versurile de mai sus, cînd Otto e trimis „hin über walt", să înțelegem nu numai *peste pădure* „ultra silvas", ci și

[74] *Informațiile românești ale cronicei lui Ian Dlugosz*, p. 12.

[75] *Românii în documentele literare germane medievale. Cercetări*, București, 1901, p. 23.

peste munte. Și în acest caz voievodul valah vecin cu Haliciul ar putea avea aceeași stăpînire ca predecesorii săi din 1277, cari se războiau cu principatul vecin, sau din 1247, atestați de relațiunea călătoriei lui Giovanni da Pian del Carpine. S-ar putea ridica desigur întrebarea, dacă valahii din 1277 n-ar putea fi tot acei din Maramureș, vecini și ei cu țara Haliciului. Dar la acea dată, criza lăuntrică a Regatului Ungariei nu ajunsese încă să dea puterilor locale deplina lor dezvoltare : o acțiune independentă a românilor din Maramureș împotriva unui stat puternic, cum era principatul Galiției, nu e deloc verosimilă, iar voievodul valah care se întorcea la 1247 de la curtea Hanului împreună cu voievozii ruteni, nu poate fi localizat în Maramureș. Trebuie deci, pe lîngă ipoteza desigur seducătoare a d-lui Lăzărescu, să păstrăm și acea a regretatului învățat ieșan, deoarece nici textul cronicei lui Ottokar de Styria nu i se opune în chip absolut, și se încadrează în logica informațiilor pe care le-am amintit, despre existența unui voievodat „valah" în părțile de miazănoapte ale Moldovei încă de la jumătatea veacului al XIII-lea. În orice caz, din faptul că în 1307, principele Iurii de Halici se afla în război cu „valahul" de la hotarul său — fie el din Maramureș, ori din Moldova — apare și mai verosimilă lupta dusă de predecesorul său Lev sau Leo, la 1277 [76], cu românii moldoveni. E adevărat că nu avem pînă acum alte știri care să o confirme, dar dacă e o mărturie precisă, cu treizeci de ani înainte a prezenței unui voievod valah la hotarul stăpînirii tătărăști și al principatelor rutene, nu mai e neîntemeiată presupunerea că același, sau un urmaș al său, va fi putut lupta împotriva rutenilor cu care era vecin, în primăvara anului 1277. Împrejurare întîmplătoare, hotărîtă de Providență cum socotește Tuscus, sau manevră politică a cîrmuitorilor regatului Ungariei, spre a ridica indirect greutăți în calea regelui Boemiei [77], lipsindu-l într-un moment hotărîtor de ajutorul aliaților săi ruteni și de tătarii cari i-ar fi însoțit ? E greu de hotărît în lipsa altor izvoare. Intuiția despre faptul că ar putea fi vorba de un stăpî-

[76] B. Krupnycki, *Geschichte der Ukraine*, p. 28.

[77] Ungurii au trimis ajutor lui Rudolf de Habsburg în campania din 1278, v. Hurmuzaki, *Doc.*, I, p. 418, Nr. CCCXXXVIII.

nitor din Moldova a avut-o dealtfel şi d-l Sacerdoţeanu, în concluzia d-sale.[78] Dar nu era nevoie să ne gîndim neapărat la misterioşii bolohoveni, tot atît de nelămuriţi pînă acum ca şi brodnicii, cu deosebirea că se găsesc cu totul răzleţiţi de regiunea cunoscută de locuinţă şi răspîndire a românilor în Evul Mediu. Suntem astfel într-o privinţă de acord cu d-l Dan, că nu poate fi vorba de valahii din Ardeal, nici de acei din Ţara Românească, prinşi de alte legături politice, sau prea depărtaţi prin toată distanţa ce desparte plaiurile Jiului de marginile Galiţiei. Dar argumentarea sa, în sine foarte judicioasă, nu mai are aceeaşi valoare, dacă socotim că valahii din 1277 sunt acei din nordul Moldovei, despre a căror organizare politică înainte de descălecat nu mai avem motive să ne îndoim.

ÎNCHEIERE

Iată deci că întîmplarea înregistrată de cronica lui Tuscus poate să nu fie o plăsmuire şi, deşi nu e pomenită de alte opere istorice mai vechi sau mai nouă, istoriografia română are totuşi puternice motive să o folosească. Ea poate chiar să o considere drept o nouă şi preţioasă mărturie a vechimei întîilor formaţiuni de stat româneşti, nu numai la miazăzi, dar şi la răsărit de Carpaţi, ce au putut folosi pentru dezvoltarea lor rivalitatea dintre regatul Ungariei şi imperiul tătăresc şi vor găsi în descălecatul purces din Ardeal factorul de polarizare şi unificare prin care s-au întemeiat principatele Ţării Româneşti şi Moldovei.

Iar faptul că valahii se găsesc amintiţi şi de rîndul acesta, măcar indirect, cu prilejul războaielor lui Otokar al Boemiei, dă o deosebită valoare însemnătăţii lor în împrejurările internaţionale ale vremii. Nici această latură a chestiunii nu poate fi nesocotită. Fără să fim porniţi spre exagerări, ea ne arată totuşi că de la început, situaţia geografică a ţărilor noastre a avut o înrîurire hotărîtoare asupra întregii lor dezvoltări. Aşezate în drumul năvălirilor, în „calea răutăţilor" de atîtea ori bătută în

[78] *Op. cit.*, Arhivele Olteniei, XIII, p. 286. La aceeaşi concluzie a ajuns şi d-l Ştefan Pascu, *op. cit.*, ibid.

cursul veacurilor, ele se află la o mare răspîntie de interese și de influențe, care constituie unul din rosturile esențiale ale existenței lor. E desigur un fapt însemnat că, încă înainte de a se întemeia principatele ce vor înscrie în istorie temeiurile politice ale ființei noastre naționale — și printr-o ciudată potrivire de date, șase secole înainte de Războiul Independenței României — una din micile stăpîniri locale de văi sau ținuturi și-a făcut simțită acțiunea într-un conflict european, interesînd centrul și răsăritul continentului. S-ar putea aproape spune că întîile manifestări ale tendinței de creațiune a statelor românești la nordul Dunării și la poalele arcului carpatic conțin astfel în germene întreaga desfășurare a destinelor noastre viitoare.

VI.
TRADIȚIA ISTORICĂ DESPRE VOIEVODATELE ROMÂNEȘTI DIN ARDEAL

După cum s-a putut vedea din lucrările precedente, mi-am propus, într-o serie de comunicări întemeiate pe cercetările și studiile publicate în ultimii ani, să reașez în drepturile ei tradiția istorică despre întemeierea statelor românești, cu riscul de-a înfrunta părerea principalelor autorități ale istoriografiei noastre în această materie. Întîile mele lucrări cu privire la descălecatul Țării Românești și al Moldovei arată îndeajuns de limpede datele pe care mi-am sprijinit argumentarea, împotriva unei teze împărtășite în ultima vreme de cei mai de seamă istorici români, și chiar de mine în unele scrieri mai vechi. Din ambele studii se desprinde cu deosebire o anumită latură a acestei probleme, care duce în mod firesc la aceeași concluzie. „Vechea noastră tradiție istorică — scriam la sfîrșitul celei dintîi comunicări — restituie *Ardealului* rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice și linguistice i-au restituit acel de leagăn al limbii și al poporului român. *Originea ardeleană* a întemeierii statelor noastre dunărene, însemnam la încheierea celei de a doua, e... un fapt ce trebuie reținut, confirmat în mod precis de documente în cazul descălecatului Moldovei, pomenit numai de tradiție în acela al Țării Românești. El se află însă pe linia logică a unei dezvoltări istorice, care răspunde și procesului de expansiune demografică a elementului românesc, și intereselor economice determinate de rețeaua de drumuri ale negoțului, și nevoii de a da o formă proprie de stat încercărilor de unificare politică." [1]

[1] *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești*, „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., seria 3, XXV, 1942—1943, p. 29 ; *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, ibid., XXVII, 1944, p. 33, v. mai sus p. 116, 152.

Fie deci că privim problema dinspre miazăzi, unde ne întîmpină urmele tradiției lui Negru-Vodă, fie că privim dinspre răsărit, în lumina relațiunilor mai precise despre descălecatul Moldovei din cronicile și documentele contimporane, suntem îndrumați să-i aflăm originile tot în același centru geografic al regiunii carpatice și dunărene, care este din cele mai vechi timpuri Podișul Transilvaniei. Cînd Onciul își scria, acum aproape jumătate de veac, studiile sale critice despre originile Principatelor, el avea alt punct de vedere și se putea opri la împrejurările istorice ale Țării Românești și ale Moldovei, între care și-a împărțit în mod firesc cercetarea și expunerea. Reluînd acum ideea descălecatului (pe care el o contesta, în ce privește statul mai vechi al Basarabilor din Muntenia), ca o temă generală în procesul de întemeiere a statelor noastre, nu ne mai putem opri la aceleași limite ; pe lîngă rezultatele cercetărilor mai nouă, logica însăși a concepțiunii noastre deosebite ne obligă să trecem lanțul Carpaților, călcînd astfel pe urmele vitejilor noștri ostași, și să supunem unei examinări mai atente problema celor mai vechi formațiuni politice românești din Ardeal, a căror pomenire a ajuns de asemenea pînă la noi numai printr-o tradiție istorică, păstrată de izvoare mai recente. Cercetarea noastră se încheie astfel, prin aplicarea unei metode asemănătoare aceleia cu care a început : e un paralelism vădit între tradiția descălecatului lui Negru-Vodă, amintit doar de o cronică mai tîrzie cu trei veacuri, și aceea a statelor „valahe" sau slavo-valahe din Transilvania de vest, pomenite de un izvor unguresc, mai tînăr de asemenea, cu două secole cel puțin, deeît data evenimentelor ce le înseamnă ; asemănarea este astfel îndeajuns de izbitoare pentru a ne determina de la început cadrul cercetărilor și modul de a le expune rezultatele.

I. TRADIȚIA ISTORICĂ A NOTARULUI ANONIM AL REGELUI BELA

Mențiunea unor voievodate sau „ducate", românești sau slavo-române, în părțile de apus ale Transilvaniei și în Banat, în momentul în care ungurii au pătruns în Ardeal, este una din

problemele cele mai discutate, atît ale istoriografiei noastre, cît şi ale celei maghiare. Ea se întemeiază pe afirmaţiile unui scriitor anonim, vestitul Notar al regelui Bela, singurul care dă în această privinţă amănunte, de care celelalte izvoare istorice n-au cunoştinţă ; este drept că găsesc o confirmare — nu în privinţa numelor şi datelor, ci a faptului în sine, a prezenţei „valahilor" în epoca cuceririi — în cea mai veche cronică rusească, atribuită călugărului Nestor. Discuţia are deci în mod firesc un îndoit obiect : critica izvorului însuşi şi a încrederii ce o poate inspira sau nu cercetătorilor şi acea a faptelor ce le relatează, în măsura în care se potrivesc cu informaţiile de ordin general, pe care le avem despre împrejurările din vremea denumită de istoricii unguri : *Honfoglalás,* ocuparea ţării.

În privinţa izvorului, povestirea faptelor ungurilor *(Gesta Hungarorum),* s-a scris o întreagă literatură de aproape două secole, de cînd a fost descoperit manuscrisul ei în Biblioteca imperială de la Viena. La început Notarul Anonim se bucura de o autoritate necontestată. „A fost un timp, în care istoricii unguri erau gata să jure pe el ca pe *Biblie* şi îl socoteau drept «Părintele istoriografiei ungureşti». În a doua jumătate a veacului trecut, această veneraţiune s-a schimbat într-un scepticism extrem. Învăţaţii unguri şi străini, de comun acord, micşorează meritele bravului Notar ; ei privesc lucrarea sa ca o biată carte pedantă, o fantasmagorie poetică şi o fabulă, care de-abia merită un studiu serios. Ei privesc pe autorul ei drept un înşelător conştient, un falsificator al istoriei, un alcătuitor de fabule şi etimologii naive", constata acum cîţiva ani unul din cei mai de seamă istorici maghiari, d-l Balint Hóman [2].

În special, istoricii şi filologii cari porniseră să combată prin toate argumentele posibile ideea continuităţii neamului românesc în vechea Dacie Traiană, susţinînd teoria unei imigrări tîrzii a „vlahilor" din Peninsula Balcanică la nordul Dunării, trebuiau să ridice îndoieli asupra relaţiunii Notarului Anonim. Pe urmele lui Engel şi Sulzer, Roesler şi-a început activitatea ştiinţifică printr-un studiu critic asupra „celei mai

[2] *La première période de l'historiographie hongroise,* în „Revue des Études Hongroises", III, 1925, p. 157.

vechi istorii ungurești [3], dezvoltîndu-și pe urmă obiecțiunile într-un capitol special din cartea sa *Romaenische Studien*. După el, Húnfalvy și toți adversarii continuității daco-române au rostit aceeași sentință nefavorabilă, rezumată în lucrarea de propagandă a lui A. de Bartha, la sfîrșitul secolului trecut, prin concluzia, oarecum definitivă, că „este imposibil să-l considerăm (pe Notarul Anonim) ca un izvor serios în privința cuceririi țării" [4].

Și în istoriografia noastră, după Xenopol, care încercase de mai multe ori să-i ia apărarea [5], critica școalei istorice maghiare ajunse să-și producă efectul. Încă de la ediția în limba germană a *Istoriei* sale a poporului român [6], Nicolae Iorga adoptase un punct de vedere asemănător, considerînd cronica Notarului ca o povestire mai tîrzie, care amestecă unele realități ale vremii sale cu tradiții mai vechi, împodobite de imaginația sa literară. Totuși povestirea sa cuprinde un sîmbure de adevăr, în ce privește prezența românilor în Ardeal, în vremea cuceririi ungurești, dar numele de căpetenii sunt numai personificări poetice ale unor denumiri topice din regiunea de nord și vest a Transilvaniei. El și-a dezvoltat pe urmă concluziile critice în studiul său despre „cele mai vechi cronici ungurești și trecutul românilor [7], revenind asupra problemei într-o ultimă formulare a acestei păreri, în vol. III al *Istoriei românilor* (ediția franceză) [8]. În toate aceste lucrări, Iorga se alătură teoriei care admite cronologia cea mai recentă pentru scrierea Anonimului, dintre cei patru regi cu numele de Bela, cari au domnit în Ungaria între veacul al XI-lea și al XIII-lea, socotește că autorul cronicei a fost contimporan cu Bela al IV-lea (1235—1270),

[3] R. Roesler, *Zur Kritik der ältesten ungarischen Geschichte*, Troppau, 1860. Cf. *Romaenische Studien*, Cap. IV : „Die Anfänge der Ungarn und der Anonymus Notar".

[4] *Roumains et Magyars devant l'histoire*, Paris, 1899, p. 70 și urm.

[5] *Une énigme historique. Les Roumains au Moyen Âge*, Paris, 1885, p. 74 și urm. Cf. *Istoria românilor*, I[1], p. 466 și urm.

[6] *Gesch. des rumänischen Volkes*, I, p. 75.

[7] *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, Academie Roumaine, „Bullet. de la sect. hist.", IX, 1921, p. 205 și urm.

[8] III, p. 53. V. și *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, ed. 2-a, București, 1940, I, p. 34 și urm.

deoarece unele elemente ale povestirii amintesc împrejurări specifice acestei vremi.

De fapt, o analiză temeinică a cronicei Anonimului află o serie întreagă de nepotriviri și anacronisme ; ele nu se lămuresc decît prin faptul că avem a face nu cu o scriere istorică în genul obișnuit al Analelor medievale — o însemnare cronologică în cadrul istoriei universale sau a trecutului unui singur popor — ci cu o povestire epică în proză *(Gesta)*, preamărind isprăvile întîilor cuceritori maghiari și cu deosebire, izbîndele strămoșului casei domnitoare Arpadiene. Astfel, maghiarii nu părăsesc „Sciția", goniți de pecenegi, dar numai pentru că nu le ajung mijloacele de hrană ; înfrîngerea ce le-a adus-o Otto cel Mare pe malurile rîului Lech, la 955, se preface în biruință, iar cuceritorii pătrunzînd în pustă, descoper, în mijlocul ei, palatele părăsite ale înaintașului depărtat, Atila, regele hunilor, — numele de *Ecilburg* (Etzelburg) fiind desigur în legătură directă cu ciclul de povestiri al legendei Nibelungilor [9]. Tot atît de neverosimile sunt și expedițiile întîilor stăpîni maghiari ai Panoniei în Serbia și în Croația, sau chiar mai adînc în Peninsula Balcanică, regiuni ce n-au fost atinse de expansiunea ungurească decît mai tîrziu. Iată motive destule pentru a îndreptăți atitudinea critică a școalei istorice maghiare și a arunca o îndoială asupra întregii povestiri a Notarului, cuprinzînd firește și capitolele care pomenesc despre românii din Transilvania și luptele lor cu cei dintîi năvălitori maghiari.

Dar odată cu procesul de restaurare a tradiției istorice, în atîtea alte domenii ale istoriei medievale, s-a accentuat în ultimele două decenii o tendință hotărîtă de a da o mai mare valoare împrejurărilor istorice amintite de Anonim. Cercetările d-lor Al. Domanovszky, Balint Hóman, L. Juhász și alții, au stabilit o cronologie mai sigură a cronicelor medievale ungurești ; s-au considerat două izvoare primitive, arhetipuri astăzi pierdute : *Gesta Ungarorum* din vremea regelui Ladislau I, la sfîrșitul veacului al XI-lea, din care se inspiră cele mai vechi cronice, între altele și acea a Notarului Anonim ; și

[9] De fapt e o confuzie cu ruinele *romane* de la Aquincum (Buda veche), atribuite de o tradiție locală hunilor.

Gesta Hungarorum ale lui Simon de Kéza, din timpul lui Ladislau al IV-lea Cumanul, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, păstrate într-un extras și de la care purced scrierile istorice din secolul al XIV-lea, pînă la *Chronicon Pictum Vindobonense* din 1358 [10].

S-a determinat apoi mai lămurit genul căruia aparține povestirea Notarului : aceste *Gesta,* care urmăresc să glorifice neamul Arpazilor și cucerirea țării de către întîii maghiari, îndeplinesc în proză același scop ca și marile poeme epice ale literaturii Evului Mediu : în Germania *Nibelungenlied,* în Franța *Chanson de Roland,* sau în Spania *Cantar del mio Cid.*

Cum observă foarte potrivit B. Hóman : „Poeții cavaleri au scris istorie epică, istoricii, contimporanii lor, poeme epice. Poeții au folosit adesea scrieri istorice serioase și cronice, și urmăresc întotdeauna să redea aparențe istorice ce pot fi crezute. Istoricii sunt conduși de ambiții poetice și literare. Poetul își construiește epopeea din vechi cîntece răzlețe, sărace în acțiune, din basme populare, introducînd în ele personaje și împrejurări istorice. Istoricul amestecă datele luate din izvoare cu motive legendare, romantice. În poezii se oglindesc cunoștințele istorice ale vremii, în operele istorice sentimentul poetic al scriitorului. Pentru amîndouă e caracteristică deformarea cronologiei evenimentelor și amestecul faptelor istorice din diferite vremuri cu motive poetice și legendare. Înrudirea este atît de apropiată încît de-abia este cu putință o delimitare a celor două genuri." [11] O altă regulă este însă că în această confuzie cronologică, adesea voită, nu se folosesc niciodată împrejurări și persoane din vremea însăși a autorului. „Experiențele imediate, faptele concrete, persoanele și împrejurările din cercul propriu de experiență nu erau transpuse. La aceasta se opunea chiar tendința către adevărul istoric, prin care autorul se străduia să înfățișeze împrejurările relațiunii sale ca fapte istorice... În eroii săi, scriitorul Evului Mediu nu vedea indivizi, ci tipuri. Dar în descrierea unor asemenea tipuri putea

[10] B. Hóman, *ibid.*, p. 141 : Genealogia cronicelor medievale ungurești.

[11] *Geschichtliches im Niebelungenlied,* Ungarische Jahrbücher, III, 1923, p. 207—208.

folosi ca modele numai personaje ale unor vremuri istorice trecute, devenite tipuri poetice. Nu putea întrebuința la alcătuirea lor contimporani pe cari îi cunoscuse direct." [12]

În acest cadru trebuiesc așezate *Gesta Hungarorum* ale Anonimului. Autorul, care se desemnează la început numai prin inițiala P și prin titlul său de *magister*, amintește că în anii de studiu din tinerețe a cetit cu entuziasm povestea războiului Troiei a lui Dares Phyrgius, că a rezumat-o și a cules de acolo îndemnul să scrie acea a strămoșilor regilor Ungariei și a isprăvilor lor războinice [13]. Se știe că această operă era un obiect de studiu obișnuit la Universitatea din Paris în veacul al XII-lea ; tot acolo a cunoscut-o și cronicarul german Otto de Freising, care își redacta cronica pe la 1140. După acest model, împletind vechile *Gesta* din vremea Sfîntului Ladislau — craiul Laslău al letopisețelor noastre — cu tradiții verbale ale familiilor nobile din regiunea Tisei și cu amintiri din antichitatea clasică despre Sciția, Notarul regelui Bela a scris o povestire epică a cuceririi maghiare, în care, pe vechiul fond istoric al trecerii din stepa rusească în Panonia, transpune personaje și împrejurări mai recente — dar, de este să ne însușim principiul stabilit, toate anterioare vremii în care își compune scrierea. Această vreme, un învățat paleograf, d-l E. Jakubovich, o statornicește, împotriva părerii mai răspîndite a altor istorici maghiari, la domnia lui Bela al II-lea (1131—1141) [14]. Argumentele sale par mai convingătoare decît acele care încearcă să identifice în autorul cronicei un contimporan al lui Bela al III-lea (1173—1196). Împotriva părerii că ar fi vorba de epoca lui Bela al IV-lea, adică de a doua jumătate a veacului al XIII-lea, mai e între altele și faptul că într-o relațiune din 1237, a dominicanului Ricardus, se citează cîteva rînduri dintr-o cronică ce se potrivesc întocmai cu textul Anonimului.

Avem deci a face cu o povestire istorică de genul epic, scrisă la jumătatea veacului al XII-lea, care ar adăoga, după regula

[12] *Ibid.*, p. 208—209.

[13] *Gesta Hungarorum*, ed. Popa-Lisseanu, p. 23.

[14] *P. Mester Adalékok az Anonymus kérdéshez*, în *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg*, Budapesta, 1925. Cf. darea de seamă a lui Al. Eckhard în „Revue des Études Hongroises", III, p. 295—298.

stabilită mai sus, fapte și împrejurări din veacul al X-lea și al XI-lea la istoria propriu-zisă a cuceririi Ungariei din ultimii ani ai secolului al IX-lea. Anacronismele Anonimului își află astfel o limită cronologică : ca *terminus ad quem*, ele nu ar putea depăși în acest caz începutul veacului al XII-lea. Așa cel puțin ne îndrumează logica concluziei categorice a d-lui Balin Hóman, la contribuțiile sale istorice la *Cîntecul Nibelungilor* : „Împletirea anacronică a evenimentelor din vremuri deosebite și de legende în cadrul povestirii istorice, respectiv poetice, e o caracteristică a literaturii epocii cavalerești. Dar trebuie să accentuez în această privință, că în literatura istorică și poetică a întregului Ev Mediu nu se găsește un singur exemplu că vreun scriitor, oricîte libertăți ar fi luat față de cronologie, să fi transpus într-un trecut depărtat pe contimporanii săi sau întîmplările vremii sale“ [15]. Nu fără oarecare mirare cetim deci sub semnătura aceluiași învățat istoric, în alt studiu al său, în care își rezumă cercetările asupra celei mai vechi istoriografii ungurești, aceste observații asupra scrierii Anonimului : „În istoria cuceririi patriei, povestirea sa, alcătuită cu grijă, atît din punct de vedere strategic cît și geografic, dovedește pătrunderea criticei sale, gîndirea sa metodică și adîncimea cunoștințelor lui. Originalitatea criticei sale l-a adus chiar la greșeli, pe care le regăsim la ceilalți istorici ai Evului Mediu și cu deosebire l-a dus la anacronisme în istoria etnografică.

Influențat de unele împrejurări ale vremii sale, el așează printre cumani poporul lui Ed și Edömen, care s-a unit cu maghiarii în Rutenia și așează în Transilvania pe Vlahii *(Vlachi qui et pastores Romanorum)* transdunăreni, despre care e vorba în *Gesta* ale secolului al XI-lea ; le atribuie chiar un rost în țările transdunărene sub denumirea de „pastores Romanorum“ ; și totuși, în epoca cuceririi (896) cumanii se aflau încă în regiunea Uralului și a Volgăi, iar românii locuiau în Balcani !“ [16].

[15] B. Hóman, *Geschichtliches im Niebelungenlied*, în Ung. Jahrbücher, III, p. 208.

[16] *La première période de l'historiographie hongroise*, în „Rev. des Et. Hongroises“, III, p. 160—161.

Iată deci că Anonimul, printr-o ciudată particularitate, face excepție la regula stabilită cu atîta preciziune. Sau trebuie să presupunem că ce era sigur cînd era vorba de legenda Nibelungilor, temă obiectivă de istorie și literatură generală, nu mai are valoare cînd se aplică unei cronice ungurești și anume în pasajele în care pomenește despre români ? Dealtfel între aceste pasaje d-l Hóman face aci o confuzie — probabil voită, — pe care vom încerca să o lămurim.

Adevărul trebuie căutat și găsit într-o formulare mai puțin excesivă, într-un sens sau în altul. Studiile consacrate în ultimul timp epicei medievale, admit ipoteza că o temă, pornind de la un anumit subiect, sufere continue remanieri, pînă ajunge la forma ce ni s-a păstrat ; va trebui să amintim deci încă o dată rezultatele la cari a ajuns cercetarea ei recentă.

În textul pe care îl avem astăzi și din care se pot reconstrui etape succesive ale alcătuirii sale, se oglindesc astfel, ca într-o clădire de mai multe ori prefăcută în decursul vremii, după gustul fiecărui secol, preocupări și amintiri ce constituie în timp straturi deosebite. Cercetările întreprinse în jurul mult discutatei *Chanson de Roland* duc la concluzia că au existat mai multe versiuni, între anul 1000, dată la care ar fi fost scrisă cea dintîi, pînă la jumătatea veacului al XII-lea, cînd ar fi căpătat formă definitivă textul manuscrisului de la Oxford [17]. Sigur este că la vechiul fond dramatic al luptei din Pirinei, în care ariergarda armatei francilor a fost copleșită de basci la 778, se adaugă capitole întregi, inspirate de atmosfera și de propaganda Cruciatelor. Preocupările de istorie etnografică nu lipsesc nici în această scriere contimporană acelei a Anonimului, deoarece în armatele Necredincioșilor ce se luptă cu împăratul Creștinătății, Carol cel Mare, se înșiră toate neamurile întîlnite de întîile expediții cruciate în drumul lor spre răsărit. Astfel apar în armatele Islamului, care înfruntă [pe] acele ale Creștinilor, numeroase contingente care nici nu sunt musulmane, dar a căror

[17] V. mai sus, p. 35—36. Cf. E. Mireaux, *La chanson de Roland et l'histoire de France*, p. 155 și urm.

denumire aduce o notă de exotism și actualizează în același timp lupta împotriva păgînilor de pretutindeni, obiect esențial al acțiunii Bisericii în secolele XI și XII : pecenegi, unguri, sclavoni, ruși sau varegi, bulgari și chiar vlahi, pe cari d-l Henri Grégoire i-a identificat în așa-numiții *blos* [18]. Toate aceste adausuri tîrzii poartă pecetea unei anumite epoce și se pot deci ușor distinge de fondul primitiv al epopeei.

De asemenea și în *Cîntecul Nibelungilor :* unele trăsături ale regelui Etzel (Atila) îl apropie de figura lui Ștefan cel Sfînt, așa cum îl descrie o anumită tradiție istorică, dușmană a reginei Gisela, a cărei descriere puțin favorabilă influențează într-o destul de largă măsură personajul Kriemhildei din povestirea epică germană. În schimb, altele par a fi luate de-a dreptul din vechile cronice ungurești, acea a Anonimului sau chiar acea a lui Kéza, în special versurile care pomenesc de poloni, ruși, greci, vlahi, *der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant, die wilden Pescenaere,* pecenegii sălbatici [19]. Aci e tot atît de vădită prelucrarea tîrzie a vechii povestiri și nota de actualitate adăugată într-o vreme în care toate aceste popoare erau cunoscute sau cînd circulau izvoare istorice, ce aminteau despre ele, cum va fi fost cazul cu vechile *Gesta Ungarorum* din timpul lui Ladislau I.

Același fenomen s-a întîmplat, susțin unii critici maghiari, cu povestirea Notarului Anonim. Nu puteau fi cumani în vecinătatea Ungariei la sfîrșitul veacului al IX-lea, după cum și vlahii imigrați din Peninsula Balcanică au ajuns mult mai tîrziu în Transilvania. „În secolul al IX-lea, afirmă cu toată autoritatea d-l Tamás, strămoșii viitorilor români de la nordul Dunării trăiau încă într-o simbioză păstorească cu strămoșii aromânilor, ai megleniților și ai istroromânilor în Peninsula

[18] Cf. P. Boissonnade, *Du nouveau sur la chanson de Roland,* Paris, 1923, p. 181 și urm. H. Grégoire et R. de Keyser, *La chanson de Roland et Byzance,* „Byzantion" XIV, 1939, p. 290—291.

[19] B. Hóman, *Geschichtliches im Niebelungenlied, ibid.,* III, p. 199—200.

Balcanică."[20] Vlahii în Ardeal sunt tot atît de fictivi la acea dată ca şi cumanii, iar numele de Gelou al ducelui sau voievodului lor nu reproduce decît pe acel al unui sat modest din ţinutul Cojocnei. Toate acestea sunt adaosuri şi localizări tîrzii, care oglindesc cel mult împrejurări contimporane scriitorului, neputînd fi luate în seamă pentru istoria reală a cuceririi maghiare a Panoniei şi începutul domniei Arpazilor. Mai sunt însă în cronica Anonimului şi alţi „vlahi, adică păstori ai romanilor", pe care cuceritorii îi întîlnesc chiar în pusta dunăreană, ei pot reprezenta o populaţie mai veche, dar în nici un caz românească. Ar fi aci doar elemente romanice, asemănătoare ladinilor din Alpi, ce făceau legătura între romanitatea orientală şi cea apuseană, pe care năvălirea maghiară le-a îndepărtat, despărţind definitiv cele două ramuri ale vorbirii derivate din limba latină.

În părerea d-lui Tamás, vlahii care sunt români, constituie un adaos al cronicarului, luat din lumea contimporană scrierii sale, pe cînd ceilalţi vlahi, a căror vechime nu o contestă, nu sunt români[21]. Acest *distinguo* subtil nu scade însă cu nimic valoarea tradiţiei istorice, păstrate de Notarul Anonim. Ea ne apare dimpotrivă întărită, cum se va vedea mai jos, de toate cercetările recente ce s-au făcut în jurul ei şi justifică întrebarea ce şi-o pune editorul ei român, dacă e posibil ca „un aşa de mare scriitor, cu aşa de frumoase calităţi istorice, să se fi înşelat, numai şi numai în ce priveşte pe români"[22].

Pasajele în care sunt amintite statele româneşti la venirea ungurilor pot fi cercetate mai de aproape cu oarecare folos. Vom putea astfel satisface în primul rînd pe d-l Tamás, care se plîngea în studiul citat mai sus, că ştiinţa românească nu a izbutit încă „să-şi asimileze rezultatele obţinute de istoricii unguri în domeniul criticii izvoarelor". În ultimii ani însă, această lipsă — dacă lipsă a fost — s-a împlinit cu prisosinţă.

[20] L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, în „Archivum Europae Centro-Orientalis", II, 1936, cap. V. p. 358.

[21] *Ibid.*, p. 360 şi urm.

[22] Ed. Popa-Lisseanu, *Izv. Ist. românilor*, I. p. 21.

II. ROMÂNII ÎN CRONICA ANONIMULUI

Trebuiesc mai întîi amintite pasajele care privesc pe români. În cel dintîi (capitolul IX) e vorba de populația Panoniei, către care se îndreaptă ducele Almus după supunerea rutenilor: „...această țară o locuiesc sclavii, bulgarii și blachii, adică păstorii romanilor. Fiindcă, după moartea regelui Athila, pămîntului Panoniei romanii îi ziceau că este pășune, fiindcă turmele lor pășteau în țara Panoniei și cu drept cuvînt se spunea că pămîntul Panoniei ar fi pășunile romanilor, fiindcă și acum romanii pasc pe moșiile Ungariei..." [23].

Aci putem distinge două înțelesuri deosebite. Traducerea lui *ac (Blachi ac pastores Romanorum)*, prin „adică", înseamnă că avem a face cu elemente din același popor, cel mult cu două popoare de aceeași origine, foarte strîns înrudite — *gleichartige Völker*, cum le definește d-l K. Schünemann, așa cum ne întîmpină în alte pasaje ale Anonimului *Sclavi et Bulgari* sau *Sclavi et Boemi*, slavii Bulgariei sau ai Boemiei [24]. Acești vlahi din cîmpia Dunării și Tisei sunt deci sau unul și același popor vlah, adică român, sau poate denumiri pentru două ramuri ale aceluiași popor, una de la nordul Dunării, cealaltă folosită la început la sudul ei. Păstorii romanilor pe care Anonimul îi identifică drept români, prin denumirea de vlahi, mai răspîndită în timpul său, n-au însă nimic a face cu „romanii" imperiali din veacul al XII-lea, adică germanii. Pe aceștia cronicarul îi numește constant *Theutonici* [25]. La sfîrșitul frazei este însă un joc de cuvinte ce cuprinde o aluzie la vremea autorului, aci s-a crezut că „romanii cari pasc și acum pe moșiile Ungariei" sunt ostașii împăratului Conrad al III-lea, a căror trecere în timpul Cruciatei a doua (1147) trebuia să fie încă proaspătă în mintea tuturor și nu lăsase, cum s-a mai întîmplat în asemenea cazuri, prea bune amintiri. Mai degrabă însă, față de înțelesul obiș-

[23] Trad. Popa-Lisseanu, p. 81.

[24] Cf. K. Schünemann, *Die „Römer" des anonymen Notars*, în „Ungarische Jahrbücher", VI, 1927, p. 454.

[25] V. *ibid.*, p. 450.

nuit al cuvîntului la Anonim, care se leagă într-un fel sau altul de amintirea Romei, credem că d-l Schünemann că aluzia privește pe clericii italieni, trimiși de Sf. Scaun în regatul închinat Apostolului Petru, și a căror activitate nu era mai bine văzută de băștinași, decît acea a călugărilor greci în țările noastre, cîteva secole mai tîrziu. Lăcomia de bani a acestor „romani" de modă nouă, e o temă cunoscută în literatura și istoriografia medievală, cu deosebire în veacul al XII-lea : *Radix Omnium Malorum Avaritia* era doar una din anagramele ce tălmăceau astfel numele Romei [26]. E însă vădit că prin aluzia la împrejurări contimporane și înțelesul ironic ce o cuprinde, interpretarea aceasta are aci un caracter excepțional. „Păstorii romanilor", numiți și vlahi, sunt firește cu totul altceva. Ei nu pot fi decît localnici de obîrșie romanică, identici sau foarte apropiați de strămoșii românilor.

D-l Tamás, reluînd teoria altui cercetător maghiar, Ambrosiu Pleidell, crede totuși că acești *blachi* din cîmpia Panoniei ar fi ultimele rămășițe ale populației romane a provinciei, dispărute în Evul Mediu, ca și acea din Alpi sau din regiunea Salzburgului — deci fără nici o legătură cu românii [27]. El aduce în sprijinul acestei interpretări textul altui Anonim, autorul unei geografii a Europei orientale, de la începutul veacului al XIV-lea.

Scrierea acestui călugăr, franciscan sau dominican, în serviciul lui Carol de Valois, amintește într-adevăr în capitolul despre Macedonia de poporul foarte mare și răspîndit al „blazilor" sau blachilor, „cari și altădată au fost păstori ai romanilor și din cauza pămîntului roditor și plin de verdeață, trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau pășunele romanilor. Dar în urmă, fiind izgoniți de aci de unguri, au fugit în acele părți" [28].

Mențiunea acestor „păstori ai romanilor" e luată desigur tot dintr-o cronică latină din Ungaria și localizată apoi în Macedonia, unde autorul întîlnise pe păstorii aromâni din aceste părți. „Putem deci constata, încheie d-l Tamás comentariile

[26] K. Schünemann, *Die „Römer" des anonymen Notars, ibid.*, p. 447—448.

[27] L. Tamás, *ibid.*, p. 360. Cf. părerea prof. E. Gamillscheg în *Omagiu I. Lupaș*, București, 1943, p. 270 și urm.

[28] Trad. Popa-Lisseanu, *Izvoarele Ist. românilor*, II, p. 42.

sale, că amîndoi anonimii, independent unul de altul, dar pentru rațiuni identice, au confundat pe românii din Panonia cu alte varietăți distincte, numite de asemenea *blachus, blacus,* adică *vlah.* Fiecare îi confundă cu păstorii pe cari îi cunoaște el însuși." [29]

E desigur foarte ingenioasă apropierea pe care o face filologul maghiar între aceste două izvoare istorice, deosebite și ca vreme și ca origine, dar comparația duce la rezultate opuse concluziilor sale. Faptul că geograful anonim de la 1308 socotește pe vlahii din Balcani coborîtori ai unei populații romanice, care ar fi părăsit cîmpia Panoniei înaintea năvălirii maghiare — părere ce se poate apropia, orice s-ar spune, de aceea a bizantinului Kekaumenos (secolul al XI-lea), care de asemenea știa că vlahii balcanici veniseră cîndva din țara dacilor de la nordul Dunării — e o dovadă mai mult că acești „păstori ai romanilor", pomeniți de cronica Notarului Anonim, sunt strămoși ai românilor. S-a observat dealtfel că Anonimul unguresc nu folosește pentru acest popor termenul de *Olaci* sau *Olahi,* care reprezintă pe *Oláh* din limba maghiară și apare în documentele ungurești de la jumătatea veacului al XIII-lea, ci forma mai veche de *blachi* sau *blasii.* E o dovadă mai mult pentru vechimea scrierii și arată, cum s-a remarcat dealtfel cu dreptate, că limba maghiară nu a reușit să transforme în spiritul ei numele românilor, decît în epoca tîrzie (a doua jumătate a veacului al XIII-lea), în care ungurii au pătruns în număr mai mare pe întregul teritoriu locuit de români în Ardeal [30] și au putut stabili cu acest popor altfel de legături, decît acele exclusiv militare sau administrative din întîia perioadă a stăpînirii lor în Transilvania, în vremea în care Notarul Anonim își alcătuia ale sale *Gesta.* Situația acestei regiuni se oglindește într-adevăr cît se poate de limpede în cronica sa.

În capitolul XI se face o descriere a stărilor politice din Panonia și regiunile vecine, în momentul sosirii maghiarilor. După moartea lui Atila, „principii romani" ar fi ocupat din nou Panonia pînă la Dunăre, așezînd acolo pe păstorii lor, amintiți mai

[29] L. Tamás, *ibid.,* p. 364. V. mai sus p. 68—69.

[30] I. Moga, *I. Romeni di Transilvania nel Medio Evo,* în „Rev. hist. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 281.

sus. Între Dunăre şi Tisa pînă la graniţele rutenilor şi polonilor, se întindea stăpînirea lui „Kean, marele duce al bulgarilor", în care se poate recunoaşte un Kagan sau Khan al Bulgariei balcanice şi dunărene. În ţinutul Crişanei pînă în valea Mureşului şi a Someşului se afla ducatul lui Menumorut din părţile Bihorului, „teritoriul acesta îl locuiau nişte neamuri ce se numesc Cozar". Între Mureş şi Orşova, deci în Banatul de astăzi, stăpînea „un oarecare duce cu numele Glad, care a ieşit cu ajutorul cumanilor din cetatea Vidin", strămoşul lui Ohtum sau Ahtum, de la care ţara va fi cucerită în timpul lui Ştefan cel Sfînt. Acest Glad luptă şi el împotriva cuceritorilor pe valea Timişului, „cu ajutorul cumanilor, bulgarilor şi valahilor". Toţi aceşti stăpînitori sau „duci" erau în dependinţa Chaganului sau ţarului Bulgariei. Însuşi Menumorut din Bihor răspunde solilor lui Arpad *corde bulgarico*, „cu mîndrie bulgărească".

Dar Anonimul, după ce descrie cucerirea Bihorului de către Arpad şi aşezarea hotarului stăpînirii sale la poarta Meseşului în nord-vestul Ardealului, unde se ridică o întărire (gyepü) cu „porţi de piatră şi o îngrăditură mare de copaci", aminteşte la capitolul XXIV despre „bunătatea ţării dincolo de păduri", *Terra Ultrasilvana* „unde domnia o avea un oarecare vlah, Gelou". Această ţară o iscodeşte o căpetenie maghiară, Tuhutum, tatăl lui Horca, aflînd „că pămîntul acela e udat de cele mai bune rîuri... că din nisipul lor se culege aur, că aurul din acea ţară e cel mai bun aur, că de acolo se scoate sare şi materii sărate şi că locuitorii din acea ţară sunt cei mai păcătoşi oameni din toată lumea, fiindcă sunt blachi şi sclavi, cari nu au alte arme decît arcuri şi săgeţi, şi ducele lor Gelou e puţin statornic şi n-are ostaşi buni în jurul său, şi n-ar îndrăzni să se împotrivească vitejiei ungurilor, fiindcă sufere multe neajunsuri din partea cumanilor şi pecenegilor" [31]. „Spre deosebire de celelalte formaţii de state, pe care le pune în legătură cu bulgarii, Notarul regelui Bela, prin nici un cuvînt sau aluzie nu lasă să se vadă că ar atîrna de cineva. Dimpotrivă, el e independent în

[31] Trad. Popa-Lisseanu, p. 95.

acea parte a Ardealului, căci restul Ardealului, partea cea mai mare a lui, nu îi este deloc cunoscută." [32]

Această observație a d-lui Decei a fost reluată și adîncită de recentul studiu al d-lui I. Moga ; dealtfel și istoricul maghiar Pauler făcuse mai demult aceeași constatare : „Notarul Anonim nu spune nimic despre marginele Transilvaniei ; locuitorii ei sunt turburați de cumani și de pecenegi, în vecinătatea românilor cunoaște încă locuitori slavi. Sașii, colonizați în vremea lui Geza al II-lea și secuii amintiți întîia oară într-un document din 1213, nu sunt pomeniți." [33]

De fapt, din întregul episod al luptei cu Gelu, rezultă două împrejurări : mai întîi că Anonimul nu cunoaște decît colțul de nord-vest al Ardealului. El știe de poarta Meseșului, de Someș, pe cursul căruia se află cetatea lui Gelu, de Căpușul unde a fost răpus voievodul român, de satul Aștileu, unde oamenii ce fuseseră sub stăpînirea lui au jurat credință lui Tuhutum, cuceritorul. Pe acolo trecea și drumul sării, care era produsul principal al regiunii, acel ce interesa mai mult administrația regală. Faptul că nu cunoaște pe sași, iar pe secui îi pomenește doar în părțile Bihorului, ca o rămășiță a neamurilor supuse lui Atila, dovedește pe de o parte vechimea operei, pe de alta pătrunderea tîrzie a maghiarilor în partea de mijloc și de răsărit a Transilvaniei.

A doua concluzie ce se desprinde din această povestire e că întîia pătrundere a maghiarilor în Ardeal s-a făcut oarecum independent de căpetenia supremă a triburilor lor, mai mult ca o inițiativă a unui „duce", ai cărui urmași au fost înlăturați de-abia de Ștefan cel Sfînt, cînd Ungaria a devenit regat creștin.

Autonomia Ardealului față de coroana ungară își are deci începutul chiar în aceste vremuri depărtate ale cuceririi, și este ea însăși consecința unor împrejurări locale anterioare. A fost acolo un stat românesc sau româno-slav, condus de un voievod

[32] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, Bibl. Inst. de Ist. Națională, V. Cluj, 1939, p. 89—90.

[33] I. Moga, I. *Romeni di Transilvania nel Medio Evo*, în „Rev. his. du Sud-Est Européen", XIX, 1, p. 279.

al cărui nume Gelu, poate fi sau nu o realitate istorică, ca acel al lui Negru-Vodă din Țara Făgărașului, și al cărui hotar cu stăpînirea maghiară a fost cîndva la locul întărit de la poarta Meseșului.

În părțile dinspre apus, în munții Apuseni ai Bihorului sau dinspre miazăzi în Banat, erau alte stăpîniri, ce se aflau mai întîi sub dependința bulgarilor, iar în vremea în care scria Anonimul, sub aceea a împăratului bizantin, care recucerise Bulgaria.

Cît despre nepotrivirea anacronică a unor nume de popoare, cum e de pildă acel al cumanilor, e vădită confuzia între ei și pecenegi, care i-au precedat în regiunile descrise de Notarul Anonim. După *De administrando imperio* al lui Constantin Porfirogenetul, era, la jumătatea veacului al X-lea, cale de patru zile între marginea extremă de răsărit a stăpînirii maghiarilor și ținuturile ocupate de pecenegi, a căror graniță apuseană „se poate fixa *grosso-modo* o linie nord-sud pe Siret în jos, prin Bărăgan pînă în fața Silistrei, pe țărmul stîng al Dunării“ [34].

În ce privește pe vlahi — alt anacronism, după istoricii unguri — numele acesta poate fi într-adevăr mai recent decît epoca năvălirii dacă el a pătruns în vechile cronici ungurești venind din Balcani, după cum credea și Nicolae Iorga [35]. Dar aceasta nu înseamnă că populația desemnată cu această denumire să fie de altă origine. În ipoteza în care forma *blasii* sau *blachi* ar fi mai tîrzie și ar oglindi obiceiurile lumii contimporane a scriitorului din veacul al XII-lea, nimic nu ne împiedică să credem că el se aplică aci vechii populații române sau slavo-române, pe care cuceritorii au întîlnit-o atît în cîmpia Dunării, cît și în munții și pădurile din nordul și vestul Transilvaniei. E aceeași situație ca aceea a numelui cumanilor, folosit pentru pecenegi, mai ales că avem și echivalența : blachi, *adică* păstori ai romanilor.

[34] A. Decei, *ibid.*, p. 85.

[35] *Les anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în Acad. Roumaine, „Bullet. hist.“, IX, p. 109—200 ; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, ed. 2-a, I, p. 34. Dar marele nostru istoric credea că e vorba de vlahii din imperiul Asăneștilor, ceea ce nu se mai poate susține astăzi.

Dealtfel, înainte de a examina mai deaproape temeiurile nouă pe care cercetările linguistice și istorice din ultima vreme le aduc acestei interpretări, trebuie să facem aci o observație pe care n-am întîlnit-o, sub această formă, în studiile foarte amănunțite ce au fost consacrate pasajelor amintite mai sus. Cronicile derivate din vechile *Gesta* ale Sf. Ladislau, printre care se află și aceea a Anonimului, încep povestirea „faptelor ungurilor", cu ieșirea lor din stepă și năvălirea în pusta dunăreană, sub conducerea lui Almus, pe urmă a lui Arpad.

Celelalte cronice, redactate mai tîrziu, vor să învechească blazonul regilor Ungariei și își încep relațiunea tocmai de la năvălirea hunilor în veacul al V-lea și de la stăpînirea lui Atila, strămoș depărtat, poate și izvor de drept pentru pretențiile de expansiune teritorială ale regilor Ungariei medievale. Așa începe extrasul ce ni s-a păstrat, al cronicei lui Simon de Kéza. Este însă demn de remarcat *faptul că atît într-un ciclu cît și în celălalt, fie că istoria ungurilor începe cu Arpad, fie că se urcă pînă la Atila, vlahii și păstorii romanilor sunt amintiți printre neamurile întîlnite aci de cuceritori, atît în cîmpia Panoniei, cît și în munții Ardealului* [86]. Această mențiune nu mai e deci o simplă confuzie a unui cronicar, care transpune denumirile și împrejurările vremii sale în povestirea unui trecut mai depărtat. *E o tradiție istorică temeinică ce stăpînește deopotrivă două grupuri distincte de izvoare provenite din arhetipuri deosebite și în care laturea esențială nu e data — epoca lui Arpad sau aceea a lui Atila — ci faptul prioritații poporului român în regiunile care au ajuns pe urmă sub stăpînire maghiară.* Dacă putem trage această concluzie ce ne pare nediscutabilă, pentru mențiunea românilor ca popor în vechile cronice ungurești, putem de asemenea să dăm crezare și acelei despre existența unor state românești.

[86] Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*, ed. Popa-Lisseanu, p. 32 : *Blackis qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia ;* p. 37 : *Zaculi... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt.*

III. TEMEIURI NOUĂ LINGUISTICE ŞI ISTORICE ALE TRADIŢIEI ANONIMULUI

Cercetările din ultimele două decenii au adus într-adevăr însemnate contribuţii studiului acestei probleme.

Nu voi stărui prea mult asupra argumentelor din domeniul filologiei şi al linguisticei. Acele adunate de filologul maghiar I. Melich, în sprijinul autenticităţii cronicei Anonimului, au fost rezumate, pentru cercetătorii necunoscători ai limbii ungureşti, într-un articol al d-lui V. Motogna, apărut mai de mult în *Revista istorică ;* Nicolae Iorga i-a adăugat, după obiceiul său în asemenea cazuri, note proprii, adesea însoţite de puncte de întrebare şi de exclamaţie. Influenţa bulgară ce se desprinde din unele pasaje ale cronicei, d-l Melich o regăseşte pînă şi în numele de persoane şi de localităţi. „Aceste nume, scrie d-sa, arată că aici a existat o cultură bulgaro-turcească, a cărei influenţă s-a prelungit şi după aşezarea ungurească." [37] Dacă se poate lua în considerare etimologia *Kagan-Kachan-Kaan-Kean*, care dă numelui acestui stăpînitor înţelesul unui titlu, care a fost într-adevăr folosit de neamurile turceşti, celelalte încercări sunt mult mai contestabile, ajungînd între altele, la teza absurdă că numele de rîuri din vestul Transilvaniei sunt nume dacice... în limba maghiară şi că numai prin intermediul ei au ajuns în limba română ! E probabil că din aceste lucrări ale d-lui Melich s-a inspirat de curînd d-l Horvath în istoria sa a Ardealului, afirmînd că ungurii au întîlnit în Ardeal o populaţie bulgară. [38]

De fapt, nu poate fi vorba decît de o influenţă politică în regiunea dintre Tisa şi Dunăre şi în Banatul de astăzi, nu însă în Ardealul propriu-zis, la marginea căruia românul Gelu domnea peste vlahi şi slavi. Pentru aceste din urmă împrejurări, avem însă neîndoioase temeiuri de ordin filologic şi lingvistic...

Recentele studii ale distinsului specialist în limbi slave al Universităţii din Cluj-Sibiu, d-l E. Petrovici, au arătat că limba română din nord-vestul Ardealului păstrează urmele unui dia-

[37] V. Motogna, *Anonymus in istoriografia ungurească mai nouă*, în „Rev. istorică", XIII, 1927, p. 365.

[38] *Die Geschichte Siebenbürgens*, „Danubia", 1943, p. 10.

lect slav deosebit, apropiat prin structura sa de limbă bulgară, dar înfățișînd particularități ce se regăsesc în masivul nordic al Carpaților. „Palatalizarea dentalelor nu există, precizează d-sa, afară de excepții neînsemnate, la slavii balcanici și nici la aromâni, meglenoromâni și istroromâni. Traiul în comun, simbioza românilor cu slavii, care a dus la românizarea completă a acelor slavi care aveau în limba lor palatalizarea dentalelor, a avut loc aci în nord-vest, cît mai aproape de teritoriul lingvistic slovac — probabil mult mai întins în vechime ca astăzi... slavii lui Gelou și Menumorut, putem să-i numim daco-slavi, formau legătura dintre strămoșii slovacilor și acei slavi, care parte s-au romanizat prin sudul Transilvaniei și Muntenia, parte au pus baza poporului bulgar de mai tîrziu la sud de Dunăre.“ [39] Astfel spusele Anonimului află o confirmare în cercetările lingvistice. „Totuși, adaugă aiurea d-l E. Petrovici, slavii nu s-au putut menține mult timp după secolul al X-lea în Transilvania. Documentele cele mai vechi ungurești nu amintesc de vreo populație slavă în Transilvania în secolele XI, XII, XIII. E adevărat că anonimul Notar al regelui Bela, care a trăit în secolul al XII-lea, spune că la venirea ungurilor erau în Transilvania români și slavi... Dacă e adevărat că Anonimul a proiectat în trecut situația etnografică din epoca în care trăia, atunci putem admite că în secolul al XII-lea mai erau în Transilvania slavi amestecați cu români. E însă tot așa de posibil, ca Anonimul să știe despre existența slavilor din Transilvania numai din tradiția istorică, fără ca pe vremea lui să mai fie slavi. În cazul acesta din urmă istoricii moderni proiectează o situație etnografică mai veche, din secolul al X-lea sau al XI-lea, asupra unei epoci mai recente (secolul al XII-lea). Că în secolul al XII-lea nu mai erau slavi în Transilvania, se dovedește și prin faptul că sașii, veniți în cursul acestui veac, n-au nici un element slav primit direct de la slavi, ci numai prin intermediul românilor sau ungurilor.“ [40]

[39] *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, „Transilvania“, 73, 1942, p. 154—155.

[40] *Continuitatea daco-română și slavii*, ibid., 73, 1942, p. 12 a extrasului.

Astfel se lămureşte şi originea slavă a toponimiei din întregul cuprins al Ardealului. Pentru unele nume de rîuri sau de localităţi, românii au păstrat forma slavă : *Bălgradul, Tîrnavele, Cernavoda,* pe cînd ungurii le-au tradus în limba lor. E încă o confirmare a relaţiunii Anonimului, deoarece, dacă românii n-ar fi fost înaintea maghiarilor în Transilvania, ei n-ar fi luat nume topice de la slavii în curs de dispariţie, ci ar fi folosit traducerile ungureşti, denumirile folosite în limba oficială a stăpînilor ţării [41].

Rezultatele cercetărilor „daco-slave" ale d-lui E. Petrovici, se alătură astfel de acele ale învăţatului romanist, d-l E. Gamillscheg, care a ajuns de asemenea la concluzia că a existat un nucleu lingvistic *(Kerngebiet)* al neamului românesc în regiunea Munţilor Apuseni din Transilvania. Am mai avut prilejul să constatăm că acest fapt lingvistic : expansiunea din aceste vechi centre din părţile de apus şi miazăzi ale Ardealului spre Oltenia şi regiunea de dealuri a Munteniei — teză esenţială a studiilor mai nouă — coincide cu vechea tradiţie a „descălecatului" politic din munţi, care aşează tot în Ardeal leagănul formaţiunilor politice româneşti la nordul Dunării. Tocmai aceasta o învederează şi cronica Anonimului.

E adevărat că mai este şi o altă interpretare, susţinută încă de unii cercetători. Am amintit părerea lui Nicolae Iorga, că personajele cronicei, ale căror nume nu se mai întîlnesc în alte izvoare, ar fi doar proiectări în trecut ale unor nume de localităţi din vremea autorului. Astfel „Menumorut" ar fi o deformare din Maramureş, sau Gelou al „Giulei", devenită mai tîrziu Alba Iulia. Aceeaşi explicaţie o încearcă şi studiul d-lui E. Moor, care, reluînd vechea atitudine critică, contestă orice valoare istorică scrierii Notarului ; el recunoaşte însă că „această cronică e un monument interesant de erudiţie medievală ; în ea se face, după ştiinţa mea, întîia încercare de a reconstrui pe temeiul unor nume de localităţi, colonizarea unei ţări şi istoria politică. Că această încercare n-a izbutit decît prea puţin, e de

[41] *Problema continuităţii românilor în Dacia,* Bibl. „Astra", nr. 27, Sibiu 1943, p. 14—15 şi *Daco-Slava,* în „Dacoromania", X, II, 1943, p. 267 şi urm.

la sine înțeles ; dar indiferent de aceasta, scrierea istorică este de mare preț pentru cunoașterea împrejurărilor etnografice ale Ungariei în timpul redactării cronicei ; acestea au fost anume transpuse în trecut de cronicar, care cunoaște foarte bine geografia țării" [42]. Astfel numele lui Gelou n-ar fi decît personificarea localității Gilăul, ung. *Gyalú ;* Morout e derivat din *Maroutlak* în Bihor, Glad din *Galád* în Timiș, Salanus din *Zalán Kemény* lîngă Dunăre. *Loborcy* e un nume de rîu, *Zobor* acel al unui munte din regiunea Nitra [43]. Întemeindu-se pe aceste etimologii, N. Drăganu văzuse în Gilău de lîngă Cluj, o deformare românească a unui *D'elou, D'ilău* slav, în înțelesul de deal sau munte. „Numele unguresc, *Gyalu,* scria în această privință V. Bogrea, e evident, rom. Dealu (pron. Gialu), iar hărțile mai vechi indică de fapt acolo un «Dealu-Mare» : adică, Gelu !" [44]. Tot astfel și Glad n-ar fi decît o cetate din Torontal, după cum Ohtum, identificat cu numele unguresc Ajton, e atestat în mai multe locuri din Caraș-Severin și lîngă Arad.

Dar toate aceste etimologii de nume de persoane derivate din nume topice sunt în vădită contrazicere cu regula stabilită mai demult, care socotește că în Ungaria „partea cea mai mare a numelor de localități s-a născut din nume de persoană și din cuvinte de acelea care caracterizează terenul și regiunea" [45]. Ar fi deci logic să căutăm și în numele de localități, din care s-ar fi inspirat Anonimul pentru a denumi personajele, ale căror isprăvi le povestește, numele unor figuri istorice reale, care și-au lăsat în modul acesta pecetea pe harta țării. Dar atunci întreaga problemă se răstoarnă, iar argumentul toponimic, departe de a slăbi tradiția istorică și a contribui la discreditarea Notarului, ar putea dimpotrivă să-i sporească auto-

[42] *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Staatsgrenze,* în Ung. Jahrbücher, IX 1929, p. 63.

[43] Cf. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei,* p. 12 și urm.

[44] *Dacoromania,* I, p. 219. Dar *Golou* în comit. Cluj (1246), Hurm. *Doc.* I[1], p. 230.

[45] Fr. Pesty apud Drăganu, *ibid.,* p. 38.

ritatea, deoarece la temelia lui s-ar găsi împrejurări din domeniul istoriei. În cele din urmă, o scriere de acest gen își află cele mai bune temeiuri tot în faptele și datele istorice.

* * *

La argumentele de ordin filologic și lingvistic, amintite mai sus, se suprapune într-adevăr o particularitate de ordin religios și cultural a vieții românilor din Transilvania. Într-un studiu asupra literaturii slavo-române la sfîrșitul Evului Mediu, d-l P. Panaitescu observase că „e mai întîi de considerat faptul că liturghia slavă a existat la toți românii, nu numai în principatele Munteniei și Moldovei, dar și în Transilvania și în general la românii din Ungaria. Această unitate de rit slav la toți românii impune ideea că adoptarea liturghiei slave e anterioară cuceririi Ardealului de către unguri, ea datează dintr-o vreme în care românii trăiau în mici principate libere, căci această mare reformă religioasă nu s-ar fi putut produce sub scutul coroanei apostolice a Sf. Ștefan" [46]. Și aceste împrejurări ne duc în mod logic la încheierea că trebuie să fi fost în secolul al X-lea și al XI-lea, epocă de expansiune a liturghiei slave, care tocmai atunci pătrundea în Rusia, state în care români și slavi trăiau amestecați, în dezvoltarea procesului de românizare a clasei conducătoare, ce își pierdea tot mai mult conștiința originii slave. Au rămas ca o moștenire sigură a epocii descrise de cronica Anonimului, termenii din limbă care arată ierarhia bisericească sau liturghia, noțiuni ce presupun în mod evident o autoritate de stat, o organizare politică ; ele nu pot fi în nici un caz caracteristice unei populații de păstori nomazi, rătăcind pe drumuri ocolite, de munte.

De asemenea, pictura celor mai vechi biserici românești din Ardeal arată inscripții în limbă slavă, care vădesc aceeași influență. Dar în aceste picturi de la începutul veacului al XV-lea se mai zăresc și chipuri de sfinți maghiari, ca acel al regelui Ladislau, craiul Laslău al tradiției noastre istorice, ceea ce ne transpune iarăși în mediul descris de cronica Anonimului. Toată

[46] *La littérature slavo-roumaine et son importance pour l'hist. des littératures slaves*, Praha, 1931, p. 2.

această cultură slavo-română în Ardeal e în directă legătură cu împrejurările amintite de el.

Dar în afară de asemenea împrejurări, ce păstrează mai degrabă o atmosferă decît confirmă un fapt, sunt și relațiuni mult mai precise. Unele anacronisme se pot lămuri, dacă le apropiem de situații și evenimente mai recente. Astfel, în numele localităților amintite în capitolul XLIV — luptele împotriva lui Glad — Nicolae Iorga recunoscuse o urmă a bătăliilor între unguri și bizantini, în epoca Comnenilor [47]. Putem preciza mai bine această identificare : luptele ce se dau între Mureș și Tisa, pe teritoriul Banatului, în valea Timișului și lîngă cetatea „Horom" sau Haram pe Dunăre se potrivesc întocmai cu expediția lui Ioan al II-lea Comnenul din 1124, în care aceeași cetate a avut un rost deosebit [48]. Iar invazia „pînă în Macedonia și Grecia", ca și războiul cu ducele Bulgariei Salanus (capitolul XXXIX), în care acesta fuge la Belgrad, amintesc năvălirea din același an a armatei regelui Ungariei, Ștefan al II-lea, pînă la Niș, Sofia și Filipopoli, cucerind Belgradul și Branicevo.

Iorga lămurea confuzia pe care o face Anonimul între greci și bulgari, așezînd pe „ducele Bulgariei" în dependința „împăratului grecilor", ca o influență a situației politice din vremea Asăneștilor, la începutul veacului al XIII-lea : numai ei și-ar fi zis „împărați ai bulgarilor și grecilor", ceea ce de fapt nu este exact, acest titlu fiind folosit și înainte de ei, de țarul Simeon [49]. El uitase însă că după cucerirea Bulgariei de către împăratul bizantin Vasile al II-lea, care s-a încheiat la 1018 — pare-se cu ajutor unguresc [50], — imperiul bizantin a organizat o provincie sau themă a Bulgariei, cu reședința la Skoplie, în fruntea căreia se afla un *duce* (δούξ). Împărțirea teritoriului recucerit pînă la Dunăre, în două theme : Paristrion sau Paradunavon, la răsărit, și Bulgaria la apus, a dăinuit aproape un

[47] N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises*, Acad. Roumaine, „Bullet. hist.", IX, p. 211.

[48] F. Chalandon, *Les Comnène*, II, Paris, 1912, p. 59.

[49] *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, p. 30. Cf. D. Onciul, *Originele Principatelor române*, p. 126.

[50] Cf. G. Fejér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI. Jahrhunderten*, Budapest, 1921, p. 154 și urm.

secol și jumătate, de la 1018 la 1153, cînd Manuil I Comnenul înființă un nou ducat la granița Ungariei, cuprinzînd orașele Branicevo, Belgrad și Niș [51]. Faptul că „ducele Bulgariei" pomenit de Notarul regelui Bela se apără în cetatea Belgrad împotriva năvălirii maghiare, e un nou argument pentru datarea cronicei din timpul lui Bela al II-lea, căci mai tîrziu autorul ei ar fi avut cunoștință de un alt „duce", la hotarul de miazăzi al regatului maghiar, decît de acel al „Bulgariei". Pentru întîia jumătate a veacului al XII-lea, „ducele Bulgariei", subordonat împăratului grecilor — adică celui bizantin — era însă o realitate istorică ; ea nu se potrivește desigur cu epoca mai depărtată a cuceririi Panoniei, ci cu lumea în care Anonimul își culegea unele elemente de informație.

D-l Bănescu a dat de curînd o listă de 15 Katepani sau duci ai themei Bulgariei, cei mai mulți din veacul al XI-lea. Nici unul din numele înșirate aci nu prezintă o asemănare izbitoare cu acel al lui „Salanus" din cronica Anonimului [52]. E de văzut însă dacă acest nume, pe care unii cercetători îl apropie de localitatea Zalánkemény între Tisa și Dunăre, în limba slavă *Slankamen* (piatra sării), nu e o aluzie la vreo funcțiune specială a ducelui bizantin de la graniță, în legătură cu negoțul sării, care se făcea din Ardeal tocmai spre aceste părți ; mai sus pe Tisa, *Szolnok* sau *Solnic* are același înțeles, *soli* reprezentînd în limbile slave sarea [53]. Se știe că într-o vreme apropiată de venirea maghiarilor în Panonia, regele Arnulf, în luptă cu moravii lui Svatopluk, obținuse de la bulgari, la cari trimisese o solie diplomatică, să nu mai vîndă sare dușmanilor săi. Suntem îndreptățiți să credem că această sare venea din Transilvania, unde o

[51] N. Bănescu, *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) și Bulgaria*, „An. Acad. Rom.", Mem. Secț. Ist., s. 3-a, XXVI, 1943, p. 66.

[52] Cf. totuși un Mihail Saronites la 1072, Bănescu, *ibid.*, p. 79. Ungurii luaseră Belgradul și la 1064, Ostrogorsky, *Gesch. des byzantinischen Staates*, p. 241.

[53] Cf. Gr. Nandriș, *The earliest contacts between Slavs and Roumanians*, Slavonic Review, XVIII, 1939, p. 144. Cf. V. Motogna, *Istoria veche a românilor*, p. 74—75.

știe și Anonimul, coborînd pe Mureș în jos, pentru a urma apoi cursul Tisei și al Dunării [54]. De aci fără îndoială și „piatra sării" la confluența celor două mari rîuri și poate chiar numele ducelui de la hotar, care va fi moștenit, sub bizantini, atribuțiile înaintașilor săi bulgari.

Că stăpînirea acestora se întinsese pînă în valea Tisei, o dovedește între altele stîlpul de marmoră, cu inscripția ce amintește sfîrșitul tarkanului Onegavon în apele Tisei, în zilele Khaganului Omurtag (815—827), urmașul lui Krum [55]. Pare într-adevăr aproape sigur că în perioada de apogeu a nouei stăpînire turco-bulgare în Peninsula Balcanilor, mai ales după ce rămășițele avarilor au fost zdrobite în Panonia de Carol cel Mare, influența militară și politică a Khaganului, care își supusese pe slavii din Balcani, s-a întins și peste „Bulgaria de dincolo de Dunăre", amintită de izvoarele bizantine ale vremii. Ea se poate localiza în regiunea Bugeacului, la nord de gurile Dunării, ținutul unde au poposit cuceritorii, înainte de a trece pe teritoriul imperiului de răsărit [56], dar a putut cuprinde și părți ale Banatului, sau chiar ale Olteniei și Munteniei.

Este în orice caz o tendință, în lucrările mai nouă de istoria românilor, să se admită ceea ce Nicolae Iorga contesta atît de stăruitor împotriva părerilor lui Xenopol și Onciul : stăpînirea bulgară peste ținuturile locuite de români la nordul Dunării în veacul al IX-lea, sau, mai precis, între sfîrșitul imperiului avar în Panonia și năvălirea maghiară (796—896).

Pentru acest răstimp se poate considera că nu e lipsită de temei aluzia pe care Anonimul o face în capitolul XII al operei sale, la „marele Kean", strămoșul ducelui Salanus, care ar fi ocupat regiunea dintre Tisa și Dunăre pînă la hotarul rutenilor, după moartea regelui Atila, așezînd acolo „slavi din Bulgaria". Aci e desigur vorba de expansiunea bulgarilor, sub hanii lor Krum și Omurtag, la începutul veacului al IX-lea, care i-a adus

[54] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea*, p. 66 și urm.

[55] *Ibid.*, p. 64—65. Textul inscripției în Kalinka, *Antike Denkmäler aus Bulgarien*, Wien, 1896, col. 77—78.

[56] Cf. G. I. Brătianu, *Bulgaria de dincolo de Dunăre în izvoarele bizantine*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 127 și urm.

la un moment dat în contact nemijlocit cu francii carolingieni şi cu moravii [57].

Iorga avea însă dreptate cînd socotea că stăpînirea hanilor bulgari nu poate fi înţeleasă în forma modernă a unei anexiuni teritoriale. S-a discutat, nu demult, de istoricii bulgari, dacă ei au lăsat slavilor din Balcani o autonomie oarecare în văile lor, considerîndu-i federaţi sau aliaţi. Impresia ce o culegem din izvoare, arată din acest punct de vedere un regim mai aspru. Dar „dincolo de Dunăre" şi mai ales în ţinuturi mai depărtate, ca acelea din valea Tisei şi marginile din apus ale Ardealului, era firesc să se păstreze o legătură de dependinţă mai puţin strînsă. Existenţa unor voievodate, ce ar corespunde „ducatelor" indigene ale Anonimului, este în domeniul posibilităţilor : iată deci un temei istoric îndeajuns de puternic pentru ducatele lui *Morut* (Moravul), strămoşul lui Menumorut, *Glad*, ieşit „din cetatea Vidinului" şi *Salanus* coborîtor din marele „Kean".

Alta este situaţia „Ultrasilvaniei" din cronică, unde nu se arată, prin nici o aluzie măcar, vreo urmă a unei legături cu imperiul bulgar. Am văzut mai sus că scrierea împăratului Constantin Porfirogenetul socoteşte, între posesiunile maghiare din Panonia şi regiunea ocupată de pecenegi la răsărit şi miazăzi de Carpaţi, o cale de patru zile. Era deci la mijloc o întindere geografică, ce nu se afla la acea dată — în jurul anului 950 — nici sub stăpînirea unora, nici a celorlalţi.

Fără a recurge la textele armeneşti recent comentate de d-l A. Decei, în care pasajele ce amintesc de „ţara necunoscută, căreia îi zice Balak'", pot fi interpolări tîrzii, nu e mai puţin adevărat că rămîne loc aci pentru o alcătuire de stat deosebită.

O indicaţie în această privinţă o constituie cele două texte musulmane, comentate nu demult de învăţatul orientalist V. Minorsky şi semnalate la noi de d-l A. Decei. E vorba de geografia universală intitulată *Hudûd-al'-Âlam* („Hotarele lumii"), scrisă în Afganistan la 982, şi de scrierea persană a lui Gardîzî, „Podoaba istoriilor", încheiată un veac mai tîrziu, la

[57] V. Motogna, *Istoria veche a românilor*, p. 74 şi urm. ; A. Decei, *op. cit.*, p. 62 şi urm.

1094, în nord-estul Persiei [58]. Aceste două izvoare, descriind așezările popoarelor turcești, între care numără pe maghiari, amintesc două popoare creștine, vecine cu aceștia și care se numesc V.n.nd.r. și Mirvât, după „Hotarele lumii", sau N.dr.r. și M.r.dât, după Gardîzî. După geograful afgan, țara locuită de madjghari se mărginește la răsărit cu munți, la apus și miază-noapte cu ținuturi locuite de Rûs, la miazăzi cu neamul creștin V.n.nd.r., cari sunt oameni slabi și sărmani, lipsiți de averi. Mirvât sunt vecini cu munții V.n.nd.r. și se întind de la ei pînă în țara pecenegilor și la Marea Neagră. Descrierea geografului persan de la sfîrșitul secolului al XI-lea, e mai amănunțită : „Țara lor, scrie el despre madjgharî, este aproape de Marea Rûm, spre care curg două mari rîuri, iar madjgharî trăiesc între aceste două rîuri, iar cînd vine iarna, cei ce se depărtaseră se întorc spre acest rîu și petrec iarna acolo. Ei sunt pescari și se hrănesc cu pește. (În ce privește) fluviul care e la stînga lor (trebuie să spunem că) în direcția slavilor e un neam de rûm (ai cărui membri) sunt creștini. Sunt numiți N.nd.r. Ei sunt mai numeroși, dar mai slabi decît madjgharî. Dintre cele două rîuri mai sus numite, unul se chiamă Atil, iar celălalt Dûba, iar cînd madjgharî stau pe țărm, ei văd pe N. nd. rieni. Deasupra (sau : dedesubtul) acestora, pe malul rîului este un munte mare și o apă izvorește (din el) și curge pe povîrnișul său. În dosul acestui munte aflăm un neam creștin numit M.rdât."

S-au încercat multe identificări cu privire la aceste nume ciudate de țări și de popoare. Totuși s-a ajuns la un oarecare acord asupra faptului că *Dûba* nu e decît *Dûna*, adică Dunărea, iar poporul creștin Mirvât sau M.rdât ar fi moravii (Morvák în limba maghiară), acei cari sub Svatopluk se opuneau la sfîrșitul secolului al IX-lea maghiarilor, la trecerea lor în Panonia. Rămîne neamul cu acest nume atît de ciudat: N.nd.r. sau V.n.nd.r.,

[58] V. Minorsky, *Hudûd-al'-Âlam*, Gibb Memorial Series, London, 1938, și *Une nouvelle source persane sur les Hongrois au X-e siècle*, în „Nouvelle Revue de Hongrie", LVI, 1937, p. 305 și urm. A. Decei, *Asupra unui pasaj din geograful persan Gardîzî*, în *Omagiu fraților Al. și I. Lapedatu*, București, 1936, p. 677 și urm.

așezat între slavi și maghiari, de-a lungul Dunării și la poalele unor munți, care nu pot fi decît Carpații [59].

Și în această privință s-au făcut mai multe ipoteze : că ar fi onogundurii sau onogurii, neam de bulgari creștini, al căror nume nu se mai pomenește însă după năvălirea bulgarilor, sau că, sub aceste inițiale misterioase, ar fi să se înțeleagă poporul român, originar din Rûm (de la Roma) și creștin, dar desemnat aci după numele unei căpetenii necunoscute, sau al vreunei clase stăpînitoare. Pentru d-l H. Grégoire aceste inițiale se pot interpreta prin Βάγγαρ sau *Vangari* — deci unguri, sau mai degrabă prin *Nandar* sau *Nandarin*, locuitori din regiunea Adrianopolului, evacuați în anul 813 de hanul Krum și mutați „dincolo de Dunăre", unde rămîn pînă ce se pot întoarce pe teritoriul imperiului în 836 [60]. În orice caz, caracteristicele lor se pot rezuma astfel, după cum o face într-un studiu mai nou, învățatul belgian :

„Poporul sau populația de care e vorba, scrie d-sa în această privință, va trebui să răspundă unor semnalmente foarte complete :

1. Sunt bizantini (un neam din Rum).
2. Acești bizantini locuiesc lîngă rîul care este hotarul apusean al maghiarilor : Dunărea.
3. Sunt mai numeroși decît maghiarii.
4. Sunt mai slabi decît ei și săraci.
5. Sunt creștini.
6. Locuiesc lîngă un munte (foarte probabil Carpații).
7. De cealaltă parte a muntelui, vecinii lui sunt Mirvat sau moravii..." [61].

Să comparăm acum aceste trăsături caracteristice ale vecinilor maghiarilor, cu acele ce le aflăm în descrierea Anonimului. Și aci e vorba de un popor desigur numeros, dar rău înarmat „neavînd decît arcuri și săgeți", vlahii și slavii lui Gelu, cari nu se

[59] Cf. G. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique : le peuple roumain*, ed. 2, București, 1942, p. 135 și urm.

[60] H. Grégoire în *Byzantion*, XII, 1937, p. 645—650 ; *Le nom et l'origine des Hongrois*, în „Zeitschr. der deutschen morgenländ. Gesellschaft", T. 91, 1937, p. 630—642.

[61] H. Grégoire, *L'habitat primitif des Magyars*, în „Byzantion", XIII, 1938, p. 267 și urm.

pot opune armamentului și tacticei de război superioare a cuceritorilor. Și ei sunt vecini cu ducatul lui Menumorut, coborîtor din Morut, care poate fi Moravul, și locuiesc la poalele Munților Apuseni, prin cari curg destule rîuri spre cîmpia Tisei, ce se întinde pînă la Dunăre. Menționea din izvoarele musulmane a acestui popor cu nume nedefinit, — care ar putea fi al unei clase războinice conducătoare, în acest caz pribegii Adrianiți din imperiul bizantin — se intercalează, cronologic, între descrierea Porfirogenetului de la jumătatea veacului al X-lea și aceea a Notarului Anonim de la mijlocul secolului al XII-lea. Ea se referă însă, spre deosebire de ele, la perioada *înainte* de trecerea maghiarilor în Panonia, în care se mai aflau în Atelkuzu, țara dintre rîuri, de unde nu-i izgoniseră încă pecenegii ; dacă acești N.nd.r. sau Nandarieni sunt într-adevăr Adrianiții transplantați de Krum la nordul Dunării, atunci relațiunea din izvoarele musulmane, de la sfîrșitul secolului al X-lea și al XI-lea, privește împrejurări și evenimente din primele decenii ale veacului al IX-lea. Asemănările ce le prezintă cu descrierea Anonimului regelui Bela fac însă mai verosimile împrejurările, amintite de acesta, pentru o vreme ceva mai tîrzie, pe care rămîne să o determinăm.

IV. VOIEVODATUL ARDEALULUI

Cînd s-a produs și sub ce formă întîia năvălire a ungurilor în Ardeal ?

Logica însăși a evenimentelor ce ne sunt cunoscute, ne arată un termen ce nu-l putem depăși. În prima perioadă a așezării lor în Panonia, ei sunt într-adevăr ocupați cu expediții continue de pradă spre miazăzi și apus, de la 899, cînd apar întîia oară în valea Padului, pînă la 955, cînd îi oprește în sfîrșit armata lui Otto I pe țărmurile rîului Lech. De la această dată drumul lor spre apus se închide ; doar spre sud-est, în Peninsula Balcanică se mai îndreaptă năvălirile lor, odinioară atît de temute în toată Europa.

De altă parte, întîile mențiuni precise ale unei stăpîniri maghiare în Ardeal sunt tîrzii. „Istoriografia vorbește de înte-

meierea unei episcopii transilvănene la Apulum (Alba-Iulia) în anul 1003, după cucerirea țării. Nici una nici alta nu sunt serios dovedite" [62]. Cel dintîi *episcopus Ultrasilvanus* apare de-abia un secol mai tîrziu, la 1103, iar la 1113 e vorba de cel dintîi înalt demnitar pentru cîrmuirea acestei regiuni : *Mercurius, princeps Ultrasilvanus*. Întîia menţiune documentară a unor drepturi de vamă asupra sării în Ardeal e din 1075, cu privire la Turda, iar unele acte de danie regale se pot urmări pînă sub domnia lui Bela I, între 1061 şi 1063 [63].

Perioada de pătrundere în partea de nord-vest a Ardealului, se poate deci statornici între aceste date : către 950, Constantin Porfirogenetul află încă un teritoriu nesupus stăpînirii maghiare între hotarul ei şi regiunea ocupată de pecenegi, iar în a doua jumătate a veacului al XI-lea încep întîile dovezi ale unei stăpîniri efective a maghiarilor în Ardealul de vest.

Pare deci foarte probabil că sub Ştefan I, odată cu trecerea la creştinism şi consolidarea organizaţiei de stat, să fi început şi acţiunea de expansiune spre răsărit, în avîntul proaspăt al răspîndirii credinţei creştine apusene, printre popoarele de la această margine a noului regat. Dealtfel, sub el s-ar fi produs şi rivalitatea cu acel Gyula sau Giula, urmaşul legendarului Tuhutum, care ar fi rămas păgîn şi ar fi atras asupra sa mînia regelui Ştefan [64]. Unii cercetători presupun că e o confuzie între acest stăpînitor *maghiar* din Ardeal şi ducele *român (quidam Blacus)* Gelu, şi că în realitate ar fi vorba de un voievod român cu numele Giula sau Jula, pe care Anonimul, făcînd din el două personalităţi, l-ar fi aşezat în acelaşi timp în vremea lui Arpad, ca stăpînitor „vlah" în Ardealul de nord-vest, şi în timpul lui Ştefan, ca un principe ungur răsculat împotriva autorităţii regelui [65]. Deşi este o oarecare potrivire sau asemănare

[62] H. Schönebaum, *Der politische u. kirchliche Aufbau Siebenbürgens*, în „Leipziger Vierteljahrschrift für Sudosteuropa", I, 1937, p. 42.

[63] Cf. *ibid.*, p. 15 şi urm.

[64] În care unii au văzut doar titlul pomenit de Porfirogenetul : *gylas*. Cf. A. Decei, *Românii din veacul al XI-lea pînă în al XIII-lea*, p. 83 şi urm.

[65] V. Motogna, *Cînd şi de la cine au cuprins ungurii Ardealul ?*, Dej, 1931, p. 11 şi urm. Cf. *Istoria veche a românilor*, p. 82 şi urm.

de nume, totuși o asemenea confuzie ne pare puțin probabilă. E foarte limpede în povestirea Anonimului noțiunea graniței între Ungaria și Ardeal, la poarta Meseșului, și aceea că pătrunderea dincolo de această întărire de hotar *(gyepü)* s-a făcut din inițiativa unei căpetenii, și nu din ordinul stăpînitorului suprem al triburilor maghiare.

Procesul e dealtfel identic cu acel ce se petrece mai la sud, în Banat : Glad, învins, are totuși ca urmaș pe Ohtum sau Ahtum, și de-abia sub domnia lui Ștefan I, *Vita major Sancti Gerhardi* știe de cucerirea țării lui, aflată sub influență *ortodoxă* de la Vidin de către un comandant de oaste al regelui Ungariei, care preface numele cetății *Morisena* de pe Mureș în Csánad [66].

În aceste izvoare vechi ale istoriografiei ungurești, trăiește deci amintirea unui proces istoric în două etape : o primă pătrundere din inițiativa unor căpetenii izolate, înspre Banat și Ardealul de nord-vest, care, după unele date arheologice [67], nu ar fi imposibilă de la sfîrșitul secolului al X-lea. Iar în primele două decenii ale veacului următor, consolidarea pătrunderii, prin supunerea acestor căpetenii de către întemeietorul și unificatorul regatului, Sf. Ștefan însuși. Dar cu aceasta, cucerirea propriu-zisă a Ardealului e de-abia la începutul ei : dovadă cunoștințele atît de sumare ale Anonimului, un secol și jumătate în urmă, asupra „țării Ultrasilvane" și concesiunile făcute, în părțile de miazăzi și răsărit, coloniilor străine de „Flandrenses" — sașii de mai tîrziu — sau ordinului Cavalerilor Teutonici. Organizarea în comitate, către care tinde administrația regatului în pericada consolidării sale, se face acolo mult mai încet și mai greu [68] : regiuni întregi rămîn multă vreme sub oblăduirea unui demnitar deosebit, comitele sașilor sau acel al secuilor. Dar în special, constituie o trăsătură caracteristică existența unui voievodat al Transilvaniei, care ocupă un loc din cele mai înalte în ierarhia curții regale și se bucură de drepturi și privilegii foarte întinse.

[66] I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. al XII—XVI*, extras din „Anuarul Inst. de Ist. Națională", Cluj, VII, 1938, p. 22 și urm.

[67] Comunicare a d-lui prof. Daicoviciu.

[68] H. Schönebaum, *op. cit.*, p. 33 și urm.

Asupra originii acestei funcțiuni s-au formulat în ultimii ani ipotezele cele mai deosebite. Istoriografia maghiară și chiar cea săsească au văzut în acest demnitar doar o imitație, după modelul markgrafului de graniță german. Instituția nu are alt înțeles decît acea a Banatului de Severin sau a Banatului Croației și Slavoniei, la alte hotare ale regatului [69]; era necesară o concentrare de puteri și de autoritate în mîinile unui reprezentant al regelui în ținuturile de margine, mai des amenințate de războaie și năvăliri : ar fi vorba deci de o creație specifică a organizării de stat ungurești, învestită de aceasta cu o misiune deosebită de strajă și supraveghere la hotar.

Dar titlul de „voievod" apare ca ceva neobișnuit și de altă origine decît celelalte demnități conferite de regii Ungariei ; s-a putut deci presupune o origine străină. Cel dintîi care poartă denumirea de *Vayvoda,* Leustachius, la 1176, pare a fi de obîrșie italiană, el e pomenit cu prilejul unor danii în nordul Ardealului, răsplată a unor fapte de vitejie săvîrșite de nobilii unguri în Asia Mică, în rîndurile armatei bizantine a lui Manuil Comnenul. Cum mărturia lui este invocată pentru proprietăți hărăzite în nordul Transilvaniei, e într-adevăr probabil că își exercita atribuțiile în aceeași regiune. „De unde însă, se întreba nu demult autorul unui studiu întins și amănunțit asupra organizării politice și bisericești a Ardealului în perioada arpadiană, d-l H. Schönebaum, de unde denumirea funcțiunii ? Să formulăm aci o ipoteză îndrăzneață. Leustachius, de neam italian, luptă alături de trupele împăratului Manuil I, e deci o luptă în care se află în serviciul armatei bizantine. Oare să fi avut de acolo titlul de Βόεβοδος pe care bizantinii și mai înainte l-au dat conducătorilor de oaste unguri ? Nu ar fi oare cu putință ca să fi adus cu el acest titlu și să fi fost așezat, ca războinic încercat, aci în răsăritul primejduit ? E oare atît de lipsit de probabilitate, ca titlul să fi fost conferit acum celui mai înalt demnitar regesc din Transilvania, tocmai pentru că această țară era încă în fapt, de cucerit ? Astfel voievodul în vechea accepțiune de conducător de oaste ar avea înțeles specific pentru cel mai înalt demnitar ardelean, anume că datoria lui era să se lupte pentru

[69] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei,* Sibiu, 1944, p. 9 și urm.

țara lui. Desigur, sunt posibilități ca noțiunea de «voievod» să fi fost împrumutată și din altă parte, dar de una putem fi aproape siguri, anume că titlul nu este originar din Transilvania." [70]

Ne e mai greu acum să fim tot atît de siguri în această privință. Ipoteza unei influențe bizantine este ingenioasă ; ea s-ar putea însă mai degrabă aplica într-un caz anumit, titlului de duce *(dux)* sau *duca,* în limba locuitorilor din ținutul prin care maghiarii pătrund în Panonia, după cum scrie Anonimul în capitolul XIII al cronicei sale [71]. Aci se poate presupune influența titlului bizantin de δούξ, pe care îl purtau guvernatorii militari ai themelor de la graniță [72]. Acel de *voievod,* de origine slavă, poate însă tot atît de bine, să fie originar din Transilvania, unde ne întîmpină, pînă la sfîrșitul Evului Mediu, organizația sătească, sau de mici ținuturi a cnejilor și voievozilor români. Această instituție, redusă la proporții modeste, locale, tot mai mult încălcată de uzurpările, în drept și în fapt, ale comiților regelui, nu mai era însă în epoca în care o cunoaștem mai bine, decît o umbră a ce putuse însemna odinioară. „Voievodul", ca reprezentant al regelui în Transilvania, cu puteri întinse, — care l-au adus să rîvnească în momente de criză ale istoriei ungurești, sub Roland Borza sau Borș, la autonomie, iar sub Ladislau din același neam, la începutul veacului al XIV-lea, aproape la suveranitate deplină, — ține locul ducilor autonomi sau independenți ai cronicei Notarului Anonim. E ușor de presupus că fiind cîrmuitori peste români și slavi, titlul acestora să fi fost acel de voievod, pe care îl găsim în veacul al XIII-lea la căpeteniile românilor din valea Oltului, pomenite de diploma lui Bela al IV-lea pentru Ioaniți, din 1247 [73]. De altă parte, din diploma reginei Elisabeta pentru românii din Bereg, de la 30 septembrie 1364, rezultă de asemenea că voievodatul, redus la proporții locale, era totuși o instituție juridică și administrativă, folosită de toți românii din Ungaria, și că era de natură elec-

[70] H. Schönebaum, *ibid.*, I, p. 37.

[71] Ed. Popa-Lisseanu, p. 35.

[72] V. mai sus, p. 212.

[73] H. Schönebaum, *op cit.*, în „Leipziger Vierteljahrschrift", II, 1938, p. 2 și urm.

tivă, deosebindu-se astfel de organele politice şi administrative numite de regii unguri [74]. D-l Moga, căruia i se datoreşte cel mai recent şi mai complet studiu al problemei, îşi formulează astfel concluziile : „voievodatul, departe de a fi o creaţie a regilor unguri, este o realitate politică străveche autohtonă în Transilvania, reprezentînd la originea lui o ordine de drept şi o formă politică de stat româno-slavă" [75].

Legătura cu tradiţia Anonimului se face astfel de la sine. „Chiar dacă Anonimul ar fi inventat pe Gelou ca erou eponim, adaugă d-l Moga, un fapt rămîne totuşi de necontestat, anume că românii şi slavii din Transilvania aveau o organizaţiune politică-militară." Că românii aveau rolul conducător, nu mai încape nici o îndoială „de vreme ce Anonimus arată pe ipoteticul Gelou ca fiind «quidam Blacus», deci român" [76]. Termenul de „dux" folosit de cronicar, atunci cînd nu e indicat ca o denumire specifică, apare dealtfel ca echivalentul latin al titlului slav de „voievod". Încheierea generală la care ajunge studiul mai sus menţionat, trebuie de asemenea reprodusă aci, pentru că interesează de aproape propria noastră cercetare : „Voievodatul transilvan, asemenea celorlalte voievodate româneşti, îşi trage originea din instituţia voievodală româno-slavă autohtonă, cuprinzînd o ordine juridică şi socială cu totul deosebită de cea a ungurilor descălecători şi de organizaţiunile de tip apusean, introduse de primii regi ai Ungariei în aceste părţi" [77].

A mai fost însă în această evoluţie şi o etapă intermediară, care trebuie amintită pentru limpezirea deplină a problemei. Tradiţia istorică a Anonimului arată foarte lămurit că formaţiunile de stat autohtone ale românilor din Ardeal au fost înlocuite la început de stăpîniri maghiare autonome, datorite iniţiativei unor căpetenii de triburi, ale căror teritorii s-au integrat numai după decenii, în cuprinsul regatului Sf. Ştefan. Regatul Ungariei moştenea astfel, în acest ţinut de margine, o îndoită tradiţie de autonomie, pe care era ţinut să o respecte. E deci foarte normal ca atît titlul, cît şi atribuţiunile voievodului

[74] I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944, p. 48 şi urm.
[75] *Ibid.*, p. 42.
[76] *Ibid.*, p. 92.
[77] *Ibid.*, p. 99.

Transilvaniei să fie aceleași ca ale stăpînitorilor pe cari i-a înlocuit, nouă fiind doar dependința în care se afla față de rege. Nu trebuie să uităm de asemenea că cea mai mare parte a țării „de dincolo de păduri" era încă de cucerit și că nu poate fi vorba de o consolidare reală a unei organizațiuni politice și administrative ungurești în Ardeal înainte de veacul al XIII-lea, sau chiar de năvălirea tătarilor. Departe de a fi împrumutat de la o ierarhie militară sau de stat străină, titlul de voievod care corespunde funcțiunii bizantine de duce al themei de la graniță, concentrînd în mîinile sale puterile ostășești, administrative și judecătorești, reprezintă în realitatea, înregistrată de documente, tradiția istorică a Notarului Anonim. El supraviețuiește în voievozii mărunți pe cari îi regăsim și mai tîrziu în gospodăria locală a Transilvaniei, dar și în funcțiunea celui mai înalt demnitar regal al provinciei. Cum l-a definit atît de limpede d-l I. Lupaș, „între organizarea voievodatului transilvan și a celui muntean și moldovan, nu era deosebire de esență, numai una de grad". Era doar „singura deosebire, că nu putea să fie nici să se intituleze autocrat, «singur stăpînitor», ci era în mai mare măsură dependent de Coroana ungară decît Domnii din sudul și răsăritul Carpaților, siliți și ei uneori de împrejurări să încuviințeze acte de oportunitate politică, recunoscîndu-i o suzeranitate efemeră" [78].

ÎNCHEIERE

Dar cu atît mai logică e atunci presupunerea, care se află dealtfel pe linia aceleiași tradiții istorice, în care descoperim tot mai multe elemente de realitate, că această moștenire a unei vechi organizări politice românești din Ardeal a fost dusă dincolo de munți de acțiunea descălecării ; identice în „esență" și în origine, voievodatele „transalpine" ale Țării Românești și ale Moldovei s-au deosebit „în grad" de acel transilvănean numai din împrejurările politice diferite, care le-au înlesnit dobîndirea unei existențe de stat independente, în înțelesul rela-

[78] I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, *ibid.*, p. 52.

tiv al cuvîntului, pentru epoca istorică şi regiunea geografică în care s-a putut dezvolta.

Voievodatul transilvan, aşa cum îl cunoaştem din datele ce ni le înfăţişează istoria ungurească, e dealtfel încă o dovadă a procesului istoric pe care îl constituie întemeierea statelor româneşti. Vechile organizaţii de stat au trăit mai departe, la începutul pătrunderii maghiare în Ardeal, sub formă de autonomii locale, uneori chiar regionale. Privilegiile valahilor par a fi fost respectate sub regii din neamul Arpazilor, iar tradiţia istorică din timpul lor le păstrează amintirea. Dar încă din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, după marea zguduire a năvălirii tătăreşti de la 1241, împrejurările se schimbă. Primejdia de la răsărit face pe regii unguri din ce în ce mai puţin toleranţi faţă de acele populaţii, cari nu sunt deplin integrate ordinei lor, a regatului. Se înmulţesc spre sfîrşitul secolului indiciile unei acţiuni de restrîngere a privilegiilor valahilor schismatici, ale căror căpetenii trebuiau să aleagă între intrarea în ordinea feudală a stărilor provinciei şi pribegia peste hotar. Această din urmă alternativă a dus la descălecat.

Întregul proces se poate urmări, cu date precise, din împrejurările din Maramureş cari ne arată că sub noua dinastie de Anjou, ce n-a putut uita atît de lesne duşmănia cu care au întîmpinat-o ardelenii, acţiunea de unificare administrativă şi de înlăturare a vechilor autonomii valahe a fost continuată cu mai mare amploare şi mai mare stăruinţă. Efectele s-au putut vedea în descălecatul Moldovei.

O examinare a tradiţiei istorice despre voievodatele româneşti din Ardeal, ne duce astfel în mod logic, nu numai la confirmarea datelor ei, dar totdeodată şi la argumente nouă în favoarea acelei a descălecatului Ţării Româneşti şi a Moldovei.

CONCLUZIE

Iată cum, după jumătate de secol de cercetări și de îndoieli, în spiritul celei mai ascuțite critici a izvoarelor practicate de școala istorică a veacului trecut, ne întoarcem, în ce privește procesul de întemeiere și dezvoltare a statelor românești în Evul Mediu, la concepția și interpretarea lui A. D. Xenopol. Este o regulă a disciplinei noastre ca o lucrare, oricît de valoroasă, să fie repede depășită de descoperiri nouă, de alte puncte de vedere care îi modifică argumentarea și concluziile. Dar pe acest drum de continuă prefacere și frămîntare a materiei istorice, de necontenită propășire a cunoștințelor, pot fi cotituri neprevăzute care sunt de fapt întoarceri. Un punct de vedere părăsit, o interpretare ce părea depășită de lucrări mai nouă, pot totuși recăpăta valoarea lor, cînd temeiuri nouă se adună ca să le confirme. Este atunci o datorie a istoricului și chiar un comandament al conștiinței sale, să recunoască dreptatea care a fost contestată înaintașului și să arate în ce măsură opera sa își recapătă valoarea, sau modul său de a vedea se potrivește cu noua cercetare a împrejurărilor, descrise de el odinioară.

Într-adevăr, în lumina celor expuse aci, ca și în celelalte comunicări în care ne-am ocupat de tradiția istorică a descălecatului, nu putem afla definiție mai bună și mai cuprinzătoare a întemeierii statelor românești decît acea pe care Xenopol o dădea în 1896 în ediția franceză, prescurtată, a istoriei sale a românilor, concentrînd în ea rezultatele tuturor lucrărilor sale anterioare.

„Chiar dacă existența persoanei lui Radu Negru și data descălecării sale în Muntenia ar putea încă da loc la discuții, faptul întemeierii principatului Țării Românești printr-o colonie româ-

nească din Transilvania nu rămîne mai puțin bine stabilit și voim să mai adăugăm unele argumente în favoarea acestei teze.

Valahia, care nu are acest nume decît la popoare străine, nume cu totul necunoscut în țară, e desemnată în gura locuitorilor săi prin două alte nume : *Țara Munteneasc*ă (adică a munților) și *Țara Românească* (adică a românilor). Valahia fiind o țară de șes în cea mai mare întindere a ei, numele de țară a Munților nu-și poate afla obîrșia în relieful pămîntului ei. El n-ar putea fi lămurit decît prin coborîrea locuitorilor din munții Transilvaniei, adică a *Muntenilor*, în regiunea șesului. Dar cum românii locuiau, înainte chiar de întemeierea statului muntean, povîrnișurile Carpaților, la granițele dinspre miazănoapte ale țării, îi dăduseră numele poporului lor : Țara Românească. Muntenii sosind și ridicîndu-se ca stăpînitori ai regiunii i-au impus numele : Muntenească. Tot prin această întemeiere a statului muntean de către românii din Transilvania se lămurește un alt fapt, cu totul neexplicabil, dacă nu admitem această origine : voim să vorbim de schimbarea succesivă a capitalei țării, care începe prin a fi Cîmpulung, aproape de hotarul Ardealului, pentru a coborî pe urmă tot mai jos, întîi la Argeș, pe urmă la Tîrgoviște, pentru a se opri în sfîrșit în cîmpie, la București. Dacă românii ar fi venit de la miazăzi de Dunăre și dacă am trebui să căutăm acolo originea statului lor, este evident că întîia lor capitală ar fi trebuit să fie așezată pe țărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a țării. E însă tocmai contrariul care a avut loc...

Întemeierea principatului moldovenesc, dovedit de documente autentice, ca fiind rezultatul unei emigrări peste munți a românilor cari voiau să scape de asuprirea ungurească, confirmă părerea că acea a Țării Românești a trebuit să fie produsul unei cauze asemănătoare și nu poate decît să întărească dovezile ce le-am arătat...

Întemeierea statelor românești ale Munteniei și Moldovei, își are deci originea în cetățuia Carpaților. Această împrejurare fiind stabilită în mod neîndoielnic, înlătură orice posibilitate a unei părăsiri a Daciei de către români și a întoarcerii lor din regiunile de la sud de Dunăre, la nord de acest fluviu. Căci, în acest caz, ar fi trebuit să întîlnim pe români mai întîi în cîmpia

munteană sau moldovenească şi numai prisosul acestui popor ar fi trebuit să treacă munţii, pentru a se aşeza în Ardeal. Ce găsim însă dimpotrivă ? Că cele mai vechi urme ale românilor se află în partea muntoasă a Daciei, de unde nu coboară decît mai tîrziu spre cîmpie. În loc deci de a vedea pe români suind de la Dunăre spre munţi, după cum o vrea ipoteza noualor imigrări, îi aflăm coborînd de la munte spre Dunăre. Acest din urmă argument în chestiunea continuităţii prezenţei românilor la nord de Dunăre e atît de concludent, încît numai cu părtinire s-ar putea să nu i se recunoască valoarea." [1]

Astfel Xenopol, urmînd firul tras mai demult de istoricii Şcolii ardelene, şi înainte de ei, de cronicari, lega problema întemeierii principatelor de acea a originelor neamului nostru şi a continuităţii sale pe pămîntul Daciei.

Istoriografia noastră mai recentă pare într-adevăr a nu-şi fi dat seama de legătura logică între tradiţia istorică despre originile românilor şi acea despre întemeierea statelor româneşti. Dimitrie Onciul, care a supus celei mai severe critici pe aceasta din urmă, înlăturînd ideea descălecatului din Ardeal din analele Ţării Româneşti (Moldova nu se putea, căci îl atestau documentele), a susţinut cu puternice argumente valoarea tradiţiei istorice despre originile poporului nostru, stăruind în toate lucrările sale asupra continuităţii elementului daco-roman la nordul Dunării şi socotind ca un element hotărîtor faptul că „în Dacia, românii sunt arătaţi mai întîi pe teritoriul colonizaţiunii romane (Oltenia, Banat şi Ardeal), de unde ei au ocupat apoi părţile dincoace de Olt şi de Carpaţi. Acolo îi arată ca populaţie mai veche, înainte de întemeierea Principatelor, documentele şi cronicele ungureşti, cum şi cronicele noastre... Faptul că tocmai pe acest teritoriu, intensiv colonizat şi romanizat sub stăpînirea romană, se află şi locuinţele mai vechi ale românilor din nordul Dunării, găsiţi aci de unguri, este netăgăduit o confirmare a tradiţiunii istorice." [2] Desigur, adăugăm noi, dar nu numai a

[1] A. D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, Paris, 1896, I, p. 198—207.

[2] D. Onciul, *Tradiţia istorică în chestiunea originelor române*, în „An. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist. s. 2, XXIX, p. 583—584.

tradiției istorice despre originile noastre romane, pe care o putem urmări în izvoarele bizantine încă din veacul al XI-lea, iar în cele ungurești din secolul următor, ci și a tradiției întemeierii Principatelor. Dacă admitem temeiul istoric al minunatei povestiri că „de la Râm ne tragem", de ce să tăgăduim, cu tot dinadinsul, acel al versiunii descălecatului din munți ? Căci e vădit, după cum în antichitate dacii *montibus inhaerent*, că tot astfel neamul daco-roman s-a putut dezvolta în Evul Mediu la adăpostul muntelui și deci tot de aci au pornit năzuințele spre o viață de stat deosebită a poporului român, atunci cînd împrejurările i s-au arătat în sfîrșit prielnice.

Lanțului acestei demonstrații îi mai lipsea un inel : acel al tradiției istorice despre formațiunile politice românești din Ardeal, însemnate de cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cercetările recente, dovedind că relațiunea lui nu e o fantezie literară sau erudită, ci că reprezintă, printre confuzii și anacronisme firești, un temei de necontestate realități, confirmă și întregesc construcțiile logicei. Și astfel, după jumătate de secol de discuții și controverse, ne întoarcem, în ce privește originile Principatelor, dincolo de Onciul și de Iorga, la concluziile lui Xenopol, care, ele însești, nu reprezintă decît linia constantă a tradiției mai vechi a cronicarilor la care mai întîi, „biruit-au gîndul... să scoată lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și seminție sunt lăcuitorii țării noastre Moldovei și țării Muntenești și românilor din țările ungurești... că tot un neam și odată descălecați sunt" [3]. Nu avem, în linii generale, prea mult de modificat — afară doar de numele unuia din întemeietori, încă nesigur — la încheierea la care ajunsese acum două veacuri și jumătate Miron Costin, în cronica lui polonă : „...Tătarii se retraseră mai departe în cîmpuri, iar românii, adică romanii și mai întîi... «muntenii» se scoborîră din munți la locuri mai deschise cu voievodul lor Negrul ; nu mult după aceea ieșiră și moldovenii din Maramureș cu Dragoș, întîiul lor domn, la țara Moldovei și ocupară mai întîi locurile de sub munți" [4]. Se con-

[3] *Let.*, I², p. 3.

[4] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, p. 186.

fundă desigur aci procesul de expansiune demografică și de asimilare etnică, care stă la temelia dezvoltării noastre istorice în aceste vremuri îndepărtate, cu actul de inițiativă politică ce a dus la descălecat și la întemeierea statului. Poporul român, adunîndu-și elementele răzlețite în jurul cetății muntoase, de care l-a legat de la obîrșie destinul său, se revărsase demult peste plaiuri, pînă în cîmpiile dinspre Dunăre și Mare, topind în noua lui comunitate toate frînturile de neamuri — slave, iraniene sau turcești — pe care năvălirile le-au lăsat pe pămîntul său. Dar ctitorii de state, întemeietorii unei existențe politice proprii, au trebuit să descalece din regiunea în care se păstrase ființa însăși a neamului — și n-au putut-o face decît atunci, cînd împrejurările istorice le-au deschis drumul.

Mai este poate, în această întoarcere cu temeiuri mai puternice la vechea tradiție istorică despre începuturile statelor românești, mai mult decît o întîmplătoare potrivire în dezvoltarea disciplinei noastre. În aceste vremuri de adînci prefaceri și de neîncetate răsturnări, statornicirea unui element tradițional e un punct de reazem pentru minte ca și pentru suflet. E o atingere cu temeiurile mai adînci ale firii și ale existenței naționale, din care pot izvorî acum, ca și altădată, nădejdi și puteri nebănuite.

LA TRADITION HISTORIQUE SUR LA FONDATION DES ÉTATS ROUMAINS

La tradition historique, concernant le fondation des principautés roumaines, a été l'objet de controverses nombreuses et de longues discussions. Si l-on est revenu, dans ces dernières années, à un point de vue qui confirme la tradition historique regardant l'origine des Roumains, les nouvelles données de l'archéologie et de la linguistique se montrant toujours plus favorables à la thèse traditionnelle de la continuité daco-roumaine — il n'en est pas de même de celle ayant trait à la fondation des états. Sur ce point, la plupart des historiens roumains demeurent attachés à la thèse développée il y a déjà près d'un demi-siècle, dans l'ouvrage pour ainsi dire classique de Démètre Onciul, *Les origines des Principautés Roumaines.*

Il s'agit principalement de la tradition du „descălecat" (*descensus*, descente de cheval), nom donné par les chroniques à la fondation des principautés de Valachie et de Moldavie, attribuées à la „descente" des montagnes d'un prince roumain, originaire de Transylvanie. Le fait paraît incontestable pour la fondation de l'état moldave, due en effet à l'établissement, à l'est des Carpathes, de seigneurs roumains venus du Maramureş, du Nord de la Transylvanie, les uns comme vassaux et alliés de la couronne de Hongrie dans la lutte contre les Tatars — les autres, insurgés contre le roi et cherchant au delà des montagnes la liberté et les privilèges qui leur étaient refusés en deçà. Cette formation de la principauté de Moldavie est attestée non seulement par la tradition des chroniques hongroises ou autochtones, du XVe et du XVIe siècles, mais par les documents contemporains, les diplômes de la chancellerie de Louis I-er d'Anjou, roi de Hongrie.

Par contre, il n'y a aucune trace dans les documents contemporains de la fin du XIIIe siècle d'un passage du „prince Noir"

(Negru Vodă) ou Radu le Noir, de la région transylvaine de Făgăraş dans les districts voisins de la Valachie, au Sud des Carpathes. La tradition n'apparaît que beaucoup plus tard, dans la *chronique anonyme* valaque du XVIIe siècle, au plus tôt dans les *Annales* du Ragusain Luccari, rédigées à la fin du XVIe siècle. Le premier prince valaque dont les documents fassent mention est le „grand" Basarab, au début du XIVe siècle, l'adversaire victorieux du roi Charles-Robert de Hongrie. L'un de ses successeurs, dans le dernier quart du XIVe siècle, Radu I-er, semble avoir été confondu avec le personage mythique du „prince Noir", auquel la tradition attribue la fondation de l'état. Onciul supposait que cette version traditionnelle serait le résultat d'un „mythe historiographique" dû à l'influence littéraire du récit de la fondation de la principauté moldave ; la Valachie aurait été fondée en réalité par des princes autochtones, qui auraient unifié, au début du XIVe siècle, les petites seigneuries isolées qui existaient déjà au siècle précédent. C'est le point de vue que la plupart des historiens roumains modernes, à l'exception de Xenopol, ont adopté jusqu'ici.

Nous croyons devoir soumettre à un nouvel examen l'étude de la question, en tenant compte des recherches récentes poursuivies dans divers domaines, et d'une tendance générale, marquée depuis quelque temps par les études historiques, d'accorder plus de valeur aux traditions, que ne l'avait fait l'école critique du siècle dernier. Il nous a semblé en effet que le rythme de la dialectique hégélienne, qui fait alterner la thèse et l'antithèse, pour aboutir à une synthèse des connaissances et des conclusions, s'applique fort exactement à l'évolution des recherches historiques depuis un demi-siècle, justement en ce qui concerne les traditions historiques et semi-légendaires.

C'est pourquoi nous avons fait précéder les études consacrées à la fondation des états roumains, d'une introduction qui apporte quelques exemples, tirés de l'histoire générale de l'Antiquité et du Moyen Âge, à l'appui de cette démonstration. Il nous a paru en effet, que dans les recherches sur l'authenticité des faits historiques relatés par la *Bible*, aussi bien que dans les études homériques ou les travaux plus récents regardant l'ori-

gine et la fondation de Rome, les données fournies, pour une très grande part, par les fouilles archéologiques, ont remis en valeur les traditions, que la critique du XIXe siècle s'était crue obligée de repousser en bloc. Il en est de même des légendes épiques du Moyen Âge, les grandes épopées de la *Chanson de Roland*, du *Nibelungenlied* ou du *Cantar del mio Cid*. Il est également fort intéressant de noter la réaction, marquée par les ouvrages récents sur les origines de la Confédération helvétique, à l'égard de la critique des historiens du dernier siècle. La tradition du serment des Suisses sur le Grütli et des exploits de Guillaume Tell y apparaît bien moins dénuée de tout fondement, que ne la voulaient considérer les ouvrages antérieurs. Cette même tendance, d'accorder une plus grande signification aux traditions recueillies par des relations et des annales, même beaucoup plus récentes que les événements auxquels elles se rapportent, se fait remarquer dans l'étude des anciennes chroniques russes ou hongroises.

Les textes prennent ainsi leur revanche sur les commentateurs, qui ont souvent poussé le zèle critique jusqu'à vouloir les éliminer complètement. Il nous faut bien constater qu'ils disent en mainte occasion, à peu près exactement ce qu'ils veullent dire, et que souvent aussi, une information qui paraît suspecte par sa singularité ou son isolement, reçoit soudain la confirmation d'autres sources, jusque-là inédites ou simplement méconnues. Nous en avons fait l'expérience, il y a tantôt vingt ans, avec les renseignements historiques et géographiques, concernant l'épisode de la domination du tzar de Bulgarie Svetoslav, à Cetatea Albă (Akkerman), au début du XIVe siècle. Un nouvel exemple, non moins frappant, nous est fourni par le texte de la chronique de Thomas Tuscus, auquel nous avons tenté de donner une interprétation nouvelle.

C'est en nous basant sur les résultats de ces recherches et en tenant compte de l'esprit des études récentes, que nous avons entrepris un nouvel examen du problème de la fondation des états roumains. J'ai fait figurer, d'abord, pour mémoire, un essai sur l'empire vlacho-bulgare des Asséniides, dont l'histoire n'intéresse pas directement l'objet de ces recherches, mais qui

n'en constitue pas moins un complément indispensable à l'étude des origines des états roumains au Moyen Âge.

Suivent dans l'ordre de leur publication, les communications présentées à l'Académie Roumaine dans les dernières trois années : un mémoire sur la tradition historique de la fondation de la principauté de Valachie, qui est le point central de cette controverse historique, et trois autres sur la tradition historique moldave, dont le premier examine les éléments légendaires et proprement historiques de cette relation ; le second tente de donner un fondément historique réel à l'épisode des héros éponymes Roman et Vlachata, en retrouvant leurs homonymes dans la relation du voyage de frère Jean du Plan Carpin, à la cour du Khan mongol ; et le troisième précise les données, qui peuvent démontrer l'existence d'un état organisé en Moldavie, dès le XIIIe siècle, avant la „descente" des seigneurs du Maramureş.

En général, deux tendances se dégagent de ces travaux divers : l'une qui veut démontrer l'existence des conditions, qui pouvaient expliquer et déterminer l'émigration en Valachie d'un seigneur roumain de Transylvanie à la fin du XIIIe siècle, à la suite de l'immixtion toujours plus grande des autorités royales, dans la vie des campagnes „valaques", ainsi que des restrictions apportées aux anciens privilèges de la population roumaine, de rite orthodoxe, de cette province ; l'autre qui s'efforce de prouver qu'en Moldavie, comme en Valachie, des groupements politiques locaux, seigneuries de cantons ou de vallées, ont précédé la formation de l'état unitaire, la grande principauté du XIVe siècle. Il a fallu, pour les rassembler en un seul corps politique, la „descente" d'un élément étranger à la région, en l'espèce d'un seigneur venu de Transylvanie, pour chercher au delà des Carpathes les libertés qu'il ne pouvait conserver sur sa terre ancestrale.

Ceci nous amène, par la force des choses, à examiner, en un cinquième et dernier mémoire, la tradition historique des voïvodats roumains de Transylvanie. Celle-ci est représentée par la chronique hongroise du notaire anonyme du roi Béla, dont les données ont paru longtemps sujettes à caution. Il ressort cependant des études récentes, publiées par les historiens magyars, qu'il y a lieu de reviser également notre jugement à cet égard.

Leurs doutes au sujet des passages concernant les Roumains et les états „valaques" ou slavo-valaques, conquis par les Hongrois à l'époque de leur entrée en Pannonie, paraissent également de moins en moins fondés. Beaucoup de traits sont empruntés à l'époque du chroniqueur, qui écrivait vraisemblablement dans la première moitié du XIIe siècle, mais il paraît maintenant évident que le récit se fonde quand même sur une réalité historique incontestable, et non sur un simple tissu de légendes et de fantaisies. L'existence de ces premiers états roumains, au debut du Xe siècle, en Transylvanie, confirme la tradition historique qui fait de cette province le berceau historique de la formation des états roumains, comme elle est aussi celui des origines de la nation.

Ainsi, après un demi-siècle de doutes et de controverses, nous revenons, au delà des savants ouvrages d'Onciul et de Iorga, à la thèse de Xenopol, qui reproduisait lui-même, au sujet de la fondation des principautés roumaines, une tradition historique qui remonte aux chroniqueurs du XVIIe et du XVIe siècle. Cette tradition se rattache d'ailleurs étroitement à celle des origines roumaines ; il serait illogique d'accepter l'une et de rejeter l'autre, comme on ne l'a fait que trop souvent jusqu'ici. La tradition historique est en effet un bloc, dont on peut discuter et retoucher assurément certains détails et éliminer des épisodes, ajoutés de toute évidence par les légendes qui l'ont amplifiée, mais qui demeure dans ses grandes lignes une image somme toute fidèle, de l'évolution historique du peuple roumain au Moyen Âge.

L'étude attentive de ces récits divers contribue ainsi à éclaircir l'une des périodes les plus obscures de l'histoire de ce peuple, et même de toute l'époque médiévale. Elle apporte en même temps à l'esprit, au milieu des révolutions de tout ordre d'une époque aussi troublée que la nôtre, le réconfort d'un élément de permanence et d'un point de stabilité.

ANEXĂ

IZVOARE ISTORICE ALE TRADIȚIEI ÎNTEMEIERII STATELOR ROMÂNEȘTI

Greutatea de-a putea controla după izvoare relaţiunile privitoare la întemeierea statelor româneşti, fiind vorba de texte publicate în epoci deosebite şi în publicaţii ce nu sunt totdeauna uşor accesibile, ne-a determinat să adunăm aci pasajele caracteristice în ordinea lor cronologică, spre a alcătui astfel un tablou rezumativ al izvoarelor tradiţiei noastre istorice.

Începem cu textele cronicelor ungureşti din secolele XII şi XIII, cari constituie o mărturie a existenţii celor mai vechi formaţiuni politice româneşti : voievodatele din Ardeal.

La textele cunoscute despre descălecatul Ţării Româneşti — aci în ordinea vechimei întîietatea revine *Analelor* lui Luccari, cari se întemeiază fără îndoială pe un izvor intern din secolul al XVI-lea, ce nu a mai ajuns pînă la noi — adăugăm pasajele hrismologfului redactat pe la 1650 de Grecul Paisie Ligaridis, recent comentate de d-l Al. Elian. Ele prezintă particularitatea de a cuprinde cea mai veche menţiune, cunoscută pînă acum, a ambelor tradiţii istorice din principatele româneşti, ce au devenit cunoscute pe urmă cronicarilor noştri. Originea moldovenească a acestor informaţiuni arată că la mijlocul secolului al XVII-lea, tradiţia celor două descălecate era îndeajuns de cunoscută şi de răspîndită în ambele ţări. Ea se mai amestecă aci şi cu elemente vădit împrumutate de la legendele în legătură cu Corvinii din Ardeal, ceea ce ne îndrumează iarăşi spre Transilvania, ca leagăn al acestor tradiţii.

În ce priveşte Moldova, e de observat că cronica ungurească aproape contimporană nu reţine decît al doilea descălecat — acel al lui Bogdan —, considerînd cel dintîi, al lui Dragoş, aşa cum a şi fost desigur, ca o consecinţă a luptelor cu tătarii şi a expansiunii regatului peste munţi. Noţiunea de „ţară pustie" apare însă de la început şi constituie o trăsătură caracte-

ristică a tradiției descălecatului moldovenesc, al cărei înțeles politic l'am amintit mai sus. Dimpotrivă, tradiția luptelor cu polonii, păstrată de cronica lui Dlugosz, arată realități cu totul diferite și confirmă presupunerea existenței unei Moldove „înainte de descălecat".

I

VOIEVODATELE DIN ARDEAL

1. Notarul anonim al regelui Bela, ed. Popa-Lisseanu, p. 44.

XXIV. DE TERRA ULTRASILUANA

Et dum ibi diutius morarentur, tunc Tuhutum pater Horca, sicut erat uir astutus, dum cepisset audire de incolis bonitatem terre Ultrasiluane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat, cepit ad hoc hanelare [1], quod, si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui terram Ultrasiluanam sibi et suis posteris acquireret. Quod et sic factum fuit postea, nam terram Ultrasiluanam posteritas Tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt, et diucius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis Biuia et Bucna christiani [2] esse uoluissent et semper contrarie sancto regi non fecissent, ut in sequentibus dicetur.

XXV. DE PRUDENTIA TUHUTI

Predictus uero Tuhutum uir prudentissimus misit quendam uirum astutum, patrem Opaforcos Ogmand, ut furtiue ambulans preuideret sibi qualitatem et fertilitatem terre Ultrasi-

[1] *Hanelare*, orig. *anelare*. Litera *H* a fost introdusă de altă mînă la loc greșit, în loc de *anhelare*.

[2] *Christiani*, în manuscris *xpiani*, cu literele grecești X și P.

luane, et quales essent habitatores eius. Quod si posse esset, bellum cum eis committeret, nam uolebat Tuhutum per se nomen sibi et terram aquirere. Ut dicunt nostri ioculatores: omnes loca sibi aquirebant, et nomen bonum accipiebant. Quid plura ? Dum pater Ogmand, speculator Tuhutum, per circuitum more uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset, quantum humanus uisus ualet, ultra, quam dici potest, dilexit et celerrimo cursu ad dominum suum reuersus est. Qui cum uenisset, domino suo de bonitate illius terre multa dixit : Quod terra illa irrigaretur optimis fluuiis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit, et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset, et ut ibi foderetur sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasii et Sclaui, quia alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audatiam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur.

XXVI. QUOMODO CONTRA GELU ITUM EST

Tunc Tuhutum audita bonitate terre illius, misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licentiam daret ultra siluas eundi contra Gelou ducem pugnare. Dux uero Arpad, inito consilio, uoluntatem Tuhutum laudauit et ei licentiam ultra siluas eundi contra Gelou pugnare concessit. Hoc dum Tuhutum audiuisset a legato, preparauit se cum suis militibus, et dimissis ibi sociis suis egressus est ultra siluas uersus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou uero dux Ultrasiluanis [3] audiens aduentum eius, congregauit exercitum suum et cepit uelocissimo cursu equitare obuiam ei, ut eum per portas Mezesinas prohiberet, sed Tuhutum uno die siluam pertransiens ad fluuium Almas peruenit. Tunc uterque exercitus ad inuicem peruenerunt, medio fluuio interiacente. Dux uero Gelou uolebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis.

[3] *Ultrasiluanis*, greșit, în loc de *Ultrasiluanus*.

XXVII. DE MORTE GELU

Mane autem facto, Tuhutum ante auroram diuisit exercitum suum in duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut transito fluuio, militibus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia leuem habuerunt transitum utraque acies, pariter ad pugnam peruenerunt, et pugnatum est inter eos acriter, sed uicti sunt milites ducis Gelou et ex eis multi interfecti, plures uero capti. Cum Gelou dux eorum hoc [4] uidisset, tunc pro defensione uite, cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta fluuium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Geloum iuxta fluuium Copus interfecerunt. Tunc habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Horca, et in loco illo qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmauerunt, et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo, quod ibi iurauerunt. Tuhutum uero a die illo terram illam obtinuit [5] pacifice et feliciter, sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis Stephani obtinuit. Tuhutum uero genuit Horcam, Horca genuit Geulam [6] et Zubor, Geula genuit daus filias, quarum una uocabatur Caroldu [7] et altera Saroltu, et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani. Zumbor uero genuit minorem Geulam, patrem Biie et Bucne, tempore cuius sanctus res Stephanus subiugauit sibi terram Ultrasiluanam, et ipsum Geluam uinctum in Hungariam duxit, et per omnes dies uite sue carceratum tenuit eo quod in fide esset uanus et noluit esse christianus, et multa contraria facebat sancto regi Stephano quamuis fuisset ex cognatione matris sue.

2. **Simon de Kéza,** ed. Popa-Liisseanu, p. 36—37 § 6. Ex Hunnorum in Europa reliquiis orti Siculi.

[4] *Hoc*, acest cuvînt este adaus în urmă de altă mînă.
[5] *Obtinuit*, corectură de aceeași mînă ; orig. *optinuit*.
[6] *Geulam*, corectură de altă mînă ; orig. *Gelam*.
[7] *Caroldu*, urmă de corectură de aceeași mînă.

Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata [8], partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii [9] sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur.

II

DESCĂLECATUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI

1. **Luccari P., Copioso ristretto de gli annali di Rausa,** 1605, p. 49.

...Negro Voevoda di natione Ungaro padre di Vlaico nel 1310. S'era impadronito di quella parte di Valachia, la quale, secondo Tolomeo, Eustachio, Suida, e Stefano Brochiero, fù l'antica Dacia : dove (come s'ha in Giornando Alano) habitarono Gothi, e Daci, da Greci chiamati Geti, e Davi. E trovando il paese risoluto in campagne, tagliato da grosse fiumare, e laghi pieni di pescagione, e l'aria molto sana, per ritener l'acquisto nella fede, fabricó la cità in Campolougo, e tiró alcune cortine di matoni cotti in Bucuriste, Targoviste, Floc, e Busa. Il quale morendo fu sepelito in Argis...

2. **Istoria Tierei Romanesci de cîndŭ aŭ descălicatŭ Românii,** *a)* Magazinŭ istoricŭ pentru Dacia. Suptŭ redacția lui A. Treb. Laurianŭ și N. Bălcescŭ. Bucuresci. Anul 1847. Tom. IV, p. 231.

Însă d'întîiŭ s-au coprinsŭ de Românii carii au purcesŭ de la Romanĭ și aŭ venitŭ spre miéză-nópte. Deci trecîndŭ apa Dunării, aŭ descălicatŭ la turnulŭ Severinului, alții în țéra un-

[8] *Conquestata,* conquestrata.
[9] *Confinii,* confiniis.

gurésc̆ă pre apa Oltului, și pre apa Moresiului, și pre apa Tisei, ajungîndŭ și pînă la Mărămuresiŭ. Ear 'cei ce au descălicatŭ la turnulŭ Severinului, s-au tinsŭ pre suptŭ pólele muntelui pînă în apa Oltului, alții s-aŭ pogorîtŭ pre Dunăre în josu, si asià împlîndu-se totŭ locului de ei, au venitŭ pînă în marginea Nicopoii. Atunce s-au alesŭ dintr-înșii boiariĭ carii au fostŭ de némŭ mare, si puseră Banoveții un némŭ ce le zicea Basarabi, să le fie lorŭ capŭ, adecă mari bani. Si asiezară întîiŭ să fie scaunulŭ la turnulŭ Severinului, alŭ doilé scaunŭ s-au pogorîtŭ la Strechaia, alŭ treilé scaunŭ s-au pogorîtŭ la Craiova. Si asià fiindŭ, multă vreme au trecutŭ, totŭ ei oblăduindŭ acea parte de locŭ. Ear' cîndŭ au fostŭ la cursulŭ anilorŭ de la Adam 6798 (1290), fiindŭ în țéra urgurésc̆ă un Voevodŭ ce l'au chematŭ

Radulu Negru Voevodu

mare herțegŭ pre Almasiŭ si pre Făgărasiŭ, redicatu-s-au de acolo cu tótă casa lui, si cu mulțime de noróde, Români, Papistași, Sași de totŭ feliulŭ de ómeni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviței, început'aŭ a face țéră nouă. Întîiu au făcutŭ orasiulŭ ce-i zicie Cîmpulungŭ, acolo au făcutŭ și o biserică mare și frumósă si înaltă. De acolo au descălecatŭ la Argesiŭ, si ear, au făcutŭ orasiŭ mare si si-au pusŭ scaunulŭ de domnie, făcîndŭ curți de piétră si case domnescĭ, si bisérică mare și frumósă Ear' noródele ce pogorîse cu dînsulŭ, unii s-aŭ tinsŭ pre suptŭ munți, ajungîndŭ pînă în apa Siretului, si pînă la Brăila ; ear' alții s-aŭ tinsŭ în josŭ preste totŭ locului de au făcutŭ orasie si sate pînă în marginea Dunării si pînă în Oltŭ.

Atunce si Băsărăbescii cu tótă boierimea ce era mai înainte preste Oltŭ, s-au sculatŭ cu toții de au venitŭ la Radulŭ Vodă Negru închinîndu-se, să fie suptŭ porunca lui, si numai elŭ să fie Domnŭ preste toți. De atunce s-au numitŭ țéra de'i zicŭ Tiéra Românéscă.

Ear' titulusiulŭ Domnului s'aŭ făcutŭ precumŭ arată mai josŭ : „Întru Christos Dumnezeu celui bunŭ-credinciosŭ si ce-

lui bunŭ-de-cinste, si celui iubitoriŭ de Christos, si singurŭ biruitoriŭ Iw Radulu Negru Voevodŭ, cu mila lui Dumnezeu, Domnŭ a tótă ţéra Românescă, si Herţegŭ alŭ Almasului si allŭ Făgărasiului".

Acesta este titulusiulŭ Domnilorŭ de atunce începîndu-se pîn' acumŭ, precumŭ adevăratŭ, se vede că este scrisŭ la tóte chrisóvele ţereĭ.

Si în acestasĭ chipŭ tocmitu-si-au Radulŭ Vodă ţéra cu bună pace, că încă nu era de turcĭ împresurată, si au domnitŭ pînă la mórte, îngropîndu-lŭ la biserica lui din Argesiu. Si au domnitŭ ani 24... [10].

b) D-l C. Grecescu, profesor la Şcoala de Arhivistică, a binevoit a ne pune la dispoziţie o altă versiune a acestui text, copiată de d-sa după Ms. 121 al Academiei Române, care cuprinde o compilaţie mavrocordătească, datorită lui Radu Logofătul de divan sin Mihai Ieromonahul Lupescul, 7230 = 1723, Oct. 31.

Istoriia Ţării Rumâneşti de cînd au discălecat pravoslavnicii creştini

Însă dintăi izvodindu-să de Rumânii carii s-au dăspărţit de Romani şi au pribegit spre mieazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au dăscalicat la Turnul Severinului, alţii în Ţara Ungurească pre apa Oltului şi pre apa Moreşului şi pre apa Tisii, ajungând şi pînă la Mareamoruş. Iar cei ce au discălicat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalile munţilor pînă în apa Oltului, alţii s-au pogorît pă Dunăre în jos şi aşa umplîndu-să tot locul dă ei au venit pînă în marginea Nicopoii. Atuncea s-au ales dintr-înşii boerii care au fost dă neam mare şi puseră banoveţi, un neam ce le zicea Basarabi să le fiie loc (sic) cap, adică mari bani şi aşăzară întîi să le fie scaunul la Turnu Severinului. Al doilea scaun s-au pus la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind multă vreme au trecut tot

[10] Cf. şi *Istoria Ţerei Rumâneşti*, ed. Ioanidu, Bucureşti, 1859.

ei oblăduind acea parte de loc. Iar cînd au fost cursul anilor dă la Adam 6798 fiind în Ţara Ungurească un voivod ce l-au chemat Radul Negru Voivod, mare herţeg pre Amlaşi şi pre Făgăraş rădicatu-s-au dă acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade Rumâni, Papistaşi, Saşi şi dă tot felul de oameni. Pogorîndu-să pre apa Dîmboviţii, început-au a face ţară nouă. Întîi au făcut oraşul ce-i zic Cîmpu-Lung. Acolo au făcut o biserică mare şi frumoasă şi înnaltă. De acolo au dăscalicat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi ş-au pus scaunul de domnie făcînd curţi dă pieatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă, iar noroadele ce pogorîse cu dînsul, unii s-au tins pe supt podgorie, ajungînd pînă în apa Sireatului şi pînă la Brăila, iar alţii s-au tins în jos peste tot locul de au făcut oraşe şi sate pînă în marginea Dunării şi pînă în Olt. Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boerimea ce era mai dinnainte peste Olt, s-au sculat cu toţii dă au venit la Radul Vodă închinîndu-i-să să-i fie supt porunca lui şi numai el să fie peste toţi stăpînitor. Şi de atuncea s-au numit de-i zic Ţara-Rumânească, iar titulusul domnului s-au făcut precum arată mai jos. (sic)

Ѣ҃ъ хр҃иста бл҃а (sic) благов҃рнꙋмꙋ благочⷭтивꙋмꙋ и хр҃истолюбивꙋмꙋ самодръжавномꙋ Iw Радꙋ Негрꙋ Воиꙋ бжю милостю и господар всеѧ земли Ѳгровлахиискиѧ заплании҃ки и ѿ Ямлаш и Фъгъраш хрцг.

Aceste să tîlcuesc pe limba rumănească : Întru Hs D-zeu cel bun credincios şi cel bun de cinste şi cel iubitor de Hs şi singur biruitor Iw Radul Voevod, cu mila lui D-zeu Domn a toată Ţara-Rumănească dintru ungarie dăscălicat şi dă la Amlaş şi Făgăraş herţeg. Acesta este titulusul a tuturor domnilor de atuncea, începîndu-să pînă acuma precum adevărat să vede că este scris la toate hrisoavele ţării. Şi într-acest chip tocmitu-s-au Radul Vodă ţara cu bună pace că încă nu era dă Turci împresurată. Şi au domnit pînă la moarte îngropîndu-l la biserica lui din Argeş, domnind ani 24.

De aicea să începe povestea altor domni, care au venit pre urma Negrului Vodă, precum mai jos arată.

3. Hrismologiul lui Paisie Ligaridis.

Ms. gr. al Acad. Rom. 386, p. 251 :

Θέλει ὁ σχολιαστὴς καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς Οὐγκρίας νὰ ἐπιφέρωνται Γερμανοί, Οὖνοι, Κόμανοι, Ξίκχοι, Βλάχοι, οἱ ὁποῖοι ἀποτίναξαν τὸ μουχλιασμένον πτερὸν τῆς σκυθικῆς τυραννίδος ἀπὸ πάνω των, διότι ὁ Μοντιανὸς Βλάχος ἐβγαίνοντας ἀπὸ τὴν κάτω Οὐγκρίαν τὴν λεγομένην Παννονίαν ἦλθε καὶ ἐπρωτοκατοίκησε εἰς τὸν Κάμπον Λόγγον. Ἦτον δὲ ὁ Βλάχος, ὡς τινες γράφουν, τοῦ ῥηγὸς τῆς Οὐγρίας υἱός, ὁ ὁποῖος πηγαινάμενος μὲ τὴν μητέρα του διὰ νὰ ἀναγνωρισθῇ ὡς ῥηγόπουλον, ἔτυχε καὶ εἰς τὸν παραπόταμον εὔγαλε τὸ δακτυλίδι ὁποῦ τῆς ἔδωκεν ὁ Κράλης διὰ σημάδι πῶς ἐκοιμήθη ἀντάμα της, καὶ τὸ ἅρπαξεν ἕνας κόρακας, καὶ λυπηθεῖσα μεγάλως ὅτι ἔχασε τὸν ἀρραβῶνά της, ἔσυρε τὴν σαΐτταν του ὁ Βλάχος ὁ υἱός της καὶ τὸν ἐτόξευσεν καὶ ἔλαβε τὸ δακτυλίδι καὶ τὸ ἔδωσε τῆς μητρός του, ὅθεν ἔχει διὰ στέμμα της ἡ Βλαχία τὸν κόρακα ἕως τὴν σήμερον ἡμέραν καὶ ἀφοῦ ἐχριστιάνισεν εἰς σημεῖον τοῦ χριστιανισμοῦ προσετέθη καὶ ὁ σταυρὸς εἰς τὸ στόμα του, ἀγκαλὰ καί, ὡς ἀλλοῦ προεγράψαμεν, ἄλλοι θέλουσι καὶ τὸν κόρακα νὰ τὸν ἐτόξευσεν ὁ Μοντιανὸς Βλάχος ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν Ῥωμὴν ἐξόριστος μὲ τοὺς ἄλλους, ὅταν ἅρπαξε τὸ δακτυλίδι τῆς γυναικός του, ὁποῦ ἔπλυνεν εἰς ἕνα ποτάμι τὸ μανδιλάκι τῆς γυναικός του, ὁποῦ ἔπλυνεν εἰς ἕνα ποτάμι τὸ μανδιλάκι της καὶ εἰς μνήμην παντοτινὴν ὁ κόραξ ἀπέμεινεν ὡς στέμμα καὶ σύμβολον . . .

Traducere şi note de d-l Al. Elian : Comentatorul crede că la numele Ungariei să se adauge : germani, unguri [11], cumani, secui [12], vlahi, cari au scuturat aripa mucigăită a tiraniei tătăreşti [13], căci Vlahul Munteanu (Μοντιανός) ieşind din Ungaria de Jos, zisă şi Panonia, a venit şi a locuit pentru întîiaş dată la Cîmpulung. Vlahul era — după cum scriu unii — fiul regelui Ungariei care, mergînd cu maică-sa ca să fie recunoscut ca fiu de rege, s-a întîmplat ca (aceasta) pe malul unui rîu să-şi scoată inelul pe care i-l dăduse craiul ca semn că s-a culcat cu ea şi l-a răpit un corb şi întristîndu-se mult că şi-a pierdut inelul ei de logodnă, Vlahul, fiul ei, a tras o săgeată şi l-a nimerit şi a luat inelul şi l-a dat maicii sale.

De aceea Vlahia are drept Stemă a sa corbul, pînă în ziua de azi şi după ce s-a creştinat, ca semn al creştinării s-a adăugat şi crucea în ciocul lui, deşi, după cum am scris mai-nainte în alt loc, alţii susţin că pe corb l-a săgetat Vlahul Munteanu, venind

[11] D. Russo (*Studii şi critice*, Bucureşti, 1910, p. 96) tradusese : Huni.
[12] *Ibid.*, tradusese : Cehi.
[13] *Ibid.*, tradusese : Scitice.

de la Roma ca exilat, împreună cu ceilalți, cînd i-a răpit inelul soției sale, care-și spăla într-un pîrîu batista și drept veșnică amintire, corbul a rămas ca stemă și simbol...

Ms. cit. p. 97 :

...Ἱστορεῖ ὁ Βυζάντιος Διονύσιος ὅτι θεμελιόνοντας ὁ Βύζας τὸ Βυζάντιον ἐθυσίασεν, ἐκεῖ δὲ ὁποῦ ἐκαίετο ἡ θυσία ἦλθε δρομαῖος ἕνας κόρακας, καὶ ἅρπασεν ἀπὸ μέσα τῆς πυρκαϊᾶς μίαν μερίδα καὶ τὴν ἔφερεν ἀπάνω εἰς τοῦ Βοσπόρου τὸ ἀκρωτήριον· καὶ καθὼς ὁ Βλάχος ἐξορισθεὶς ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ μὲ τὴν ἄλλην φατρίαν του, ἰδὼν τὸν κόρακα ὅπου ἥρπασε τῆς γυναικός του τὸ χρυσὸν δακτυλίδι, τὸν ἔλαβε καλὸν οἰωνὸν καὶ ὡς τὴν σήμερον εἶναι στέμμα τῆς Βλαχίας ὁ κόρακας, ἔτσι καὶ ὁ Βύζας...

Traducere : Dionisie din Bizanț povestește că Byzas, întemeind Bizanțul, a sacrificat, iar acolo unde ardea jertfa a venit în grabă un corb și-a răpit din mijlocul vîlvătaiei o bucată (din animalul sacrificat) și-a dus-o la promontoriul Bosforului : și precum Vlahul izgonit de Traian, împreună cu ceilalți tovarăși ai săi văzînd corbul cum a răpit inelul de aur al soției sale, a luat-o drept o prevestire bună și pînă astăzi corbul este Stema Vlahiei, așa și Byzes etc.

Ms. cit. p. 423 :

...τινὲς εἶπασι πῶς ὁ Λέχος καὶ ὁ Ῥοῦσος ἦσαν ἀδελφοὶ καὶ ὁ ἕνας εἰς τὴν Λεχίαν κι' ὁ ἄλλος εἰς τὴν Ῥουσίαν νὰ ἐκυρίευσαν, ὡσὰν οἱ δύο στρατηγοί, ὁ Μουλτάνος καὶ ὁ Πογδάνος εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ εἰς τὴν Μπογδανίαν...

Traducere : Unii au spus că Leh și Rus erau frați și că au domnit unul în Lehia și celălalt în Rusia, după cum și cele două căpetenii de oaste Munteanu (ὁ Μουλτάνος) și Bogdan, în Vlahia și în Bogdania...

D-l Al. Elian, care a semnalat și comentat aceste texte într-o comunicare la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice, la 27 iunie 1945, a binevoit să ne comunice și următoarele note:

1. „Hrismologiul, din care sunt luate textele alăturate, e opera lui Paisie Ligaridis (1609 sau 1610—1678), terminată în 1656, din care Academia Română posedă un exemplar manuscris, contemporan (sau aproape) cu originalul, exemplar care a fost în posesia Patriarhului de Ierusalim, Hrisant Notaras.

2. Textele copiate par să fie consemnarea unor legende pe care Ligaridis le-a cules — după toate indiciile — în Moldova,

unde ştim că se găsea în 1649 şi probabil şi mai tîrziu, pînă în 1651.

3. Textele, care cuprind legenda corbului, sunt vizibil influenţate de tradiţia privitoare la emblema casei Corvineştilor, pe care o vom regăsi în Istoria în versuri polone... a lui Miron Costin, din 1684 (vezi P. P. Panaitescu, Miron Costin, *Istoria în versuri polone*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, seria III, vol. 10 (1929), p. 109—110 (traducere).

4. Cred că în aceste tradiţii se pot recunoaşte — în afară de legenda întemeierii Ţării-Româneşti — şi elemente din legenda întemeierii Moldovei (izgonirea unui grup de Romani din patria lor, luptele cu tătarii etc.), aşa cum sunt înfăţişate de izvoare sau tradiţii ungureşti (v. d. p. interpolarea lui Simion Dascălul, Codex Baudinus) cu informaţii culese de la Ciangăi etc.).

5. Cred, dar, că la baza acestor legende, aşa cum se găsesc în : Hrismologiul lui Ligaridis, Cronica Anonimă a Moldovei, raportul lui Baudini şi letopiseţul unguresc al lui Simion, stă o tradiţie, de origine cărturărească, venită de peste hotarele Moldovei. E vorba probabil de o influenţă ungară, fără să fie exclusă şi una polonă (vezi izvoarele lui Miron Costin, cît şi forma *Multan* din Ligaridis)".

4. **Constantin Căpitanul Filipescu**, ed. N. Iorga, p. 1—2.

1. DOMNIA RADULUI VOIEVOD NEGRUL

Radul-Vodă Negrul, viind den Făgăraş, s-au aşezat la Cîmpul-Lung.

— Pentru ce şi-au mutat Negrul-Vodă Scaunul peste plaiu. — Mihail Paleolog Împărat la Ţarigrad. — Otoman Turcul au luat cetatea Sevastie şi au omorăt pre Domnul cetăţii. — Împăraţii turcilor sănt den neamul Comninilor, împăraţii greceşti. — Chiverniseala rea a Împărăţiei grecilor cine au făcut. — Ladislav Craiu Unguresc. — Andriiaş Craiu Unguresc. — Făgăraş cetate cînd s-au zidit. — Radul-Vodă Negrul moare.

Când au fost cursul anilor de la Adam leat 6798 (de la Hr. 1290), Radul-Vodă Negrul, care avea Scaunul său la Făgăraș, de la moșăi și strămoșăi Rumânilor, carii venise de la Roma în zilele lui Traian Împăratul Romii, s-au socotit ca să-și mute Scaunul den coace, peste plaiu. Pricina pentru ce, nu să găsește scris nici de ai noștri, nici de striini, numai mi să pare, pentru doao pricini să-și fie mutat Scaunul. Dentru care, socotind bine, una tot va să fie fost. Căci, potrivindu-să văleaturile și Împărații turcești, grecești și pre alții den prejurul nostru, aceasta găsesc. Și poate fi pentru frica Turcilor. Că într-această vreame s-au rădicat Otoman Turcul, fiara cea rea și cumplită, de au supus multă parte a Răsăritului, ce să numește Anadol, carele, înghesuind pre Împărații Grecilor cu luarea pământului lor de la Anadol, poate fi că făcea [14] jalbă țărălor creștinești, dând știre de întâmplările acestea. De care auzind și Radul Negrul-Vodă, și-au mutat scaunul den coace de plaiu, pentru ca să-și facă întăriturî locurilor de paza oamenilor, și să-i fie mai lesne a păzi pre cei den Ardeal, de s-ar cumva apropia Turcii. Iaste și altă pricină a socoti, și poate fi să să fie învrăjbit Domnul Rumânilor cu domnii Ungurilor și cu ai Sașilor, de nescaiva pricini, și de aceia să fie mutat den coace. Și nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut Domnul den coace, n-au mai avut stăpînire peste Rumâni în Ardeal ; iar nici pre dânsul să-l stăpînească cineva n-au fost : ci den plaiu încolo stăpânia Ungurii, și den plaiu încoace stăpânia Domnul, până în Dunăre. Și, pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăț (adecă singur stăpânitoriu). Ci, ori așa, ori într-alt chip să fie fost, nu să zmintește istoria ; că, ori una să socotească cinevași, ori alta, — nu va greși.

Ci dar Radul-Vodă s-au așăzat în cătăva vreme în Câmpul-Lung, unde și mânăstire frumoasă și mare au făcut. După aceaia s-au dus la Argeș, de au făcut Scaunul acolo, făcînd curți domnești, și bisearică, care și pînă astăzi iaste. Și au început a-și

[14] Adecă împărații.

tocmi şi a-şi drege ţara cu judeţe, cu judecători, cu boierii şi cu altele ce era de folosul Domniei şi a ţării, lăţindu-să până în Dunăre şi până în Siret. Alt ce au mai făcut acest Domn întru 24 de ani ai Domniei lui, nimeni nimic nu pomeneşte [15].

III

DESCĂLECATUL MOLDOVEI

1. **Chronicon dubnicense**, *Hist, Hungaricae Fontes Domestici* p. 191 : SS III, ed. Florianus, Pécs, 1884.

214. Huius eciam tempore Bogdan voyuoda ulachorum de Maramorisio, coadunatis sibi wolachis eiusdem districtus in terram Moldauie, corone regni Hungarie subiectam, sed a multo tempore propter vicinitatem tartarorum habitatoribus desti-

[15] (Nota lui N. Iorga) Cronica „anonimă", a lui Stoica Ludescu, căreia-i răspunde Constantin Căpitanul, e, în ceea ce priveşte originile, cu mult în urma primii tradiţii păstrate în mărturisirea călugărilor de la Dealu (de la începutul secolului al XVI-lea ; păstrată de Della Valle ; *Magyar Történelmi Tár*, III, p. 23). Ea nu ştie nimic despre Traian şi are numai o idee confuză despre originea romană. Din această idee, din noţiunea contemporană a Băniei oltene, din tradiţia că au fost odată Bani la Severin şi Strehaia, din cunoaşterea hotarelor Banatului, naivul scriitor scoate întîia parte a legendei întroducătoare. Din adausul („adecă Băsărăbeştii" al unui copist român la cuvintele „fi era (unui neam) numele de moşie Banoveţii", el derivă părerea, ce s-a răspîndit aşa de mult la istoricii noi, că „boiarii" Romanilor aşezaţi în Oltenia „puseră Banoveţ (!) un neam ce le zicea Basarabi". Din numele de „Ungrovlachia" ce găsise în documente, din titlul Amlaşului şi Făgăraşului la vechii Domni, el deduce descălecarea de peste munte şi aşează în ordinea lor geografică de sus în jos cele două Scaune domneşti mai vechi. Din superioritatea Domnului asupra Banului, el deduce închinarea „Băsărăbeştilor" către Domnii noi, veniţi de la Unguri. Din legenda legată de Cetatea Negrului Vodă din munţi a făcut Domnia întăiului Voievod Negru, cărula-i dă un titlu falş şi-i presupune un mormînt, nedovedit, la Argeş. — Legenda lui Negru-Vodă, primul Domn, era statornicită la sfîrşitul secolului al XVI-lea, cum se vede din Luccari şi un document de la Alexandru-Vodă, în Hasdeu, *Negru-Vodă*, facsimile. — Cf. ţeranul „Radul Negru" din Tîrşor (1503), în *Quellen der St. Kronstadt*, I, p. 4.

tuta, clandestine recessit. Et quamuis per exercitum ipsius regis sepius impugnatus extitisset : tamen crescente magna numerositate wolachorum in illa terra habitancium, in regnum est dilatata. Voyvoda vero qui per wolachos ipsius regni eliguntur, se esse vasallos regis Hungarie profitentur, et ad homagium prestandum obligantur, cum censo persoluere consueto.

Cf. *Chronicon Budense,* ed. Podhradczky, Budae, 1838, p. 337—338 și Thurocz, ed. Schwandtner, I, p. 196. V. Onciul, *Originele Principatelor Române,* p. 241, n. 39 : „Domnia lui Ludovic (1342—1382) din aceste cronice e scrisă de notarul său Ioan de Küküllö". Pot fi însă și unele adaosuri. În această privință, cf. N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains,* II, Acad. Roumaine, *Bullet de la sect. hist.,* X, 1923, p. 15 : „*C'est* — étant donné ce nom même de Moldavie, venant de la rivière de la Moldova, une notice ultérieure, d'autant plus qu'il est question de plusieurs Voïvodes : il faut donc penser aux années 1380—1390".

2. **Ioannis Dlugossi s. Longini Historiae Polonicae,** Libri XII, Francoforti, 1711, T.I.

1325. „Wladislaus Poloniae Rex... expeditionem ea aestate contra *Marchiam Brandeburgensem* et *Voldemarum* eius Marchionem indicit. Et contractis magnis suarum gentium copiis, auxiliis etiam vicinorum populorum, videlicet *Ruthenorum, Valachorum* et *Lithuanorum* stipatus, *Marcham Brandeburgensem* citra et ultra *Odram* sitam, post festum S. *Ioannis* Baptistae ingreditur..." Col. 989.

1359. „*Stephano Moldaviae* Voievodae, apud *Valachos* mortuo, quorum maiores et aboriginarii de *Italiae* Regno pulsi (genus et natio *Volscorum* esse fuisseque creduntur) veteribus Dominis et colonis *Ruthenis,* primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occuparunt, in *Ruthenorumque* ritus et mores, quo facilior proveniret occupatio, a propriis degenerantes, transmigrarunt. Dura inter duos filios mortui Palatini, videlicet *Stephanum* et *Petrum,* contentio de Principatu et illius successione, suboritur. Petro enim, quamvis minori natu, quod ingenii liberalioris esset, ma-

ior pars *Valachorum* favebat. Is quoque et industria qua pollebat, et Provincialium *Hungarorum* favore, pulso *Stephano* et boiaris, quos in suam partem pellicere non poterat, solus occupat *Moldaviae* Principatum. *Stephanus* autem natu maior, cum suarum partium Boiaris, et indignitatem suarum iniuriarum non ferens, et veritus, ne *Petrus* frater, nactus Principatum, crudelius in se quicquam consuleret, ad *Casimirum Poloniae* Regem, et thesauris et milite abundantem confugit, petens *se per illum in Principatum restitui, et suae necessitati propitia subventione misereri :* Spondens et obligans tam se, quam universos suos Successores Palatinos, et terram *Moldaviae,* in fide, obedientia, et subiectione *Casimiri* Regis, et suorum successorum Regum *Poloniae,* perpetuo mansuros. Quae quidem conditio, cum a *Casimiro* Rege, Consiliarii Regni probantibus, accepta esset, mittit *Casimirus* Rex, ex *Cracoviensibus, Sandomiriensibus, Lublinensibus,* et *Russiae* militibus exercitum, cum *Stephano,* qui illum in Sedem *Moldaviae* restituat. Is post diem SS. Apostolorum *Petri* et *Pauli,* ex penatibus egressus, dum terram hostilem attigisset, pluribus secundis successibus usus, aliquot etiam particulares conflictus, feliciter cum hoste, in plenam et universalem dimicationem non veniente, reportavit.

Petrus autem minor natu, dum cum *Stephano* et *Polonorum* exercitu aperte decernere sibi periculosum vidisset, astu et dolo rem tentare agressus est. Sylvae erant vastae, et in longum porrectae, *Plonyni* a solitudine, et quod profectum non afferunt, nec cultae sunt aut arabiles, in terra *Sepenicensi* sitae, quas, ut praemisimus, *Plonyni* Valachi vocant, quibus exercitus *Polonicus,* ut gradum at interiora et plana promoveret, transiturus erat ; Earum sylvarum dextra laevaque secus viam *Valachi* de parte hostili, ita ferris arbores inciderant, ut immotae starent, ictu facile impulsae procciderent, easque accuratissime, sabulo contecti et gramine observabant. *Polonis* itaque saltum intrantibus, *Valachi* extrema arborum succisarum impellunt, aliam in aliam cadentem et ruentem, atque viciniorem praecipitantem, et strage ancipiti viros, equos armaque sine bello obruunt et devincunt. Arborum siquidem truncis, et ramorum fragmentis, milites insignes exanimati et oppressi sunt, plerique in pedibus aut manibus, aut aliqua parte corporis mutilati.

Caetera omnis multitudo inopinato malo perculsa, sub iugum et dedictionem venit : maiorque aliquanto captorum, quam caesorum numerus fuit. Praeda omni et spoliis hostes potiti, tanto hosti gratior quanto integrior. Nam etsi equorum magna pars strage arborum conciderit ; arma tamen, vestes et caeterae res; quoniam per fugam evadere quisquam, nec referre quicquam valuit, a victoribus occupatae. Ad eas insidias *Polonorum* exercitus, *Valachorum* parte, cui ferebat suffragio, prodente, praecipitatus est magis, quam sua negligentia aut ignavia, quae cum parte adversa reconciliatione et intelligentia habita, auxiliares suos Polonos, insidias huiusmodi et laqueos, maligna vafricie perferre coegit. Ea clade *Casimiro* Regi nunciata, illico misit, qui omnes captivos redimerent. Et *Valachis* potestatem redimendi captivos facile facientibus, omnes milites, et omne vulgus permiscuum, facili aere redemptum est. Captus fuit in clade huiusmodi, *Sbigneus* de *Oleschnica* miles, de domo *Dambno, Sbignei* Cardinalis et Episcopi *Cracoviensis* avus. Qui in diem mortis claudicare coactus, propter tibiarum violationem, quae tunc illi provenerat. *Navogius* de *Thacin,* filius *Andreae* de Thacin *Craconviensis.* Palatini, cum inter tumultum manus *Valachorum,* effugisset, patris et amicorum devitans conspectum, ex cladis loco *Romam* abiit, et se fieri Presbyterum (iam enim unica consors quam duxerat diem obierat) ordinavit. Qui postea in patriam reversus, in Decanum *Cracoviensem* fuit promotus. Sylvarum huiusmodi densitas, temporis processu in culturam et camporum planiciem redacta. Undecim signa ea clade capta, quorum tria Regia sive terrestria, *Cracoviense, Sandomiriense* et *Leopoliense,* novem militaria, videlicet *Bipennium,* quod praefatus *Navogius* erexerat, alterum de *Leliwa,* tertium *Vulpium,* quartum Ravitarum, quintum *Gryphonum,* sextum *Srzeniavitarum,* septimum *Habdancorum,* octavum *Polucosarum* et nonum *Streparum* erant" (col. 1122—24).

Cf. și Filippo Buonaccorsi Callimaco, *Monumenta Poloniae Historica — Pomniki Dziejowe Polski,* VI, p. 236—238. Textele au fost reproduse (necomplect) și ca anexă la memoriul d-lui I. Nistor, *Lucius Aprovianus, eroul Țării Șipeniților. Anal. Acad. Române,* Mem. secț. ist., s. 3-a, XXIII, p. 172 și urm.

3. **Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche.** Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan, p. 193.

Povestire în scurtu despre Domnii Moldovenesci.

A) CRONICA ȘI ANALELE PUTNENE

Traducerea :

În anulu 6867 (= 1359) de la facerea lumei, cu voea lui Dumnezeu, s-au începutu țéra Moldovei. Și s-au început astufelŭ :

Venitŭ-au *Dragoșŭ* voevodu din Maramureșŭ, de la țéra Ungurescă, la vînatŭ după unŭ zimbru și au domnitŭ 2 ani.

B) LETOPISEȚUL DE LA BISTRIȚA, 1359—1506

Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor. Adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni de Ioan Bogdan, p. 49.

Traducerea : Acesta e letopisețul de cînd cu voia lui Dumnezeu s-a început țara moldovenească.

În anul 6867 (=1359) veni Dragoș voevod din țara ungurească, de la Maramurăș, la vînat după un zimbru și domni 2 ani.

C) CRONICA SERBOMOLDOVENEASCĂ DE LA NEAMȚ, 325—1512

Ibid., p. 100.

Traducerea : Împărații creștini. Întîiul sobor.

Așadar de la începutul lumei pănă pe vremea acestor împărați au trecut 6867 de ani (=1359 de la Christos) ; în acest an, cu mila lui Dumnezeu, s-a început țara moldovenească. Venit-au Dragoșe voevod din țara Ungurească de la Maramurăș la vînat după un zimbru.

D) CRONICA MOLDOPOLONĂ

Vechile cronice moldovenești pînă la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan, p. 223.

Cronica țerei Moldovei și a Domnilorŭ ei, cum dintru-ntîiu au venitŭ Moldovenii în țéra Moldovenéscă și cine au fostŭ întîiulŭ lorŭ domnŭ sau voevodŭ, în anulu de la facerea lumei 6867, iar de la nascerea lui Hristosŭ 1359.

Iași, 1566, Octomvrie 28

Cu voia lui Dumnezeu întîiulŭ voevodŭ *Dragoșŭ* au venitŭ ca venătorŭ din țéra Unguréscă, de la locului și apa Maramureșŭ, pe urma unui zimbru, ce l-au ucisŭ lîngă apa Moldovei, și s-au veselitŭ acolo cu boierii sei și i-au plăcutŭ țéra și au remasŭ într-însa și au descălecatŭ-o cu Moldoveni din țera Unguréscă și le-au fostŭ domnu 2 ani.

4. **Cronica anonimă.** Vechile cronici moldovenesci pînă la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note de Ioan Bogdan, p. 235—238.

Povestire în scurtŭ despre Domnii Moldovenesci, de cînd s-au începutŭ țéra Moldovenéscă.

La anulŭ 6867 (=1359) [16] pornitŭ-au din cetatea Veneției doi frați, Romanŭ și Vlahata, ce erau de legea creștinéscă și fugeau de góna ereticilorŭ în potriva creștinilorŭ și ajunsŭ-au la locului ce se chiamă Vechiulŭ Rimŭ și și-au ziditŭ sieși cetate după numele lorŭ, Romanŭ, și și-au trăitŭ traiulŭ, ei și neamulŭ lorŭ, pînă ce au trecutŭ Formosŭ papa de la pravoslavie la lătinie.

Și după despărțirea legei lui Hristosŭ și-au ziditŭ Lătinii o nouă cetate și i-au pusŭ numele Noulŭ Rîmŭ și au chematŭ pe Romăneni la sine în lătinie, în Noulŭ Rîmŭ ; dar Romănenii n-au voitŭ, ci au începutŭ luptă mare cu dînșii și nu s-au despărțitŭ de legea creștinéscă. Și de atunci încóce au fostŭ mereu în luptă unii cu alții pînă la domnia lui Vladislavŭ,

[16] [Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CLXII credea că punctuația e greșită și că data se leagă de fraza precedentă : de cînd s-au început țara Moldovenească la anul 6867 (= 1359)].

craiulŭ ungurescŭ. Iar Vladislavŭ craiulŭ era nepotŭ de frate lui Sava, arhiepiscopulŭ serbescu, şi fusese botezatŭ de dînsulŭ şi se ţinea de legea creştinéscă în lăuntrulŭ inimei séle, dar după vorbă şi după podóbele crăiesci era lătinŭ.

Şi în vremile lui Vladislavŭ craiulu s-au pornitŭ cu resboiu în potriva Ungurilorŭ Tătarii cu cnézulŭ Neimetŭ din pustiile [17] lorŭ de la apa Prutului şi de la apa Moldovei şi au trecutŭ peste munţii cei înalţi din Ardélu şi ţéra Ungurésca [18] şi au ajunsŭ la apa Moreşului şi s-au opritŭ acolo. Auzindŭ Vladislavŭ, craiulu ungurescŭ, de năvala Tătarilorŭ, trimese îndată la Rîmŭ, la împăratulŭ şi la papa, să-i vie în ajutorŭ ; trimese şi la vechii Rîmleni şi la Romăneni [19]. Atunci s-au unitŭ noii Rîmleni cu vechii Rîmleni şi au venitŭ la ţéra Ungurésca spre ajutorŭ craiului Vladislavŭ.

Dar noii Rîmleni au trimesŭ în tainŭ craiului Vladislavŭ scrisóre în care scriea : „Marelui craiu Ungurescŭ Vladislavŭ. Vechii Rîmleni sunt în luptă cu noi din pricina legei, căci n-au voitŭ să trécă cu noi la legea nouă lătinéscă, ci trăescŭ în legea grecéscă în vechiulŭ Rîmu. Iar acum au venitŭ cu toţii împreună cu noi spre ajutorulŭ teu, lăsîndu-şi în vechiulŭ Rîmu numai femeile şi copiii cei mici. Iar noi suntemŭ de aceeaşi lege cu tine, prietinilorŭ tei suntemŭ prietini, duşmanilorŭ tei duşmani ; deci ai face bine, dacă i-ai trimete pe ei înaintea tuturoru celorŭ-lalţi ómeni în potriva Tătarilorŭ, că doară vorŭ cădea cu toţii în luptă ; iar dacă Dumnedzeu îi va feri de Tătari, să-i laşi în ţéra ta, ca să nu se mai întórcă în vechiulŭ Rîmŭ, iar pe femeile şi copiii lorŭ îi vomŭ lua în legea nóstră lătinéscă".

Şi nu după multă vreme s-au dat luptă mare între Vladislavŭ craiulŭ ungurescŭ şi între Neimetŭ cnézulŭ tătărescu la apa Tisei ; şi mai întîiu de toţi au întratŭ în luptă vechii Rîmleni,

[17] Cu „pustie" amu tradusu pe rusesculu кочевище = locu unde rătăcescu nomadzii ; s-ar putea traduce şi prin „stepă". Terminulu „pustie" se găsesce cu acestu înţelesu în cronicari.

[18] [Hasdeu, *ibid.* p. CLXV traduce : „au trecut peste munţii cei înalţi şi curmeziş prin ţara cea Ungurească a Ardealului"].

[19] Acesta e unu pleonasmu, pricinuitu probabilu prin greşéla unui copistu, care a pusu în textulu rusescu «къ старымъ Рымляномъ и къ Романовцемъ» în locuu de «къ новымъ».

după ei Unguri mulți și Rîmlenii cei de legea lătinéscă, și au bătutu pe Tătari mai întîiu vechii Rîmleni, apoi Ungurii și Românenii[20], și n-au peritu mulți dintre vechii Rîmleni.

Vladislavu, craiulu ungurescu, fórte s-au bucuratu de acestu ajutoru dumnezeescu, iar pe vechii Rîmleni i-au cinstitu și i-au miluitu fórte pentru vitejia loru și le-au aretatu apoi scrisórea noiloru Rîmleni, ce i-au fost scrisu-o aceștia de ei și de femeile loru, și i-au chematu la sine în slujbă, ca să nu se mai întórcă în vechiulu Rîmu și să péră de mîna noiloru Rîmleni. Vezendu ei scrisórea crăéscă, n-au crezutu, ci s-au rugatu de craiu să le îngăduie a trimete ómeni, cari să caute și să vadă dacă mai trăescu ori nu în vechiulu Rîmu femeile și copiii loru. Și s-au dusu soli și s-au întorsu curîndu și le-au spusu : cetatea nóstră, vechiulu Rîmu, e derămată, iar pe femeile și copiii noștri i-au luatu noii Rîmleni în legea loru lătinéscă.

Atunci s-au rugatu de craiulu Vladislavu să nu-i siléscă a trece la legea latinéscă, ci să-i lase a trăi în legea loru creștinéscă, în legea grecéscă, și să le dea pămentu de traiu. Iar Vladislavu craiulu cu mare bucurie i-au primitu și le-au datu pămentu în Maramoreșu, între apele Moreșului și Tisei, locului ce se chiamă Crișu, și acolo s-au adunatu și s-au așezatu Rîmlenii, și trăindu acolo, au începutu a-și lua femei Unguroaice de legea latinéscă și a le întórce la legea loru creștinéscă, și astu-felu trăescu pînă astăzi.

Și era între ei unu bărbatu cu minte și vitezu cu numele *Dragoșu* și s-au pornitu odată cu tovarășii sei la venatu de fiare selbatice și au datu pe sub munții cei înalți de urma unui zimbru și s-au dusu pe urma zimbrului peste munții cei înalți și au trecutu munții și au ajunsu totu pe urma zimbrului la nisce șesóse și prea frumóse locuri și au ajunsu pe zimbrulu la țermulu unei ape, sub o răchită, și l-au ucisu și s-au ospetatu din venatulu loru.

Și le-au venitu de la Dumnezeu gîndu în inima loru, să-și caute locu de traiu și să se așeze acolo, și s-au unitu cu toții și

[20] Și aci avemu a face cu o greșélă în textulu rusescu, care are Романовове în locu de новые Римляне.

au hotărîtŭ să remîe acolo, şi s-au întorsŭ îndărătŭ şi au povestitŭ tuturorŭ celorŭ-lalţi de frumuseţea ţerii şi de apele şi de isvórele ei, ca să se aşeze şi ei acolo ; şi le-au plăcutu tovarăşilorŭ lorŭ gîndulŭ acesta, şi au hotărîtŭ să mérgă şi ei unde fuseseră tovarăşii lorŭ, şi au căutatu să-şi alégă locŭ căci de jurŭ împrejurŭ era pustiu, iar pe la mărgini Tătari rătăcitori cu turmele, şi s-au rugatŭ apoi de Vladislavŭ, craiulŭ ungurescŭ, să le dea drumulŭ, iar Vladislavŭ craiulŭ cu mare milostivire i-au lăsatŭ să plece.

Şi plecat-au din Maramoreşŭ cu toţi tovarăşii lorŭ şi cu femeile şi cu copiii lorŭ peste munţii cei înalţi, şi tăindu pădurile şi înlăturîndŭ petrile, trecutŭ-au munţii cu ajutorulŭ lui Dumnezeu şi venitŭ-au la loculŭ unde Dragoşŭ omorîse zimbrulŭ, şi le-au plăcutŭ loculŭ şi s-au aşezatŭ acolo şi şi-au alesŭ dintre dînşii pe unŭ omŭ înţeleptŭ, cu numele Dragoşŭ, şi l-au numitŭ sieşi domnŭ şi voevodŭ. Şi de atunci s-au începutu cu voia lui Dumnezeu ţéra Moldovénescă.

Iar Dragoşŭ voevodŭ au descălecatŭ întîiulŭ pe apa Moldovei (anume Bourenii) [21], mai apoi au descălecatŭ loculŭ Baia şi alte locuri dealungulŭ apeloru şi isvórelorŭ, şi şi-au făcutŭ pecete domnéscă pentru tótă ţéra unu capu de zimbru. Şi au domnitŭ Dragoşŭ voevodŭ 2 ani.

5. **Grigore Ureche Vornicul şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei,** ed. Const. C. Giurescu, Clasicii Români Comentaţi, Craiova, 1934, p. 4—12.

Predoslovia descălecării a ţării Moldovei din ceputul ei.

...Vor unii Moldovei să-i zică că au chemat-o Ştiţia sau Schithia pre limba slovenească, ce Ştiţia cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ce închide şi Ardealul şi ţara muntenească şi cîmpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare şi din ţara leşască. Chematu-o-au unii şi Flachia, ce scriu letopiseţele latineşti, de pre numele hatmanului rîmlenesc ce l-au chemat Flacus, carele au

[21] Adăogatu de noi. Cf. p. 68.

bătut războiu cu Stiții pre aceste locuri și schimbîndu-se și schimonosindu-se numele, din Flachia i-au zis Vlahia. Ce noi acesta nume nu-l putem da țării noastre Moldovei, ce țării muntenești, că ei nu vor să despartă să facă două țări, ce scriu că au fost tot o țară și un loc, iar noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă și Muntenii mai dintîiu, măcar că s-au tras de la un izvor, Muntenii întîiu, iar Moldovenii mai pe urmă de păstori nimerind. Că umblînd păstorii de la Ardeal, ce se chiamă Maramureș, în munți cu dobitoacele, au dat de o fiară ce se chiamă buor, și după multă goană ce o au gonit prin munți cu dulăi, o au scos la șesul apei Moldovei. Acolea fiind și fiara obosită, au ucis-o în locul unde se chiamă acum Buorenii, dacă s-au descălecat sat, și hierul țării sau pecetea cap de bour se însemnează. Și căţeaoa, cu care au gonit acea fiară, au crăpat, pre care o au chiemat Molda, iară apei de pre numele căţelei Moldei i-au zis Molda, sau, cumu-i zic unii, Moldova ; aşijderea și țării de pre numele apei i-au pus numele Moldova.

...De ijderenia Moldovenilor, de unde sînt ei (de la Maramureș este ijderenia lor) de au venit pre aceste locuri.

Scrie letopisețul cel unguresc că oare cînd pre aceste locuri au fost lăcuind Tătari ; mai plodindu-se și înmulțindu-se, s-au tins de au trecut și preste munți la Ardeal și împingînd pre Unguri din ocinile sale, n-au mai putut suferi, ce singur Laslău, craiul unguresc, carele-i zic că au fost vîlhovnic, s-au sculat de s-au dus la împăratul Rîmului, de și-au cerșut oaste într-ajutoriu împotriva vrăjmașilor săi. Ce împăratul Rîmului alt ajutoriu nu i-au făgăduit, ce i-au dat răspuns într-acesta chip, de au zis : Eu sînt jurat, cînd am stătut la împărăție, om de sabia mea și de judeţul mieu să nu pice ; pentru aceea mulți oameni răi s-au făcut în țara mea, și cîte temnițe am, toate sunt pline de dînșii, și nu mai am ce le face, ce ți-i voiu da ție să faci izbîndă cu dînșii, și eu să-mi curățesc țara de dînșii, iar tu în țara mea să nu-i mai aduci, că ți-i dăruiesc ție. Și de sîrg învățâ de-i strînseră pre toți la un loc de pretutinderea, și i-au însemnat pre toți, de i-au ars înprejurul capului, de le-au pîrjolit părul cu

un hier înhierbîntat, care semn trăieşte şi pînă astăzi în ţara Moldovei şi la Maramureş, de se cehluesc prejur cap.

Deci Laslău craiu, dacă au luat acel ajutoriu tîlhăresc de la împăratul Rîmului, au silit la ţara ungurească, şi de aci pre cîşlegile Născutului cu toată puterea s-au apucat de Tătari a-i bate şi a-i goni, de i-au trecut muntele în ceastă ţară pre la Rodna, pre care cale şi semne prin stînci de piatră în două locuri se află făcute de Laslău craiu. Şi aşa gonindu-i prin munţi, scos-au şi pre aceşti Tătari, carii au fost lăcuitori la Moldova, de i-au gonit pînă i-au trecut apa Siretului. Acolo Laslău craiu, ce se chiamă leşaşte Stanislav, stînd în ţărmurile apei, au strigat ungureşte : *seretem, seretem,* ce se zice româneşte : place-mi, place-mi (aşa cum am zice pre limba noastră : aşa-mi place, aşa-mi place). Mai apoi dacă s-au descălecat ţară, după cuvîntul craiului ce au zis *seretem,* au pus nume apei Siretul. Şi după multă goană ce au gonit pre Tătari, i-au trecut peste Nistru la Crîm, unde şi pînă astăzi trăesc. De acolo s-au întors Laslău craiu îndărăpt cu mare laudă şi biruinţă, şi sosind la scaunu său în ziua de lăsatul secului, cerşutu-şi-au blagoslovenie la vlădicii săi, să-l lase trei zile să se veselească, cu doamnă-sa şi cu boierii săi. Şi aşa l-au blagoslovit de au lăsat sec Marţi cu toată curtea sa, care obiceiu se ţine la legea lor şi pînă astăzi, de lasă sec Marţi în săptămîna postului celui mare dintîiu.

Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre aceşti Tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopiseţul cel leşesc, ci eu Simion Dascălul o am izvodit din letopiseţul cel unguresc, care poveste o am socotit, pre semne ce arată, că poate fi adevărată.

De descălecarea Maramureşului

Laslău, craiu unguresc, după izbîndă cu noroc ce au făcut de răsipi pre cei Tătari şi se aşează la scaunul său, sfătuitu-s-au cu boierii săi, ce vor face cu acei tîlhari, ce-i adusese într-ajutoriu de la împăratul Rîmului, cu carii mare izbîndă făcuse, de răsipise puterea acelori Tătari ; ca să le dea loc şi ocine în ţară nu suferia Ungurii cei de moşie, văzînd că sînt nişte oameni răi şi

ucigași, socotind că, de se vor plodi și se vor înmulți, ei se vor întări, și cîndai să nu li se prilejască vre-o price cu dînșii, să pață mai rău decît cu Tătarii, mai apoi să nu le fie a pierde și crăia. Ce le-au ales loc pustiu și sălbatec, îngrădit cu munți prin prejur, între țara leșească și țara ungurească, unde se chiamă acum Maramureșul ; acolo i-au dus de le-au împărțit hotare și ocine și locuri de sate și tîrguri și i-au nemișit pre toți, unde și pînă astăzi trăesc.

De descălecarea țării Moldovei al doilea rînd, în ce chip și cum s-au așezat.

Această poveste, ce este de aicea în jos, care spune de înoirea țării Moldovei, este izvodită de Ureche vornicul din letopisețul cel (latinesc), care poveste o am socotit că se tocmește întru tot cu predoslovia letopisețului cestui moldovenesc, însă mai pre scurt, iară predoslovia Moldovei tinde povestea mai deșchis și deagiuns, cum arată înainte.

După răsipa țării dintîi, cum spune mai sus că s-au pustiit de nevoia ostașilor lui Flacus, hatmanul rîmlenesc, sau, cum spune la letopisețul cel unguresc, de Laslău, craiul unguresc, cînd au răsipit Tătarii de pre acele locuri de au rămas locul pustiu, mai apoi, după multă vreme, cum scrie mai sus, cînd păstorii din munții ungurești, pogorînd după vînat, au nemerit la apa Moldovei, văzînd locuri desfătate, cu cîmpi deșchiși, cu ape curătoare, cu păduri dese, și îndrăgind locul au tras pre ai săi de la Maramureș, și pre alții au îndemnat de au descălecat, întîiu supt munte, mai apoi adăogîndu-se și crescînd înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Siretul nu i-au hotărît, ce s-au întins pînă la Nistru și pînă la mare. Nici războaie mai apoi făcea, ca să-și apere țara și pămîntul său de către Știți și Goți, și de către vecini și limbi ce era prin prejur, ce avînd purtători domnii lor, cari-i rădicase dintru sine, în țara leșască de multe ori au intrat și multă pradă și izbîndă au făcut. Din cîmpi Tătarii i-au scos, că după răsipa ce i-au fost gonit pre Tătari oare cînd Laslău, craiul unguresc de pre aceste locuri, iarăși au fost început a se tinde la cîmpi. Așijderea și Muntenilor nu numai

nevoe şi groază le făcea, ce şi domniile le schimba şi prea cine vrea ei priimea. Pre Ardeleni nu-i lăsa să odihnească, ce pururea le făcea nevoe, şi cetăţi multe le luase şi le lipise către ţara Moldovei, carele toate mai înainte la locurile sale se vor arăta. Mai apoi şi (cu) Turcii, carii se vedea ca o negură toată lumea acoperea, războae minunate făcea, de cîteva ori i-au şi biruit ; mai apoi de o au şi supus supt giugul lor, de multe ori i-au asudat rocoşindu-se, şi nu fără multă moarte şi pagubă în oameni pînă a o aşeza.

O poveste din predoslovia letopiseţului cestui moldovenesc

Ce într-însa spune că este făcută ţara din două limbi, din Români şi din Ruşi, de care lucru se cunoaşte că şi pînă astăzi este ţara giumătate de Ruşi şi giumătate de Români. Ce această poveste nu se află însemnată de Ureche vornicul, iar eu n-am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc, socotind că cum am adus aminte de altele, ca să nu rămîe nici aceasta neînsemnată.

Scrie în letopiseţul moldovenesc la predoslovie de zice că, dacă au ucis acei vînători acel bour, întorcîndu-se înapoi, văzînd locuri desfătate, au luat pre cîmpi într-o parte şi au nemerit la locul unde este acum tîrgul Sucevei. Acolo mirosindu-le fum de foc, şi find locul despre apă, cu pădure mănuntă, au pogorît pre mirodenia fumului la locul unde este acum mînăstirea Eţcanii. Acolea pre acelaş loc au găsit o prisacă cu stupi şi un moşneag bătrîn de păzia stupii, de seminţie au fost rus şi l-au chemat Eţco, pre carele, dacă l-au întrebat vînătorii, ce omu-i şi din ce ţară este, el au spus că este rus din ţara leşască. Aşijderea şi de loc l-au întrebat, ce loc este acesta şi de ce stăpîn ascultă. Eţco au zis că este un loc pustiu şi fără stăpîn, de-l domnesc fierile şi păsările, şi se tinde locul în jos pînă la Dunăre, iară în sus pînă în Nistru de se hotăraşte cu ţara leşască, şi este un loc foarte bun de hrană. Înţelegînd vînătorii acest cuvînt, au sîrguit la Maramureş de şi-au tras oamenii săi într-această parte, şi pre alţii au îndemnat, şi au descălecat întîiu supt munte, şi s-au lăţit pre Moldova în jos. Iară Eţco prisăcariul, dacă au înţeles de descălecarea Maramureşenilor, îndată

s-au dus în țara leșască de au adus Rusi mulți și i-au descălecat pre apa Sucevei în sus și pre Siret despre Botoșani. Și așa de sîrg s-au lățit Românii în gios și Rusii în sus.

Așijderea și tîrgul Baia scrie că l-au descălecat niște Sași ce-au fost olari, iar Suceava scrie că o au descălecat niște cojocari ungurești, ce se chiamă pre limba lor suci, iar Suceava se chiamă pre limba ungurească cojocărie.

Așa într-acesta chip se află să fi fost descălecarea țării Moldovei.

De începutul domnilor țării Moldovei...

Între acei păstori, ce au nemerit locul acesta, fost-au și Dragoș, carele venise de la Maramureș, carele se vedea mai de cinste și mai de folos decît toți, pre carele cu toții l-au pus mai mare și purtătoriu de grijă.

Și dacă au domnit 2 ani, s-au săvîrșit...

6. **Codex Bandinus.** Memoriu asupra scrierei lui Bandinus de la 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente, de V. A. Urechia, în *An. Ac. Rom., Mem. secț. ist.*, seria 2, tom. XVI, p. 1—335.

La p. 306—307 se reproduce după Bandini cap. *Unde Moldavia denominatur*. Acest capitol e precedat de trei rînduri : unul ca titlu general pentru ceea ce va urma : *Annotationes Moldavicarum Rerum* și două explicative : *De Moldavia vix aliqui et perfunctorie tradunt, aliqua hic ostendemus, quae apud scriptores vix legi, aut inveniri possunt.* De aici înainte urmează capitolul :

Unde Moldavia denominatur

Est fluvius Moldava ex Alpibus Transylvaniae delabens, a quo haec regio vel potius regnum Moldavia denominatur. Unde vero Moldava fluvius sui nominis originem derivet, ex historicorum monumentis nil certi constant, cum de hac provincia sub

hoc titulo, apud antiquos nulla fiat mentio. Ipse quoque Moldava fluvius, quale prius nomen habuerit, nullus mortalium meminit. Antiquitus enim terra ista juxta diversas regiones diversa quoque sortiebatur nomina : nam ex parte septentrionali pars Sarmatiae Bessarabia vocabatur, eiusque incolae dicebantur Sarmatae. Ad Orientem intra limites Scythiae europaeae continebatur, incolae erant Getae. Ad meridiem circa Danubium Thraces usurpabant, incolae erant Bessi. Ad occidentem partes submontanae in Dacia claudebantur, cujus incolae erant armis potentes, Romanisque diu restituerunt, tandem Trajanus bello sub jugum misit, ac ut in officio illos retineret, Roma et ex Italiae regionibus coloniam transtulit in Daciam, ubi Itali gentibus immixti nomen et lingvam amiserunt et qui ante a Italia nunc Valachi a Flacco duce ipsorum audiunt, qui ante circumjacentibus gentibus imperabant nunc imperata faciunt, solo hoc gaudent nomine, ut sua lingva Romani vocentur.

2. Trajanus in Transylvania et adjacentibus regionibus versus occidentem et meridiem versatus, ad has non penetravit plagas, unde nec coloniam ad has Sarmatiae et Scythiae partes ipse transmisit, sed successu temporis cum Itali rerum Domini in Transylvania regnarent, accidit ut tres Itali fratres primae nobilitatis cum decenti famulorum comitatu ex Transylvania ad Alpes venatum irent, quibus occurit fera insolitae proceritatis urus seu taurus sylvestris, quem illi per valles et montes insecuti, fera quasi ludibunda ubique praecucurrit. Dum insequuntur feram minimus fratrum Domucus nomine inter Alpes deficit, qui ad torrentem quiescens, a suo nomine ille torrens usque ad haec tempora vocatur Domucus.

Alii ludentem in oculis feram insequuntur et secundus e fratribus Volcha nominatus, viribus exhauritur ad fluentum, cujus denominatio etiam nunc est Volocha. Tertius quoque tandem fatigatus subsidit ad rivam gratiosissimo susurro strepentem, qui suo nomine Dragus nunc etiam appellatur. Postmodum resumptis viribus convenientes, dum simul insequuntur feram gracillimus caniculus Molda dictus fatigatus, ac in transitu occurentis fluvii submergitur qui deinde a Molda, Moldava denominatus huiusque nomen constanter retinuit. Fluvius iste a scaturigine per spatium 40 milliarium germanicorum prope op-

pidum Roman in Sered fluvium sinuose devolvitur, nomenque suum aminttit.

3. Quod vero ab hoc potius fluvio, quam a Sered vel Puruth haec provincia denominatur, trium fratrum virtus effecit, qui mactata fera et visa terrae ubertate reduces in Transylvaniam glebas terrae secum accepere, suaeque matri viduae ostendere. Sic suadente matre una cum tota familia et magna colonia migrarunt in hanc provinciam et prius penes fluvium Moldavam subsiderunt, qui singulari solertia insignes erant. Volchus tandem maximus fratrum in ducem eligitur, is non sanguine solum sed etiam virtute ac indole Romanus ex Alpibus prodiens longe lateque terram occupare caepit : quia vero a Moldava fluvio initium fecit ; quicquid spatti postea adjecit, Moldavia nomine terra appellata est, gens vero valacha a ducis Volchi sive Flacci virtute Valachus populus est intitulatus, quod nomen in Daciae quoque partibus manentes Itali Coloni, ab Volchi ducis virtutem libenter admiserunt.

4. Aliqui volunt Valachiam et Valachos nominis sui originem sumpsisse a Flacco qui erat dux eorum dum ex Italia in Daciam migrarent unde prius Flaccia, deinde mutatis et additis, syllabarum leteris Valachia dicta. Quidam vero a Germanis hoc nomen Italicae genti impositum, qui Italum vocant Wlach, a quo Valachus et Valachia deducitur. Alii opinantur a Volach, quod est valachicum s c a n t q u e r e t e (sic) nempe quod Itali ex sua patria in partes orientales deducti, partini Romae, partini ad maris littora e piscatorum conditione fuerint et quod sex Italici populi, homines scelestissimi, viarum obsessores extiterint, ideoque exules e patriis laribus ad has terras devenere. Et quidem in sui exilii memoriam, multi plebeii circumradunt caput, quasi instar funis caput circumligantis : cujus circumrasionis rationem aliqouties inquirentes, cum suspirio nonnulli reffondere ; ita nos docuere nostri majores, ut eorum posteri recordaremur, ex Romano Imperio a libera gente romana originem trahere et ob majorum crimina extorres a patria in aliena terra commorari. Istud sane nomen mordicus retinent ut Romani audiant et quod ex Italis oriundi nemo in dubium vocat a quo autem Valachi denominentur, haec modo dixisse sufficiat".

7. **Miron Costin : De neamul Moldovenilor,** ed. C. Giurescu, p. 47—48. *Capul al cincilea. De numele neamului acestor ţări şi de port şi de legea creştinească de unde au luat.*

Aşea şi neamul acesta, de care scriem, a ţărilor acestora numele derept şi mai vechiu este Român, adecă Râmlean, de la Roma. Acest nume de la descălecatul lor de Traian, şi cît au trăit pînă la pustiirea lor de pre aceste locuri, şi cît au trăit în munţi, în Maramorăş şi pe Olt, tot acest nume au ţinut şi ţin şi pînă astăzi. Şi încă mai bine Muntenii decît Moldovenii, că ei şi acmu zic şi scriu : Ţara-Românească, ca şi Românii cei din Ardeal. Iară streinii şi ţările înpregiur le-au pus acest nume Vlah, de pe Vloh, cum s-au mai pomenit. Vallios, Valashos, Olah, Voloşin, tot de streini sînt puse aceste nume de pre Italia, cărora zic Vloh ; apoi mai tîrziu Turcii, de pre numele domnului care au închinat ţara întîi la Turci, ne zic Bogdani, Muntenilor Caravlah ; Grecii Bodganovlah, Muntenilor Vlahos. Că acest nume Moldovan ne este de pre apa Moldovei după al doilea descălecatul acestii ţări de Dragoş-Vodă, şi Muntenilor, ori de pre munte Muntean, ori de pre Olt Oltean, că Leşii aşea le zic Molteni.

8. **Miron Costin : Cronica Ţării Moldovei şi a Munteniei. 1684.** *(în limba polonă) Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor.* Adunate şi publicate cu traduceri şi adnotaţiuni de Ioan Bogdan, p. 184—185.

Traducerea : § 4. Despre pustiirea coloniei lui Traian prin Tătari.

Colonia lui Traian a ţinut în locurile de care am vorbit ceva mai mult de o sută de ani, căci al treilea împărat după Traian, Adrian, cel care a întemeiat în Tracia Adrianopolul, după numele său, a poruncit să strice podul de peste Dunăre, cel făcut de Traian, din pricina năvălirilor tătăreşti, cărora nu putea să se

împotrivească. În contra Tătarilor, cari voeau să nimicească împărăția romană și colonia lui Traian, se împotriviseră multă vreme în cetățile și locurile mai întărite ; dar neputîndu-se împotrivi pînă în sfîrșit unei mulțimi așa de numeroase de Tătari, cari veneau mereu tot mai mulți, părăsiră aceste locuri și unii dintre dînșii se întoarseră îndărăt în Italia, cei mai de frunte, alții trecură munții vecini cu noi și se așezară în Maramorăș pe rîuri, tocmai în mijlocul munților, pe care noi îi numim ungurești. Iar cei din țara muntenească tot în munți s-au așezat, pe apa Oltului. Și a durat așezarea lor în acele locuri multe veacuri, mai bine de o mie de ani ; cine vrea să știe aceasta mai bine, n-are decît să citească cum în acest răstimp hanul Atila au năvălit în aceste părți ale lumei, și poporul slovăcesc sau slovenesc după dînsul.

§ 5. *Al doilea descălecat al țării Moldovei și Munteniei.*

Nu o dată și nu o singură ordie au năvălit în tot cursul acestor vremi în părțile acestea, căci mai întîiu de toate au intrat ordiile care au alungat pe Români de acolo și s-au așezat singure în acele locuri ; după ele au venit Atila cu ordiile sale, care și astăzi trăesc în marea Tartarie și se numesc Hung sau, cum le zic Muscalii, Iuhrii. După Atila a venit poporul slovenesc, căci Grecii pun în aceste părți întîi pe Atila și apoi pe Sloveni. După toate aceste năvăliri, năvăliră din nou alte ordii, de care se alipiseră și Ungurii și care se luptară cu Românii din Maramorăș și de pe Olt, căci ordiile întinzîndu-se în rătăcirile lor nestatornice ajunseră dincolo de munți, unde și astăzi se văd semnele caselor lor, peste munți și prin munți. Toate părțile acestea, și țara Ardealului și Maramorășul și țara Oltului, erau sub Unguri, urmașii hanului Atila, cînd Laslău, craiul unguresc, neputînd suferi pe Tătarii cari se întinseseră pînă în țara Ardealului, adună împotriva lor oaste și îi alungă întîi de dincolo de munți, apoi trecînd cu oastea pe ceastă parte a munților, le dede o luptă din jos de Roman, un oraș al nostru de pe Siret ; biruindu-i și văzîndu-i pe Tătari cum se înnecau în apa Siretului, craiul Laslău zise pe ungurește : seretem, seretem, ceea ce în-

seamnă : aşa-mi place, aşa-mi place, şi de atunci pînă azi apa aceea se numeşte pentru vecie apa Siretului. Se vede şi de aci că de atunci şi pînă acum a trecut multă vreme, căci toate rîurile şi însuşi ţările îşi au numele lor de la a doua descălecare. După acea înfrîngere Tătarii se retraseră mai departe în cîmpuri, iar Românii, adecă Romanii, şi mai întîi „Montenii" sau „Muntenii" se coborîră din munţi la locuri mai deschise cu domnul lor Negrul ; nu mult după aceea ieşiră şi Moldovenii din Maramorăş cu Dragoş, întîiul lor domn, la ţara Moldovei şi ocupară mai întîi locurile de sub munţi. *Ibid.*, p. 185—186.

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

Amintim, după indicațiile d-lui **prof.** C. Grecescu, cîteva din lucrările mai importante cu privire la studiul critic al izvoarelor relative la întemeierea principatelor. (Pentru voievodatele din Ardeal, v. mai sus, p. 191 și urm.).

IORGA N., *Cîteva note despre cronicele și tradiția noastră istorică*, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., ser. 2-a, XXXIII, p. 129—146. (I. Legendă, tradiție, istorie despre întemeierea Principatelor. *A)* Neagoe Basarab, „Negru Vodă" și cîntecele sale. *B)* Cîntecul despre Dragoș-Vodă vînătorul. Legenda cărturărească a lui Roman și Vlahata. II. Continuarea cronicei lui Constantin Cantacuzino).

IORGA N., *Istoria literaturii românești*, I (1925), ed. a II-a, București, Pavel Suru, p. 400. Capitolul despre letopisețele slave și cel despre întîii cronicari pînă la 1688.

ONCIUL D., *Radu Negru și originile Principatului Țării-Românești*, în *Convorbiri literare*, 24 (1890), p. 817—833, 944—958, 1044—1055; 25 (1891), p. 41—50, 100—110, 529—539; 26 (1892), p. 24—38, 257—268, 332—337.

VUIA R., *Legenda lui Dragoș*. Contribuțiuni pentru explicarea originei și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei, în *Anuarul Inst. de Istorie națională* din Cluj, I (1921—1922), Cluj, 1922, p. 300—309.

LAPEDATU AL., *Cum s-a alcătuit tradiția națională despre originile Țării-Românești*, în *Anuarul Inst. de istorie națională* din Cluj, II (1923), Cluj p. 289—314.

MINEA ILIE, *Letopisețele moldovenești scrise slavonește*, în *Cercetări istorice*, I (1925), p. 190—368.

MIRON COSTIN, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara-Românească* (1684), ediție și traducere de P. P. Panaitescu, în „An. Ac. Rom.", Mem. sec. ist., ser. 3, t. X, 1929, p. 465 (101)—468 (104).

PANAITESCU P. P., *Cronica moldo-polonă*, în *Rev. ist. română*, I (1931), p. 113—123.

REZUMAT CRONOLOGIC

Începutul sec. X. Voievodate românești și slavo-române în partea de Vest și Nord-Vest a Transilvaniei, după tradiția cronicei Notarului Anonim.

976 Prima mențiune a Vlahilor „chervănari" între Prespa și Ohrida.

982 Poporul denumit de izvoare musulmane V. n. ndr. sau N. nd. r. de obîrșie romană, la Nordul Dunării, vecin cu Maghiarii și Moravii.

Sfîrșitul sec. X.—Începutul sec. XI. Începutul pătrunderii maghiare în Transilvania de Nord și Vest.

1019 Vlahii „din toată Bulgaria", amintiți de hrisovul împăratului bizantin Vasile al II-lea.

1070, 1100 Întîile mențiuni ale românilor la răsărit de Carpați. Tradiția istorică despre Vlahi în cronica rusească a lui Nestor.

1113 *Mercurius princeps Ultrasilvanus.*

1131—1141 Tradiția istorică a Notarului Anonim al regelui Bela (probabil al II-lea).

1164, 1166 Vlahii în armata Bizantină a lui Manuil Comnenul, în luptă împotriva Ungurilor. Păstori vlahi la marginile Galiției.

1176 *Leustachius,* întîiul voivod unguresc al Ardealului.

1185—1186 Răscoala Asăneștilor.

1199 Împăratul Ioniță cere coroana Papei Inocențiu al III-lea.

1202 Papa trimite coroana regală lui Ioniță Asan.

1207 Războiul între Ioniță Asan și împăratul latin din Constantinopol.

1222 *Terra Blacorum* din Ardeal în documentele cancelariei ungurești.

1241 Năvălirea tătarilor în Europa Centrală.
Basarab Ban în valea Oltului din Transilvania ?

1247 Voievodatele lui Litovoi și Seneslav de o parte și de alta a Oltului, în Oltenia și Muntenia.
Un voievod *Olaha* în drum spre curtea Hanului Batu, dincolo de Nipru.

1258 Sfîrșitul dinastiei Asăneștilor în Bulgaria.

1260 Valahii transilvăneni în armata ungurească la lupta de la Kreussenbrunn.

1273 „Pămîntul nesfîrșit al Dacilor", între stăpînirile ungurilor și alanilor, amintit de elogiu unui retor bizantin.

1277 Conflict între rutenii din Halici și românii din Moldova.
1279 Răscoala lui Litovoi împotriva ungurilor.
1285 Năvălirea Tătarilor lui Nogai în Ardeal și Ungaria.
1286 *Ymor filius Molday*, demnitar tătar.
1290 Mențione a românilor în Crimeea. Dată presupusă a descălecatului lui Negru Vodă în Țara Românească.
1291 Vlahii din Ardeal chemați la adunarea ordinelor, întrunită de regele Andrei al III-lea.
1292 Ei sunt înlocuiți cu Cumanii.
1300 Laurențiu, comite de Cîmpulung în Țara Românească.
1307 Un voievod român vecin cu principatul de Halici, menționat de cronica lui Ottokar de Styria (Maramureș sau Moldova).
1324 Întîia mențione a lui Basarab, fiul lui Tihomir, domnitorul Țării Românești.
1325 Românii din Moldova în ajutorul Polonilor în expediția împotriva comitelui de Brandenburg.
1330 Biruința lui Basarab asupra regelui Ungariei Carol Robert de Anjou.
1343 Basarab recunoaște suzeranitatea regelui Ludovic I. Bogdan, voievodul din Maramureș, răsculat împotriva regelui.
1345 Dată probabilă a descălecatului lui Dragoș în Moldova, sub suzeranitatea regelui Ungariei.
1355 Românii din Ardeal chemați la adunarea ordinelor de la Cluj.
1359 Dată posibilă a biruinței voievozilor din Nordul Moldovei asupra polonilor. Trecerea lui Bogdan din Maramureș în Moldova (al doilea descălecat).
1377 Războiul lui Radu I, voievodul Țării Românești, cu regele Ungariei Ludovic I și ruperea legăturilor de vasalitate.
Sfîrșitul sec. XV.—Începutul sec. XVI. Tradiția istorică a descălecatului Moldovei în analele și cronicele moldovenești.
Sfîrșitul sec. XVI.—Începutul sec. XVII. Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în cronicele muntene.

NOTE ŞI COMENTARII
de *Valeriu Râpeanu*

Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945 a apărut sub egida Institutului de Istorie Universală „N. Iorga", în tipografia Monitorului Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1945.

Volumul cuprindea 263 pagini dintre care 223 p. studiul propriu zis, p. 225—231 reprezintă un rezumat în limba franceză, p. 233—257 anexa, p. 259 nota bibliografică; p. 260—261 rezumat cronologic, p. 262—263 tabla de materii.

CUVÎNT ÎNAINTE

(1) Aşa cum am arătat şi în studiul introductiv, Gheorghe I. Brătianu a ocupat la Academia Română locul vacant după asasinarea lui N. Iorga, vezi p. XVII.

În răspunsul pe care conform uzanţelor îl dădea un academician de aceeaşi specialitate, în cazul de faţă istoricul Alex. Lapedatu, se spunea: „Despărţindu-te deci, temporar şi parţial de îndeletnicirile senine şi liniştite, de arhive şi biblioteci, despre care am vorbit pînă aici, te-ai dedicat, cu tot zelul şi priceperea unui gen de lucrări istorice, desigur mai actuale şi necesare, dar unele numai de discuţiuni şi controverse, iar altele numai de informaţiuni şi documentări". Istoricul se referea la *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, despre care spunea: „Ca să imprimi însă acestui răspuns toată greutatea necesară a trebuit să revizuieşti întreaga problemă a originii şi alcătuirii poporului român în vederea unei expuneri de sinteză, mai completă şi mai bine susţinută, a acestei probleme, în lumina celor din urmă date şi rezultate ale cercetărilor istorice, lingvistice şi arheologice". Tot Alex. Lapedatu consideră că cercetările lui Gheorghe I. Brătianu s-au desfăşurat în două direcţii: „pe de o parte istorie medievală, cu deosebită privire la Orientul european, pe de alta istorie naţională, cu deosebită privire la problemele controversate sau nelămurite încă ale ei.

Căci — cum dovedește și prima comunicare pe care ai făcut-o aici, ca membru titular al Academiei : *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești*, spiritul d-tale pătrunzător se îndreaptă, se pare, cu predilecție, către cercetarea acestui din urmă fel de probleme".

(2) După apariția cărții lui Gh. I. Brătianu, Editura Fundației Regale pentru Literatură și Artă — Biblioteca Enciclopedică a tipărit Dimitrie Onciul, *Opere Complete*, Tomul I, *Originile principatelor române*, ediție critică adnotată de Aurelian Sacerdoțeanu, 1946, 422 p. Pe parcursul acestei cărți, Gh. I. Brătianu va face deseori trimiteri la cartea lui Dimitrie Onciul.

I. INTRODUCERE : VALOAREA TRADIȚIEI CA IZVOR ISTORIC

(1) B. Petriceicu-Hasdeu, *Negru Vodă, un secol și jumătate din începuturile statului Țărei Românești (1230—1380)*, ca *introducere* la tomul IV din „*Etymologicum Magnum Romaniae* a se vedea B. Petriceicu-Hasdeu : *Etymologicum Magnum Romaniae*, Editura Minerva, 1976, ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș, p. 639—851 : „După cum se știe și după cum arată și Hasdeu, fiecare capitol din *Etymologicum* era precedat de o introducere : «cuprinzînd o monografie istorico-filologică». La 1 ianuarie 1898 (cf. *Precuvîntarea*, ed. cit., p. 643) B. P. Hasdeu spune că s-a ocupat „foarte mult" de Negru-Vodă și crede că în acel moment a „reușit pe deplin în dezlegarea acestei anevoioase probleme".

„In studiul meu despre Basarabi am limpezit mai întîi elementul cel mai legendar, îmi mai rămîne dară momentul cel istoric despre întemeierea Țării Românești". Capitolul II citat de Gh. I. Brătianu se intitulează *Literatura după „Istoria critică a românilor"* (cf. ediția citată p. 662—690) și prezintă modul în care a fost abordată această problemă după 1873 cînd publică prima ediție a lucrării sale (*Istoria critică a românilor*. Capitolul prim înfățișase „Literatura înainte de *Istoria critică a românilor* începînd cu cronicile muntenești și Miron Costin". Pe parcursul lucrării sale Gh. I. Brătianu va mai cita studiul lui B. P. Hasdeu în special la capitolul III, *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești*.

(2) *Charles-Victor Langlois* (1863—1929). A fost profesor de paleografie și de istoria Evului Mediu la Sorbona. A dat în special lucrări asupra acestei perioade din istoria Franței. *Charles Seignobos* (1854—

1942) a fost, de asemeni, profesor la Sorbona și a publicat mai multe lucrări privitoare la istoria Franței. Opera sa este influențată de școala germană și metoda sa considerată „pozitivistă" acordă o importanță exclusivă fixării „faptului". Dealtfel, cartea celor doi, a cărei primă ediție a apărut în anul 1897, începea prin următoarea propoziție: „Istoria se face cu documente" (vezi *La critique des textes* de Robert Marichal, în *L'histoire et ses méthodes*, Encyclopédie de la Pléiade, N.R.F., Gallimard, 1961).

C. V. Langlois a fost profesorul lui N. Iorga. Istoricul român i-a creionat acest remarcabil portret: „Aici (la Sorbona, n.n.) era însă întrecînd pe toți prin cea mai absolută și mai rece rezervă, pînă într-atît încît ni se părea că voit nu ne recunoaște pe stradă, un profesor care, înainte de toate, deși declarînd că nu-și recunoaște nici o aptitudine — și s-a retras peste puțin din învățămînt, pentru a trece la conducerea, pe mulți ani de zile, a Arhivelor Statului — caută să-și formeze elevi și altfel decît prin lucrările scrise de la Hautes Etudes și să-i introducă în publicitate. Blond, cu ochii mici supt ochelari, cu un ascuțiș de barbă aproape tăios, puțin cîrn, cu un profil între Eschile și Paul Verlaine — poetul suferințelor și capriciilor boeme semănînd astfel cu cel mai impecabil și observat dintre eruditi —, Charles V. Langlois, vorbea încet, cadențat, sacadat, afecționînd unele comparații cu aceea a «vinului nou în foale vechi». Acei mărunți ochi de miop și de observator m-au deosebit de la început dintre colegii francezi" (N. Iorga, *O viață de om — așa cum a fost*, ed. III, p. 192, Editura Minerva, 1976). Numele lui Seignobos este citat de N. Iorga în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III, 1944, p. 18.

(3) *Ernst Bernheim* (1850—1942), istoric german. Numele său este citat de N. Iorga (vezi *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. cit., p. 15).

(4) *Ferdinand Lot* (1866—1952), istoric francez, mai întîi profesor la *Ecole practique des Hautes études*, apoi între 1909—1936 la Sorbona. Gheorghe I. Brătianu a fost elev al său în anii de după primul război mondial. S-a ocupat în special de Evul Mediu timpuriu, de sfîrșitul lumii antice, de invaziile barbare. Cartea sa *Les invasions barbares*, Payot, 1937, cuprindea un capitol intitulat *Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain*, căruia Gh. I. Brătianu îi răspunde prin cartea sa *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, 138 p., cu

5 planșe și 2 hărți afară din text. București, Fundația pentru literatură și artă, Regele Carol al II-lea, 1940. Cartea a apărut mai întîi în limba franceză în 1937, 134 p., avea 3 planșe și o hartă. În cuvîntul înainte la ediția a doua (1940), Gh. I. Brătianu spune: „Îndată ce a apărut cartea d-lui Ferdinand Lot asupra năvălirilor barbare, din care un capitol privea originile poporului român, enigmă și minune istorică în dezvoltarea noțiunilor, am socotit ca fost elev al eminentului medievist al Sorbonei, că îmi revenea sarcina de a-i răspunde, înainte chiar ca alții, mai apropiați de acest subiect prin studiile și specialitatea lor, să-și fi spus cuvîntul. Darea de seamă ce o pregăteam a luat însă repede proporțiile unui mic volum, care a și apărut în limba franceză, în vara anului 1937". Așa cum am arătat și în studiul introductiv, Ferdinand Lot a prețuit activitatea științifică a fostului său elev Gh. I. Brătianu citind, în ultima ediție a cărții sale fundamentale *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge*, lucrările savantului român (vezi studiul introductiv, p. XLVI—XLVII).

(5) Bineînțeles nu vom putea da în aceste note sumare bibliografia completă a problemelor dezbătute de Gheorghe I. Brătianu. Polemică și controverse s-au desfășurat după apariția cărții sale în jurul tradițiilor istorice ale Antichității. Ne vom mărgini deci a indica fie unele lucrări accesibile publicului român, fie unele lucrări fundamentale apărute pe această temă.

Două mari volume *Mythologies classiques. De la Méditeranée au Gange* — sub direcția lui P. Grimal, Larousse, 1963, 281 p. Acest volum cuprinde prefața *Omul și mitul* de P. Grimal și următoarele capitole: *Problema religiilor preistorice; mitologia Egiptului; mitologia la Sumer, Babylone și la Hittiți; mitologia semiților occidentali; mitologia greacă; mitologia romană, mitologia persană, mitologiile indiene.* Un alt volum apărut în aceeași colecție a editurii Larousse, 1963, 280 p., se intitulează *Mythologies des peuples lointains ou barbares* și tratează mitologiile celtice, germanice, slave, ugro-finice, mitologia Chinei, Japoniei, Americei de Nord, Americei Centrale, Americei de Sud, a Oceaniei, mitologiile africane, siberiene și cea eschimosă.

A se vedea, de asemeni, *Myths and Legends of all nations* de Herbert Spencer Robinson and Knox Wilson, Bantom Books — New-York, 1950.

Multe din numele și problemele citate aici se regăsesc cu explicațiile de rigoare în Guy Rochet: *Universul arheologiei* Tehnică/Istorie/Bilanț, traducere de Radu Florescu și Gloria Ceacalopol, prefața și note de Radu Florescu, Editura Meridiane, două volume.

(6) Două lucrări ale savantului M. I. Finley care dezbat această problemă au fost tipărite în limba română. Cea dintîi *Lumea lui Odiseu*, traducere de Liliana şi D. M. Pippidi, Editura Ştiinţifică, 1968, şi *Vechii Greci*, traducere şi studiu introductiv de acad. Emil Condurache, 1974, Editura Eminescu, colecţia Clepsidra. De asemeni, a se vedea Heinrich Schliemann, *Pe urmele lui Homer*, traducere şi note de Ion Roman, introducere şi comentarii de Radu Florescu, două volume, Editura Meridiane, 1979.

(7) *Victor Bérard* (1864—1931). Pe lîngă lucrarea citată de Gheorghe I. Brătianu, lui Victor Bérard i se datorează o traducere în limba franceză a *Odiseii* (1925) şi alte lucrări de „geografie a Odiseii", printre care *Fenicienii şi Odiseea. Peregrinările lui Ulysse.*

(8) *James Macpherson* (1736—1796), poet englez. Născut lîngă Kingussie, fiu de ţăran, îşi face studiile la Aberdeen şi la universitatea din Edinburgh. Era înzestrat cu un remarcabil talent literar, avînd cunoştinţe de poezie gaelică, foarte populară în districtul său de baştină. În 1760, publică *Fragmente de Vechi Poeme culese în munţii Scoţiei şi traduse din limba gaelică sau ersă*. Apoi, cu ajutorul mai multor „gentilomi din Highlands", a creat, în 1762, *Fingal, vechi poem epic în şase cărţi*, iar în 1763 *Temora*, un alt poem în opt cărţi, pretinsă traducere din limba gaelică a unui poet pe nume Ossian. Poemul a fost foarte admirat (de Goethe printre alţii) pentru ritm şi pentru spiritul lui romantic, dar autenticitatea lui a fost contestată, mai cu seamă de dr. Johnson. Chemat să producă originalele, Macpherson a fost obligat să le contrafacă. O comisie numită după moartea lui să cerceteze poemele ossianice a informat că Macpherson a publicat o prelucrare liberă a tradiţionalelor poeme gaelice, inserînd pasaje; o investigare ulterioară confirmă acest punct de vedere.

(9) Din perspectiva relaţiei mit-istorie în legătură cu întemeierea Romei a se vedea lucrarea citată a lui Géorges Dumézil: *Mythe et épopée*, vol. I, second édition, 1968, capitolul *Naissance d'un peuple*, în special paragraful *Histoire et mythologie* (p. 281—284);
„Roma a avut mitologia ei şi această mitologie ni s-a păstrat. Ea n-a fost nici de domeniul fantasticului nici cosmică; a fost naţională şi istorică. În timp ce Grecia şi India dezvoltau în imagini grandioase ceea ce credeau a fi fost geneza şi vîrstele lumii, haosul şi creaţia, opera şi faptele zeilor ziditori ai «Totului», Roma a vrut doar să repovestească, cu simplitatea proceselor-verbale, propriile începuturi şi propriile perioade,

întemeierea și evoluția sa, faptele și aventura regilor care, credea ea, au format-o succesiv. Dar aceste povestiri datate și situate, într-o perspectivă apropiată, erau cu toate acestea în mare parte fictive și moștenite din vremea în care Roma nu exista încă și ele aveau același rol pe care îl aveau la Greci și la Indieni povestirile fantastice: ele justificau, autentificau ritualurile, legile, moravurile și toate componentele societății romane, ale caracterului și idealului roman; apoi îi și distra pe fiii Lupoaicei (pentru că nu trebuie să neglijăm acest rol al miturilor), întărindu-le încrederea în ei înșiși și în destinul lor. Practic, în primele două cărți ale lui Tit-Liviu trebuie să căutăm echivalentul teogoniilor și cosmogoniilor altor popoare indo-europene. Citite astfel, toate aceste legende regale capătă un plus de interes" (p. 283).

Iar Pierre Grimal în cartea *La civilisation romaine*, Arthaud, 1968, p. 27, spune: „Legenda cu privire la începuturile Romei este astfel plină de «semne» pe care se străduiesc să le descifreze istoricii de astăzi. Oricare ar fi originea diferitelor legende (răpirea Sabinelor, crima lui Tarquiniu, luptele Horaților și ale Curiaților și multe altele) fie că e vorba de amintirea unor fapte reale, a unor vechi ritualuri interpretate sau de vestigii și mai îndepărtate încă, provenite din teogonii uitate, aceste povestiri reflectă tot atîtea convingeri profunde, atitudini determinante pentru gîndirea romană. Iată de ce oricine încearcă să surprindă secretul romanității trebuie să țină seama de ele, deoarece ele sînt tot atîtea stări de conștiință totdeauna prezente în sufletul colectiv al Romei."

(10) Ca și în cazul întemeierii Romei, vom cita aici un extras mai larg cu caracter sintetic privitor la optica nouă asupra *tradițiilor* la care se referă Gheorghe I. Brătianu. Atît textele din Georges Dumézil și Pierre Grimal reproduse mai sus cît și cel pe care îl vom reproduce acum despre tradițiile medievale, în special *Les Chansons de Gestes* atestă că și atunci cînd autorii nu pun accentul pe exactitatea istorică a faptelor ci pe valoarea de mărturie asupra mentalității, concepțiilor, credințelor totuși confruntarea tradiției cu realitatea se impune întotdeauna.

„Realitate" în sensul modern al cuvîntului care înseamnă fapt material dar și un complex de factori ce pornesc de la structura economică, de la viața cotidiană pînă la expresiile sensibilității și ale gîndirii, pînă la mentalitatea și credințele indivizilor și ale colectivităților. În Bibliothèque de la Pléiade, N.R.F. Gallimard, a apărut volumul *Poètes et romanciers du Moyen Âge* care publică *La chanson de Roland* p. 11—122. În introducerea semnată de Régine Pernoud se spune: „Lucrările cele mai recente despre *Les chansons de Gestes* au pus în evidență legăturile lor cu mediul istoric și social din care emanau, fie cu feudalitatea laică fie cu cea clericală. Este într-adevăr curios să remarcăm că pînă în ultima vreme editorii și comentatorii se străduiau să caute mai

ales raporturile dintre faptele de vitejie povestite în poemele epice şi realitatea istorică ce le-a slujit ca bază (în cazul de faţă, raportul dintre expediţiile lui Carol cel Mare dincolo de Pirinei şi episodul de la Roncevaux şi cel al trădării) decît legăturile dintre aceste poeme şi timpul, societatea în mijlocul cărora au fost compuse. Or, realitatea istorică, evident, n-a fost pentru creatorii de epopee, ca dealtfel pentru poeţii tuturor timpurilor, decît un pretext, ocazia unui poem care deţine adevărul, universul lui; deci este foarte important, dacă vrem să pătrundem *Les Chansons de Gestes*, să înţelegem mentalitatea poetului care le recita şi a asistenţei căreia le erau destinate. (...) Or, poetul, în secolele al XI-lea şi al XII-lea este mai strîns legat de societatea timpului său decît în orice epocă; el ignoră individualismul, ca orice artist contemporan lui şi rămîne aşadar anonim: deoarece este înrădăcinat într-un grup şi poemele sale nu fac decît să traducă sentimentele şi aspiraţiile acestui grup" (p. 17).

(11) În limba română au apărut două volume cu titlul *Walhalla şi Thule. Mituri şi legende vechi germanice*. Editura Minerva, Biblioteca pentru toţi, 1977, repovestite după izvoare de Mihai Isbăşescu, volume în care se află şi legendele despre care vorbeşte Gheorghe I. Brătianu.

O perspectivă nouă, modernă, asupra miturilor şi legendelor europene în lucrarea citată Jean Plumyène, *Les nations romantiques*. Le XIXe siècle, Fayard, 1979.

II. ASĂNEŞTII

Cu privire la statul Asăneştilor a se vedea Constantin C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor* I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 192—196. A se vedea de asemenea şi Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X—XIV), Editura Academiei, 1974; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, Ctitorii, Bucureşti 1937, p. 83—99, capitolul intitulat *Noua creaţiune românească în Balcanii secolului al XIII-lea, Asăneştii*: „Mişcarea românilor de peste Dunăre, creatoare a unui nou Stat, nu este, cum s-a crezut şi s-a afirmat cu o îndărătnicie neinteligentă şi acum în urmă, un fenomen «balcanic», ci e în legătură cu o mai largă vitalitate a neamului, din Tesalia pînă la Dunăre" (p. 84—85). Teza lui C. C. Giurescu este reluată în *Istoria* citată (p. 192): „Cronicarul bizantin Nicetas Choniates Akominatos, a cărui operă formează izvorul de căpetenie pentru cunoaşterea mişcării lui Petru şi Asan, ne spune că dările lui Isaac Anghelos şi felul abuziv în care fuseseră strînse au produs o mare nemulţumire printre Vlahii care locuiau muntele Haemus".

1. G. Brătianu citează de mai multe ori în acest volum lucrări de Ioan Moga. O selecție din opera sa a fost tipărită cu titlul *Scrieri istorice* 1926—1946, ediție îngrijită de Mihail Dan și Aurel Răduțiu, studiu introductiv de Ștefan Pascu, Editura Dacia, Cluj 1973, 357 p.

III. TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

O bogată bibliografie asupra acestui subiect depășește limitele pe care și le-a propus ediția noastră. De aceea vom da numai sumare indicații și vom face trimiteri la edițiile recente. Cît privește legenda propriu-zisă a se vedea *De la Dragoș la Cuza Vodă, Legende populare românești*, antologie, prefață și note de V. Adascăliței, Bpt. 1973, Editura Minerva, p. 20—21, unde se tipăresc și legende despre Negru Vodă (p. 20—28; 197—200, 339—341) pus mai ales în relații de luptă cu tătarii: „Multă vreme s-au bătut Negru Vodă cu tătarii cu gîndul că doar-doar i-o scoate din pămîntul ăsta al nostru", dar așa cum se arată și la p. 117, există tradiții locale care vorbesc despre un descălecat: „Spun bătrînii că pe meleagurile astea ale Jiului ar fi fost stăpîn Negru-Vodă, care cică coborîse de peste munți". Se mai vorbește despre un Negru-Vodă care fiind biruit de tătari „ca să nu-l prindă a rupt-o la fugă spre Țara-Ungurească (...) Cînd a ajuns la Dîmbovița, a făcut biserica ce se vede și azi și căreia lumea îi zice Cetățuia. Ba a și luat masa sus pe piatră, acolo unde îi zice masa lui Negru-Vodă". O ciudată legendă se referă la modul în care „a adus Radu Negru porumbul din țara ungurească"... în gușile unor curcani (p. 199).

Cu unele diferențe vom întîlni aceeași perspectivă despre Negru Vodă în *Legende populare românești*, antologie de Tony Brill, Editura Minerva, 1970. Într-una din aceste legende (p. 34—36) se stabilește genealogia lui Negru-Vodă născut de fata unui împărat care fiind furată de un smeu „a păcătuit silită". Împăratul era „de la Lat", iar unul din copiii lui Negru a avut un fiu cu numele de Traiu, „a supus pe Leși, ce a fost aici în România".

În ediția citată de D. Onciul, *Opere complete — Originile principatelor române*, 1946, studiul *Radu Negru și originile principatului Țării Românești* se află la p. 88—174.

IV. TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI

Figura lui *Dragoș* apare încă din colecția Vasile Alecsandri (vezi *Poezii populare ale românilor*, ed. cit., vol. I, p. 201—205). Alecsandri mărturisește că: „această baladă, deși compusă de mine în stilul cîntecelor bătrînești, am găsit de cuviință a o cuprinde în colecția poeziilor poporale, fiindcă ea amintește una din legendele cele mai interesante ale

Moldovii (...) După tradiţia populară, Dragoş, a venit din Ardeal şi a poposit într-o vale numită cîmpul lui Dragoş între Bacău şi Peatra. Descălecarea lui a fost pe la începutul veacului XIII" (p. 205).

Spre deosebire de legendele legate de Negru Vodă în cele legate de Dragoş-Vodă ideea descălecării apare explicit: „În vremurile de demult, trăia în Maramureş un român viteaz, domn peste ceilalţi români de acolo. Îl chema Dragoş-Vodă. Lui Dragoş-Vodă îi plăcea vînătoarea. (...) Cum sta aşa, iată că vine Zîna Moldovei la el. Dragoş se dete-n vorbă cu dînsa. Îi spune că ar da mult să aibă în stăpînire ţara aceasta frumoasă. Zîna făgădui lui Dragoş toată ţara Moldovei, dacă va omorî un zimbru care trăia pe acolo şi îngrozise pe toată lumea (...) În urmă Dragoş pune stăpînire pe toată ţara" (*Legende populare româneşti*, ed. cit., p. 29). Celelalte legende din culegerea respectivă *Dragoş Vodă şi Dora* au acelaşi punct de plecare: „După ce a părăsit Dragoş-Vodă ţara ungurească avînd de-atunci înainte să nu-i mai fie nimeni stăpîn..." (p. 30).

Cea de a treia *Uţa vrăjitoarea* începe astfel: „Spuneau bătrînii că Dragoş Vodă a venit din Maramureş, întovărăşit de trei mii de voinici, cu multe sute de ani înaintea lui Ştefan vodă cel Mare" (p. 32). Şi chiar dacă anecdotica este diferită, comună acestor trei legende este venirea lui Dragoş din Maramureş. O legendă relatează episodul vînătorii, cealaltă înfăţişează anturajul cu care a venit din Maramureş drept „o ceată de voinici şi căpitani, toţi colaşi (gonaci) de frunte, vînători de munte..." Şi în cele două legende cu acelaşi titlu (p. 307—308) (p. 308—329) din culegerea *De la Dragoş la Cuza*, ediţia citată, istorisesc tot episodul vînătorii, cea de a doua, mai prolixă îl include într-o suită de întîmplări legate de întemeietorul Moldovei.

Studiul lui Romulus Vuia se intitulează *Legenda lui Dragoş — contribuţii pentru explicarea originei şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei* şi a apărut în Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj pe 1921, Cluj, 1921, p. 300—310. Studiul este republicat în Romulus Vuia, *Studii de etnografie şi folclor* I, ediţie îngrijită de Mihai Pop şi Ioan Şerb, Editura Minerva, 1975, p. 101—109: „Nu încape nici o îndoială că legenda lui Dragoş e o legendă heraldică, cum e de pildă, ca să amintim un exemplu mai apropiat, legenda corbului cu inel din stema Corvinilor. De aceste legende era plină Europa medievală. Aproape fiecare blazon îşi are legenda lui proprie."

Cititorul român cunoaşte studiul lui Mircea Eliade *Le prince Dragoş et la „chasse rituelle"*, din volumul *De Zalmoxis a Gengis-Khan*, Payot, 1970, p. 131—161. În concluziile sale Mircea Eliade spune relativ la problema interferenţelor dintre legenda lui Dragoş şi cele străine: „Oricare ar fi influenţa tradiţiei ungureşti a lui Hunor şi Magor asupra primilor cronicari români nu poate fi vorba decît de o influenţă stilistică.

Chiar și dacă ea a fost refăcută după modelul unguresc, legenda lui Dragoș n-a putut fi împrumutată identic de primii cronicari români. Din punct de vedere al structurii diferența dintre cele două versiuni este foarte importantă : cerbul-călăuz dispare misterios în prima, bourul este vînat și doborît în cea de a doua.

Trebuie să presupunem existența unei legende autohtone comportînd vînătoarea și sacrificiul bourului ca o probă de tip „eroic".

Cît privește alte legende similare cu aceea a lui Dragoș a se vedea în special cartea citată a lui Jacques le Goff : *Pour un autre Moyen Âge*, studiul : *Culture ecclésiastique et culture folklorique au Moyen Age : saint Marcel de Paris et le Dragon* (p. 236—279). Se referă la sfîntul Marcel episcop de Paris, secolul V, un om de origine modestă căruia printre alte minuni ce i se atribuie este și cea legată de „un monstru, șarpe-balaur, care venind în împrejurimile Parisului, răspîndea spaimă în rîndurile populației este izgonit de episcop, care înaintea credincioșilor, după o confruntare dramatică îl supune puterii sale supranaturale și îl face să dispară" (p. 237). Discutînd versiunea eclesiastică dată în *Viața Sfîntului Marcel*, Jacques le Goff se întreabă dacă nu cumva „aceasta nu are în tradiția orală culeasă de Fortunat, o altă semnificație ? Nu trebuie oare să căutăm această semnificație în adîncurile unui folclor renăscînd, dar încărcat de elemente folclorice din culturile anterioare și mai ales actualizat prin situații istorice noi". Sfîntul — se întreabă istoricul francez — nu ne apare aici ca unul din eroii „liberatori și civilizatori" ? Și mai departe tot el emite ipoteza existenței în acest caz al „unui mit al întemeierii" (de data aceasta un oraș).

Perspectiva lui Jacques le Goff aduce o nouă dovadă în sprijinul tezei lui Gheorghe I. Brătianu și atestă încă o dată circulația motivului în cultura populară europeană.

În volumul citat, *La tradition celtique — en Bretagne Armoricaine* de Jean Markale, se publică legenda *La chasse au blanc porc* (p. 52—59). Deși cu alte semnificații și aici ni se relatează o scenă de vînătoare considerată foarte veche „probabil preistorică".

V MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT

Cu privire la eroii eponimi Roman și Vlachata a se vedea Adolf Armbruster *Romanitatea Românilor* — Istoria unei idei, București 1972. Autorul discută tot din perspectiva unui istoric *tradiția* despre Roman și Vlachata, confirmînd sau infirmînd unele din opiniile lui Gheorghe I. Brătianu. Arătînd că discuția s-a purtat „asupra personajului Romunc, în care N. Iorga și Gheorghe I. Brătianu văd un personaj real, Roman Mistislavici, principe al Haliciului și Galiției de la începutul veacului al XIII-lea, pe cînd A. D. Xenopol, D. Onciul și G. Popa-Lisseanu cred, cu mai mult temei, că avem de-a face cu un personaj fictiv, pur-

tînd numele poporului, aşa cum se numea el însuşi. Acest eponim stă, deci, ca un fel de *pars pro toto* şi ceea ce trebuie subliniat, este că el exprimă, pe lîngă ideea originii romane a acestor „vlahi" şi cea a continuităţii lor din romanii antici, pentru că „vlahii" apar în vremea hunilor" (p. 35). Ceea ce trebuie să reţinem este faptul că : „Valoarea istorică a acestor fraţi eponimi nu trebuie căutată în existenţa lor reală, fizică. Amintirea lor e indiciul unei stări de spirit populare transpuse în cronică de către un autor anonim. Cu aceasta aflăm şi în societatea românească concretizarea unui fond legendar comun Europei antice şi medievale : aşezarea la originea popoarelor a doi fraţi (două exemple celebre : Romulus şi Remus ; Cech şi Lech). Originalitatea variantei româneşti a acestei teme generale rezultă din ingenioasa îmbinare, de către cronicar, a celor două denumiri ale românilor : cea internă (român), şi cea externă (vlah, valachus). Astfel, *Roman şi Vlahata*, pe lîngă conştiinţa originii romane confirmă şi o altă tradiţie pe care o constatasem la notarul anonim (Blachi at pastores Romanorum) şi la papa Clement al VI-lea *(Olachi Romani)*".

TABLA DE MATERII

Gheorghe I. Brătianu. *Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu* . V
Notă asupra ediției LXXVII

CUVÎNT ÎNAINTE 3

I. INTRODUCERE : VALOAREA TRADIȚIEI CA IZVOR ISTORIC.
Ritmul hegelian în cercetarea istoriei : teză, antiteză, sinteză. Aplicarea formulei la problema tradiției istorice : în secolul trecut și astăzi. 1. Tradiții istorice ale Antichității : *Biblia*, poemele omerice, întemeierea Romei. 2. Tradiții istorice medievale : originele Confederației elvețiene ; poemele epice : *Chanson de Roland*, *Nibelungenlied*, *Cantar del mio Cid*. Elemente istorice în folclorul balcanic. Un exemplu din cercetări proprii : tradiția stăpînirii bulgărești la Cetatea Albă (începutul sec. XIV) în lumina documentelor 9

II. ASĂNEȘTII.
1. Aromânii și imperiul Asăneștilor ; răspîndirea și vechimea elementului românesc din Balcani. 2. Originea Asăneștilor și a mișcării lor : localizarea ei în munții Haemus. 3. Vlahii dintre Balcani și Dunăre : dovezi ale existenței și cauzele dispariției lor. Mișcări de populație în Peninsula Balcanică în sec. XIII și XIV. 4. Evoluția imperiului Asăneștilor : procesul de bulgarizare în sec. XIII și cauzele sale. Încheiere 49

III. TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI.
1. Descălecatul și istoriografia română modernă. De la Xenopol la Hasdeu, Onciul și Iorga. Păreri recente : spre o reconsiderare a chestiunii descălecatului în lumina cercetării geografice. 2. Critica și tradiția istorică : metoda de restaurare a monumentelor istorice și critica textelor în secolul trecut. 3. Temeiuri nouă ale descălecatului. Cercetări lingvistice : concluziile d-lui prof. Samillscheg cu privire la originea Româ-

nilor și tradiția descălecatului. 4. Temeiuri nouă istorice : starea politică și socială a Românilor din Ardeal la sfîrșitul sec. XIII și consecințele ei asupra posibilității istorice a descălecatului. Încheiere 85

IV. TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI MOLDOVEI.

1. Tradiția ca izvor istoric : paralelismul în interpretarea izvoarelor istoriei elveține și a celor ale istoriei românești. 2. Descălecatul Moldovei : istorie și legendă. Ciclul eurasiatic al legendelor descălecatului. Înțelesul politic al tradiției moldovenești. 3. Interpretări nouă ale descălecatului : teoriile istoricilor maghiari și cercetările d-lui prof. I. Moga. 4. Întemeierea statelor românești în dezvoltare paralelă : formațiuni politice locale, anterioare descălecatului, în Muntenia și în Moldova, și unificarea lor. Încheiere 117

V. MOLDOVA ÎNAINTE DE DESCĂLECAT.

I. *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei.*

1. Eroii eponimi Roman și Vlachata : interpretări moderne ale cronicei anonime moldovenești. 2. Ducele Ramunc, mit etiologic sau figură istorică ? O paralelă. 3. Roman și Olaha, *duces ruteni*, din relațiunea de călătoria a fr. Giovanni da Pian del Carpine (1247). Încheiere 153

II. *O nouă mărturie despre un Voievodat Moldovenesc în veacul al XIII-lea.*

1. Cronica lui Thomas Tuscus ; războaiele lui Otokar al II-lea, regelui Boemiei și Românii. Episodul din 1277 în lucrarea d-lui M.P. Dan. 2. Români și Ruteni. Interpretarea pasajului din cronica lui Tuscus în lumina legăturilor dintre ei. O nouă lămurire a cronicei lui Ottokar de Stiria. Încheiere 172

VI. TRADIȚIA ISTORICĂ DESPRE VOIEVODATELE ROMÂNEȘTI DIN ARDEAL.

1. Tradiția istorică a notarului anonim al regelui Bela ; punctul de vedere al istoriografiei maghiare. Povestirile istorice și epice în Evul Mediu. 2. Românii în Cronica Anonimului : „Păstorii Romanilor" și voievodatele din Ardeal și Banat. 3. Temeiuri nouă lingvistice și istorice ale tradiției Anonimului. Ducatele de graniță bizantine și voievodatele slavo-române. Influența bulgară, localizarea ei în timp și în spațiu. 4. Voievodatul Ardealului, originele și evoluția sa istorică, în legătură cu tradiția Anonimului. Încheiere. 187

CONCLUZIE 227

LA TRADITION HISTORIQUE SUR LA FONDATION DES ÉTATS ROUMAINS (RÉSUMÉ) 235

ANEXA: IZVOARELE ISTORICE ALE TRADIȚIEI ÎNTEMEIERII STATELOR ROMÂNEȘTI

Notă introductivă. I. *Voivodatele din Ardeal.* 1. Cronica Notarului Anonim al regelui Bela. 2. Simon de Keza 243

II. *Descălecatul Țării Românești.* 1. Luccari, Copioso ristretto degli Annali di Rausa. 2. Cronica anonimă a Țării Românești *a)* ed. Bălcescu-Laurian, *b)* Ms. 121 Acad. Română. 3. Hrismologiul lui Ligaridis. 4. Cronica zisă a lui Constantin Căpitanul 249

III. *Descălecatul Moldovei.* 1. Chronicon Dubnicense (Ioan de Kürüllö). 2. Dlugosz, Historiae Polonicae. 3. Vechile cronici moldovenești. 4. Cronica anonimă moldovenească. 5. Grigore Ureche și Simion Dascălul. 6. Codex Bandinus. 7. Miron Costin : *De neamul Moldovenilor.* 8. Cronica Țării Moldovei și a Munteniei. Notă bibliografică 257

REZUMAT CRONOLOGIC 279

Note și comentarii de Valeriu Râpeanu 281

Lector: MARIANA IONESCU
Tehnoredactor: AUREL BUCUR

Apărut 1980. Bun de tipar:: 29.VII.1980. Coli tipar 23,50.

Comanda nr. 327
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii",
Piața Scînteii nr 1, București,
Republica Socialistă România

CARTE LA PREȚUL DE 10 LEI
unu131582
10,00 RON